لـــــــوړو زده کـړو وزارت
ننـــــگرهـــار پوهنتون
ښووونـې اوروزنې پوهنځی
د جغرافیــــــې څـــانګه

دنړۍ سیاسي جغرافیه

Ketabton.com

مولف : پوهندوی کریم الله
کال : ۱۳۹۷ هش

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پیل خبرې

تر هر څه وړاندې د ښېونکي او څواکمن الله جل جلاله شکر ادا کوم چې را ته یې د خپل مسلک اړوند درسي کتاب د لیکلو او چمتو کولو ورتیا راپه برخه کړه. د هېواد د لوړو زده کړو محترم وزارت تر چترلاندې د هېواد په ټولو پوهنتونونو او د لوړو زده کړو په موسسو کې د تالیف شوو درسي کتابونو په تېره بیا په پښتو ژبه کې د کمبود ستونزه تر ډېره شته ، خو په دې وروستیو کلونو کې ددغې تشې د ډکولو او دې ستونزې ته د پای ټکي د کېښودلو په پار له نېکه مرغه پام شوی دی. د هېواد پوهنتونونو د استادانو لخوا د پورته یادې شوې ستونزې د حل په موخه هڅه شوې چې په هر مسلک کې ارزښمن علمي اثار تالیف کړي تر څو چې له یوې خوا د محصلینو لپاره د درسي موادو او کتابونو ستونزه یو څه راکمه شي او له بلې خوا د نننۍ معاصرې نړۍ پوهنتونونو سره د هېواد پوهنتونونه په یوه لیکه کې ودروي.

د کتابونو د تالیف په دې لړۍ کې ما ته هم د ننګرهار پوهنتون جغرافیې څانګې لخوا د سیاسي جغرافیې تر سرلیک لاندې کتاب تالیف دنده راکړل شوه . چې د لوړو زده کړو وزارت د اکاډمیکو چارو د انسجام لوی ریاست د محترم مقام له لوري منظور شوه. نو له همدې امله ما هم د خپلو قدرمنو مشرانو استادانو او ملګرو په څانګړې هڅونه ددې چارې د ترسره کولو جرات وکړ او ددې ستونزمن کار لپاره مې متې راونغښتې چې دادی د همدې زیار پایله نن د هېواد محصلینو او هم مسلکو لپاره په مخ کې ږدم. متعال خدای جل جلاله دې زما دا چاره د اکاډمیکو چارو په لړ کې په یو کوچني خدمت قبول کړي.

د سیاسي جغرافیې دا کتاب د جغرافیې څانګې د درسي مفرداتو سره سم په نهه څپرکو کې ترتیب شوی دی، د یادولو ده چې د لویو او کوچنیو سرلیکونو تر منځ منطقي تسلسل پکې په پام کې نېول شوی دی. همدارنګه د ځینو موضوعاتو د لا روښانتیا په موخه نقشې، جدولونه، ګرافونه ، انځورونه او ضمیمې په وړو ځایونو کې ځای پر ځای شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې کتاب تالیف یوازې زما زیار نه ګڼم ، زه ددې کتاب تالیف د هغو درنو او مخلصو استادانو لارښوونې او مشورې ګڼم چې د کار له پیل څخه یې وړاندې او د کار په موده کې یې ماته کړي ، زه په خپل وار له دې ټولو درنو او فاضلو استادانو څخه مننه کوم .

په اخر کې لازمه ګڼم چې د ټولو هغو فاضلو او منلو استادانو څخه په ځانګړي توګه مننه وکړم چې ما سره یې ددې کتاب د تالیف پر مهال علمي لارښوونې او نیکې مشورې راکړي. په دې ځای کې لازمه ده چې لومړی د خپل د روند او فاضل استاد ښاغلي پوهاند حمیدالله (امین) څخه هغه چا چې ددې کتاب تر تالیف وړاندې د مفرداتو په جوړولو او د کتاب په کره کولو کې یې لازمي لارښوونې راته کړي ، او پر دې سربېره یې ماته هغه کتابونه هم په واک کې راکړل چې ددې کتاب د تالیف لپاره ډېر اړین وو ؛ د منني اظهار وکړم تر څنګ یې قدرمن استاد ته د سوکاله ژوند غوښتنه له متعال رب جل جلاله څخه کوم . په همدې ترتیب خپل قدرمن استاد پوهاند عزت الله خان څخه ډېره مننه کوم چې د کتاب په سمونه کې یې زما لارښونه کړې . په همدې ترتیب د خپل قدرمن استاد پوهنوال مستعلي خان نیازي څخه د زړه له کومي مننه کوم چې ددې کتاب په سمونه کې یې هم دریغ ونکړ . همدارنګه د درونداستاد پوهنوال نقیب الله ثاقب څخه مننه کوم چې یاد کتاب یې په غور ولوست او لازمې سپارښتنې یې راته وکړې . په همدې توګه د قدرمن استاد پوهاند رویان او نورو ټولو استادانو څخه مننه کوم چې ددې کتاب په تالیف کې یې زما مرسته کړې ده .

په اخر کې لازمه بولم یادونه وکړم چې ددې کتاب په لیکلو کې له بېروني او داخلي معتبرو کتابونو ، مجلو ، ژورنالونو ، انټرنېټ بېلابېل سایټونو څخه ګټه اخیستل شوې ده ، ددې ټولو سرچینو له ښاغلو لیکوالو څخه له دې امله ډېره مننه کوم چې د دوی له لیکنو څخه مې د کتاب په تالیف کې د ماخذ په توګه ګټه اخیستې ده ددوی ټولو دې کور ودان وي .

درنښت

پوهندوی کریم الله

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکلړ

سرلیک | مخ

سريزه ۱

لومړی ځپرکی

دنړۍ سياسي جغرافيې تحليل او شننه

۱.۱. لومړی. جغرافيه ۸
۱.۱.۱. دجغرافيې پېژندنه ۸
۱.۱.۲ . د جغرافيې موضوع ۹
۱.۱.۳. د جغرافيې په زده کړه کې غوره مفاهيم ۹
۱.۲. دويم. سياست ۱۱
۱.۲.۱. سياست پېژندنه ۱۱
۱.۲.۲. دسياست تعريف ۱۳
۱.۲.۳. دسياست ځانګړنې ۱۳
۱.۲.۴. دسياست ډولونه ۱٤
۱.۳. درېيم. سياسي جغرافيه ۱۵
۱.۳.۱. دسياسي جغرافيې پېژندنه ۱۵
۱.۳.۲. دسياسي جغرافيې موضوع ۱٦
۱.۳.۳. دسياسي جغرافيې اصلي مفهوم ۱٦
۱.۳.۴. دسياسي جغرافيې ځانګړنې ۱۸
۱.۳.۵. د سياسي جغرافيې ځرنګوالی او قلمرو ۱۹
۱.۳.۶. دسياسي واحدونومفهوم ۲۰
۱.۳.۷. جيوپوليتيک يا جغرافيايي سياست ۲۰
لنډيز ۲۳
پوښتنې ۲٤

(c) ketabton.com: The Digital Library

دویم څپرکی

په نړۍ کې د سیاسي جغرافیې د منځته راتګ په اړه ټولیزې څرګندونې

۱.۲. په نړۍ کې د سیاسي جغرافیې د منځته راتلو بهیر ۲۶
۱.۱.۲. د سیاسي جغرافیې د راپورته کېدو پړاو ۲۸
۲.۱.۲. د سیاسي جغرافیې د انزوا او زوال پړاو ۳۳
۳.۱.۲. د سیاسي جغرافیې د بیا ژوندی کېدو پړاو ۳٤
۲.۲. په نړۍ کې د سیاسي جغرافیې بدلونونو ته کتنه ۳٦
۱.۲.۲. په منځنیو پېړیو کې ۳٦
۲.۲.۲. په نوولسمه پېړۍ کې ۳۷
۳.۲.۲. په نوي پړاو کې ۳۷
لنډیز ۳۸
پوښتنې ۳۹

درېیم څپرکی

د نړۍ سیاسي نقشې د بدلونونو پلټنه

۱.۳. جغرافیایي کشفېدنې ٤۲
۲.۳. جګړې او جیوپولیتیکي غوره بدلونونه ٤۲
۳.۳. د امپراتوریو ټوټه کېدنه ٤۲
۴.۳. د بېلوالي او بېلتون غوښتنې پروسې ٤۲
۵.۳. د نړۍ په سیاسي نقشه کې د بدلونونو رامنځته کېدو مهمې زماني برخې ٤٤
۱.۵.۳. ۱۶۴۸م کال او د وستفالیا تړون ٤٤
۲.۵.۳. د ۱۸۱۵م کال د ویانا کنګره ٤۵
۳.۵.۳. د ۱۹۱۸م کال د وارسا د صلحې تړون ٤۷
۴.۵.۳. ۱۹۴۵ م کال او د ملګرو ملتونو د ټولنې منشور ٤۸
۵.۵.۳. د ۱۹۹۱- ۱۹۹۲ م کلونو پېښې او د شوروي اتحاد ټوټه کېدل ٤۸
لنډیز ۵۰
پوښتنې ۵۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

څلورم څپرکی

د سیاسي جغرافیې د بحث وړ مسلې

۱.۴. هېواد ۵۳
۱.۱.۴. هېواد ته بڼه ورکوونکي لاملونه ۵۳
۲.۱.۴. دهېواد ډولونه ۵٤
۱.۲.۱.۴. دهېواد ډولونه له سیاسي پلوه ۵٤
الف . حایل هېوادونه ۵۵
ب .متعهد هېوادونه ۵٦
ج .نا متعهد هېوادونه ۵٦
د.تړلي هېوادونه ۵٦
و.خپلوا ک هېوادونه ۵۷
۲.۲.۱.۴. دهېوادونو ډولونه له اقتصادي پلوه ۵۸
الف.پرمختللي هېوادونه ۵۸
ب.مخ په وده یا پرمختیایي هېوادونه ٦۰
ج.وروسته پاتې هېوادونه ٦۳
۳.۲.۱.۴. د هېوادونو ډولونه له اداري پلوه ٦٤
۱.۳.۲.۱.۴. واحد دولتونه ٦٤
۲.۳.۲.۱.۴. مرکب هېوادونه ٦۸
۱.۲.۳.۲.۱.۴. د مرکب دولتونو ډولونه ٦۸
۱.د دولتونو اتحاد ٦۸
۲. د دولتونو فدرېشن ۷۰
۳.کنفدرال هېوادونه ۷٤
۲.۲.۳.۲.۱.۴. دفدرالي او کنفدرالي دولتونو ترمنځ ورته والی ۷٦
۳.۲.۳.۲.۱.۴. د فدرال او کنفدرال دولتونو ترمنځ توپیرونه ۷٦
۳.۱.۴. د هېوادونوپراختیا ۷۷
۴.۱.۴. دهېوادونو موقعیت ۸۷
۱.۴.۱.۴. ریاضي یا مطلق موقعیت ۸۷
۲.۴.۱.۴. نسبي یا مرتبط موقعیت ۸۹
۳.۴.۱.۴. سوق الجیشي موقعیت ۹۰
۴.۴.۱.۴. په وچه کې راګېر موقعیت ۹۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴.۱.۴.۵. اوبو ته د لاس رسي موقعيت ۹۳
۴.۱.۴.۶. خواوو ته د لاس رسي موقعيت ۹۳
۴.۱.۵. د هېوادونو هستې ۹٤
۴.۱.۵.۱. د هېوادونو د هستې جوړېدو لاملونه ۱۰۳
۴.۱.۶. د هېوادونو پلازمېنې ۱۰۳
۴.۱.۶.۱. دپلازمېنې ټاکل ۱۰۷
۴.۱.۶.۲. دپلازمېنې دځای په بدلون کې اغېزمن لاملونه ۱۰۷
۴.۱.۷. د هېواد جوړوونکي عناصر ۱۰۸
۴.۱.۷.۱. سرزمین یا قلمرو ۱۰۹
۴.۱.۷.۱.۱. د نړیوالو عمومي حقوقو له مخې د یو هېواد سیمه یا قلمرو ۱۰۹
۴.۱.۷.۲. ملت ۱۱۲
۴.۱.۷.۳. حکومت ۱۱٤
۴.۱.۷.۳.۱. دحکومت ډولونه ۱۱۵
لنډيز ۱۱۹
پوښتنې ۱۲۱

پنځم څپرکی

نړيوالې سياسي پولې

۵.۱. دسرحدونو تعریف ۱۲٤
۵.۲. دسرحدونوارزښت ۱۲۵
۵.۳. د سرحدونوټاکل ۱۲۶
۵.۴. دسرحدونو ډولونه ۱۳۱
۵.۴.۱. دپیدایښت او پروګرو د تطبیق له مخې سرحدونو ډولونه ۱۳۱
۵.۴.۲. طبیعي عوارضو سره د تطابق له پلوه سرحدونه ۱۳۳
۵.۵. د پولې او کرښې مفاهیمو پېژندل ۱۳۷
۵.۵.۱. د سرحد او مرز د تعریف تاریخي بهیر ۱۳۷
۵.۵.۲. دسرحد او مرز توپیرونه ۱۳۹
۵.۵.۳. سیاسي مرزونه ۱٤۱
۵.۶. د کرښو ډولونه ۱٤۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵.۷. د کرښو نوې ډلبندي ۱٤۳
۵.۷.۱. طبیعي کرښې ۱٤۳
۵.۷.۲. فرهنګي کرښې ۱٤٤
۵.۷.۳. سیاسي کرښې ۱٤٤
۵.۷.۴. قومي کرښې ۱٤٤
۵.۷.۵. تحمیلي کرښې ۱٤٥
۵.۷.۶. اقتصادي کرښې ۱٤٥
۵.۷.۷. هندسي کرښې ۱٤٥
۵.۷.۸. متروکه کرښې ۱٤٦
۵.۸. د کرښو کښلو ټولیزې ځانګړتیاوې ۱٤٦
۵.۹. سمندري سرحدونه ۱٤٦
۵.۹.۱. د سمندري قوانینو تاریخچه ۱٤۷
۵.۹.۲. د دوو مجاورو هېوادونو ترمنځ د اوبیزو کرښو ټاکل ۱٥۱
۵.۱۰. هوایي کرښې ۱٥۲
لنډیز ۱٥٥
پوښتنې ۱٥٦

شپږم څپرکی

باندینۍ سوداګري

۶.۱. دباندینۍ سوداګرۍ په اړه ټولیزې څرګندونې ۱٥۸
۶.۲. دباندینۍ سوداګرۍ د ستراتیژیو پلټنه ۱٦۳
۶.۳. ازاده سوداګري ۱٦٤
۶.۴. په نړۍ کې د لېږد رالېږد څرنګوالی ۱٦٦
۶.۴.۱. اوبیزه سوداګري او ابناګانې ۱٦٦
۶.۴.۲. اوبیزه سوداګري او کانالونه ۱۷٤
۶.۴.۲.۱.دسویز کانال ۱۷٤
۶.۴.۲.۱. د پانامې کانال ۱۷٦
۶.۴.۲.۲. دکیل کانال ۱۷۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳.۴.۶. اوبیزه سوداګري، بندرونه او ازاد ښارونه ۱۸۰
۴.۴.۶. په نړیوالو اوبو کې اوبیز ترانسپورت ۱۸۲
لنډیز ۱۸۵
پوښتنې ۱۸۷

اوم څپرکی

نړیوالې اړیکې او باندینی سیاست

۱.۷. باندینی سیاست ۱۹۰
۲.۷. د نړیوالو اړیکو د پیدایښت انګیزې ۱۹۱
۳.۷. دنړیوالو اړیکو غوره تیوري ګانې ۱۹۲
۱.۳.۷. دنړیوالو اړیکو نظریې ۱۹۲
لنډیز ۱۹۳
پوښتنې ۱۹٤

اتم څپرکی

داطلاعاتو سیاسي جغرافیه

۱.۸. د اطلاعاتو سیاسي جغرافیې ځانګړنې ۱۹٦
۱.۱.۸. خوځښتوب ۱۹٦
۲.۱.۸. ځانګړې مرز بندي ۱۹٦
۳.۱.۸. د اطلاعاتو د جریان لوری نیونه ۱۹٦
۴.۱.۸. د اطلاعاتو سیاسي جغرافیې د څېړنې سیمې د اطلاعاتو د متخصصینو لپاره ۱۹۷
۲.۸. اطلاعات او نړیوال‌توب ۱۹۷
لنډیز ۱۹۸
پوښتنې ۱۹۹

نهم څپرکی

په نړۍ کې غوره سیاسي او اقتصادي ټولنې

۱.۹. د اروپا اتحادیه ۲۰۲
۲.۹. افریقایي ټولنه ۲۱۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳.۹.عربو ټولنه ۲۱۲

۴.۹.د اروپا شورا ۲۱٤

۵.۹.لوېديځې اروپا اتحاديه ۲۱۸

۶.۹ . د مشترک المنافع ټولنه ۲۲۰

۷.۹.د ازادو مشترک المنافع هېوادونو ټولنه ۲۲٤

۸.۹ . د فارس خليج د همکاريو شورا ۲۲٦

۹.۹ . د اسيا جنوب ختيځ هېوادونو ټولنه ۲۲۷

۱۰.۹ . د سويلي اسيا د سيمه ييزې همکارۍ اتحاديه (سارک) ۲۳۰

۱۱.۹ . د اسلامي همکاريو يا کنفرانس ټولنه ۲۳٤

۱۲.۹ . د جنوب ختيځې اسيا تړون ټولنه يا سيټو ۲۳٦

۱۳.۹ . د نفتو د صادروونکو هېوادونو سازمان (اوپک) ۲۳۷

۱۴.۹ . د شمالي اتلس تړون (ناټو) ۲۳۸

۱۵.۹ . د وارسا تړون ۲٤۳

لنډيز ۲٤٤

پوښتنې ۲٤٦

د سياسي جغرافيې اړينې اصطلاحګانې **۲۴۸**

ماخذونه ۲٦۲

ملپاڼې (ضميمې) ۲٦٦

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه

سیاسي جغرافیه د ټولنیزو علومو له په ډله کې د بشري جغرافیې یوه څانګه ده چې د سیاسي قدرت یا سیاست او جغرافیې تر منځ د اړیکو څېړلو سره مینه لري. سیاسي جغرافیه (Political Geography) او جیوپولیتیک (Geopolitics) یا جغرافیایي سیاست دواړه په جغرافیایي محیط کې د سیاسي ځواک د زیات رول څېړنې سره مینه لري. یوازې په دې توپیر سره چې په جیوپولیتیک یا جغرافیایي سیاست کې د جغرافیایي لاملونو اغېزا چونې د ځواک لرونکو په سیاسي تصمیم نېولو کې تر څېړنې لاندې نېسي، حال دا چې په ټولیز برخورد کې کېدی شي سیاسي جغرافیه (Political Geography) په جغرافیایي محیط کې د ځواک لرونکو د سیاسي تصمیمونو اغېزو په څېړنه بوخته وښایو.

د جو پاینټر (Joe Painter , 2009) په وینا په دې وروستیو وختونو کې وګړي له سیاسي پلوه په یوه حساسه زمانه کې د نورو غټو بدلونونو سره ژوند کوي. نوموړی د یادې دعوې د ثبوت لپاره له ۱۹۸۴-۲۰۰۹ م کلونو پورې د نړۍ سیاسي نقشې کې د پام وړ سره پرتله کوي. د نوموړي په وینا په ۱۹۸۴م کال په نړۍ کې سوړ جنګ په چټکۍ سره روان و، د امریکا په متحده ایالاتو کې رونالد ریګن د دویم ځل لپاره د واک په ګدۍ کېناستو، په مسکو کې هم همداسې لوبې روانې وې او د شوروي په سرانو کې کنستانتین چرننکو ته واک ورسېدو، په نړیواله کچه هم ناټو North Atlantic Treaty Organization (NATO) او وارسا تړونونه جوړ شوي وو او د امریکا متحده ایالات په لوېدیځه اروپا کې د ټولنیز امنیت (Collective security) تر سرلیک لاندې بهانې له امله د اتومي راکټونو په ځای پر ځای کولو لګیا و.

د اقتصاد دوکتورینو لخوا د ازاد بازار روحیه چې رونالدریګن او مارګریت تاچر لخوا د امریکا په متحده ایالاتو او برتانیا کې طرحه شوې وه، په ټولو صنعتي او پانګه والو هېوادونو کې د پیلېدو په حال کې وه. په چین کې د کلتوري انقلاب یوازې لس کاله وروسته د اقتصادي رېفورمونو تطبیقولو په چټکۍ سره زور اخیستی و. په ختیځه اروپا کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوګوسلاویا په ګډون سیاسي ثبات واکمن و ، په داسې حال کې چې د نړۍ په زیاتو سیمو کې پراخې سیاسي لانجې روانې وې . په جنوبي افریقا کې د اپارتاید (Apartheid) رژیم پر وړاندې پراخې مبارزې روانې وې او د جنوبي افریقا تورپوستي سیاسي رهبر نلسن ماندیلا تر ډیرې مودې پورې د زندان تورو کوټو ته ولوېد ، په منځنۍ امریکا کې د امریکا متحده ایالاتو په مرسته د نېکاراګوا د ساندانستانو (Sandanists) په رېفورمي نظام کې سختې جګړې پیل وې .

په ۱۹۹۵م کال کې نړۍ له سیاسي پلوه بشپړه بدله شوه په سهیلي افریقا کې د اپارتاید او د سپین پوستو نظام پای ته ورسېدو او نلسن ماندیلا د هغه هېواد جمهور رییس په توګه وټاکل شو . د شوروي اتحاد په نوم هېواد د نړۍ په نقشه کې ځای نه درلود ، په ختیځه اروپا کې نژادي لانجو د هغې سیمې نقشه بدله کړې وه ، د وارسا تړون منحل شوی و او د نړۍ د پاینبت په موخه د نړیوال نوي نظام لپاره جدي هڅې او خبرې روانې وې ، د خصوصي جوړونې پروګرام چې په افراطي بڼه د مارګریت تاچر د حکومت لخوا په لاره اچول شوی و ؛ ټوله اروپا یې ونېوله . په چین کې د تیانانمن (Tiananmen May 1998) جاده یې روانو پېښو وښودله چې د هغه هېواد اقتصادي ریفورمونو څخه باید د سیاسي ازادیو انتظار و نه وېستل شي . په نېکاراګوا کې د ساندانستانو حکومت د متحده ایالاتو سره د اوږدو کلونو لانجو وروسته له مخې ووتو . په اخر کې باید یادونه وکړو چې د نړۍ هغه سیاسي بڼه چې په ۲۰۰۸م کې وه ، په نړۍ کې د پورته یادو شوو پېښو په پام کې نېولو سره په ۱۹۹۵م کې د نړۍ د نقشې سره زیات توپیر درلود .

په ټولیزه او دودیزه توګه بشري جغرافیه په ښاري ، ټولنیزې ، تاریخي او داسې نورو جغرافیو وېشل شوې ده ، له یادو څانګو هره یوه یې ځانګړې ساحه چې د جغرافیایي حقایقو یوه برخه تمثېلوي په بر کې نېسي . د یادولو ده چې بشري جغرافیې د وخت په تېرېدو سره د ځانګړو سیاسي او ټولنیزو شرایطو لاندې پراختیا موندلې ده ، سره ددې چې د بشري جغرافیې د بېلابېلو څانګو پراختیا او پرمختیا په یو ډول نه ده شوې .

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیاسي جغرافیه د بشري جغرافیې یوه بنسټیزه څانګه ده ، سره له دې چې ددې څانګې پوهانددې څانګې لپاره کوم ځانګړی تعریف نه لري ، مګر په ټولو تعریفونو کې مکان یا ځای (جغرافیه) او سیاست (قدرت یا حکومت) ته په سیاسي جغرافیې کې د څېړنو اصلي هستې په بڼه اشاره شوې ده . بناً د پوهانو لخوا د بېلابېلو تعریفونو په وړاندې کولو کې غوره لاملدادی چې یادو پوهانو سیاست او جغرافیه په متفاوته توګه تعریف کړي دي .

د جغرافیه پوهانو له ډلې څخه یو تن د (Derwent Wittlesey) په نوم د دویمې نړۍ والې جګړې په وخت کې سیاسي جغرافیه هېوادونو او ځمکو ترمنځ د اړیکو څېړنه وګڼله . نوموړي یوه جیوپولیتیک پر سیاسي جغرافیې ړومبی ګڼلو او په همدې ترتیب یې سیاسي جغرافیه د هېوادونو په چوپړ کې ورکوله .

یو بله جغرافیه پوه د ریچارد هارتشورن (Richard Hartshorne) په نوم په ۱۹۳۹م کال کې سیاسي جغرافیه د هېوادونو جغرافیه او یا د سیاسي متشکله واحدونو جغرافیه ونوموله . ددې پوه په آند په سیاسي جغرافیې کې د بشري فعالیتونو سیاسي اړخونه د ځای د توپیرونو په پام کې نیولو سره تر څېړنې لاندې نیسي . نوموړي جیوپولیتیک چې هغې وخت کې یوازې په المان کې یې رول درلود د سیاسي جغرافیې څخه په بشپړه توګه بېله رشته او پرته له المانه د ټولو هېوادونو د جغرافیه پوهانو لپاره د نه منلو وړ وښوده .

ځینو نورو جغرافیه پوهانو په تېره بیا امریکا د جغرافیه پوهانو ټولنې سیاسي جغرافیه د سیاسي چارو او جغرافیایي ساحو ترمنځ متقابل عمل یادوله . په داسې حال کې چې ځینو نورو لکه (Cohen and Rosenthal) بیا سیاسي جغرافیه د یوې سیمې د سیاسي پروسو د ممیزاتو د څېړنې سره د علاقه مندی علم ګڼي . د (Pacione) په وینا سیاسي جغرافیه پوه علاقه مند دی تر څو د جغرافیایي تصمیمونو پایلې او سیاسي چارې د هغو جغرافیایي عواملو چې د سیاسي چارو په پایلو کې اغېزمن وي ارزوي . یو بل جغرافیه پوه (Alexander 1963) سیاسي جغرافیه د هېوادونو په داخل کې د اداري واحدونو او د هېوادونو د سرحدونو او سیاسي واحدونو څېړنه بښودلې .

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو بل جغرافیه پوه (Joe Painter, 1995) سیاسي جغرافیه د پوهې هغه څانګه ګڼي چې موږ د هغې نړۍ سره بلدوي چې داخلي کشمکشونه ، نوې مفکورې او ډینامیکې پولې د هغې ځانګړنې دي .

په لنډه توګه باید ووایو چې جغرافیه د ټولنیزو علومو څخه یوه پوهه ده چې په کې د جغرافیې او سیاست تر منځ څو اړخیزې اړیکې ارزول کیږي . د پوهانو له ډلې څخه یو تن (Martin Jones, 2004) په آند جغرافیه او سیاست یو له بل سره د دوه اړخیزو اړیکو لرونکي مثلث په بڼه ښودلي ، له دې مثلثونو څخه د یو په راس کې قدرت (Power) ، پالیسي (Policy) او سیاست (Politics) ځای لري ، په دې ځای کې قدرت هغه عنصر دی چې د پالیسۍ او سیاست پایښت تضمینوي ، حال دا چې سیاست د ټولو هغو کړنو ټولګه ده چې د قدرت د ترلاسه کولو او یا ساتلو په اړه د ټاکنو ، جنګ یا بلې کومې لارې څخه تر ګټې لاندې راځي . او پالیسۍ هغه پایلې دي چې د قدرت څخه په ګټې اخیستنې سره د هغې په لاسته راوړلو کې توقع کیږي . ددې دواړو پدیدو تر منځ اړیکې معمولاً په سیاسي علومو کې تر څیړنې لاندې نیول کیږي.

د بل مثلث په درییو سرونو کې فاصله یا مکان (Space) ، په جغرافیه کې د څیړنې وړ مرکزي نقطه په دویم سر کې سیمه یا ځمکه (Territory) د یو ځانګړي ځای یو برخه د هغې د حدودو او ځانګړنو په پام کې نیولو سره او په دریم سر کې یې په مکان کې یو ځانګړی ځای (Place) قرار لري .

(c) ketabton.com: The Digital Library

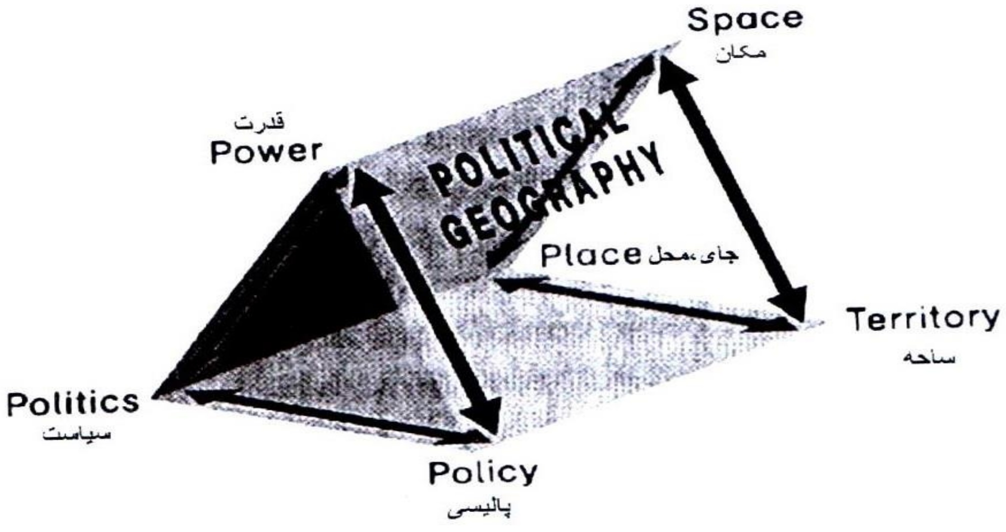

(۱).انځور: دجغرافيې او سياست اړيکې ښيي(۴ : ۶).

سياسي جغرافيه‌دا مني چې ددې شپږو پديدو ترمنځ جبري اړيکې شتون لري ، په داسې حال کې چې دا اړينه نه ده چې د سياسي جغرافيې په هر څېړنه کې ټولې اړيکې په پام کې ونېول شي . په هر صورت په سياسي جغرافيه کې يو شمېر زياتې متقابلې اړيکې تر ارزونې لاندې نېول کېږي ، چې شونې ده ځينې يې کلتوري ، اقتصادي او تاريخي بنسټونه ولري او له همدې امله د جغرافيه پوهانو پام کلتوري ، اقتصادي او تاريخي جغرافيې ته ور اړوي . په بله ژبه که څه هم په جغرافيې کې د څېړنې ساحه ځانګړې ده مګرنه شو کولی د هغې ځانګړې پولې د جغرافيې د ټولو علومو او شاخونو څخه تثبيت کړو .

د يادولو وړ مطلب دادی چې په سياسي جغرافيه کې د بحث وړ موضوعات په بېلابېلو دورو کې يو ډول نه وو ، د بېلګې په توګه په دې وروستيو کلونو کې په زياترو هېوادونو کې د ښځو نهضت اغېزمنه ترينه او تر ټولو مهمه سياسي قوه ده چې البته سياسي مبارزې ، د نويو قوانينو وضعه کول ، د مجلو چاپ او نشرول او بلاخره د نوې سياسي فلسفې پراختيا د ښځې او نر د مساوي حقوقو د لرلو پر اساس(Feminism) د يوې پوهې يا د ښځو نهضت په بڼه چې پخوا د سياسي پديدې په توګه د سياسي جغرافيې په بحثونو کې نه شمېرل کېدې ،

(c) ketabton.com: The Digital Library

او دا او دي ته ورته نور بحثونه زياتره په کلتوري او ټولنيزې جغرافيې کې لوستل کېدي . په داسې حال کې چې دا وضعه اوسمهال د بدلون په حال کې ده او يوه نوې او مهمه ساحه يې د ښځو د نهضت سياسي جغرافيې (Feminism Political Geography) په نوم د راڅرګندېدو په حال کې ده .

لنډه دا چې پخوا به سياسي جغرافيې کې د فزيکي محدودې او د هېوادونو د قدرت او د سياسي او نظامي سياليو ترمنځ اړيکې په نړيواله کچه څېړل کېدي ، مګر د شلمې پېړۍ په اوږد کې د وګړو څېړنې ته هم پام واړول شو . نن ورځ د سياسي جغرافيې پوهان سياسي او ټولنيزې مبارزې او ټولنيز خوزښتونه د تېر په پرتله ډېر جدي ګڼي . د کارګرو ، ښځو ، نژادي لږکيو ، معلولو وګړو حرکتونه او محيطي مبارزين نن ورځ د سياسي جغرافيې په برخه کې د علمي څېړنو غوره موضوعګانې جوړوي . اوسمهال پوهان د سياسي جغرافيې په برخه کې د سياسي ، اقتصادي ، ټولنيزو او کلتوري تيوريګانو څخه ګټه پورته کوي او له همدې امله د سياسي جغرافيې د پراختيا يو نوی پړاو د ځلېدو په حال کې دی .

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی څپرکی

دنړۍ سياسي جغرافيې تحليل او شننه

په دې څپرکي کې د سياسي جغرافيې تحليل او شننه کېږي ، نو لازمه ده چې لومړی جغرافيه ، سياست او سياسي جغرافيه وپېژنو او بالاخره په دوی پورې اړوند موضوعګانې روښانه شي .

جغرافيه د چاپيريال او انسان د اړيکو د علمي مطالعې څخه عبارت ده ، جغرافيه يوه لرغونې پوهه ده ، خو د دې پوهې سياسي څانګه يوه نوې زېږېدلې څانګه ده چې په ۱۹مې پېړۍ کې رامنځته شوې ده . جغرافيه يوه لرغونې پوهه ده چې موخه يې د انساني نړۍ سم پېژندل او ورسره بلدتيا ده . هغه ځانګړنې چې ياده پوهه له نورو څخه ځانګړې کوي د نړۍ په بېلا بېلو سيمو کې د بدلونونو او په دوی پورې اړوندو مسايلو او موضوعاتو باندې راڅرخېږي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

جغرافیه د علمي طریقې له مخې د وګړو د استوګنې اړوند ځایونو ته ځواب برابروي چې ترڅېره په درې ډوله پوښتنې وي یعنې چېرته؟ ، ولې ؟ او څنګه ؟. جغرافیه تل هڅه کوي چې دې پوښتنو ته ځواب ووایي .

همدارنګه سیاست د ریاست او حکومت چارو په غوره توګه سرته رسولو ته وایي . سیاست د politics مترادفه کلمه ده او یوناني ریښه لري چې د Polis کلمې څخه یې سرچینه اخیستې ده او په یوناني ژبه کې Polic د ښار ــ دولت په معنی ده . نو له دې داسې معلومېږي چې سیاست ښار او دولت پورې اړوند چارو پرمخ بېولو ته ویل کېږي . په هر صورت هر ډول چارې او تدابیر چې د ځانګړو او دولتي کارونو د ترسره کولو په موخه کارول کېږي سیاست ورته وایي .

په اخر کې ویلی شو چې سیاسي جغرافیه د انساني جغرافیې یوه څانګه ده چې په جغرافیایي چاپیریال کې د ځواک او سیاست پر اغېزو بحث کوي .

د سیاسي جغرافیې او جغرافیایي سیاست (جیو پولیتیک) سره په لومړي برخورد کې ، دې اصل ته په پام سره د ارزښت وړ دی چې دا دواړه بحثونه د جغرافیې او سیاست له اړیکو څخه غږېږي ، له همدې امله غوره ده چې ددې اړیکو مطالعه ددې دواړو بحثونو یعنې جغرافیې او سیاست په لنډو تعریفونو پیل کړو.

۱.۱. لومړی . جغرافیه

۱.۱.۱. دجغرافیې پېژندنه

د جغرافیې اصطلاح یوناني ریښه لري چې له " جیو ګرافیا" څخه اخیستل شوې ، عربان یې بیا "الجغرافیه " بولي . په فارسي کې د "جغرافیا" او "جغرافی" په نومونو کارول شوې ، چې دواړه په یوه معنی سره دي . په انګلیسي ژبه کې (Geography) ورته ویل شوې او له دوه برخو یې ترکیب موندلی چې (Geo) د ځمکې او خاورې په معنی دی او (Graphy) د بیان ، توضیح ، تشریح ، کښلو ، ښودلو او د تحلیل په معنی دی (۲۰ : ۹).

(c) ketabton.com: The Digital Library

جغرافیه هغه پوهه ده چې د ځمکې د کرې انساني چاپیریال څېړي ، یا داچې د ځمکې کره د انساني فضایي لیدلوري څخه مطالعه کوي . په بله ژبه جغرافیه د چاپیریال او انسان د اړیکو د علمي مطالعې څخه عبارت ده ، اګر که دا چاپیریال د استوګنې طبیعي چاپیریال وي یا انساني ـ اقتصادي د استوګنې چاپیریال او یا سیاسي او امنیتي ـ ستراتیژیک چاپیریال وي .

جغرافیه یوه لرغونې پوهه ده او له اساسي علومو یا پوهو څخه ګڼل کېږي ، خو ددې پوهې سیاسي څانګه یوه نوې څانګه ده چې د " ملت" او " ملتي حکومت" د مفهوم پیدایښت سره یو ځای په ۱۹مه پېړۍ کې منځته راغله (۳۲ : ۲۱) .

۲.۱.۱ . د جغرافیې موضوع

دجغرافیې د پوهې موضوع په وروستیو دوه زره کلونو کې ، ځمکه او ځمکې پورې تړلې پدیدې وې خو په دې وروستیو کې د جغرافیې تعریف د نورو علومو په څېر سم او دقیق شوی دی ، بنا پر دې د جغرافیې موضوع په لاندې توګه توضیح کېږي :

- د یوې ټوټې په بڼه د ځمکې کرې پېژندل .
- د ځایونو بې حده ډولونو پېژندل .
- د ځمکې دکرې د توپیرونو ، ناانډولیو او تضادونو پېژندل .
- د ځمکې د سیارې د طبیعي څېرې (بڼې) څخه جغرافیایي مطالعه کول .
- د ځمکې د کرې له خورو ورو پدیدو تحلیل او تجزیه .
- د ځمکې د سطحې د څېرو او پدیدو څېړنه چې سیده په انسان او د هغه په اقتصادي ، سیاسي ، فرهنګي او ټولنیزو چارو سره تړاو لري (۲۰ : ۱۳).

۳.۱.۱ . د جغرافیې په زده کړه کې غوره مفاهیم

جغرافیه هغه علم دی چې هڅه کوي د سیمو ځانګړنې او د ځمکې پرمخ د پدیدو او انسانانو خواره واره کېدل واضح کړي . جغرافیه د چاپیریال او انسان تر منځ متقابلو اړیکو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته ځانګړی ارزښت ورکوي . جغرافيه د چاپيريال پېژندني له لياري د ټولنيز فرهنګ په لوړولو کې غوره رول لري او د چاپيريال ساتنې او ګټې اخېستنې په اړه پوهاوی ورکوي . په بله ژبه جغرافيه هڅه کوي لاندې پوښتنو ته ځواب ووايي .

څه شی ؟

چېرته ؟

ولې هلته ؟

څه ډول منځته راغلی ؟

څه اغېزې لري ؟

څه ډول ورڅخه ګټه واخېستل شي ، تر څو دځمکې تعادل وساتل شي ؟.

څوک ؟

کله ؟

د جغرافيې د پورته اصلي موخو يادول د چاپيريال په سمه پېژندنې او د هغې دخوندی ساتلو او ورڅخه د سمې ګټې اخېستنې لامل ګرځي . د جغرافيې زده کړه بايد چې لاندې وړتيا په زده کوونکو کې منځته راوړي .

- دجغرافيې د پوهې درک او پرې پوهېدل (د جغرافيې پوهې مفاهيم او اصول) .
- جغرافيايي مهارت .
- د جغرافيايي موضوعاتو په اړه د منطقي فکر کولو د ځواک منځته راتګ (۲۰: ۱۴) .

ددغو اصلي موخو له امله د جغرافيې پوهه ددې لامل ګرځي ترڅو چې چاپيريال په هر اړخيزه توګه وپېژنو او د ساتنې منطقي ګټې اخېستنې په اړه يې وپوهېږو.

همدارنګه د جغرافيې يو بل پوه ايرانی حجۀ الاسلام والمسلمين په دې اړه په لاندې توګه څرګندونې کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جغرافیه هم د یو علمي روش له مخې د هغو ځایونو لپاره چې وګړي په کې اوسېږي یو لړ پوښتنو ته ځواب وایي . جغرافیایي پوښتنې معمولاً د درې اساسي پوښتنو په طرح کولو پیل کېږي .

الف : چېرته؟ (where?) : چېرته اساسي پوښتنه ده چې په جغرافیه کې مطرح کېږي ، ځکه د انسان ټولې چارې به په یوځای کې ترسره کېږي ، کلي ، ښارونه ، هېوادونه او لوېې وچې ټول ځایونه ګڼل کېږي چې چېرته ؛ ته ځواب وایي .

ب .ولې؟ (Why?) : ځینې پدیدې په ځانګړو ځایونو کې ترسره کېږي ، یعنې په جغرافیه کې دویمه اساسي پوښتنه ولې ده ، چې ولې هلته تر سره کېږي . یعنې کوم لاملونه دي چې دا پدیده یې هلته منځته راوړې

ج . څرنګه ؟(How?) : څنګه ددې ټاکلي ځای پدیدې ددې ځای د وګړو پر ژوند اغېزې شیندي ؟(۱۸ : ۲۶).

۲.۱ . دویم. سیاست

۱.۲.۱ . سیاست پېژندنه

د سیاست معنی اصلاح کول او ښایسته کول دي ، د همدې لغوي معنی پر بنسټ دغه کلمه د ریاست او حکومت د چارو لپاره په زیاته توګه کارول کېږي ، دا ځکه چې د ریاست او حکومت موخه هم د خلکو د حالاتو اصلاح او غوره والی وي . نو په منظمه توګه د حکومت او ریاست د چارو پر مخ بېولو ته سیاست ویل کېږي (۱۹ : ۹).

سیاست د تدبیر او حکومتولۍ او د ټولنې دسیاست او مدیریت په کارونو کې له تدبیر څخه کار اخېستلو په معنی دی . په اروپا کې تر منځنیو پېړیو پورې سیاست د دین په چوپړ کې و او د هغه یوه برخه ګڼل کېده ، په بله ژبه تر اتلسمې پېړۍ پورې سیاست د انسان د ماورا الطبیعي ایډیولوژۍ په چوپړ کې و . د" ملت " ، " ملتي حکومت" ، " نړیوال

(c) ketabton.com: The Digital Library

اقتصاد" او " نړیوالو اړیکو" د مفاهیمو په منځته راتلو سره په نوي او عصري پړاو کې سیاست په تدریج سره د اقتصاد په چوپړ کې شو او اقتصادي موخو ته د رسېدو لپاره و کارول شو (۳۲ : ۲۱).

دسیاست کلمه چې عربي رېښه لري د رعیت کارونو ته لاسرسی ، دخلکو د دنیا او اخرت کارونو سمول او د خلکو د ژوند اداري او تدبیرته ویل کېږ ي (۳۸ : ۵).

سیاست د عربي ژبې رېښه لري چې لغت کې "د اس اراملو او قابوکولو" په معنی دی او یا هغې تګلارې ته وایي چې انسان یې په مخ کې لري . په انګلیسي کې"Politics" د برنامې ، کارکولو طریقې ، اساسي اصولو او قواعدو، د لارښوونې اصول او داسې نورو په معنی دی.

سیاست د ټولنې د مدیریت یا حکومتولۍ په کارونو کې له تدبیرڅخه کار اخېستلو او تدبیر په معنی دی . د سیاست علم د هېواد په چارو کې تدبیر ته وایي په تېره چې د ملت د ژوند چارې سمې او رغوي ، د سیاست موضوع ډېره پراخه ده چې په بېلابېلو موضوعاتو کې کېدای شي و کارول شي، مګر د سیاست د علم تعریف د هېواد ادارې ته راجع کېږي(۲۰ : ۲۲).

په انګریزي ژبه کې دسیاست هم معنی لفظ(Politics)دی چې پوهان یې رېښه د یوناني ژبې له (Polis) کلمې څخه اخېستل شوې ګڼي . په یوناني ژبه کې (Polis) د ښار ـ دولت یا (City_ State) معنی درلوده . له دې لفظي پېژندنې څخه داسې معلومېږي چې دسیاست د انګلیسي ژبې هم معنی لفظ (Politics)په ښار او دولت پورې اړوندو چارو ته ویل کېږي (۱۰ : ۴).

د (Politics) کلمه اصلاً له یوناني کلمې څخه ده او د ارسطو له یوناني کتاب چې د حکومت او حکومت دارۍ په اړه یې لیکل شوی ورڅخه اخېستل شوې .یاده کلمه له آره لومړی په لاتیني کې د (Politique) کلمې او وروسته بیا په ۱۵۲۰م کال کې د انګلیسي (Politics)په بڼې یې بدلون موندلی . د (Politic) کلمه د لومړي ځل لپاره په ۱۴۳۰م کې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

انګلیسي ژبه کې کارول شوې وه ، البته د فرانسوي د (Politique) کلمه چې په خپله د لاتیني (Politicus) او یوناني کلمې (Politkus) رېښه لري ؛ چې" د اتباعو یا ملکي وګړو" په معنی ده . د (Politics) کلمه د تابع او (Polis) د ښار په معنی اخېستل شوې ده ؛ چې یادې اصطلاحګانې له پخوا کارول کېدې .

په هر صورت په ټولیزه معنی هر ډول تګلاره او یا تدابیر چې د ټولنیزو او یا ځانګړو کارونو د ادارې او بهبود لپاره په کار اچول کېږي سیاست ګڼل کېږي ، لکه چې موږ داقتصاد سیاست ، نظامي سیاست او داسې نورو یادونه کوو. مګر په ځانګړې معنی سره هر کار چې دولت او مدیریت پورې تړاو ولري ورته سیاست وایي ، او یا د ملک دارۍ په چارو او یا په یوه ټولنیزه اداره کې د کارونو د تدابیرو نیولو ته سیاست ویل کېږي (۴ : ۱).

۲.۲.۱. دسیاست تعریف

د سیاست فن پر سوله ییزو او نا سوله ییزو اړیکو رهبري کول ، د وګړو ډلو او ګوندونو او همدارنګه د حکومتي چارو رهبري د یو هېواد په کور دننه او په نړیواله کچه د دولت او دولتونو ترمنځ د اړیکو جوړول دي (۲۰ : ۲۷).

۳.۲.۱. دسیاست ځانګړنې

دسیاست فن لاندې ځانګړنې لري .

- دقدرت (ځواک) ترلاسه کولولپاره مبارزه .
- د ځواک ساتل .
- د ځواک ښودل او زیاتېدل (۲۰ : ۲۲).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱ . ۲ . ۴ . دسیاست ډولونه

ټولیز سیاستونه : هغه اصول دي چې د ذیصلاح مراجعو په وسیله په هېواد کې وضع شوي وي او د یوې نمونې او لارښود په عنوان په ټولنه کې لازم اقدامات او فعالیتونه رهبري کوي (۲۰ : ۲۳).

د ابن خلدون له نظره دسیاست ډولونه په درې ډوله دي .

۱.) حیواني سیاست . ۲.) عقلي سیاست او ۳.) دیني سیاست .

۱. حیواني سیاست :هغه سیاست دی چې د عقل او قانون تابع نه وي ، یوازې د پا چا او د هغه د درباریانو تابع وي ، او دوی چې څه غواړي کوي یې ، او په دې توګه یې موخه دحیواني غوښتنو تر سره کول وي . دا ډول سیاست د پاچا هانو، امیرانو او پوځیانو په دیکتاتوري نظامونو کې وي .

۲. عقلي سیاست : هغه سیاست دی چې هوښیارانو ، پوهانو او د قوم شریفو وګړو یو قانون جوړ کړی وي او موخه یې یوازې دنیاوي ښېګڼې وي ، لکه مشروطه شاهي یاغیر اسلامي جمهوریتونه .

۳. دیني یا شرعي سیاست : هغه سیاست دی چې د اسلامي عقیدې او شرعي قوانینو پر اصولو ولاړ او موخه یې د دارینو اصلاح او فلاح وي .

دابن خلدون له نظره د شرعي سیاست ډولونه په لاندې توګه دي :

الف . د ځان سیاست : هغه سیاست دی چې هر چا دخپل ځان د کړو وړو د اصلاح لپاره اصلاحي تدابیر جوړ کړي وي او د هغې پلوي کوي .

ب . د کور سیاست : هغه تدبیرونه دي چې دخپل کور چارې پرې په ښه توګه پرمخ بېول کېږي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

ج . د کورنۍ سیاست : هغه تدبیرونه دي چې د کورني نظام چلولو په موخه په کار اچول کېږي .

د . د وعظ او نصیحت سیاست : هغه تدبیرونه دي چې د وګړو د اصلاح او سمون په موخه په کار اچول کېږي .

ه . مدني سیاست : هغه مقررات دي چې په هغې سره دحکومت نظم په ښه توګه چلول کېږي .

و- د بوده وو سیاست : هغه تدابیر دي چې پرې حیوانات (څاروي) تابع (ایل) او روزل کېږي (۲۳ : ۱، ۲).

۳.۱. درېیم. سیاسي جغرافیه

۱.۳.۱. دسیاسي جغرافیې پېژندنه

د سیاسي جغرافیې لپاره ډېر تعریفونه د بېلابېلو پوهانو لخوا وړاندې شوي دي چې موږیې ځینې په لاندې کرښو کې را اخلو .

سیاسي جغرافیه د جغرافیې هغه برخه ده چې د هېوادونو د حدودو او مرزونو او همدارنګه د داخلي او نړیوالو اړیکو ،د اداري او ټولنیزو تشکیلاتو او دې ته ورته نور موضوعاتو په اړه بحث کوي (۱۶ : ۵۵۷) .

سیاسي جغرافیه دانساني جغرافیې یوه څانګه ده چې په جغرافیایي چاپیریال کې دقدرت (ځواک) او سیاست اغېز اچولو او اغېز منلو مطالعه کوي ، له همدې ځایه ویلی شو چې سیاسي جغرافیه د سیاسي متشکله واحدونو په څېړنه بوخته ده (۲۱ : ۲).

سیاسي جغرافیه له ټولنیزو پوهو څخه ده ، او د بشري جغرافیې یوه څانګه ده چې د سیاسي قدرت یا سیاست او جغرافیې اړیکې څېړي (۴ : ۱).

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیاسي جغرافیه د انساني جغرافیې یوه څانګه ده چې په جغرافیايي چاپیریال کې دقدرت او سیاست د اغېزو اچولو او اغېزو منلو څخه بحث کوي . یا داسې هم ویلی شو چې : سیاسي جغرافیه سیمه ییز سیاسي ورته والي او توپیرونه او د هغو اړیکې له ټولو جغرافیايي ورته والو او توپیرونو سره څېړي (۲۰ : ۳۳) .

سیاسي جغرافیه د ځمکې سیارې د واحدونو او په انساني او اقتصادي جغرافیايي مسایلو کې د سیاسي فعالیتونو د رول څخه بحث کوي (۲۴ : ۱۸).

۲.۳.۱. دسیاسي جغرافیې موضوع

دسیاسي جغرافیې اصلي موضوع هېواد دی ، سیاسي جغرافیه سیاسي پدیدې د هېواد په داخلي فضاء کې تر بحث لاندې نیسي چې هېواد ، سرحد ، ملت ، حکومت او سرزمین مفاهیمو لرونکی وي (۲۰ : ۳۴). هېواد او هېواد پورې اړوند مفاهیم ددې علم اصلی موضوع ګڼل کېږي ، د هېواد مفهوم چې په سیاسي جغرافیې کې ځای لري له دریو لاملونو ملت ، حکومت او ځمکې څخه هېواد جوړېږي . بنا پردې په دې مفاهیموپورې تړلي ټول موضوعات لکه دفضا سیاسي تنظیمول ، ملت ، د قدرت مشروعیت ، قلمرو (محدوده) ، امنیت او ... هېواد پورې تړلي مسایل دي چې نن ورځ په سیاسي جغرافیې کې څېړل کېږي (۲۱ : ۲).

۳.۳.۱. دسیاسي جغرافیې اصلي مفهوم

په سیاسي جغرافیې کې اصلي او مرکزي بحث (هېواد + حکومت = State) دی . " هېواد " (Country) د سیاسي جغرافیې په مطالعه او څېړنه کې د پام وړ اصلي مفهوم دی ، نورې هغه برخې او مفاهیم چې په دې پوهه کې د بحث او پام وړ دي ، په سیده او اغېزمنه توګه ؛ د" هېواد" د مفهوم سره تړاو پیدا کوي ، او په زیاترو برخو کې دا مفهومونه د هېواد له مفهوم پرته پایښت نه لري .

(c) ketabton.com: The Digital Library

دپام وړ ده چې (هېـواد + حکومـت) = State د سیاسي جغرافیې د بحثونـو مرکـزي هسته او اصلي بحث دی . پـه فارسي ژبـه کې دواړو (هېواد او حکومـت) مفهومونـو تـه دانګلیســي(State) او د فرانســوي(etat) اصـطلاح کـارول کېـږي . حکومـت د قـانوني تشکیلاتو سیاسي جوړښت عمودي بُعد دی ، چې د وګړو د ټولنیزې خوښې پر اساس په یـوه انساني ځانګړې تولنه کې رامنځته کېږي چې " ځمکه " (سرزمین) د هغې افقي څېره ګڼل کېږي . پـه بلـه وینـا سیاسي ځمکـه (هېـواد) یـوه فزیکي پدیـده ده چې عمـودي بُعـد تـه یـې حکومت ویـل کېږي . لـه بله پلوه پـه فارسي ژبـه کې د هېـواد اصطلاح لـه جغرافیـایي پلوه د انګلیسي ژبې د (Country)سره همغږي لري ، خو همدا مفهوم په ورځنۍ ګڼه اخېستنه کې له ښار څخه بېرون ته = دغرونو لمنو د مفهوم په معنی کارول کېږي . ځینې مهال له سیاسي پلوه د(State)مفهوم سره ورته والی کـوي . ددې دواړو تـر منځ تـوپیر کـول د جملې لـه بڼې معلومېږي ، د بېلګې په توګه د (State) اصـطلاح پـه لاندې جمله کې د هېـواد پـه معنـي ده ، او دا چـې د جملـې بشـپړ مفهـوم پـه بشـپړه توګـه جغرافیـایي اړخ لـري ؛ د (Country) لـه اصطلاح څخه هم کیدی شي ګټه واخېستل شي (۳۲ : ۳۳).

The two states have defiend their boundaries in the middle of the Parsian Gulf.

یعنې دوه هېوادونو خپلې کرښې د فارس خلیج په منځ کې ټاکلې وې .

په داسې حال کې چې په لاندې جمله کې(State) یـوازې سیاسي مفهـوم لـري او د " حکومت " په معنی ده چې د (Country) اصطلاح نشي کولی د هغې پر ځای راشي .

The state in this country is known as Islamic republic of Iran.

یعنې حکومت په دې هېواد کې جمهوري اسلامي ایران پېژندل کېږي .

په اخر کې ویلی شو چې حکومت پر یـوه ځمکه او ملت د حاکم قـانوني تشکیلاتو د سیاسي جوړښت عمودي بُعد دی ، چې د ملت په ټولیزه خوښه رامنځته شوی وي ، او هېـواد یا ځمکه یا بوم د یاد شوي جوړښت فزیکي افقي څېره ده . په بله ژبه " ځمکه " (سرزمین یـا

(c) ketabton.com: The Digital Library

Territory) د حکومت فزیکي ښکارنده (پدیده) ده او حکومت د ځمکې تنظیم کوونکی قانوني او عمودي جوړښت دی (۳۲ : ۳۴).

۴.۳.۱. دسیاسي جغرافیې ځانګړنې

سیاسي جغرافیه د لاندې ځانګړنو لرونکې ده .

۱. پلټنه یا هڅونه : د سیاسي جغرافیې د ځمکې فضاء د دودیزې تقریباً ثابتې جغرافیې د فضاء په پرتله د تحرک او پلټنې لرونکې ده ، نو د دولتونو سیاستونو ته په کتلو ، او په ځمکو کې د مستقرو سیاسي نظامونو د جهت نیونې له امله د سیاسي جغرافیې د ځمکې فضاء د لوړ ارزښت لرونکې ده او تل یې د هېوادونو د سیاست سره یوځای بدلون کړی او نوې محدوده یې په کې رانغښتې ده (۲۰ : ۳۴) .

۲ـ ځانګړې پوله بندي : د سیاسي جغرافیې د سیمو پولې ،په دودیزې جغرافیې کې د دودیزو پولو برخلاف د هېوادونو د ځواک او سیمو د نفوذ پر اساس رامنځته کېږي ، چې دا کار هم د هېوادونو اقتصادي او سیاسي قدرت ته په کتلو سره د ستاینې وړ دی . په بله ژبه لویو قدرتونو (ځواکونو) لکه امریکامتحده ایالاتو خپلې پولې د خپلې ځمکې د سرحدونو ور اخوا جوړې کړي او د دولت بېرونی سیاستونو ته په کتلو نړیوال امنیت یې د امریکا داخلي امنیت ګڼلی . مګر کوچنیو او کمزورو هېوادونو لکه واتیکان خپلې سیاسي پوله بندي یې آن چې د خپلې ځمکې له سرحدونو هم کمې او تنګې دي ، ځکه چې د ایټالیې هېواد داخلي بدلونونو سره دغه هېواد تل د بنسټیزو او د پام وړ بدلونونو سره مخامخ وي .

۳ـ دسیاسي جریانونو لوری نیونه : د دودیزې جغرافیې برخلاف چې له شمال ــ جنوب ، ختیځ ــ لوېدیز او داسې نورو په څېر تشکیل شوې ده ، په سیاسي جغرافیې کې ډېره پاملرنه شما ل ـ جنوب او له مرکز ګرد چاپېره ته کېږي . ځواکمن دولتونه تل په خپلو سیاستونو سره د نړیوالې ټولنې ټول هېوادونه د ځان سره یوځای کړي او د یو ځایي او بېلو دولتونو په قالب کې په متقابلو او ګډو ګټو وېشل کېږي (۲۰ : ۳۴ ، ۳۵) .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵.۳.۱. د سیاسي جغرافیې څرنګوالی او قلمرو

سیاسي جغرافیه د انساني جغرافیې یوه څانګه ده ، نن ورځ د سیاسي جغرافیې د وروستي تعریف پر اساس د سیاسي جغرافیې ځانګړی رول د سیاسي پدیدو فضاء یي شننه او د سیاسي پېښو یا پروسو پېژندل دي . هارتشون په (۱۹۵۴م) کې لومړی منسجم تعریف چې زیاترو جغرافیه پوهانو منلو په لاندې توګه وویلو : "سیاسي جغرافیه سیمه ییز سیاسي ورته والي او توپیرونه او د هغوی اړیکې له ټولو جغرافیایي ورته والو او توپیرونو سره څېړي" (۲۰ : ۳۵).

د تیوریکي او سیستماتیکې جغرافیې په پراختیا سره یو نوي تعریف ته اړتیا لېدل کېده ، د۶۰ مې لسیزې په وروستیو کې لیدونکو بدلونونو او وړاندې شویو تعریفونو دا علم رامنځته کړ. جکسون د سیاسي جغرافیې اساسي کار د هغو په سیمه ییزو ځایونو کې د سیاسي پدیدو څېړنه تعریف کړې ده .

دوه تنو نورو جغرافیه پوهانو د (کوهن اورزنتال) په نومونو سره دنوې مېتودولوژي څخه په ګټې اخېستنې سره یوه بېلګه طرحه کړه چې په ټولنه کې د انسان رول او د ځمکې سره یې د تړاو او له دې تړاو څخه لاسته راغلې پایلې یې د سیاسي نظام په تشکیل کې ښودلې . په دې بېلګه کې د انسان سیاسي رول د سیاسي ایدیولوژۍ ، سیاسي جوړښت او اجرایوي تصمیمونو په بڼه راڅرګندېږي . سیاسي پروسې د هغې د منځته راوړونکو ټولنیزو قوو څخه بېلې نه دي . دا چې دا ځواکونه سیاسي نهادونو ته شکل ورکوي او سیاسي پروسې هم د همدغو نهادونو له لیارې عمل کوي ، بناء پردې دا سیاسي نظام د ټولنیزو ځواکونو ، سیاسي پروسو او هغو پدیدو پورې تړلو جغرافیایي فضاء (چې یو له بل سره ورته چارې لري) څخه تشکیلېږي .

سیاسي نظام هم پراخه لمن لري چې دوه سرونه یې په بشپړه توګه خلاص او یا په بشپړ ه توګه تړلي نظامونه تشکیلوي . تقریباً ټولو نظامونو ددې دوو افراط او تفریط سرونو ترمنځ ځای نیولی . د سیاسي نظام د ځمکې سره سیده او پراخې اړیکې لري . خلاص

(c) ketabton.com: The Digital Library

نظام داسې يو ليد لوری رامنځته کوي چې د متقابل پيوستون محصول وي ، د بېلګې په توګه کولی شو د استوګنې د فشرده نمونې ، له سرچينو څخه د متمرکز ګټې اخېستنې بڼه ، د ورودي بندرونو پراختيا او د نړيوالو علومو پيدايښت څخه نوم واخلو. په ترلو نظامونو کې داچې موخه يې پرځان بسيا کېدل دي ، ليد لوري په بڼه ښکاري . په دې نظام کې د استوګنې طرز په خواره واره توګه او له سرچينو څخه ګټې اخېستنې په غير متمرکزه او پراخه توګه ښکاري . په دې نظام کې د هېواد مرکزي برخو ته د شوتنياوو او اسانتياوو په برابرولو کې زياته پاملرنه کېږي. او ملي شعارونه او نښې د نړيوالو نښوځای ناستی کېږي . بناءً دسياسي نظام د ترل او خلاص پراساس ،کولی شو دليدو وړبدلونونو وړاندوينه يې وکړو(۲۰ : ۳۵،۳۶).

۶.۳.۱. دسياسي واحدونومفهوم

د سيمو تولېز وېش سياسي واحدونه رامنځته کوي چې د ايالتونو يا سياسي هېوادونو ملي ځانګړتياوې په خپل ځان کې رانغاړي لکه د امريکامتحده ايالات او مکزيک هېوادونه يې د بېلګې په څېر ښودلی شو . چې په کور دننه يې ايالتي پولې غالباً انتخابي دي ، چې له دې امله نشوکولی چې د دوی ايالتي ادارې د يوځپلواک جغرافيايي واحد په عنوان وکاروو (۲۰ : ۳۸).

۷.۳.۱. جيوپوليتيک يا جغرافيايي سياست

سياسي جغرافيه او جغرافيايي سياست يا جيوپولېتېک (Geopolitics) د يوې پوهې دوه بشپړ بحثونه دي چې د "په جغرافيايي چاپيريال کې د سياسي قدرت د زياتوالي پر رول بحث کوي " . په سياسي جغرافيې کې د انسان اغېز پر چاپيريال چې لاندې برخې لکه د کرښو کښل ، د ځمکو وېش او دسيمو په قياس د ملتونو او هويتونو پېژندل په کې څېړل کېږي . په تولې کې کولی شو ووايو : سياسي جغرافيه عبارت ده له "پر معلومه جغرافيايي فضاء د انسان د سياسي تصميمونو د اغېز شېندنې څېړنې څخه " ،لکه په جغرافيايي صحنې کې د يو هېواد سياسي وېش او سياسي کرښې .

(c) ketabton.com: The Digital Library

حال داچې جیوپولیتیک په ټولیزه توګه کیدای شي داسې تعریف کړو : " دقدرت او ځواک لرونکو په سیاسي تصمیم نېولو کې د جغرافیایي لاملونو اغېزو څېړنې ته جیوپولیتیک وایي"، لکه د قدرتونو سیاسي موخو په مخته وړلو اړوند برنامو کې د طبیعي سرچېنو او د جغرافیایي موقعیتونو او عوارضو د رول ارزول . په بله ژبه په داسې حال کې چې سیاسي جغرافیه د "هېواد " په چوکاټ کې د چاپیریالي ــ سیاسي زیاتېدونکي رول پر سر غږېږي ، جیوپولیتیک د" قدرت " د مفهوم په چوکاټ کې د چاپیریالي ــ سیاسي زیاتېدونکي رول څخه بحث کوي . له دې امله جیوپولیتیک عبارت دی له " دقدرتونو ترمنځ دسیالۍ او یا د مرستو د اړیکو څېړلو څخه ،د هغو امکاناتو پر بنسټ چې جغرافیایي چاپیریال یې په واک کې ورکوي . یا له هغو امکاناتو څخه چې په دې برخه کې یې له جغرافیایي چاپیریال څخه اخلي .

جیو پولیتیک تر ډېره تر ملت اخوا لید لوری لري ، حال داچې سیاسي جغرافیه تر ډېره د هېواد دننه موضوعاتو یا پدیدو پر رول څرخېږي (۳۲ : ۲۱ ، ۲۲) .

سیاسي جغرافیه (Political Geography) او جغرافیایي سیاست (Geopolitic) دواړه په جغرافیایي محیط کې د سیاسي قدرت پیدا کېدلو او زیات رول څېړلو سره مینه لري . خو یوازې په دې توپیر سره چې په جیوپولیتیک کې د جغرافیایي لاملونو اغېزې د قدرت لرونکو په سیاسي تصمیم نېولو کې تر څېړنې لاندې نیسي . حال دا چې په ټولیز برخورد کې کېدی شي سیاسي جغرافیه په جغرافیایي محیط کې د قدرت لرونکو د سیاسي تصمیمونو د اغېزو څېړنه وښایو (۴ : ۱).

جغرافیایي سیاست د جغرافیایي لاملونو په سیاسي تصمیم نېولوکې د قدرت لرونکو د اغېزو مطالعه ده ، لکه د عوارضو د رول ارزول ، طبیعي سرچېنو او جغرافیایي موقعیتونو او سیاسي موخو د پرمخ بېولو په تړاو د برنامو جوړول .

جغرافیایي سیاست (Geopolitics) د سیمو پر اساس د ځواکونو ترمنځ د سیالیو یا همکاریو مطالعه ده چې جغرافیایي چاپیریال او جغرافیایي شرایط په واک کې لري ، چې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

دودیزه ډول د اطلاعاتو ، جغرافیایي تکنیکونو او لید لورو پر اساس د هېوادونو د بهرنۍ سیاست پر مسایلو را څرخېږي ، چې د کاربردي (عملي) سیاسي جغرافیې یو ډول ښودل کېږي . له بله پلوه په نړیوالو حوزه یي مسایلو کې چې د جیوپولیتک مطالعاتو قلمرو دی ، په دودیزه توګه په نړیواله کچه د ځواکونو د مناسباتو په باره کې نړیوالو ځواکونو ته لارې پیدا کول او د هغې زیاتوالی بحث او څېړل کېږي (۲۰: ۳۸).

اوسمهال کې هغه بدلونونه چې په نړیوال سیاست کې رامخې ته دي جیوپولیتیک ته یې د بحث زیاتې څانګې جوړې کړي او د سیاسي جغرافیې څانګې رنګارنګ او تازه مفاهیم تر بحث لاندې نیسي . ددې ډول مفاهیمو څېړل او پلټل دحکومتولۍ په چاروکې زیاته مرسته کوي .

ځینو دجیوپولیتیک اصطلاح دسیاسي جغرافیې سره مترادف ګڼلې ده، مګر په حقیقت کې د هغې اصلي یا نړیواله معنی د ځواکمنو دولتونو ترمنځ د برترۍ اوتفوق د لاسته راوړلو لپاره سیالۍ دي ، ولې په ستراتېژیک بحث کې جیوپولیتک د هېوادونو د ارضي تمامیت په ساتلو سره اطلاق کېږي (۳۹:۲۰).

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډيز

جغرافيه د پوهو په ډګر کې هغه يوازينۍ پوهه ده چې د ځمکې د کرې انساني چاپيريال تر څېړنې لاندې نيسي. جغرافيه يوه لرغونې پوهه ده او له بنسټيزو علومو څخه شمېرل کېږي. د جغرافيې علوم په ټوله کې په دوه لويو ښاخونو وېشل کېږي چې يو يې فزيکي جغرافيه او بل يې انساني جغرافيه ده. سياسي جغرافيه هم د انساني جغرافيې يوه څانګه ده. د زياترو پوهانو په آند سياسي جغرافيه ډېر لرغونتوب نه لري. دا جغرافيه هغه مهال راپيدا شوه چې په دې نړۍ کې د "ملت" او "ملتي حکومت" مفهوم راڅرګند شو، نو ويلی شو چې دا پديده د ۱۹مې ميلادي پېړۍ زېږنده ده.

سياسي جغرافيه هغه پوهه ده چې د هېوادونو د حدودو، کرښو او همدارنګه د داخلي او نړيوالو اړيکو، د ادارې او ټولنيزو تشکيلاتو او دې ته ورته نورو موضوعاتو په اړه بحث کوي. د سياسي جغرافيې د بحث وړ موضوع د هېواد هراړخيزه څېړنه ده.

سياسي جغرافيه او جغرافيايي سياست يا جيوپوليتيک دواړه په جغرافيايي سياست کې د سياسي ځواک د پيدا کېدو او زيات رول څېړلو سره مينه لري، خو توپير يې دادی چې جيوپوليتيک کې د جغرافيايي لاملونو اغېزې د ځواک لرونکو په سياسي تصميمونو کې څېړي. حال داچې سياسي جغرافيه په جغرافيايي محيط کې د ځواک لرونکو د سياسي تصميمونو اغېزې څېړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنې

۱.په ټولیزه توګه جغرافیه څنګه تعریفولی شئ !؟.

۲.د جغرافیې غوره موضوعګانې کومې دي ؟.

۳.جغرافیایي پوښتنې معمولاً د کومو بنسټیزو پوښتنو په طرح کولو پیل کېږي ؟.

۴. سیاست په لغت او اصطلاح کې څه ډول تعریفونه لري ؟.

۵.د Politics کلمه څه معنی لري او ریښه یې کومه ده ؟.

۶.سیاسي جغرافیه یعنې څه ؟.

۷.د سیاسي جغرافیې اصلي د بحث موضوع څه ده ؟.

۸.سیاسي جغرافیه او جغرافیایي سیاست یو له بله څه توپیر لري ؟.

۹.جیوپولیتیک اصطلاح څه معنی لري ؟.

۱۰.د state مفهوم څه دی ؟.

۱۱.د Polic اصطلاح څه معنی لري ؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

دویم څپرکی

په نړۍ کې د سیاسي جغرافیې د منځته راتګ په اړه تولیزې څرګندونې

که څه هم زیاتره د جغرافیې پوهان په دې آند دي چې سیاسي جغرافیه د ۱۹مې میلادي پېړۍ په وروستیو کې منځته راغلې ده، خو په جغرافیایي چاپېریال د سیاسي پرېکړو اغېزې په پخوا وختونو کې هم درک شوي. نو ویلی شو چې سیاسي جغرافیه هم په دوه غټو پړاوونو وېشل کېږي، چې یو یې تر ۱۹ مې میلادي پېړۍ وړاندې پیر او بل یې تر ۱۹مې میلادي پېړۍ وروسته پیر دی.

ځینې نور پوهان په دې آند دي چې د سیاسي جغرافیې تاریخ په درېو پړاوونو کې وېش شوی، یعنې د سیاسي جغرافیې د پرمختګ، ګوښه کېدو او را ژوندي کېدو پړاوونه.

له ۱۹۸۹ مېلادي کال را پدېخوا د نړۍ سیاسي جغرافیه کې غټ او ژور بدلونونه راغلل، نړۍ له دوه قطبیت څخه ووتله او سره جګړه پای ته ورسېده او ځای یې بې ثباتۍ ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

پرېښودو . د هېوادونو په کورنيو چارو کې د ځينو ارګانونو لکه ملګرو ملتونو ټولنې او ناټو سازمان لخوا لاس وهنې عملاً پيل شوې.

۱.۲. په نړۍ کې د سياسي جغرافيې د منځته راتلو بهير

پوهان سياسي جغرافيه د ۱۹مې پېړۍ د وروستيو وختونو لاسته راوړنه ګڼي ، خو د جغرافيايي چاپيريال د بدلون او يا هم پر جغرافيايي چاپيريال د سياسي پرېکړو د اغېزو نښې موږ له ۱۹مې پېړۍ څخه پخوا په پخواني تاريخ کې هم موندلی شو، په همدې پار د سياسي جغرافيې تاريخي سير ځينې پوهان په دوو پيرونو کې لولي ، چې له نولسمې پېړۍ څخه پخوا وختونو کې د سياسي جغرافيې اثار او له ۱۹مې پېړۍ وروسته د سياسي جغرافيې اثار دي . چې هر يو يې په لاندې توګه په تفصيل سره ليکو.

۱. تر ۱۹مې پېړۍ د مخه سياسي جغرافيه.

۲. تر ۱۹مې پېړۍ وروسته سياسي جغرافيه (۱۰: ۱۰).

خو ځينې پوهان بيا په دې آند دي چې د سياسي جغرافيې تاريخ د يوې علمي رشتې په توګه کولی شو چې په درېو دورو وېش کړو.

الف : د پرمختګ پړاو (د۱۹ مې پېړۍ د وروستيو څخه تر دويمې نړيوالې جګړې پورې).

ب : د ګوښه کېدو پړاو (له ۱۹۵۰ ـ ۱۹۷۰ يمې لسيزې).

ج : د را ژوندي کېدو پړاو (له ۱۹۷۰ م لسيزې را وروسته) .

البته کولی شو چې سياسي جغرافيې پورې تړلي آندونه له دې تاريخونو وړاندې وپلټو . ارستو (۲۳۰۰) کلونه وړاندې په لرغوني يونان کې د ځينو مسايلو لکه پولو ، مرکزي ښارونو او د وګړو د ځای ترمنځ تناسب تر مطالعې لاندې نيولي وو (۲۰ : ۳۹).

همدارنګه د ځينو نورو پوهانو په آند د تاريخي پلوه کولی شو سياسي جغرافيه په درې بېلابېلو دورو کې تر څېړنې لاندې ونيسو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱. د سیاسي جغرافیې د راپورته کېدو پړاو : چې د ۱۹مې پېړۍ له وروستیو څخه تر دویمې نړیوالې جګړې پورې پایښت مومې .

۲. دانزوا (ګوښه کېدو) او زوال پړاو : چې د ۱۹۴۰ او ۱۹۷۰ م لسیزو ترمنځ کلونه په بر کې نیسي.

۳. د سیاسي جغرافیې د بیا را ژوندي کېدو پړاو : چې له ۱۹۷۰ م لسیزې را وروسته کلونه رانغاړي .

که څه هم سیاسي جغرافیه په معاصره بڼه د ۱۹ مې مېلادي پېړۍ په وروستیو کې منځته راغله ، مګر سیاسي جغرافیې کې شاملو موضوعاتو تحلیل او مطالعه تاریخي مخینه لري . د لرغوني یونان پوه ارستو ۲۳۰۰ کاله وړاندې د هېوادو په مطالعه کې د چاپیریالي جبر مفکوره د پولوپه ټاکلو کې او همدارنګه د نفوسو او ځای ترمنځ تناسب تر څېړنې لاندې نیولي وو. همدارنګه نوموړي دیوښار پلازمېنې کېدو لپاره شرایط اړین ګڼل . ارستو په دې ټولو بحثونو کې د فزیکي چاپیریال په ماهیت په ځانګړي توګه په آب وهوا دیوټاکونکی لامل په توګه اشاره کړې ده.

تر ارستو درې پېړۍ وروسته سترابو رومي ـ یوناني جغرافیه پوه په ۱۷ ټوکو کې کتابونه ولیکل چې د هماغه وخت د پېژندل شوې نړۍ توصیف و. سترابو (Strabo) په خپلو مطالعو کې وارزوله چې د روم امپراتوري څنګه وتوانېده تر څو د یوې موءثرې ادارې په رامنځته کېدو د هغه هېواد مساحت د پراخوالي ستونزې سره سم مقابله وکړي . علاقه مندانو د هغو لاملونو د ارزولو په باره کې چې د یو هېواد بڼې او سیاسي سیمو څرنګوالي ته بدلون ورکوي آب وهوا وګڼله . سترابو هم لکه د ارستو په څېر د خپلو ملي سختو تمایلاتو په درلودلو سره په دې باورو چې د هغه هېواد (یونان) غوره آب وهوا او په پایله کې د حکومت کولو غوره تګلاره لري .

په منځنیو پېړیو کې علم او پوهه په اروپا کې د مذهب تر وړانګو لاندې راغله ، حال دا چې په اسلامي نړۍ کې جغرافیې د پام وړ پرمختګ کړی و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابن خلدون تاریخ لیکونکی ، فیلسوف او پیژندل شوی ټولنپوه له هغو لیکوالان څخه و ، چې له اوږدو سفرونو وروسته یې خپله مشهوره نظریه د ښار اوقبیلې په اړه واوروله . پر دې واحدونو یې د طبیعي چاپیریال رول د ټاکونکو لاملونو په څېر وښودلو . ددې نظریې له مخې حکومتونه د طبیعي قانون (ودې ، بلوغ ، زړښت او منځه تلو) څخه پیروي کوي . که چېرته له قدرت څخه تر لاسه شوې د فساد اواخلاقو کمزورتیا د یو هېواد د عمر د لمنځه تللو لامل نه شي دغه لاندې پنځه ګوني پړاوونه تېروي (۴ : ۸).

۱. داستبداد د دوران پیدایښت یا د ځواک انحصار پړاو.

۲. دخوښۍ پړاو.

۳. داسراف پړاو.

۴. دانحطاط (وروسته کېدو) پړاو.

۵. دلمنځه تللو پړاو.

د رونسانس پړاو چې له ۱۶ تر ۱۸ مې پېړۍ منځته راغی ، په دې پړاو کې چې ریفورمونه او نه سیاسي بې ثباتۍ یې ځانګړتیاوې وې ، فلسفې او علوموته په کې بیا پاملرنه زیاته شوه ، دبېلګې په توګه سر ویلیام پټې (Sir William petty) انګلیسي اقتصاد پوه په ۱۶۹۲ م کې په خپل اثر کې چې د آیرلینډ په اړه یې لیکلی و ، د برتانیې حکومت ځواک یې په آیرلینډ کې د هغه هېواد نفوسو او پراخوالي د لاملونو پر اساس ارزیابي کړ (۴ : ۹).

اوس نو په لنډه توګه د سیاسي جغرافیې پړاوونه په لاندې توګه څېړو.

۱.۱.۲. د سیاسي جغرافیې د راپورته کېدو پړاو

المان نوی هېواد د یومتحد هېواد په توګه په ۱۸۷۱ م کال کې منځته راغی ، او د۱۹ مې میلادي پېړۍ په وروستیوکلونو کې د پروس د پاچاهانو تر لارښوونې لاندې یې هڅه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوله تر څو د برتانیې ، فرانسې ، روسیې ،اتریش او هنګري هېوادونو په څېر په یو نړیوال ځواک بدل شي ، مګر په مرکزي اروپا کې د جرمني جغرافیایي موقعیت چې په وچه کې راګېر و؛ په دې کې یې محدودیتونه لګول . ددې شرایطو لاندې د پراخوالي او ځواک ترمنځ د اړیکو تامینولو پام د الماني منورې ټولنې او په تېره بیا فدریک راتزل (۱۸۹۴-۱۹۰۴م) ته چې ځینو هغه د جرمني پلار ګڼلو راواړولو . دراتزل اساسي موخه د هغه په علمي چارو کې د الماني پراختیا غوښتنې د لایل و. راتزل په خپلو ارزونوکې د داروین او د هغه د پیروانو له تکاملي تیورۍ څخه متاثره و. د همدې تیورۍ له مخې د ژوندیو جسمونو تکامل د هغه د چاپیریال تر اغېز لاندې رامنځته شوی . راتزل د سیاست په چاپیریال کې ددې تیورۍ په تطبیقولوسره هېوادونه هم د ژوندیو جسمونو په څېر ورته ګڼل ، او داسې استدلال یې کولو چې هېوادونه هم د خپل پایښت او دوام لپاره تاکلې حیاتي فضا ته اړتیا لري ، چې راتزل هغه حیاتي فضا (living space) یا(Lebensraum) ونوموله . راتزل استدلال کولو چې هېوادونه هم لکه د ژوندیو په څېر د ورته (مشابه) قوانینو لاندې پراختیاکوي ، او له همدې امله که چېرې د اړتیا وړ حیاتي فضاء (د بېلګې په توګه د نفوسو د پراختیا په بڼه کې) د یو هېواد لپاره کافي نه وي ، هېوادونه د مجبوریت له مخې د خپلې اړتیا وړ حیاتي فضا د تر لاسه کولو په موخه نویو ځمکو او سیمو په نیولو او اشغال لاس پورې کوي . راتزل د هېوادونو د پراختیا په تړاو اوه بېلابېل قوانین برابر کړي وه ، چې د هغې پر اساس د نورو سیمو نیول آن که په جنګ هم ختمېده د هېوادونو قانوني حق ګڼلو ، په دې اساس راتزل نه یوازې د جرمنیانو د پراختیا غوښتنې لپاره د علمي پلوه قانونیت ورکړ ؛ بلکې هغه یې یوه اړینه او طبیعي عملیه وګڼله . راتزل استدلال کولو چې د جرمنیانو لپاره زیاتې حیاتي فضا لاس ته راوړني لپاره یوازینۍ لاره د هغه هېواد لپاره په افریقا کې استعماري پراختیا ده ، ځکه چې ددې موخې لاسته راوړل په اروپا کې ددې لوې وچې د نفوسو د زیات تراکم له امله ناشونی و (۴ : ۹).

د راتزل نظریات وروسته د سوېډنې محافظه کارانو له ډلې د یو تن رودولف کجیلین (Rudolf Kjellen) (۱۸۶۴ – ۱۹۲۲ م) لخوا تر ګټې اخیستنې لاندې راغلل. نوموړي د راتزل د تیورۍ څخه په ګټې اخیستنې سره د نړۍ هېوادونه ډلبندي او د نړۍ راتلونکی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځواک يې د هغو د پراخوالي په پام کې نيولو له مخې وښودل . د (Kjellen)يو له غوره کارونو څخه په خپلومقالوکې د(Geopolitiks) اصطلاح کارول و، چې په ۱۸۹۹م کې په چاپ ورسېده . وروسته په جرمني کې په (Geopolitik)ته واړول شوه او په ۱۹۲۴م کال کې انګليسي کې په(Geopolitics) وژباړل شوه ، او موخه يې ترې د سياسي جغرافيې هغه برخه وه چې په‌کې بهرونۍ اړيکې ، ستراتيژۍ او د هېوادونو سياست او ددې پوهې څخه د سياسي موخو لپاره ګټه اخېستنه تر بحث لاندې ونيوله . هغه مهال دسياسي جغرافيې يو بل ښوونځی د سر هال ګفورد ميکېندر(Sir Hal ford Mekinder) (۱۸۶۱ ــ ۱۹۴۷م) په وسيله په انګلستان کې پراختيا ومونده . مکيندر چې د (۱۸۸۰ ـ ۱۸۹۰ م) په لسيزه کې يې د اکسفورد په پوهنتون کې د پروفيسور په توګه دنده ترسره کوله د راتزل په څير د نوې سياسي جغرافيې بنسټ اېښودونکی پېژندل کېږي . مکيندر همدارنګه هڅه کوله ترڅو د جغرافيې د پوهې غوره والی او ګټې ثابتې کړي ، په داسې حال کې چې د راتزل برخلاف د مکيندرنظريات د نړۍ په ستراتيژۍ او د ځواک توازن پورې اړوند موضوعاتو په تحليل چې د برتانيې باندينۍ پاليسۍ په طرحه کولو کې هغې ته اړتيا ليدل کېده ، متمرکز و(۴ :۱۰).

د امريکا په متحده ايالاتو کې الفردماهان (Alfred Mahan) (۱۸۴۰ـ۱۹۱۴ م) د هغه هېواد د سمندري قواوو متقاعد افسر په دې آند و ،چې يو نړيوال او نظامي ځواک ته د رسېدو لپاره په سمندري ځواک تکيه کول پکارده . مکيندر په دې اړه د ماهان سره په يو آند نه و . نوموړی په دې آند و ، چې د جغرافيايي اکتشافاتو د عصرپه پايښت سره د ځواکونو توازن هم تغيير خوړلی. مکيندر په خپله مقاله کې چې په ۱۹۰۴ م کال کې چاپ شوه ، تاريخ يې په درې بېلابېلو دورو ووېشلو.

۱). له کولمبوس څخه وړاندې پړاو چې په‌کې دوچې ځواک د ارزښت وړ و.

۲). د کولمبوس پړاو چې په‌کې سمندري ځوا ک د ارزښت وړ ګڼل کېدو .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳)ـ له کولمبوس وروسته پړاو ، چې په هغې کې دسمندري ځواک ارزښت راټیټ شوی ، او د تکنالوژۍ په رامنځته کېدو او د اوسپنې کرښو په پراختیا سره په وچو کې د ډېرو لېرو واټنونو د نښلولو شونتیا په اسانۍ سره میسر شوه ، او له همدې امله د وچې ځواک ارزښت یو ځل بیا زیات شو (۴ :۱۱) .

مکیندر دې ملحوظاتو ته په پام سره د نړۍ نقشه په درېیو سیاسي سیمو وویشله ، لکه چې په (۱.۲ نقشه) کې ددې مطلب روښانتیا کېږي .

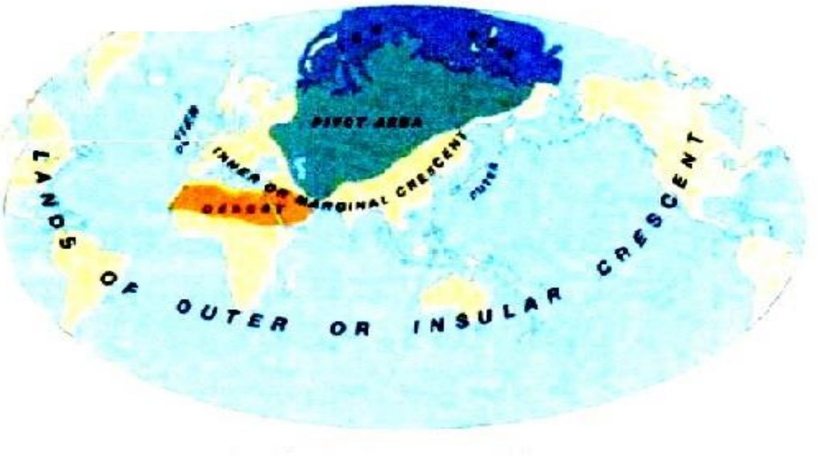

(۱.۲) نقشه : د میکندر په آند د نړۍ وېش (۴ :۱۱).

په پورته نقشه کې ۱) د باندني هلا ل سیمه (Outer Crescent) چې د نړۍ سمندرونه او افریقا او امریکا لوې وچې په‌کې رانغښتل شوي . ۲) د داخلي هلال سیمه (Inner Crescent) چې د اروپا لوې وچې زیاتې برخې او د اسیا جنوب سیمې په‌کې شاملې وې . او بالاخره ۳) محوري سیمه (Pivot area) چې د اسیا او اروپا (Eurasia) سیمو ته شامله وه (۴: ۱۰).

د مکیندر په آند هر هېواد چې دا محوري سیمه په واک او کنترول کې ولري ، نړیوال ځوا ک به وي . لومړۍ نړیوالې جګړې د مکیندر نظریات د ازمایښت لاندې ونېول او د هغو ارزښت یې روښانه کړ. مکیندر په خپل کتاب کې چې په ۱۹۱۹م کال کې چاپ شو د راتزل نظریات یې تر نېوکو لاندې ونېول ، او یو ځل بیا یې د ځینو کوچنیو تغییراتو په لرلو سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپل نظريات وړاندې کړل ، مکيندر په دې کتاب کې محوري سيمه هارتلينډ (Hearth land) او د اروپا او اسيا لوې وچې يې نړيوالې ټاپو وزمې ونوموله . مکيندر همدارنګه د ختيځې اروپا په ارزښت تاکيد وکړ، اوهغه يې د هارتلينډ د کنترول په زمينه کې او پر نړۍ د کنترول لپاره د ارزښت وړ وګڼله . د مکيندر وړانديز لويديځې اروپا ته د او ، تر څو د سولې ساتلو لپاره د روسيې سره چې پر هارتلينډ حاکميت لري مساوي قدرت بايد ولري ، او پرېښږدي چې جرمني او روسيه د شرقي اروپا د کنترول لپاره يو له بل سره متحد شي . د مکيندر نظريات د وارسای (Versailles) د سولې کنفرانس کې چې نوموړي په‌کې د برتانيې د پلاوي په توګه ګډون کړی و ، تر ډېره بريده په پام کې ونيول شول .

د ختيځې اروپا هېوادونه چې د روسيې او جرمني هېوادونو ترمنځ د حايل (Buffer) په توګه منځته راتلل ،تر ډېره بريده د مکيندر د وړانديزونو له امله رامنځته شول . د مکيندر نظريات د امريکا متحده ايالاتو د بهرنۍ پاليسۍ په طرحه کولو کې د سوړ جنګ (۱۹۴۵-۱۹۸۹م) پر مهال د ارزښت وړ وو.

د مکيندر له غټو تېروتنو يوه دا وه چې د خپلې تيورۍ په طرحه کولوکې يې د شمالي امريکا رول ناچيزه يا ډېر کم ګڼلو . او بله دا چې د هوايي ځواک ارزښت ته په‌کې کمه پاملرنه شوې وه ، د حيرانتيا خبره نه ده چې د مکيندر او راتزل نظريا ت يو ځل بيا د لومړۍ نړيوالې جګړې وروسته په جرمني کې را ژوندي شول (ايضاً :۱۰).

يو له هغو غوره پوهانو څخه چې د راتزل او مکيندر د نظرياتو تر اغېزې لاندې راغلی و ، جغرافيه پوه او نظامي افسر کارل هوشوفر(Karl Haushofer) (۱۸۶۹ ـ ۱۹۴۶ م) و، چې په المان کې دنازي حزب د تشکيل په اوايلوکې د هغه غړيتوب درلود. نوموړي په ۱۹۲۴م کال کې د جيوپوليتيک مجله نشر کړه ، او وروسته يې په دې برخه کې يوه اکاډمي جوړه کړه . هوشوفر (Houshofer) د راتزل د(Lebensraum) اصطلاح څخه په ګټې اخيستنې استدلال کولو چې له نفوسو ډک المان اړتيا ليدله چې په چکوسلواکيا او پولنډ کې د متفرقه نفوسو درلودونکې سيمې چې د المان په ګاونډ کې وې ؛ المان پورې وتړي . نوموړي د مکيندر له نظرياتو څخه په ګټې اخيستنې چې د ختيځې اروپا د کنترول په اړه يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویلي وو، داسې وړاندیز وکړ چې د روسیې ، جرمني اوجاپان ترمنځ دې اتحاد رامنځته شي ، ترڅو د برتانیې د امپراتورۍ په مقابل کې متبادل ځواک رامنځته شي .

په هره بڼه د المان جیوپولیتیک د نازي المان په وسیله د پولنډ او چکوسلواکیا نیولو کې د ستالین او هټلر د عدم تعرض قراد داد په لاسلیک کې د ارزښت وړ ؛ و . لېترلږه ددې مکتب په نشریاتو سره جرمنیانو د ذهني پلوه دې تجاوز ته چمتو والی وښودلو، او په همدې ترتیب د سیاسي جغرافیې شهرت هم د نازیانو تبعیضي او ظالمانه رژیم د پلوي په بنسټ تورن شو (۴ : ۱۱).

۲.۱.۲. د سیاسي جغرافیې د انزوا او زوال پړاو

د المان(Geopolitik) د سیاسي جغرافیې پرعلمي ارزښت هم منفي اغېزې واچولې او د جغرافیې پوهانو د دویمې نړیوالې جګړې وروسته کلونوکې هڅه وکړه ترڅو د سیاسي جغرافیې شهرت او ارزښت یوځل بیا منځته راوړي . د جغرافیې پوهانوله ډلې یو تن ریچارد هارتشورن (Richard Hart shorne) په ۱۹۵۰ م کال په سیاسي جغرافیه کې دعملي روش (functional Approach) وړاندیز وکړ، او ویې ویل : ترڅوپه سیاسي جغرافیې کې د سیاسي ستراتېژۍ د بڼې ورکولو پرځای د هېوادونو داخلي فعاله (ډینامیک) عملي او بېرونۍ فعالیتونه تر ډیره د پاملرنې وړ وګرځوي . په داخلي فعاله عملیه کې له مرکزه د تېښتې قوې (Center fugal forces) شاملې دي ، لکه مواصلاتي ستونزې او یا قومي تفاوتونه چې کېدای شي په هېوادونو کې د یو والي پرضد چلند وکړي او یا مرکز ته جذب قوې چې کېدای شي هېوادونو کې د یووالي په راوستوکې اغېزمن وي ، د حکومتي سازمان میکانېزم هم په دې برخه کې مطالعه کېږي . په باندنیو فعالیتونوکې (External functions) دیوهېواد اقتصادي ، د ډیپلوماتېکي او ستراتېژیکي اړیکې د یو بل هېواد سره د پام وړ وي(ایضاً: ۱۱).

هارتشون (Hartshone) ددې عملي تحلیل او ارزونه په سیاسي جغرافیې کې د عملي یا رسمي روش (Functional approach) په نوم یاده کړه . که څه هم په سیاسي جغرافیې

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې عملي روش له دویمې نړیوالې جګړې وروسته یو شمېر زیاتو جغرافیه پوهانو له خوا وکارول شو، مګر کولی شو له هغه څخه د ګټې اخېستنې شواهد آن چې د دوو نړیوالوجګړو په منځ کې په انګلستان او امریکامتحده ایالاتوکې مشاهده کړو. له دې ډلې یو پوه د (Isaiah Bawman) امریکایي و چې په خپل اثر کې یې له نوې نړۍ (The New world) په نوم په ۱۹۲۱ م کال کې له همدې روش څخه ګټه اخېستې وه. نوموړی چې د مکېندر په څېر د وارسای په مزاکراتو کې له ګډونوالو څخه و، د نړۍ نوې نقشه چې له دې کنفرانس وروسته منځته راغله؛ متزلزله، ناثابته او نا عملي وښوده. نوموړي وویل چې ددې نقشې په جوړښت کې اقتصادي او ټولنیز لاملونه لکه طبیعي سرچېنو ته لاس رسی او د نفوسو وېش چې د نوموړي په آند د بې ثباتۍ اصلي لاملونه دي، په پام کې نه وو نېول شوي. د بومن (Bawman) په آند پر تولیداتو کنترول او د خامو موادو توزیع، د ځمکې وېش او د وګړو مهاجرتونه، د مستعمراتو موقعیت او قیمومیت لاندې سېمې، د سوداګرۍ موانع او په ترانزیتي او مواصلاتي کرښو کنترول، د وګړو د اقلیتونو څرنګوالی او د هېوادونو په منځ کې سرحدي لانجې د ننني نړۍ تر ټولوسختې ستونزې دي.

په همدې ترتیب بومن په سیاسي جغرافیې کې د مطالعې لاندې موضوعګانې په علمي او عملي تحلیل متکي وګڼلې. په ټولیزه توګه له دوېمې نړیوالې جګړې وروسته سیاسي جغرافیې د سیمه ییزې جغرافیې سره ورته والی درلود، او د هغې وېرې سره چې له پخوا څخه یې شتون درلود په جغرافیې کې علمي څېړنو تشریحي او توضیحي بڼه درلوده او د علمي تیوریګانو له ویلو څخه په کې مخنیوی وشو. دې وېش د سیاسي جغرافیې په ساحه کې دوه منفي پایلې رامنځته کړې، یوه دا چې سیاسي جغرافیه یې له تیوریکي انکشافاتو څخه لېرې وساتله او دویم دا چې سیاسي جغرافیه یې د انزوا په حالت کې پرېښوده. آن چې په پوهنتونونو کې له تحصیلي نصاب څخه وویستل شوه (۴ : ۱۱،۱۲).

۳.۱.۲. د سیاسي جغرافیې د بیا ژوندۍ کېدو پړاو

د ۱۹۷۰م کلونو په لومړیوکې دوو عملیو د سیاسي جغرافیې په پراختیا کې غوره رول ولوبولو، چې دا دوه عملیې عبارت دي له: په سیاسي جغرافیې کې د تیوریانو بیا پېژندل

(c) ketabton.com: The Digital Library

او جغرافيې ته د سياست بيا راګرځېدل ، چې همدې عمليو د سياسي جغرافيې کې پراختيا کې غوره رول ولوبولو . په بيا را ژوندي کېدو سره يې د سياسي پخواني روش يا منطقي او عملي روش (functional approach) له منځه لاړو، غوره بېلګه يې د مقداري تاکنيزې جغرافيې (Qualitative Evectional Geography) را څرګنديدل و، چې د ۱۹۶۰ م لسيزې په وروستيو کې منځته راغله ، دا يو نوښت و چې د مقداري جغرافيې پوهانو لخوا وشو.

وروسته جغرافيه پوهانو درک کړه چې سياست د نړۍ ټولې برخې لکه هېوادونه ، محلي حکومتونه ، عامه لګښتونه او د پالېسيو طرحه کول هم د سيستم په توګه ارزول کېدی شي . په همدې ترتيب په سياسي جغرافيې کې څېړنه او تدريس د سيمو پرځای په مفاهېمو او موضوعاتو متکي شو(۴ : ۱۳).

په هره بڼه د ۱۹۶۰ م لسيزې په وروستيو کې د سوړ جنګ راکمېدل يو ځل بيا د سياسي جغرافيې مينه والو د زياتېدو لامل شو. د هېوادونو ترمنځ سيالي او د هغوی د مطالعې شوق په نړيواله کچه راکم شو ، او د هغوی پرځای په ټولو کچو يعنې له نړيوالو تر ملي ، سيمه ييزو او محلي کچو ، ګروپونو او وګړو ترمنځ د منازعاتو او ستونزو د زياتې پاملرنې وړ وګرځېدل .

په سياسي جغرافيې کې د علاقه مندۍ پر زياتوالي سربېره په دې پړاو کې د ټولنيزې او اقتصادي جغرافيې په بحثونوکې د سياسي لانجو توضيح چې دوه لسيزې وړاندې د انساني جغرافيې غوره څانګې يې جوړولې په سياسي جغرافيې کې شامل شوې .

ددې دورې يو پوه داويد هاروي (David Harvey) په نوم په خپل اثر چې د ټولنيز عدالت او ښار (Social Justice and the City) تر سرليک لاندې يې ليکلی و په کې دا وښوده چې په ښارونو کې استوګنه او دې ته په کتو سره چې کوم ځای کې استوګنه کوي اختلاف لري ، د نوموړي په آند فقير او غني ، ښځه او سړی او بالاخره تور او سپين په نړۍ کې په بشپړه توګه متفاوت ژوند لري . نوموړی په همدې توګه زياتوي چې په ښارونو کې د ځينو ګروپونو پر وړاندې پرله پسې تبعيض شتون لري . چې البته په ښاري ژوند کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیاسي دایمي لانجو د پیدا کېدو لامل ګرځي، د بېلګې په توګه د یوې نوې پروژې په راتلو او یا د یو سرک په جوړولو سره د موجوده کورونو او یا تاسیساتو د تخریب لامل ګرځي چې په پای کې ددې سیمې د وګړو په ژوند او کسب کې بدلون راوړي چې ښایي د سیاسي ستونزو زیږنده شي (۴ : ۱۳،۱۴).

۲.۲. په نړۍ کې د سیاسي جغرافیې بدلونونو ته کتنه

له ۱۹۸۹م کال راپدېخوا د نړۍ په سیاسي جغرافیې کې اساسي بدلونونه رامنځته شول . د دوه قطبي نړۍ حتمیت اوقا طعیت او د سوړ جنګ دوران له منځه ولاړ او پر ځای یې بې ثباتي راغله . ددې بدلونونو رامنځته کېدو یو اصلي لامل د ځینو نهادونو لکه د ملتونو ټولنې او د شمالي اتلانتیک سازمان (ناټو) مداخلې د هېوادونو په داخلي چارو کې وې . نړۍ د شرقي تیموړ ، کوسوو او عراق په هېوادونو کې د جګړو شاهده وه . دې ډول بدلونونو د نړۍ د بحراني او جګړه کې په بالقوه توګه ښکېل سېمو د بیا ارزونې اړتیا پیدا کړه (۲۰ : ۴۳).

سیاسي جغرافیه چې اوسمهال د انساني جغرافیې یوه غوره څانګه ګڼل کېږي ، د ځانګړي ارزښت لرونکې ده . دې جغرافیې له مطرح کېدو څخه یې ترنن پورې په مطالعاتي موضوعاتو او مطالعاتي مقیاس کې ډېر بدلونونه لېدلي دي ، چې په لاندې توګه یې په لنډه یادونه کوو.

۱.۲.۲. په منځنیو پېړیو کې

په منځنیو پېړیو کې اروپا کې پوهه او علم د مذهب تر وړانګو لاندې راغلل ، په داسې حال کې چې په اسلامي نړۍ کې جغرافیې د سوداګرو ، مورخینو ، سیلانیانو او فېلسوفانو ترمنځ رواج پیدا کړ. ابن خلدون مسلمان مورخ ، فیلسوف او ټولنپوه یو له هغو لېکونکو څخه و ، چې له اوږدو سفرونو وروسته یې په هغه کتاب کې چې په ۱۴امه مېلادي پېړۍ کې یې د خپلو احوالو په شرح کې لیکلی و، د قبیلې او ښار په اړه یې ویلي او ددې واحدونو د طبیعي چاپیریال په رول د ټاکونکو لاملونو په توګه اشاره کړې (ایضاً: ۴۳).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲.۲.۲. په نوولسمه پېړۍ کې

د نوولسمې پېړۍ په لومړیو کې ((کارل ریتر)) په برلین کې د دولت د رشد نظریه د هغې سره ورته خو په لږ توپیر مطرح کړه ، کومه چې ابن خلدون پنځه پېړۍ وړاندې وړاندې کړې وه . خو نوموړي دولت د یو ژوندي موجود سره د پرتلنې وړ ګڼلو ، له همدې امله د نوموړي نظریه د ارګانېزم په نوم یادېږي.

۳.۲.۲. په نوي پړاو کې

په نوي پړاو کې په سیاسي جغرافیې کې بدلونونه په الماني فردریک راتزل سره پیلېږي . راتزل په سیاسي جغرافیې کې د نوې مېتودولوژي او مفاهیمو په وړاندې کولو سره ددې پوهې پلار پېژندل شوی . د راتزل سیاسي جغرافیې کتاب لومړنی کتاب دی چې تر دې سر لیک لاندې په دې رشته کې لیکل شوی . همدارنګه راتزل د جیوپولېتیک اساس اېښودونکی هم ګڼل کېږي ، اګر چې په خپله یې یاده اصطلاح نه ده کارولې (۲۰ : ۴۴).

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډيز

که څه هم زياتره پوهان سياسي جغرافيه د ۱۹ مې ميلادي پيړۍ زېږيدلې پديده ګڼي ، خو زياتره جغرافيه پوهان په دې آند دي چې سياسي جغرافيه آن د يوناني لرغون پوه ارستو په اثاروکې هم څرګنده شوې ده. نوموړي پوه د چاپيريال اغېزو څخه د پولو په تړاکلو کې يادونه کړې ده، همدارنګه يې د يو هېواد پلازمېنې جوړېدو لپاره ځينې شرايط اړين ګڼلي.

په لنډه ويلی شو چې سياسي جغرافيې هم لکه د نورو پوهو په څېر ډير پړاوونه تېر کړي دي، چې د سياسي جغرافيې د زېږيدو او راپورته کېدو پړاو ، د سياسي جغرافيې د انزوا او زوال پړاو او بالاخره د سياسي جغرافيې د بيا راژوندی کېدو پړاو څخه يادونه کولی شو .

د ۱۹۸۹م کال راپدېخوا سياسي جغرافيې بېخي نوی رنګ غوره کړ، چې د ډيرو بدلونونو شاهده وه. په نړۍ کې د دوه قطبيت موضوع ته د پای ټکی کېښودل شو او د سوړ جنګ لمن هم راټوله شوه. د ملګرو ملتونو ټولنې او شمالي اتلس تړون د هېوادونو لکه ختيځ تيمور، کوسوو او عراق په داخلي چارو کې بربنډې لاس وهنې پيل کړې؛ چې له امله يې د سياسي جغرافيې لپاره د خلکو پاملرنه نوره هم زياته شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنې

۱. سیاسي جغرافیه له کومه وخته راپیدا شوې ده ؟.

۲ـ د جغرافیې پوهانو د سیاسي جغرافیې تاریخي سیر په څو پیرونو کې ښودلی دی ؟.

۳ـ د سیاسي جغرافیې د تاریخ درې پړاوونه کوم دي ؟.

۴ـ ارستو د سیاسي جغرافیې له رول څخه څنګه یادونه کړې وه ؟.

۵ـ المان د یو متحد هېواد په توګه کله رامنځته شوی و او د څه لپاره یې هڅه کوله ؟.

۶ـ راتزل د جرمني د پراختیا لپاره یوازینۍ غوره لار کومه ګڼله ؟.

۷. میکندر په خپله مقاله کې چې په ۱۹۰۴م کال کې چاپ شوه ، تاریخ یې په کومو دورو وېشلی و ؟.

۸ .د میکندر په آند هېوادونه باید د نړۍ کومه سیمه په واک کې ولري چې په نړیوال ځواک بدل شي ؟.

۹.د سیاسي جغرافیې بیا راژوندي کېدو پړاو د کومو غوره عملیو له امله رامنځته شو ؟.

۱۰.د سوړ جنګ تر ختمېدو وروسته د سیاسي جغرافیې مینه والو ته کومې موضوعګانې په زړه پورې شوې ؟.

۱۱. د ۱۹۸۹م کال را وروسته سیاسي جغرافیې کې کوم بدلونونه رامنځته شول ؟.

۱۲ـ په منځنیو پېړیو کې د سیاسي جغرافیې وضعه څنګه وه ؟.

۱۳.په ۱۹مه میلادي پېړۍ کې د سیاسي جغرافیې وضعیت څنګه و ؟.

۱۴.د فدرک راتزل په وسیله په سیاسي جغرافیې کې کومې کړنې شوي دي ؟.

(c) ketabton.com: The Digital Library

درېيم څپرکی

د نړۍ سياسي نقشې د بدلونونو پلټنه

د نړۍ سياسي نقشه تل د تغيير او بدلون په حال کې وي په تېره بيا دا بدلونونه د وستفاليا تړون، وين کنګرې، ورساى صلحې تړون، د ملګرو ملتونو د ټولنې منشور او د شوروي اتحاد د ټوټه کېدو او د ختيځې اروپا کې د بدلونونو پر بنسټ ډېر زيات رامنځته شوي. اروپا کې په ۱۶ مې ميلادي پېړۍ کې د نړۍ په سياسي نقشې کې په سل ګونو خپلواک هېوادونو شتون درلود ، خو په ۲۰ مې ميلادي پېړۍ کې يې دا شمېر يوازې لس ګونو ته رالنډه شو.

همدارنګه د دويمې نړيوالې جګړې وروسته په نړۍ کې د لويو امپراتوريو د ټوټه کېدو له امله د خپلواکو هېوادونو شمېر ډېر شو.

هغه عوامل او پروسې چې د نړۍ سياسي نقشې په شتون او بدلونونو کې رول لري جغرافيايي کشفېدنې، جګړې او جيوپوليتيک غوره بدلونونه او د امپراتوريو ټوټه کېدل او د بېلتون غوښتنې لاملونه ښودل شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لنډو ویلی شو چې د نړۍ سیاسي نقشه کې تل بدلونونه لېدل شوي دي ، چې زیاتره دا بدلونونه ددې لامل شوي چې د نړۍ په سیاسي نقشه کې د هېوادونو شمیر کې کمی زیاتی راولي .

د نړۍ سیاسي نقشه له ۱۶۴۸ م کال څخه هغه وخت چې د وستفالي د تړون پر اساس د حکومتونو د حاکمیت حق د هغوی د ځمکو په محدوده کې د اروپايي لویو قوتونو په وسیله په رسمیت وپېژندل شو، تر ننه پورې د زیاتو بدلونو سره مخامخ شوې ده . دا بدلونونه په یو ځانګړي لوري کې نه دي تر سره شوي ، په دې بڼه چې لومړی د خپلواکو سیاسي واحدونو شمېر چې په زیاته اندازه یې په اروپا کې شتون درلود؛ کم شو . د بېلګې په توګه په المان کې ۹۰۰ دولتونو شتون درلود ، چې د وستفالیا له سولې وروسته یې شمېر تر ۳۵۵ دولتونو او په ۱۸۱۵ م کال (د وینا کنګرې) پر بنسټ یې شمېر یوازې ۳۶ دولتونو ته رانښکته شول او په ۱۸۷۱ م کال کې یو واحد دولت شو .

په اروپا کې په ۱۵۰۰م کال کې د ۱۵۰۰ په شاوخوا کې سیاسي خپلواکو واحدونو شتون درلود ، چې په ۱۹۰۰ میلادي کې دا شمېر ۲۰ هېوادونو ته رانښکته شو ، په دې ترتیب اروپا د نړۍ په نورو سیمو نوی نظم تحمیل کړ. له بله پلوه د شلمې پېړۍ له لومړیو څخه ، په ځانګړې توګه د دویمې نړیوالې جګړې وروسته د نړۍ د لویو امپراتوریو په ټوټه کېدو سره د خپلواکو هېوادونو شمېر د ورځې په تېرېدو سره زیات شوی دی ، د بېلګې په توګه د لومړۍ نړیوالې جګړې وروسته د خپلواکو هېوادونو شمېر ۶۷ هېواده و ، په داسې حال کې چې دا شمېر د دویمې نړیوالې جګړې وروسته تر ۸۲ ، او په ۱۹۷۶م کال کې ۱۶۸ ته ، په ۱۹۹۳م کې ۱۸۹ او په ۲۰۰۰ م کال کې تر ۱۹۱ هېوادونو پورې ورسېدو . دلته باید لټه وشي تر څو هغه پروسې او عوامل چې د نړۍ سیاسي نقشې په شتون او بدلونونو کې یې رول لرلی وڅېړل شي .

دا چې هره نقشه د هېوادونو وضع په یوه خاصه موده کې رانښیي او دا نمونې تل په بدلون کې دي ، هڅه کېږي چې هغه لاملونه چې د نړۍ د سیاسي نقشې په بدلون کې ونډه لري او هغه پړاوونه چې د نړۍ سیاسي نقشې طی کړي دي او تر اوسنۍ وضعې رسېدلي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي د څېړنې او پلټنې لاندې ونيسي . په ټوليزه توګه هغه پروسو چې د نړۍ سياسي نقشې په موجوديت او بدلون کې يې رول لرلی په لاندې توګه يې له نظره تېروو.

۱.۳ . جغرافيايي کشفېدنې

د اروپايانو په وسيله د لېرې پرتو سېمو او لويو وچو کشفېدنې او په دوی پسې د اروپايي حکومتونو دعوې ، چې پر هغو ځمکو د مالکيت موجب شوې دي ، د نوي زيلاند او استراليا په څېر هېوادونو موجوديت د نړۍ سياسي نقشې پر مخ توجيه کوي (۳۷ : ۳۶).

۲.۳ . جګړې او جيوپوليتيکي غوره بدلونونه

جګړه او جيوپوليتيکي غوره بدلونونه څه په پخوا او څه په اوس مهال کې د ګټونکو قدرتونو د ځمکنۍ پراختيا او د ماتې خوړلو هېوادونو د ځمکنۍ تنګتيا لامل شوي دي (۲۰ : ۶۶) او (۳۷ : ۳۶).

۳.۳ . د امپراتوريو ټوټه کېدنه

د امپراتوريو د ټوټه کېدنې او د خپلواک دولتونو د منځته راتلو په پايله کې د نړۍ په سياسي نقشه کې غوره بدلونونه رامنځته شوي ، په پخوا وختونوکې د اترېش . هنګري د امپراتورۍ او د فرانسې او ايټاليې مستعمراتي امپراتوريو ټوټه کېدل چې اسيا او افريقا کې يې د پام وړ پراختيا درلوده ،او په دې وروستيوکې د شوروي اتحاد په ټوټه کېدو او د يوګوسلاويا په بېليدو سره د نړۍ سياسي نقشه کې پراخ بدلونونه منځته راغلي دي (۳۷ : ۳۶).

۴.۳ . د بېلوالي او بېلتون غوښتنې پروسې

بېلتون والی تحميلي لامل يا پروسه ده ،چې د ګټونکو قدرتونو او نړيوال سياست لخوا ترسره کېږي ، همدارنګه د تحميلي پولو د پيدايښت موجب ګرځي ، لکه د المان وېش په دوو (ختيځو او لوېديځو) واحدونو، کوريا په دوه شمالي او جنوبي واحدونو ، وېتنام په

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوو واحدونو (شمالي او جنوبي) او د انګلیس او فرانسې د تصمیمونو د محصول په توګه په منځني ختیځ کې د عثماني امپراتورۍ د ځمکو وېشلو او د لاسپوسو هېوادونو منځته راتلل ، دا ټول د بېلتونوالي د پروسو پایلې وې . سره ددې چې بېلتون غوښتنې د نشنلیزم او قوم پالنې اساس او همدارنګه د یوې ډلې د غوښتنو محصول دی، چې د ملي دولت د جوړېدو لپاره هڅې کوي . د آیرلېنډ جمهوري دولت منځته راتګ د آیرلېنډ د خلکو د غوښتنو او له انګلستان څخه د بېلتون غوښتنې په پایله کې و .په همدې توګه د بنګله دېش منځته راتګ د ختیځ پاکستان د خلکو غوښتنه وه چې له لوېدیز پاکستان څخه یې بېلتون غوښتو (۳۷ : ۳۶) .

نن ورځ د دوو المانونو (۱۹۹۰) ، دوه وېتنامونو او دوه یمنونو بیا یوځای والی د وګړو د یوځای‌توب غوښتنې پایله وه چې د پردیو په اشاره او غوښتنه بېل شوي وو. ځینې وخت دا دوه د بېلتون غوښتنې او یوځای توب لاملونو یا پروسو په نوبتي توګه د وخت په تېرېدو سره جالبې کړنې درلودې او د سیاسي پولو د بدلون لامل شوي . په دې اړه کولی شو د اریتره او بالتیک هېوادونو ته د بېلګې په توګه اشاره وکړو.

د اریتره هېواد په ۱۸۸۹م کال کې د ایټالیا هېواد تحت الحمایه شو، وروسته د ایتوپې هېواد سره د اتحاد له امله د فدراسیون په بڼه رامنځته شو، یو څه وخت وروسته د ایتوپیا په متمرکز دولت کې ادغام شو او نن ورځ یوځل بیا د نړۍ سیاسي نقشې پر مخ د یو خپلواک هېواد په توګه را څرګند شوی (اریتره د ۱۹۹۲م کال په دسمبر کې رسماً خپلواک شوی).

همدارنګه د بالتیک هېوادونه یعنې استونې ، لتوني او لیتواني چې لومړی په ۱۹۱۸ م کال کې خپلواک شول ، وروسته په ۱۹۴۰م کال کې د روسیې واک کې پرېوتل او د دویمې نړیوالې جګړې په پای کې د شوروي اتحاد د پنځلس ګوني جمهوریت جز وګڼل شول . د شوروی اتحاد له ټوټه کېدو وروسته لومړني جمهوریتونه وو چې خپل استقلالیت یې اعلام کړ او په هیڅ وجه دې ته چمتونه شول چې (CIS) Common wealth of Independent States مشترک المنافع خپلواک هېوادونو په لیکه کې وشمېرل شي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اروپا په نقشه کې هم دې ډول لاملونو یا پروسو په نوبتي توګه چارې ترسره کړې ، په تېر وخت کې اروپايي لويو ځواکونو لکه المان ، فرانسې او انګلستان په منځ کې لانجو او بېلتون ، نن ورځ خپل ځای د اروپا وحدت ته ورکړی او له ډېرو اړخونو يې د هېوادونو تر منځ پولو ارزښت تر ټولو ټيټ حد ته رسولی.

پورته يادو شوو لاملونو ته په کتو سره کولی شو پنځه لاندې مهمې زماني مقطعې وڅېړو . چې د هغو په تېريدو سره د نړۍ په سياسي نقشه کې غوره بدلونونه رامنځته شوي (ايضاً : ۳۷) .

۱. د۱۶۴۸ م کال ؛ وستفاليا تړون .
۲. د ۱۸۱۵م کال ؛ ويانا کنګره .
۳. د ۱۹۱۸م کال ؛ د وارسا صلحې تړون .
۴. د۱۹۴۵ م کال د ملګروملتونو د ټولنې منشور.
۵. د ۱۹۹۱ـ ۱۹۹۲م کلونو د شوروي اتحاد د ټوټه کېدو او د ختيځې اروپا بدلونونه .

۳. ۵. د نړۍ په سياسي نقشه کې د بدلونونو رامنځته کېدو مهمې زماني برخې

دنړۍ په سياسي‌نقشه کې د بدلونونو رامنځته کېدو زماني برخې په کوچنيو سر ليکونو کې څېړو .

۳. ۵. ۱. ۱۶۴۸م کال او د وستفاليا تړون

د وستفالي د ۱۶۴۸م کال تړون چې د اروپايي قدرتونو لکه فرانسې ، انګلستان ، اسپانيې ، المان ، اتريش او هالند ترمنځ د مذهبي ۳۰ کلنو جګړو وروسته لاسليک شو، د سياسي جغرافيې د ليد لوري له مخې له دوو لورو د ارزښت وړ دی . لومړی دا چې د سر زميني دولتونو لخوا په رسميت وپېژندل شو ،او په اروپا کې د قدرت سلسله مراتب نظام په بنسټيزو هېوادونو کې اساس کېښودل شو او وګړو خپل تابعيت له خپلې امپراتورۍ څخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دسر زميني دولت ته انتقال کړ . په همدې دليل نوموړی تړون معمولاً د نويو نړيوالوحقوقو په لومړني سرليک و پېژندل شو . په ياد تړون کې د حکومتونو د حاکميت حق د خپلې خاورې په محدوده کې رسميت وموندلو او د ټولو هېوادونو په کارونو کې ګوتې وهل د نړيوالو حقوقو څخه سرغړونې وګڼل شوې . دويم دا چې د المان د (۳۵۵) ايالتونو استقلال په رسمي توګه پېژندلو سره هېوادونو ترمنځ د نظام چوکاټ د لمنځه ولاړ او د نړۍ لومړۍ سياسي نقشه په هغه مفهوم سره چې تعريف شوه منځته راغله (۳۷ : ۳۸) او (۲۰ : ۶۸).

۲.۵.۳. د ۱۸۱۵م کال د ويانا کنګره

دويم غوره بدلون په ټولو لويو وچو او د اروپا په سياسي نقشه کې په (۱۸۱۵م) کال کې د وين کنګره کې (چې د ناپيلون د جنګونو په پای او د نوموړي د سقوط په پايله کې تشکيل شوې وه) منځته راغی . په سياسي نقشه کې هغه بدلونونه چې د وين کنګرې د تصميم نيونې وروسته منځته راغلل د برتانيې ، اترېش ، روسيې او عثماني څو مليتي امپراتوريو ځمکنۍ پراختيا لرونکو خپل موجوديت وساتلو (۳۷ : ۳۸) .

د روسيې امپراتورۍ د برګران دوشه ورشو (هغه چې د لهستان پخوانۍ بادشاهۍ څخه پاتې وې) سيمو په ولکې سره پراختيا وکړه . د برتانيې امپراتورۍ هم د جنوبي افريقا په جنوب کې د کاپ ولايت (چې پخوا د هالند په لاس کې و) په لاسته راوړلو او د سيلان او مالت په ټاپوګانو سره پراختيا وکړه . اترېش هم د هغو ځمکو په بېرته نيولو سره چې له لاسه يې ورکړې وې او له ايټاليا څخه د دوه ايالتونو لمباردي او وينز په لاسته راوړلو سره ځمکنۍ پراختيا وکړه . د پروس بادشاهۍ د ساکسوني د ځينو ايالتونو او د راين سيمې په تر لاسه کولو سره زمکنۍ پراختيا ومونده او د جرمني کنفدراسيون له ۳۶ دولتونو څخه متشکل شو .

يوازې فرانسې ځمکنۍ تنګوالی وموندو . ټيټې ځمکې (هالند او بلژيک) چې د ډول ډول قومونو لکه والونيان ، فلامنيان او داچيان او په همدې توګه د کاتوليک او پروتستانت مذهب پلويانو څخه جوړې وې ، د پروس او فرانسې ترمنځ د حايلې سيمې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

منځته راتللو په موخه د نوې بادشاهۍ په بڼه منځته راغلې . ناروې هم د سوېډن د بادشاهۍ یوه برخه شوه .

د نولسمې پېړۍ په وروستیو لسیزو کې د نړۍ سیاسي نقشه کې بیا بدلونونه راغلل ، دا بدلونونه په اروپا او امریکا کې په ټولیزه توګه د وګړو لخوا د ملیت پالنې نهضتونو محصول وو، چې د فرانسې د انقلاب (ازادۍ ، برابرۍ او ورورولۍ) د پیغام د خورولو تر اغېزې لاندې یې د ملي خود مختارۍ د منځته راتللو لټه کوله . دا وګړي د زیار وېستونکو او ازادۍ غوښتونکو وګړو تر لارښوونې لاندې په دې بریالي شول چې ازادي واخلي ، دبېلګې په توګه د مرکزي او سهیلي امریکا وګړي په ځانګړې توګه د سیمون بولیوار د نظامي رهبرۍ لاندې د اسپانیا د استعمار پر ضد و خوځېدل او ازاد جمهوریت یې جوړ کړ . رومانیا هم په دې وتوانېده چې خپله ازادي له عثماني خلافت څخه ازادي واخلي . اګر چې په ټولو سیموکې ځینې حکومتونه په دې وتوانېدل چې ډېر ملي خوځښتونه مات کړي (۳۷ : ۳۹) .

په اساسي توګه په هغه وخت کې دا فکر چې ملتونه باید د خپل ځان لپاره ځانګړي دولتونه ولري ؛ یو انقلابي فکر و ، چې د هغه وخت د زورواکو او مشروع حکمرانانو پر ضد د شورش او موجوده وضعې د لمنځه وړلو په معنی و .

د پولنډ د وګړو هڅې له روس څخه د ازادۍ اخېستنې لپاره په ۱۸۳۰ م کال کې او د دویم ځل لپاره په ۱۸۴۸ م کال کې د ماتې سره مخامخ شوې .

د مجارستان د انقلابي جنبش هڅې د کوشوت (Kossuth) تر لارښوونې لاندې په ۱۸۴۸م کال کې د مجارستان د ازادۍ او له اتریش امپراتورۍ څخه د بېلتون په موخه ؛ د روسي عسکرو په مداخلې سره ماتې شوې .

په افریقا کې د اروپا ځواکمن حکومتونه د خپلو مستعمراتو په وېش بوخت وو ،ددې لوې وچې سیاسي کرښې له ۱۸۸۴م کال وروسته منځته راغلې (۳۷ : ۴۰) .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳.۵.۳. د ۱۹۱۸م کال د وارسا د صلحې تړون

د لومړۍ نړیوالې جګړې (۱۹۱۴م) په پیل کې دوه خپلواک هېوادونه حبشه او لایبریه د افریقا لوې وچې د نقشې ښکلا ورکوونکي وو او نوره ځمکه د اروپایي ځواکمنو هېوادونو لکه برتانیې ، فرانسې ، المان ، ایټالیې ، پرتګال ، اسپانیې او بلژیک ترمنځ وېشل شوې وه .

د اسیا لویه وچه هم لکه د نورو لویو وچو په څېر د څو لویو ځواکونو تر منځ وېشل شوې وه ، روسانو سایبریا او د لیرې ختیځ ځینې سیمې او مرکزي اسیا ، انګریزانو هندوستان ، برما ، مالایا، سنګاپور اوهانګ کانګ ، فرانسویانو هند وچین ، هالندیانو اوسنۍ اندونیزیا ، پرتګالیانو د تیمور ټاپو، ګوا (هندوستان کې) ، ماکایو (دچین ساحل کې) او بالاخره امریکایانو فیلیپین په واک کې لرل .جاپان هم پر کوریا او تایوان څارنه درلوده .

د لومړنۍ نړیوالې جګړې وروسته جنګ ګټونکو متفقینو هڅه کوله څو د پخوانیو جنګونو تګلارې ته دوام ورکړي او نوې ځمکې په جنګ کې د ماتې خوړونکو له لاسه واخلي ، په پای کې په دې توافق وشو چې د اتریش ـ هنګري امپراتوري باید په دوو هېوادونو ووېشل شي او د المان او عثماني امپراتورۍ باید تجزیه شي . دې ته په پام سره چې ددې دوه امپراتوریو وېش اسان کار نه و. هوکړه په دې وشوه تر څو د عثماني او المان د امپراتوریو پر مستعمراتو د نړیوال نظارت یو نوی سیستم جوړ او پردې مستعمراتو د اداره کوونکو ځواکونو په څېر ، نه د حاکم په ډول عمل وکړي .

د متفقینو رول په حقیقت کې د ګټونکو هېوادونو ترمنځ د مستعمراتو وېش د کرښو تعریف او ټاکل او پر هغوی د سرپرستۍ د مودې ټاکل و . دلته متفقه د ملتونو ټولنه چې د جنګ په پای کې منځته راغلې وه ، په ځانګړې توګه د سرپرستۍ دایمي کمېسیون ، په ټول سیستم یې لوړ نظارت درلود (۲۰ : ۷۰).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳. ۵. ۴. ۱۹۴۵ م کال او د ملګرو ملتونو د ټولنې منشور

د دویمې نړیوالې جګړې په پای کې د ملګرو ملتونو ټولنه د ملتونو ټولنې (جامعه ملل) د ټولنې په ځای منځته راغله . یادې ټولنې په خپل منشور کې په ځانګړې توګه په لومړۍ ماده کې " ملتونو ته د خود مختارۍ او مساوي حقوقو ورکول" شعار ته ژمنه وشوه . د منشور ټول مواد د مستعمراتي ځواکونو مسوولیت د مستعمره ملتونو پر وړاندې او آن چې ازادۍ ته د هغوی رسېدل یې ښودل . په منشور کې په همدې توګه نوې پدیدې د اماناتي ځمکو په نوم د پخوانۍ متفقه ملتونو ټولنې د سرپرستۍ لاندې نظام ځای ناستې شوې . په دې پدیدو کې موخې لږ کمې یا زیاتې خو د پخواني نظام سره ورته وې . هغه په دې معنی چې ددې ډول ځمکو تدریجي پرمختګ او ازادۍ او استقلال لپاره باید په کې هڅې وشي .سربېره پردې چې اداره کوونکو قدرتونو کلني لیکلي راپورونه ورکول ، په منشور کې دا هم راغلي و ،چې په اماناتي ځمکو کې باید چې د ملګرو ملتونو د مقاماتو لخوا پړاویي کتنې هم وشي . په پای کې ویلی شو چې زیاتره هغه خپلواک هېوادونه چې نن د نړۍ په سیاسي نقشه کې لیدل کېږي د ۱۹۴۵م کال وروسته او د ملیت غوښتنې خوځښتونو په اثر رامنځته شوي دي (۲۰ : ۷۱).

۳. ۵. ۵. د ۱۹۹۱ـ ۱۹۹۲ م کلونو پېښې او د شوروي اتحاد ټوټه کېدل

د ۱۹۹۱ـ ۱۹۹۲ م کلونه د هغو غوره جیوپولیتکي بدلونونو په دلیل د نړۍ د سیاسي نقشې د بدلون د مهمو دورو څخه ګڼل کېږي . په دې کلونو کې شوروي اتحاد ټوټه ټوټه شو او ۱۵ جمهوریتونه یې ازادۍ ته ورسېدل ، د یوګوسلاویا فدرال دولت په پنځو خپلواکو جمهوریتونو ووېشل شو ، دچکوسلواکیا هېواد په دوه جلا هېوادونو چک او سلواک ووېشل شو، دوه المانونه او دوه یمنونه سره یوځای شول ، دابدلونونه د پخوانیو هغو بر خلاف د نړیوالو او یا سیمه ییزو جګړو محصول نه وو، بلکې د شوروي اتحاد په ټوټه کېدو کې په لومړیو کې اقتصادي .ټولنیز بحران اساسي رول ولوبولو، وروسته قومي تضادونو او نشنلستي ځواکونو چې کلونه کلونه د حکومتونو د فشار او سرکوب (سرکوزۍ) په وجه تر خاورو لاندې پټ وو د پلاس ورغلې موقع څخه یې ګټه واخېسته او په خوځښت راغلل . د

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوروي اتحاد بدلونونه دختيځې او مرکزي اروپا د بدلونونو موجب شول او په پای کې په ۱۹۹۳م کال کې د ۲۰ په شمېر نوي هېوادونه د نړۍ د خپلواکو هېوادونو په شمېر کې ور زيات شول او د نړۍ سياسي نقشې يوځل بيا په ټوليزه توګه نوې کېدو ته اړتيا پيدا کړه (۲۰: ۷۲).

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډيز

په دې څېرکي کې دې پايلې ته رسېږو چې د نړۍ سياسي نقشې کې تل بدلونونه رامنځته شوي دي. په اروپا کې په ۱۶مې پېړۍ کې ډېرو زياتو دولتونو شتون درلود، يوازې په پخواني المان کې ۹۰۰دولتونو شتون درلود، چې بالاخره په ۱۸۷۱م کال کې يو واحد دولت شو. همدارنګه په ټوله اروپا کې په ۱۵۰۰م کال کې ۱۵۰۰ په شاوخوا کې سياسي خپلواکو واحدونو شتون درلود. په ۱۹۰۰م کال کې دا شمير يوازې ۲۰ ته راکوز شو.

د شلمې ميلادي پېړۍ په لومړيو کې تر دويمې نړيوالې جګړې پورې د لويو امپراتوريو په ټوټه کېدو سره د هېوادونو په شمېر کې تل زياتوالی راغلی لکه چې د لومړۍ نړيوالې جګړې وروسته په نړۍ کې د خپلواکو هېوادونو شمېر ۶۷ و، خو د هېوادونو دا شمېر بيا د دويمې نړيوالې جګړې وروسته ۸۲ ته لوړ شو چې بالاخره په ۲۰۰۰م کال کې د نړۍ په سياسي نقشې کې ۱۹۱ هېوادونو شتون وموند. چې ددې بدلونونو اصلي لاملونه جغرافيايي کشفېدنې، جګړې او جيوپوليتيکي بدلونونه، د امپراتوريو ټوټه کېدل او د وګړو تر منځ د بېلتون غوښتنې پروسې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنې

۱. په المان کې د وستفاليا تر تړون وړاندې د دولتونو شمېر څومره و او څنګه راکم شو ؟

۲. په اروپا کې په ۱۵۰۰م کال کې څو سياسي خپلواکو واحدونو شتون درلود او څنګه بيا دا شمېر راکم شو ؟

۳. دويمې نړيوالې جګړې د خپلواکو هېوادونو په شمېر کې کوم ډول بدلون رامنځته کړ؟

۴. جګړې او جيوپوليتيک بدلونونه څنګه د نړۍ سياسي نقشې ته بدلون ورکوي ؟

۵. د هغو امپراتوريو يادونه وکړئ چې ټوټه شوي او د سياسي نقشې د بدلون لامل شوي ؟

۶. اريتره هېواد د کوم سياسي برخليک سره مخ و ؟

۷. هغه کومې زماني مقطعې دي چې په کې غوره سياسي بدلونونه رامنځته شوي ؟

۸.د وستفاليا تړون کله رامنځته او د کومو ارزښتونو لرونکی و ؟

۹.په افريقا کې زياتره سياسي کربنې څنګه او کله رامنځته شوې ؟

۱۰.د افريقا لويه وچه د کومو اروپايي هېوادونو تر منځ وېشل شوې وه ؟

۱۱.د اسيا لويه وچه د کومو لويو ځواکونو تر منځ وېشل شوې وه ؟

۱۲.له ۱۹۹۱ـ ۱۹۹۲ کلونو کوم غوره جيوپوليتيک بدلونونه رامنځته شول ؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

څلورم څپرکی

د سیاسي جغرافیې د بحث ور مسلې

سیاسي جغرافیه د هېواد په دننه کې سیاسي پدیدې څېړي ، چې د ځمکې ، ملت او حکومت مفاهیم په کې رانغښتل شوي دي ، چې له همدغو مفاهیمو څخه هېواد جوړېږي. هېوادونه په بېلابېل ډول کټګوري کېږي ، چې دلته د سیاسي ، اقتصادي او اداري پلوه ډلبندي شوي دي . له سیاسي پلوه هېوادونه په حایل ، متعهد ، نا متعهد ، تړلو ، نا خپلواکو او خپلواکو هېوادونو وېشل شوي دي . همدارنګه له اقتصادي پلوه ، هېوادونه په پرمختللو ، مخ په وده یا پرمختیایي او کم پرمختللو هېوادونو وېشل شوي دي . په همدې ترتیب له اداري پلوه د هېوادونو وېش په ساده دولتونو او مرکب دولتونو کولی شو .

همدارنګه هېوادونه د پراختیا او تنګتیا له مخې هم یو له بل سره برابر او یو شان نه دي . که د نړۍ نقشې ته وکتل شي هیڅ هېواد له بل هېواد سره د پراخوالي له مخې ورته والی نه لري . د هېوادونو پراختیا له هغې جغرافیایي محدودې څخه عبارت ده چې د هېواد ملت په کې استوګنه کوي او دا هېواد په کې بیا د حاکمیت چارې پر مخ بیایي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هېوادونو موقعيت هم پر هېوادونو اغېزمن دی ، هېوادونه د موقعيت له مخې په څو ډولونو وېشل شوي چې غوره يې مطلقه يا رياضيکي ، نسبي ، سوق الجيشي ، په وچه کې راګېر او اوبو ته د لاس رسی موقعيتونه دي . په همدې ترتيب د هېوادونو هستې او پلازمېنې هم د هېوادونو سياست کې اغېزمنې وي .

سياسي جغرافيه د يو هېواد په داخلي فضا کې سياسي پديدې تر بحث لاندې نيسي ، چې په دوديزه توګه دغه مفاهيم لکه سر زمين (ځمکه) ، ملت ، حکومت او پولې په کې شامل وي ، دې ته په کتو سره چې يو هېواد د سياسي جغرافيې مطالعاتو په بطن کې ځای لري ، د درې لاملونو يعنې ملت ، حکومت او سر زمين (ځمکې) له يو ځای کېدو څخه هېواد جوړېږي ، بناً دا ټولې موضوعګانې په لاندې سر ليکونو کې توضيح کېږي .

۱.۴ . هېواد

هېواد يو سياسي واحد دی او ددې سياسي واحدونو ټولګه د نړۍ سياسي نقشه جوړوي . يو هېواد د جوړښت له مخې په لاندې دريو عناصرو پورې تړلی دی .

- ځمکه
- ملت
- حکومت

دغه پورتني درې واړه عناصر به ددې څپرکي په وروستيو کې په مفصله توګه تشريح او وڅېړل شي .

۱.۱.۴ . هېواد ته بنه ورکوونکي لاملونه

د سياسي جغرافيې له نظره " State " د هېواد په معنى له درېيو پديدو يا عناصرو څخه جوړېږي ، چې هر يو يې په خپل ذات کې نور عناصر لري . دا درې پديدې يا عناصر عبارت دي له"ملت ، حکومت او سرزمين " څخه . له پخوانيو حکومتي طرز څخه تر د نوي دوران ديموکراسۍ پورې ، ياد درې مفهومه يو له بل سره يوځای او نه بېلېدونکي شول ،

(c) ketabton.com: The Digital Library

او د همدې سياسي ــ جغرافيايي مخينې پر اساس دی چې " ديمو کراسي په حکومتي طريقو کې يوه ښه جغرافياي طريقه ده . ددې درېيو "ملت ، ځمکې (سرزمين) او حکومت " مفهومونو نه بېلتون او تړاو ددې لامل شوی چې د يو مېکانېزم يا لامل په څېر په خوځښت راغلی ،د ملت اراده د خاورې د ادارې په پار حکومت ته لېږدوي . ملت خپله اراده د ټاکنو له لیارې حکومت ته لېږدوي او حکومت جوړوي ، چې د ټاکل شوو دولتونو په وسيله چې د حکومت اجرايه رکن دی د ځمکې د ادارې کار تر سره کوي (۳۲ : ۳۴).

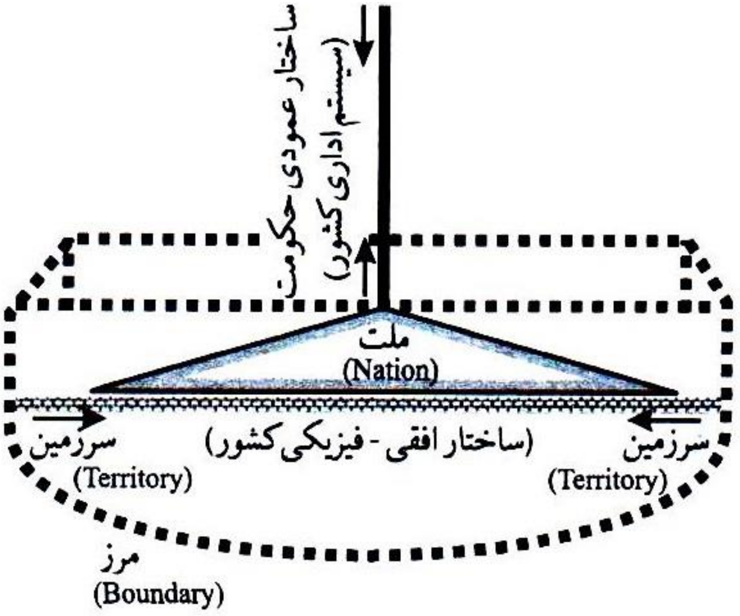

(۱.۴) انځور: ديو هېواد جوړښت لپاره درې بنسټيز عنصرونه (۳۲ : ۳۵).

۲.۱.۴. دهېواد ډولونه

هېوادونه بېلا بېل ډولونه لري ، چې دلته يې موږ دسياسي ، اقتصادی او اداري پلوه په ډلبندی غږېږو (۳۷ : ۱۱۹).

۱.۲.۱.۴. د هېواد ډولونه له سياسي پلوه

د سيا سي پلوه هېوادونه ډير ډولونه لري چې موږ يې په لاندې توګه تشريح کوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

الف . حایل هېوادونه

هغه کمزوري هېوادونه چې زیاتره یې د دوو ځواکمنو هېوادونو تر منځ د اصطکاک او لانجو د مخنیوي په موخه منځته راغلي وي؛ حایل ګڼل کېږي. کلاسیک حایل هېوادونه عبارت دي له: بولیویا، پاراګوای او اوروګوای څخه چې د برازیل، چیلي او ارجنټاین تر منځ یې د بېلوالي رول په غاړه درلود. بالتیک او لهستان چې المان او روسیه یې یو له بله سره بېلول، افغانستان چې د روسي او هند تر منځ یې ځای درلود، د نیپال، سیکیم او بوتان سلطنتي هېوادونو چې د چین او هند تر منځ د غوره غرنیو معبرونو ساتونکي وو، مغولستان چې د روسیې او چین تر منځ یې ځای درلود او لاووس او احتمالاً تایلینډ چې د انګلستان او فرانسې ځواکونه یې په اسیا کې یو له بله سره بېل کړي وو. ددې هېوادونو زیاترو یې د ناسیونالیزم (نشنلیزم)، دهغوی د ځواکمن کولو او پلنوالي بدلون، د ایدیولوژي (پرته له نشنلیزم) رول او په نړیواله کچه د سرحدي سیمو د لمنځه وړلو ته د میلان او د دقیقو او ټاکل شوو کرښو (مرزونو) له امله د حایل توب رول له لاسه ورکړ.

له دویمې نړیوالې جګړې وروسته د ایډیولوژیک حایلې سیمې په نوم یوه حایله سیمه د ختیځ او لویدیځ بلاکونو تر منځ راڅرګنده شوه، چې ځینې دولتونو یې د امپراتوریو له ټوټه کېدو وروسته ځان څرګند کړ او ځینې یې د پخوانیو حایلو هېوادونو برخې وګرځېدې، چې بیا یې هم یو بې لوری بلاک منځته راوړلو. ددغسې سیمو رامنځته کېدل ددې لامل شول چې لویو ځواکمنو هېوادونو یوه اندازه انرژي د بې لورو هېوادونو په راجلبولو کې مصرف شي، چې دا چارې پخپله د دریمې نړیوالې جګړې په مخنیوي او کمولو کې اغېزمنې وې (ایضاً: ۱۱۹).

ځینې هېوادونه د دوو قوي هېوادونو په منځ کې سیاسي استقرار لري، دا ډول هېوادونه په حایل هېوادونو پېژندل کېږي. حایل هېوادونه معمولاً کمزوري وي چې اکثریت یې د دوه قوي هېوادونو په منځ کې د اصطکاک د مخنیوي په موخه منځته راغلي او ځمکنۍ بشپړتیا او ازادي یې د نړیوالو ځواکونو په وسیله تنظیمېږي. که چېرته یو حایل

(c) ketabton.com: The Digital Library

هېواد تر دې کچې قوي شي چې وکړی شي په خپلواکه توګه له خپلو پولو دفاع وکړي ، نور نو بيا حايل هېوادونه نه ګڼل کېږي (۳۷ : ۱۲۰).

ب. متعهد هېوادونه

هغـه هېوادونـه دي چې د سـولې او جنـګ پـر مهـال د بـې طرفـۍ (Neutraliz) پـه وضعيت کې پاتې وي او دا وضعيت يې د ټولو هېوادونو په وسيله پېژندل شوی وي.

ج. نا متعهد هېوادونه

هغه هېوادونه دي چې د سولې او جنګ پر مهال يې بې لوری توب نه وي ساتلی او په يو ډول نه يو ډول د هېوادونو په ګټه او زيان تماميږي (۲۰ : ۸۴).

د. تړلي هېوادونه

هغه دولتونه دي چې حاکميت يې په ځانګړي توګه په نړيوالو چارو کې بل هېواد پورې تړلی وي ، نو له همدې امله دوی ته نا خپلواک دولتونه يا هېوادونه ويل کېږي او د نړيوالو حقوقو په خپلواکو شخصيتونو کې نه شمېرل کېږي او نړيـوالې حقوقي معاملې نه شي تر سره کولی (۲۷ : ۴۵).

پـه نـړۍ کـې يـوازې خپلـواک هېوادونـه هـم نـه دي موجـود ، بلکې د (تړلـو پولـو) تـر اصطلاح لاندې يو شمېر نا خپلواک هېوادونه هم شتون لري چې په سياست او سياسي نقشه کې يې په بېلابېلو نومونو يادوي. تړلې پولې کيدی شي د نړۍ سياسي نقشې پر مخ د لاندې سرليکونو څخه په يوې بڼې وښودل شي : مستعمره ، تحت الحمايه (تر حمايې لاندې) ، تر سرپرستۍ لاندې ، اماتني ځمکې ، ګډ حکومت ، بې لورې سيمې ، ازاد ښارونه ، ازاد بندرونه او ازادې سيمې (۱۰ : ۷۵).

په سياسي جغرافيې کې د حکومتونو د مطالعې ارزښت ددې څخه نه دی چې نا خپلواک سياسي واحدونه يا تړلي هېوادونه چې د خپلو ځانګړو مليتونو په دليل ؛ يو له بله بېل وڅېرل

(c) ketabton.com: The Digital Library

شي . په (۲۰۰۱م) کال کې ۵۹ نا خپلواک سیاسي واحدونو د نړۍ په سیاسي نقشه کې ځای درلود . د ۱۹۹۵ـ ۲۰۰۰ ام میلادي کلونو په اوږدو کې خپلواکۍ ته د رسېدو په موخه د یو شمېر ترلو سیاسي واحدونو شاهدان یو . د مکرونزي فدراتیف هېواد ، د مارشال ټاپوګانو جمهوریت او د پالایو جمهوریت چې ټول د امریکا متحده ایالاتو د څارنې لاندې اماتتي ځمکې وې ؛ خپلواکۍ ته ورسېدې . هانګ کانګ چې پخوا د برتانیې مستعمره وه او ماکایو چې د پرتګال مستعمرې په څېر یې شتون درلود ، نن ورځ د دوو سیاسي واحدونو په څېر د ځانګړې حاکمیت په لرلو سره د نړۍ په سیاسي نقشه کې شتون لري (۳۷ : ۱۶، ۱۷).

و. خپلوا ک هېوادونه

د نړۍ د سیاسي نقشې جوړولو تر ټولو غوره عناصر خپلواک او ازاد هېوادونه دي په عین حال کې همدا خپلواک هېواد د نړیوال نظام غوره لوبغاړی هم ګڼل کېږي . په دې وروستیو لسیزو کې نړیوال نظام د دوو متضادو لورو سره لرونکی و . له یوه پلوه دخپلواکۍ غوښتنې نهضتونو د هڅو په پایله کې د استعمار له ژغه د ملتونو د خپلواکۍ اخېستلو او د خپلواکو هېوادونو زیاتېدلو او له بله پلوه د اقتصادي او سیمه ییز پایښت په موخه د ملتونو وراخوا لویو واحدونو په بڼه د نویو سیاسي واحدونو د رامنځته کېدو شاهد یو (۱۰ : ۶۴، ۶۵).

د ۲۰۰۱ کال د شمېر له مخې له ۱۹۱ هېوادونو له ډلې یې ۱۹۰ خپلواکو هېوادونو په ملګرو ملتونو کې غړیتوب درلود ، چې د نړۍ د سیاسي نقشې پر مخ بنودل شوي . ددې هېوادونو یا سیاسي واحدونو ترمنځ توپیرونه چې د وګړو د شمېر له پلوه دي او که د پراخوالي له پلوه دي ، ډېر په زړه پورې او د سیاسي جغرافیې له مخې د پلټنې وړ دي (۳۷ : ۱۶).

خپلواک هېوادنه هغه دولتونه دي چې د هېواد په د ننه او بهر کې له بشپړ حاکمیت څخه برخمن او له نړیوال حقوقي اهلیت لرونکي او د نړیوالو حقوقي ملاملاتو د پلي کولو واک ورسره وي ، دا ډول دولتونه د نړیوالو عمومي حقوقو خپلواک شخصیتونه بلل کېږي ، د خپلواکو هېوادونو شمېره نژدې ۲۰۰ تـه رسېږي ، چې یـادو هېوادونـو د ملګرو ملتونو غړیتوب هم ترلاسه کړی دی (۲۷ : ۴۴).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲.۲.۱.۴. د هېوادونو ډولونه له اقتصادي پلوه

الف. پرمختللي هېوادونه

پرمخ تللي هېوادونه چې نه يوازې د سړي سر عايد اندازه يې لوړه وي ، بلکې د توليد په پروسه کې له پرمخ تللو روشونو او تکتيکونو څخه ګټه اخلي او د ښوونې او روزنې کچه ، د عمر منځنی حد او د ژوند معيار يې هم نسبتاً لوړ وي ؛ پرمخ تللي هېوادونه بلل کېږي . البته دا کوم ځانګړی او مطلق معيار نه لري ، بلکې په نسبي توګه د نورو پرمختيايي هېوادونو سره پرتله کېږي . په همدې توګه هغه هېوادونه چې د نورو په پرتله پرمخ تللی اقتصاد ، تکنالوژيکه او صنعتي زېربنا ، لوړ ملي او سړي سر عوايد او د ژوندانه لوړ معيار لرونکي وي پرمختللي هېوادونه ګڼل کېږي (۲۹ : ۱۲۵).

د پرمخ تللو هېوادونو اصطلاح هغو هېوادونو ته کارول کېږي چې د ځينو معيارونو پر اساس يې پراختيا ته لاس رسی کړی وي . دا معيارونه د بحث وړ دي ، مګر په ټوليزه توګه اقتصادي معيارونه معمولاً د پرمختللو هېوادونو اصلي شاخص ګڼل کېږي ، د بېلګې په توګه د سړي سر عوايدو ميزان يې يو له غوره معيارونو څخه دی او بنا پردې هغه هېوادونه چې د داخلي نا خالص توليد نرخ يې لوړ وي ، پرمختللی ګڼل کېږي (ايضاً : ۱۲۶).

(c) ketabton.com: The Digital Library

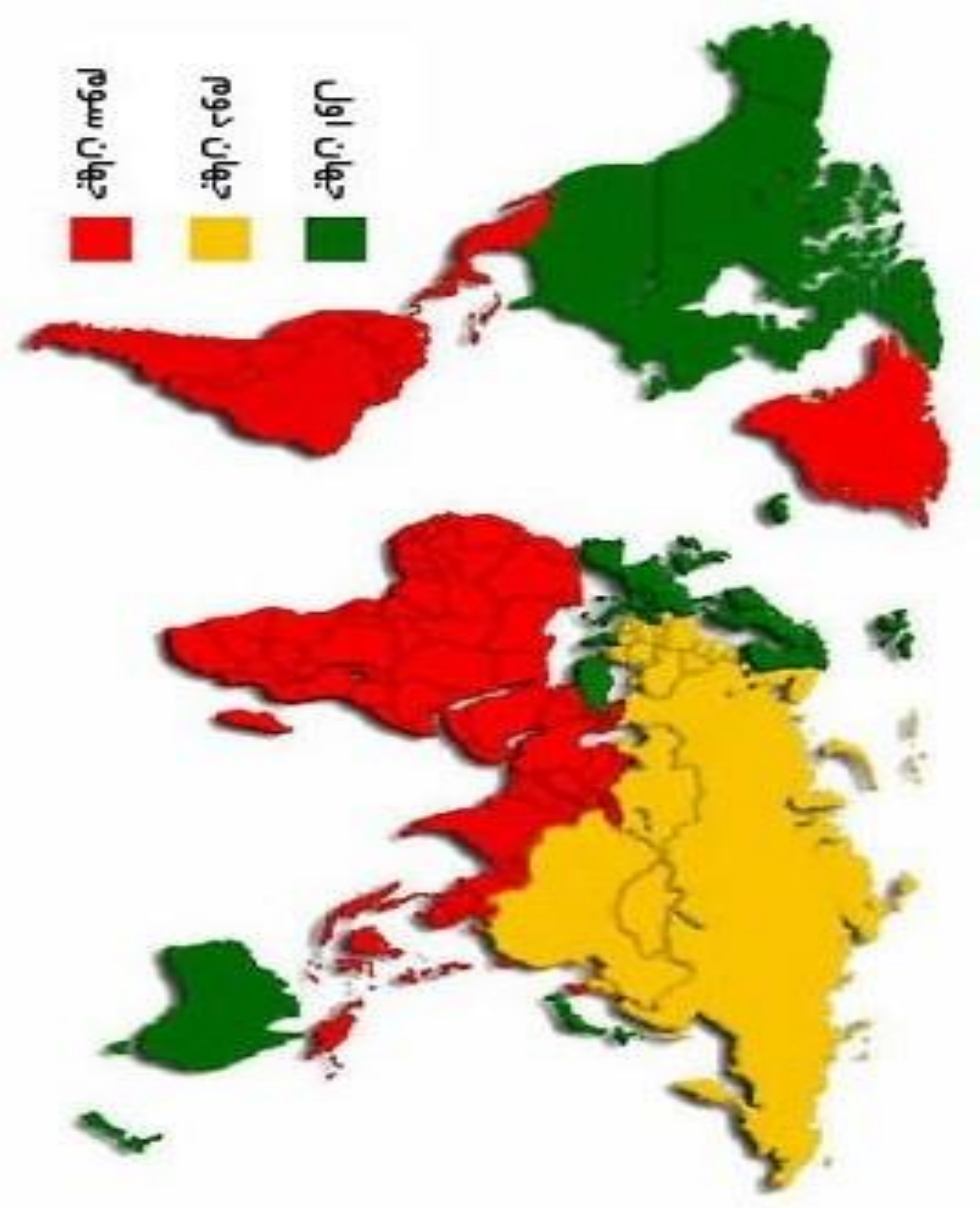

(۱.۴)نقشه : دنړۍ پرمختللي (لومړۍ نړۍ) ، مخ په وده (دویمې نړۍ) او وروسته پاتې (درېیمې نړۍ) هېوادونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

http://www.google.com.af/search?dcr=0&biw=1366&bih=598&tbm=isch&sa=1&ei=R1m3WvmpJ8OhsgHazaOACg&q=dByGeOpNo6Q#imgrc=3vLBXFOI0PKd1M:&spf=1521965596142

بل اقتصادي غوره معيار د هېواد د صنعتي کېدو ميزان ، يو بل معيار چې په دې وروستيو کې د وګړو د پام وړ وګرځېدو د انساني پراختيا شاخص دی ، په دې ترتيب هغه هېوادونه چې د انساني شاخص په لوړه نمره کې دي پراختيا موندونکي ګڼل کېږي او نورو هېوادونو ته د پرمختګ په حال کې ويل کېږي(۲۹: ۱۲۶).

ب. مخ په وده يا پرمختيايي هېوادونه

مخ په وده يا پرمختيايي هېوادونو (Developing Countries) ته کله کله د لږو پرمختللو (less developed countries) اصطلاح هم کارول کېږي . معمولاً هغو هېوادونو ته ويل کېږي چې نسبتاً لږ عايد لري ، د خلکو د ژوند سطحه يې ټيټه وي او لږ پر مختللی صنعتي سکتور ولري . دا اصطلاح معمولاً د هغو هېوادونو لپاره کارول کېږي چې پرمختللو هېوادونو سره يې اقتصادي او سياسي واټن ډېر وي (۲۹ : ۱۲۵) . لږ پراختيا موندونکي هېوادونه د لاتين امريکا ، اسيا او افريقا د درېيمې نړۍ فقير هېوادونه دي . د لږ پراختيا موندونکو هېوادونو د پېژندلو لپاره ددغو اقتصادي ځانګړتياوو لکه داخلي ناخالص توليد ، د سړي سر پرمختګ او داسې نورو څخه استفاده وکړو، داډول هېوادونه د مرستو پلټونکي دي او په نړيواله سوداګرۍ کې نسبتاً لږ رول لري (۲۰ : ۸۵).

دمخ په ودې مفهوم

وده يوه څو بعدي پديده ده ، چې ډېر لاملونه پرې اغېزه لري ، چې همدا لاملونه بيا د ودې بريا او ناکامي ټاکي . اقتصادي علوم ددې ستونزې يوازې يوه برخه څېړي ، چې په کې په ځانګړې توګه کلتوري او ټولنيزو شرايطو ته هم زياته پاملرنه کېږي . د مخ په ودې يو ټوليز تعريف چې ټولو ته د منلو وړ وي ناشونی دی . پخوا د" مخ په ودې " پر ځای " وروسته پاتې " او د "غريب " کلمې کارول کېدې ، مګر نن د پرستيژ او ډيپلوماتيکو دلايلو له مخې د ټولو داسې کلمو پر ځای د " مخ په ودې " کلمه کارول کېږي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې تعريف د توضيح لپاره بايد ډېر خصوصيات په پام کې ونېول شي ، دا خصوصيات بايد د اندازه کېدو وړتيا ولري او يا په ټوليزه توګه وجود ولري .

يوازې " عصريتوب او پرمختګ " د مخ په ودې په مفهوم نه دی ، بلکې په دقيقه توګه د" ژوند د ټوليزو شرايطو ښه کول " د مخ په ودې په مفهوم دي . د (Nuscheler) او (Nohlen) په آند : رشد (پرمختګ)، کار ، عدالت ، ګډون او استقلال د مخ په وده د مفهوم مهم عناصر دي . خو د (Seers) په آند : خوراکي مواد ، کار او ټولنيز عدالت د مخ په ودې مهم عناصر ګڼل شوي دي . په دې بنسټيزو موخو کې هر مخ په وده هېواد ځانګړي د موخو اولويتونه لري . د ټولو دغو موخو مثبت بدلون د مخ په ودې په معنی دی . که ددې موخو تر منځ مثبتې اړيکې موجودې وي ، نو په دغسې حالت کې اضافي ستونزې نه رامنځته کېږي ، برعکس که ددې موخو ترمنځ تضاد شتون ولري نو په دې صورت کې اضافي ستونزې پيداکېږي (۲۵ : ۵).

د مخ په ودې مفهوم په لاندې توګه تعبيريږي :

د مخ په ودې پروسه (ديناميک ليدنه)

دمخ په ودې حالت (ستاتيک ليدنه)

د مخ په ودې پروسه له يو زيات شمېر مخ په ودې حالتونو څخه لاس ته راځي ، نو له دې کبله مهمه دنده داده چې د مخ په وده حالت په سمه توګه تثبيت شي او د هغه لپاره د اندازه کولو معيار وټاکل شي . د مخ په وده حالت له دې موضوع سره نژدې اړيکې لري ، چې ديو هېواد وګړو کومه د ژوند سطحه لري او کومه د ژوند سطحه غواړي لاسته راوړي . ددې موخې لپاره بايد د ژوند د شرايطو غوره عناصر وټاکل شي (ايضاً : ۵) .

د ټوليزې مخ په ودې د اندازه کولو ستونزه د ټاکلو ټولنيزو ګروپونو د اوسني ژوند د کچې په تثبيتولو کې خلاصه کېږي . يوه مهمه دنده داده ، چې د ژوند د شرايطو هر اړخيز کرکټر په سمه توګه وټاکو ؛ البته چې دا ساده کار نه دی . د ژوند د سطحې د ټاکلو شرايط ډېر زيات دي او ډېر مختلف متضادې ډلبندۍ په اړه شتون لري . د ملګرو ملتونو ځانګړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

سازمانونه داسې يوه ډلبندي چې زياتره عملي اړخ لري په پام کې نيسي . د ژوند کچې ستندرد او اندازه کول او د هغه اړوند ستونزې د ټولنيزو علومو د څېړنې يوه مهمه برخه ده ، په دې اړه د کارګرانو د نړيوال دفتريا (ILO) International Labour Office وړانديز د ملګرو ملتونو د متخصصينو لخوا منل شوی دی . چې په دې بنسټ د ژوند کچې غوره عناصر لاندې دي :

- ✓ روغتيا او نفوس.
- ✓ خوراکي مواد او تغذيه .
- ✓ ښوونه اوروزنه .
- ✓ د کارشرايط .
- ✓ د مشغوليت حالت .
- ✓ ټوليزه تقاضا او سپما .
- ✓ ترانسپورت .
- ✓ کور .
- ✓ کالي .
- ✓ تفريح او فارغ وخت .
- ✓ ټوليزه ډاډينه .
- ✓ د وګړو ازادي .

په زياترو مخ په وده هېوادونو کې ددې شاخصونو ټاکل ستونزمن کار دی ، ځکه هلته دقيق اعداد او ارقام نشته (۲۵ : ۶).

دمخ په ودې هېوادونو ټوليز او اقتصادي جوړښت يو له بله زيات توپير لري او دا جوړښت آن چې په يو هېواد کې هم غير متجانس دی . هر مخ په وده هېواد ځانګړې خصوصيات لري ، له دې کبله د مخ په ودې هېوادونو لپاره يو ټوليز تعريف چې د ټولو اقتصاد پوهانو لپاره د منلو وړ وي نشته . موږ په هيڅ بڼه د ټولو هېوادونو لپاره ټوليزې اقتصادي نسخې او ټاکلی موسساتي چوکاټ چې د ټولو هېوادو په مختلفو شرايطو کې يو

(c) ketabton.com: The Digital Library

شان اعتبار ولري نه شو طرحه کولی . د مخ په ودې هېوادونو د وروسته پاتې والي بنسټيزه ستونزه هغه څو اړخيز والی دی چې د اقتصادي ، ټولنيزو او سياسي هڅو ګډې اغېزې د اقتصادي او ټولنيز پرمختګ لپاره ايجابوي .

په ټوليزه توګه په يوه ټولنه کې د خلکو رفاهيت د مذهبي ، اقتصادي او ټولنيز جوړښت سره نږدې اړيکې لري . په يو هېواد کې نفر سر عايد د يوې ټولنې د اقتصادي وروسته پاتې کېدو په ځېرنه کې بنسټيز رول لري ، مګر يوازې نفر سر عايد په هېڅ بڼه په يوه ټولنه کې د رفاهيت د ټاکلو لپار ه بس نه ده ، ځکه چې نفر سر عايد د ټولنيزو شاخصونو سره چې د افرادو د رفاهيت او د يو هېواد د اقتصادي ودې لپاره غوره معيار بلل کېږي؛ نږدې اړيکې نه لري . په يو هېواد کې د انکشاف موخه داده چې د ټولو خلکو لپاره د رفاهيت او با حرمته ژوند شرايط تامين شي . انکشافي سياست بايد د اقتصاديت لپاره بنسټونه رامنځته کړي ، پروګرامونه او پروژې د اقتصاد او ټولنيز پرمختګ لپاره ښاييې کړي . بايد د وروسته پاتې کېدو لاملونه وپېژندل شي او د فقر او غربت د لمنځه وړلو لپاره په مخ په وده هېوادونوکې عملي کړنې وشي (۲۵ : ۱).

ج . وروسته پاتې هېوادونه

ددې ډول هېوادونو بل نوم نه پراختيا موندونکي هېوادونه دي ، زياتره وروسته پاتې هېوادونه هغه د درېيمې نړۍ نوي او ازاد شوي هېوادونه او هغه ځمکې دي چې پخوا په سيده او يا ناسيده توګه د استعمارګرو ځواکونو د سياسي ، اقتصادي ، نظامي او فرهنګي نفوذ لاندې وو . ددې ډول هېوادونو ځانګړتياوې په لاندې ټوګه دي .

- د صحت (روغتيا) او تغذيې (خوراک) ټيټه سطحه .
- نالوستوب (بې سېوادي) .
- له چارو څخه بې زاري (زړه بدوالی) او بې ميلي (بې مينې توب).
- د پانګې کمښت.
- طبقاتي ژور بدلونونه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

- اقتصادي ځو ګونی توب.
- د کرنې لومړیتوب پر صنعت.
- د پولي سیستم نه رسیدل توب .
- پانګې اچونې سره بې مینې توب.
- د اقتصادي کارکوونکو کمښت.
- د پرمختللې فني شېوې او د پراختیا د روحیې نه شتون (۲۰ : ۸۴).

۴.۱.۲.۳. د هېوادونو ډولونه له اداري پلوه

د دولتونو ډولونه د ترکیب اوساختمان له پلوه په دې معنی چې ایا دولتونه واحد او مرکزي قدرت لرې او د نورو دولتونو سره به د یو والی او اتحاد په بڼه ترکیب لري ، له همدې امله دولتونه په دوه ډوله وېشل کېږي ، چې یو یې ساده او بل یې مرکب دولتونه دي (۱۳ : ۷۱).

۴.۱.۲.۳.۱. واحد دولتونه

هغه دولتونه دي چې یوازې یو واحد مرکزي قدرت ولري او د دولت ملي حاکمیت په حقیقت کې د همدې مرکزي قدرت په وسیله تطبیق او عملي کېږي لکه افغانستان ، ایران او داسې نور.

ګارنر ساده دولتونه داسې تعریفوي : که چېرې د قانون پر بنسټ ټول واکونه یوازې د مرکزي دولت په لاس کې وي ، نو دې ډول نظام ته ساده دولت وایي .

د ساده یا بسیطو دولتونو اطلاق په هغو دولتونو کېږي چې د یوې مرکزي واحدې سیاسي تګلارې لرونکی وي او په ټوله کې خپل سیاسي قدرت ، دندې او واکونه د یو واحد حقوقي شخصیت په وسیله چې هماغه بسیط دولت دی ؛عملي کېږي . او ټول هغه افراد چې د یو توغ لاندې موجود وي له یو سیاسې قدرت څخه پیروي کوي او هم یو سیاسي قانون د هماغه دولت په ټول قلمرو کې پر هغوی تطبیقېږي . ځینې مهال ددې لپاره چې په نظم او امنیت کې اسانتیاوې رامنځته شي ، نو هېواد پر یو لړ اداري واحدونو لکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ولایت ، ولسوالۍ ... باندې وېشي ، او د مرکز تر اغېز لاندې وي ، مرکزي دولت کولی شي د دوی په واکونو کې کموالی یا زیاتوالی راولي(۱۳ : ۷۱).

د واحد(ساده) دولتونو وېش

دساده دولتونو په اړه باید ووایو چې د ساده دولتونو اداري سیستم به یا داسې عیار شوی وي چې واک به په کې ټول د مرکز سره وي او یا داسې وي چې په ځینو مواردو کې به یې واک د مرکز او نور واک به یې سیمو او ولایتونو ته سپارلی وي چې له همدې امله موږ کولی شو ساده دولتونه په دوه برخو ووېشو :

۱. هغه واحد سیاسي رژیم چې اداري سېستم یې مطلق مرکزیت ولري : دا هغه رژیم دی چې ټول مامورین د مرکز لخوا ولایتونو ته ټاکل کېږي او دوی پر خلکو یا تر اداري لاندې وګړو باندې له دولت څخه استازیتوب کوي او هیڅ ډول ځانګړې صلاحیت نه لري . ټولې اجرایوي پرېکړې د مرکز لخوا ولایتونو ته صادرېږي ، ولې ددې ډول رژیمونو تطبیق نن ورځ ناشونی دی ، ځکه یو تن نه شي کولی چې له مرکز څخه ټول ولایتونو اداره کړي او د هر ولایت غوښتنو اړوند پرېکړې وکړي .

۲. هغه واحد سیاسي رژیم چې اداري سېستم یې پر عدم مرکزیت ولاړ وي : دعدم مرکزیت په رژیم کې موضوع داسې وي چې ځینو سیمو یا ولایتونو ته یو حکمي شخصیت ورکول کېږي ، په دې معنی چې ولایت یا سیمه کولی شي چې په مطلقه توګه ځانته عایدات ولري ، خپله بودیجه ترتیب کړي ، په ازادانه توګه پرېکړې وکړي او خپل اړوند مامورین په خپله وټاکي . باید وویل شي ولایتونو ته دا صلاحیت یوازې په هغه حدودو کې ورکول شوی وي چې د دوی سیمه ییزې ګټې یې ایجابوي ، البته په ملي او ټولیزو موضوعاتو کې صلاحیت د مرکزي دولت په لاس کې وي او دې ډول موضوعاتو ته د مرکزي دولت لخوا د حل لارې لټول کېږي (۱۳ : ۷۱).

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنګه دوکتور میرحیدر دره ساده دولتونه یا واحد دولتونه په لاندې توګه تشریح کوي : واحد هېوادونه هغه هېوادونو ته ویل کېږي چې د یو ډېر ځواکمن مرکز لرونکی او په سیاسي قدرت متمرکز وي، او داخلي تفاوتونه یې ناچیزه وي .

ټول حکومتونه د اداري اوسیاسي موخو لپاره په کوچنیو واحدونو وېشل کېږي او هر یو له دې واحدونو د یو محلي مدیریت لرونکی وي چې د چارو اداره کوي . د واحد حکومتونو په اړه مرکزي دولت ټول محلي مدیریتونه د خپلې څارنې لاندې لري او د هغو د ځواکونو اندازه ټاکي ، آن چې ځینې وخت په موقته توګه د محلي مدیریت رول هم په غاړه اخلي . مرکزي دولت کولی شي خپل تصامیم پر ټولومحلي واحدونو تحمیل کړي ، پرته له دې چې دا تصمیمونه د هغو سېمو د وګړو د قبلولو او احترام وړ دي او که نه ؟. په اړینو مواردو او د ملي بحرانونو په وخت کې مرکزي دولت کولی شي د زیا ت ځواک په لرلوسره چارې تر سره کړي ، بحران لېرې کړي او برعکس د ارامۍ په وخت کې زیاتره مسولیتونه محلي واحدونو ته لېږدوي . پورته مطلب ته په پام سره کولی شو د واحد حکومتونو لپاره لاندې ځانګړنې وښایو (۳۷ : ۱۴۸).

۱ . واحد حکومت باید چې پراخه اوډېره پراخه ځمکه ونه لري ، هرڅومره یې چې ځمکه پراخه اوپلنه وي ددې احتمال شته چې له یوې خوا فرهنګي ناحیې په کې زیاتې وي او له بله دا چې د مواصلاتي لارو او ارتباطاتو پر وړاندې د طبیعي موانعو شونتیا په کې زیاتېږي .

۲. واحد حکومت باید چې د ګرد او راټول شکل لرونکی وي ، هغه حکومت چې ځمکه یې ټوټه ټوټه او یا لکۍ لرونکی وي د ملي یو والي په لاره کې د ستونزو سره ښایي مخامخ شي او باید چې مختلفو نواحیو ته خود مختاري ورکړي . په ټوټه ټوټه هېوادونو کې د قومي ، نژادي ، مذهبي او ژبني تفاوتونو د شتون شونتیا زیاته وي او یوازې د یو سیاسي فدرال چوکاټ ورته په کار دی تر څو زیاتره وګړي په کې رضا کړي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳. واحد حکومت باید چې په ټوله خوره وره خاوره کې یې په یو ډول وګړي استوګن وي . له استوګنو څخه خالي او غیر تولیدي سیمو شتون او د حاصلخېزه استوګنې سېمو ترمنځ د انزوا غوښتنې او سیمې پالنې حس پیدا کوي .

۴. واحد حکومت باید یوازې د یوې سیاسی هستې لرونکی وي ، هغه حکومتونه چې د ملي او سیاسي څو ګونو هستو لرونکی وي ، د یوې قوی سیمې پالنې سره مخامخېږي . دا وضع په یو واحدحکومت کې چندانې مطلوبه نه وي . د نظري پلوه د یو واحد حکومت پلازمېنې لپاره تر ټولو وړ ځای د یو را ټول شکل جغرافیایي مرکز دی . دا چاره ددې لامل ګرځي چې د پلازمېنې چاپېره سېمو فاصله کمېږي او په پای کې د پلازمېنې او سیاسي هستې حضور د هېواد په هره څنډه او لوري کې احساسېږي . ښاري مرکز چې د سیاسي مقاماتو د استوګنې ځای وي د زیات سیاسي نفوذ لرونکی وي اوملي احساسات هم په هغې کې په لوړترینه سطحه کې وي . په همدې دلیل د وحدت راوستلو لامل وي او مرکز نه یوازې د خپلې هستې لپاره بلکې د ټول حکومت لپاره ښایي جوړ شي (۳۷ : ۱۴۹).

په همدې ترتیب پوهاند دوکتور ودیر صافی ساده دولتونه په لاندې توګه تشریح کوي : واحد یا ساده دولتونه چې یو مرکزي عالي قدرت ولري او همدغه عالي مرکزي ارګانونه یې یوازیني د اعمالو ارګانونه وي او کورنی او باندینی حاکمیت همدغه ارګانونه تمثیل کړي ، په دې ډول هېوادونو کې قدرت په حکومتي ایالاتونو نه وي وېشل شوی ، بلکې ټول هېواد او د هېواد نفوس له یوه عالي مرکز څخه رهبري کېږي . د نړۍ ډېری دولتونه واحد دولتونه دی ، واحد دولتونه له خپل بنسټي قانون سره سم د یوه عالي مرکزي ارګان لرونکی وي چې په کورنیو چارو کې عمل کوي او هم په نړیوالو اړیکو کې له ټول هېواد څخه استازیتوب کوي (۲۷ : ۴۵ ، ۴۶).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲.۳.۲.۱.۴. مرکب هېوادونه

مرکب دولتونه هغه دولتونه دي چې له یوه حکومت څخه له زیاتو ایالتونو جوړشوي وي ، ددغو دولتونو غوره ډولونه فدرالي (فدرېشن) او کنفدرالي (کانفدرېشن) دي (۲۷ : ۴۶).

مرکب دولتونه هغه دولتونو ته وایي چې له نورو دولتونو سره یا د یو والي (اتحاد) په بڼه یو ترکیب ولري او یا د فدرال یا کنفدرال بڼه ولري ، یا په بل عبارت مرکب دولتونه له هغو دولتونو څخه عبارت دي چې یا له دولت سره د قدرت په کړنو کې یو بل دولت برخه وال وي او یا داچې د دولت په دننه کې دولت ته ورته ځینې نور ارګانونه موجود وي ، یا په بل عبارت مرکب دولتونه هغه دولتونو ته وایي چې ساده شکل و نه لري یا واحد مرکزي قدرت و نه لري ؛ بلکې هلته څو دولتونه شتون لري (۱۳ : ۷۲).

۱.۲.۳.۲.۱.۴. د مرکب دولتونو ډولونه

مرکب دولتونه په درې ډوله وېشل کېږی چې عبارت دي له : دولتونو اتحادي سیستم ، د دولتونو فدرېشن سیستم او د دولتونو کنفدرېشن سیستم څخه ، چې هر یې په لاندې توګه توضیح کېږي. (۱۳ : ۷۳).

۱.د دولتونو اتحاد

د دولتونو اتحاد په دې معنی چې دولتونه په خپلو ټولو داخلي او باندینیو چارو کې خپلواک وي ، مګر د یو دولت رییس د بل دولت رییس دنده هم ترسره کوي ، چې دا ډول اتحاد په دوه ډوله دی چې یو ته یې شخصي اتحاد او بل ته یې عیني (حقیقي) اتحاد وایي ، چې هر یو یې په لاندې توګه روښانه کوو :

الف . شخصي اتحاد: هغه قرار دادي اتحاد ته ویل کېږي چې په کې د یو دولت رییس د بل دولت د رییس دنده هم تر سره کوي ،خو د هر دولت ټول وزارتونه او دولتي ارګانونه به بېل وي ، دبېلګې په توګه په ۱۷۱۴م کال کې دانګلستان ملکه مړه شوه او هغې وارث نه درلود ،

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو پارلمان پرېکړه وکړه چې هانور پاچا (لومړی جورج) دې د انګلستان د پاچا په حيث هم کار وکړي ، چې دې حالت تر ۱۸۳۷م کال پورې پايښت درلود . همدارنګه په ۱۸۳۹ م کال کې د هالند د دولت رييس د لوګزامبورګ د دولت د رييس په حيث هم دنده تر سره کوله .

همدارنګه په ۱۹مه پېړۍ کې د بلجيم او کانګو هېوادونو تر منځ شخصي اتحاد رامنځته شوی و، چې په کې د بلجيم پاچا د کانګو پاچا هم حسابېدو، نن ورځ د دغسې اتحاد کوم بېلګه نشته . دا بايد څرګنده کړو چې شخصي اتحاد د حقيقي اتحاد لپاره يوه مقدمه ده ، ځکه په دې کې د هېواد رييس چې معمولاً شاه وي او کوښښ کوي چې د دوو هېوادونو ترمنځ واقعي اتحاد رامنځته کړي .

ب . عيني (حقيقي) اتحاد: دا ډول اتحاد د دوو دولتونو هغه اتحاد ته وايي چې د يو تړون په وسيله د يو دولت رييس د بل دولت د رييس په توګه دنده تر سره کوي ، پر دې سربېره درې وزارتونه (دفاع ، باندينيو چارو او ماليې) هم سره شريک وي . د بېلګې په توګه په ۱۸۱۵ م کال کې د ناروې دولت د سوېډن دولت سره په جګړه کې مات شو ، نو د (TOST) د سولې تړون په وسيله يې يو واقعي اتحاد رامنځته کړ او د ناروې دولت د سوېډن دولت ته غاړه کېښوده ، خو د ۱۹۰۵ م کال د اکتوبر ۲۶ ام د هغه شورش په وسيله کوم چې په ناروې کې رامنځته شو ؛ دا اتحاد يې پای ته ورسولو.

په عيني اتحاد کې هر دولت د نړيوالو حقوقو شخصيت لرونکی دی . دا چې ولې دې اتحاد ته عيني اتحاد وايي په لاندې دلايلو کې واضح کېږي .

عين په معنی د شي دی ، همدارنګه د ماديـاتو او منافعو په معنی هم دی . يعنې دلته يوازې شخص ګډ نه دی بلکې ماديات چې هغه درې وزارتونه دي هم شريک دي . دويم دليل دا کېدی شي چې عين د حقيقي او واقعي په معنی هم وکارول شي ، نو ځکه ورته عيني اتحاد وايي چې دا يوازې شخصي اتحاد نه دی ؛ بلکې يو حقيقي او واقعي اتحاد دی (۱۳: ۷۳، ۷۴).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲. د دولتونو فدرېشن

فدراسيون د واحد دولت د تشکيل لپاره د څو سياسي واحدونو (ايالتونو يا هېوادونو) يوځاى توب ته وايي . په فدراسيون کې کوچني سياسي واحدونه دخپل ځان او وګړو لپاره د ځينو واکونو او ځواکونو لرونکى وي او باندنۍ چارې فدراسيون ته په واک کې ورکوي . د فدراسيون يا فدرال حکومت هر غړى ايالت د اداري جوړښت او قانون جوړونې مجالسو لرونکى وي ؛ خو قوانين به يې د فدرال حکومت د بنسټيزو قوانينو سره په ټکر کې نه وي . تر ټولو غوره فدرالي حکومتونه د امريکا متحده ايالات ، کاناډا ، استراليا ، ارجنټاين ، مکسيکو او هند دي (۱۱ : ۵۳).

فدرېشن دولتونه هغه دولتونو ته وايي چې په داخل کې له يوه لورې يې مرکزي دولت موجود وي ، خو له بلې لوري هماغه دولت کې ايالتونه هم شتون لري چې هر يو ايالت ځانګړي صلاحيتونه لري ، يعنې ځانته ځانګړې فضاء ، پارلمان اوحکومت لري او په داخلي عادي کارونو کې خپلواک وي ، خو په داخلي مهمو او په ټولو باندينيو موضوعاتو کې دوى خپلواک نه وي او د مرکزي دولت تابع وي (۱۴ : ۴۲).

د اساسي قانون د حکم پر بنسټ معمولاً فدرالي دولتونه په دوه بڼو منځته راځي .

۱. داچې څو خپلواک دولتونه سره يو ځاى کېږي او دامنې چې د اساسي قانون پر اساس به دوى فدرال دولتونه جوړوي ، دبېلګې په توګه په ۱۷۸۷ م کال کې د امريکا ۱۳ بېلابېلو دولتونو ژمنه وکړه چې داساسي قانون په وسيله به فدرال دولتونه جوړوي .

۲. يا دا چې يو دولت په داخل کې خپل رژيم ته بدلون ورکوي او فدرالي نظام د خپل نظام په حيث قبلوي ، لکه المان ، هند ، سوېس ، پاکستان او داسې نور ... ، چې فدرالي نظامونه لري . يعنې په لومړي ډول کې څو بېروني دولتونه سره يوځاى کېږي او يوفدرال دولت رامنځته کوي ، په داسې حال کې چې په دويم ډول کې د يو موټي کورني دولت په داخل کې دا سيستم منل کېږي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

په فدرال طرم کې د قانون اړوند واکونه د مرکز او ایالاتو ترمنځ وېشل کېږي او مرکزي دولت نه شي کولی چې د ایالتونو واکونه په خپله خوښه لمنځه یوسي . همدارنګه باید یاده کړو چې د مرکز او ایالتونو تر منځ د واکونو وېش په دوه ډوله صورت نیولی شي .

۱. د ایالتونو لپاره واکونه ټاکل کېږي اوپاتې نور واکونه او صلاحیتونه د مرکز سره وي .

۲. لومړی د مرکز لپاره واکونه ټاکل کېږي او پاتې نور واکونه ایالتونو ته ورکول کېږي . مګر په ځینو حالاتوکې پر ځینو واکونو هم د مرکز او هم د ایالتي حکومتونو ګډ کنترول وي لکه د مالیې وضع کول (۱۳: ۷۴ ، ۷۵).

فدرالي حکومتونه له ګڼو ایالتونو یا حکومتونو څخه جوړشوي وي ، خو د دوي د جوړښت حقوقي سند د فدرالي نظام بنسټي قانون دی او له هغه سره سم رامنځته کېږی لکه د شوروي اتحاد فدرالي هېوادونه او نور .

یو فدرالي حکومت که څه هم له څو حکومتونو څخه جوړ شوی وي ، خو دفاعي ارګان ، د باندیني سیاست پراختیا ، پولي سیستم یا پولي واحد یې ګډ او مرکزي سیستم لري . د جګړې اعلان او د جګړې د متارکې (پرېښودلو) لاسلیکول له مرکزي ارګانونو څخه د ټول فدرالي هېواد په استازیتوب تر سره کېږي . فدرالي هېوادونه د نړیوالو حقوقو له نظره د نورو ساده هېوادونو په شان دي ، یعنې یو فدرالي هېواد یو نړیوال شخصیت پېژندل کېږي ، پرته له دې چې یو یا دوه یا زیات فدرالي حکومتونه یا ایالتونه لري یعنې نړیوال عمومي حقوق فدرالي هېوادونو ته یوازې د یو نړیوال شخصیت په توګه یا لکه د یو ساده او واحد هېواد په توګه ګوري لکه پخوانی چکوسلواکیا هېواد چې له دوو حکومتونو څخه جوړ و ، امریکا متحده ایالتونه چې له پنځوسو ایالتونو جوړ دی (۲۷ : ۴۶).

دمتمرکز نظام برخلاف چې په کې مرکزي دولت خپل ځوا ک د حکومت په ټولو متشکله برخو په یو ډول عملي کوي ، یو فدرالي نظام کې مرکزي دولت ته دا مجاز دی چې د سرحدونو په دننه کې چې د ګډو علاقو زمینه لکه دفاع ، باندني سیاست او اړیکو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دخالت وکړي . همدارنګه د فدرال حکومت هر متشکله سیاسي واحد لکه امریکا متحده ایالاتو کې پخپله د سیاسي مرکز ، لومړي وزیر او داخلي بودجې لرونکی وي . د فدرال حکومت هر سیاسي واحد د فدرال اداري پلازمېنه کې استازی لري ، تر څو له همدې لارې هغه چارو کې چې فدراسیون پورې تړلې دي د نظر څرګندونې وکړي.

تاریخ ښودلې ده چې فدرال حکومتونو هم لکه د واحد حکومتونوپه څېر دوخت په تېرېدلو سره په تدریجي توګه بدلون او بشپړ تیا موندلې ده ، هغه ډول چې دعدم تمرکز په لور د حرکت ځینې نښې لېدل کېږي ، فدراسېونونه هم د زیات مرکزیت په لوري د بدلون په حال کې دي ، دا وضع دقیقاً د امریکا متحده ایالاتو کې رامنځته شوې ده .

نن ورځ د امریکا متحده ایالات د هغو ګڼو بدلونونو په رامنځته کولو سره چې په بنسټي قانون کې یې د اصلاحاتو ترسرلیک لاندې راوړي ، د هغو ۱۳ لومړنیو ایالتونو چې د فدرال حکومت هلته جوړ وي په کراتو زیات مرکزیت لري ، له بله پلوه ځینې فدرال حکومتونه تردې کچې په مرکزیتوب عمل کوي چې کیدای شي د واحد حکومتونو په لیکه کې وګڼل شي (۳۷ : ۱۵۱).

له نظري پلوه د فدرالېزم نظام پراخ او ډېر پراخ هېوادونو کې وي ، د ټولو هغو پرمختګونو چې د تګ راتګ او تړاوونو په برخه کې ترلاسه شوي ، نن هم ځینې هېوادونه لکه برازیل او زایر د ارتباطي کمزورۍ او د خپلې ځمکې د پراخو ځمکو بې اغېزې اشغال څخه ځورېږي ، همدا د ارتباطاتو او سیاسي کنترول په لاره کې خنډونه ، شونې ده چې د واحد حکومت د تجزیې لامل شي ، په داسې حال کې چې د داسې پېښو تحمل په فدرال حکومتونو کې اسانه وي .

دا رښتیا ده چې د فدرالېزم نظام د بنې له پلوه د ټوټه ټوټه او تړانګې په څېر هېوادونو تر ټولو غوره حکومتي طریقه ده ، یو هېواد چې له اوږدوالي له پلوه زیات اوږد وي او له یوې څخه د زیاتو سیمه ییزو هستو لرونکی وي ، غوره به ورته دا وي چې فدرال نظام په کې پلی کړي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

فدرال حکومتونه کولی شي له دوه سیمه ییزو هستو څخه د زیاتو په لړلو سره د دوه یمو درجو سیمه ییزو هستو په ښودلو سره همغږې کړي . نتني زیاتره فدرال حکومتونه څو هسته یي دي . د کاناډا ، نایجریا ، پاکستان او استرالیا هېوادونه دیو فدرال بنسټي قانون په تدوین سره کولی شي د بېلابېلو سیمو تر منځ یو ځای توب منځته راوړي . په دې ترتیب سره یو فدرال حکومت معمولاً د زیاتو انساني تجمع مرکزونو لرونکی وي ، چې د پراخو کم مېشتو او بې مولده سیمو په وسیله یو له بل څخه بېل شوی وي چې غوره بېلګه یې د استرالیا او کاناډا هېوادونه دي .

د فدرال حکومتونو پلازمېنې معمولاً له ایالتونو څخه خپلواکې او حکومت پورې تړلې ځمکو کې ځای پر ځای کېږي ، دا چاره د هغو رقیبو او سیالو ایالتونو چې د پلازمېنې کېدو شرایط لري د سیالۍ مخه نیسي (۳۷ : ۱۵۲).

دنایجریا په هېواد کې له لوېدیځو سیمو څخه د یو ښار بېلول او د هغې ټاکل د یو فدرال پلازمېنې په توګه د دوو لاملونو له امله وو.

۱. دا ښار د استعمارپر مهال د دولتي اسنادو خوندي ځای و.

۲. دې ښار د هېواد د غوره بندرونو په توګه کولی شول د شمال وچو تړلو سیمو لپاره د فدرال حکومت داخلي سیمو لپاره د لاس رسي تضمین وکړي (۳۷ :۱۵۳).

د فدرال نظام د هغو ځمکو د ادارې لپاره غوره سیاسي لاره ده چې مختلفې پرګنې (ژبنۍ ، مذهبي ، قومي اوفرهنګي) په کې استوګنې وي . دا ډول د حل لاره په تېره په هغو برخو کې چې سیمه ییز تفاوتونه په کې وي او د هېواد د هرې سیمې وګړي چې په دې هېواد کې استوګن هېواد خپل هېواد ګڼي.

فدرال چوکاټ د انعطاف قبلونې له امله ، د ځمکو د اداري وړتیا چې مخ په پراخېدونکې حالت کې ده ، اکثریت د هغو سیمو لپاره چې تر دې مهاله ورسره نه وي یو ځای شوې ځانګړې ترتیبات وړاندې کېږي . د امریکا متحده ایالاتو ، هندوستان ، مکزیک

(c) ketabton.com: The Digital Library

او برازیل خپل څو سیمه ییز موقعیت د قلمرو له سطحې څخه د ایالت سطحې ته چې د فدرال حکومت لومړی درجه وېش ګڼل کېږي لوړ کړي .

د فدرال نظام بل غوره والی د فردي پانګې اچونې د تشویق شونتیا ده . د امریکا متحده ایالاتو د اقتصادي چټکې پراختیا تر ډېره بریده د همدې لامل د پکار اچولو پایله وه (ایضاً : ۱۵۴).

دحقیقي فدرالي نظام ایجادول په هغو هېوادونو کې چې سربېره پر زیاتې پراختیا د قومي ، ژبني تفوق لرونکی وي د چارو اداري د اسانتیاوو لپاره وي (۳۷ : ۹۹) .

۳ . کنفدرال هېوادونه

د څو دولتونو یا هېوادونو یوځای توب ته چې د دفاع او مرستو په موخه سره یو ځای شوي وي ورته کنفدرال حکومتونه یا کنفدراسیون ویل کېږي . کنفدراسیون د هېوادونو پر وګړو د مرکزي ځواک لرلو ته ژمن نه وي او غړي هېوادونه یې په باندېني او داخلي سیاست کې ازاد وي . د کنفدراسیون حکومت غړي هېوادونه په نړیوالو اړیکو کې ځانګړو هېوادونو په څېر پاتې کېږي ، مګر جنګ به خپلو منځونو کې تحریموي او د نورو د جنګ پر وړاندې په متحده توګه اقدام کوي (۱۱ : ۵۳ ، ۵۴).

همدارنګه پوهاند دوکتور ودیر صافی کښي : کنفدرالي د دوو یا تر دوه زیاتو هېوادونو یو والي ته وایي ، چې دا یووالی د یو نړیوال تړون پر اساس منځته راځي . په کانفدرېشن کې د فدرالي نظام برعکس هر هېواد ځانګړی خپلواک شخصیت پېژندل کېږي او د نړیوال حقوقي اهلیت لرونکي وي او همدغه اهلیت ته لا دوام ورکوي . دا هېوادونه یوازې د خپلو ګټو په پار یوه نړیواله ارتباطي یابهرنۍ شعبه کې ګډې کړنې کوي ، د نړیوالو حقوقو له مخې د کانفدرېشن هر یو غړی یو ځانګړی شخصیت لري ، د دغو هېوادونو حقوقي اهلیت او خپلواکي د بل هیڅ هېواد په ګټه نه وي . هر وخت چې د کانفدرېشن غړي هېوادونه خپلې موخې ترلاسه کړي ،نو کانفدرېشن توب ته پای ورکوي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا مهال په نړۍ کې د کانفدرېشن هېوادونو کومه بېلګه نښته . کانفدرېشن هېوادونه ډېری مهال د متقابلو مرستو او ګډو پېښو له امله رامنځته کېږي (۲۷ : ۴۷).

کنفدرېشن هغه دولتونو ته ویل کېږي چې دوه یا څو دولتونه د یو تړون له مخې یو له بل سره ژمنه کوي چې په ځینو ځانګړو ساحو کې د بېلګې په توګه سوداګریزو ، نظامي او یا فرهنګي برخو کې به ټولې چارې یو ګډ کمېسیون ته سپاري ، بناءً دا ډول هېوادونه په خپلو نورو ټولو داخلي چارو کې بشپړ ازاد وي ، خو په هماغه اړوند ساحوکې بیا هیڅ یو له نوموړو دولتونو څخه خپلواک صلاحیت نه لري او هماغه شورا صلاحیت لرونکې وي .

په کنفدرېشن رژیم کې د فدرېشن بر عکس هر غړي دولت خپل هویت ساتلی وي او د پوره نړیوالو حقوقي اهلیت لرونکی وي . دې دولتونو یوازې د خپلو ګټو له امله د نړیوالو اړیکوپه یوه شعبه کې سره اتحاد کړی وي .

د یو کنفدرېشن د تحقق لپاره لاندې شرایط لازمي ګڼل شوي دي .

۱ـ د یو څو ازادو دولتونو شتون چې د خپلو چارو په یوه یا څو برخو کې د ګډ برخلیک غوښتونکي وي ، خو نه غواړي چې خپل بنسټیز حاکمیت له لاسه ورکړي .

۲.د کنفدریشن دولتون ترمنځ یو نړیوال تړون یا معاهده موجوده وي چې ددې کنفدرېشن د تشکیل شتون تایید کړي ، او دا تړون د کلي او عمومي شکل لرونکی وي او ټول غړي دولتونه باید هغه تصویب او اطاعت ترې وکړي .

۳.د کنفدرېشن د چارو تنظیم او ادارې لپاره د لازمو نهادونو رامنځته کېدل چې په کې د غړو دولتونو استازي سره را ټول شوي وي .

۴.د غړو دولتونو لخوا کنفدرېشن ته د حاکمیت لېږد باید جزوي وي ،هسې نه چې د هغوی حاکمیت د مرکزي حاکمیت قربان شي .

۵.د کنفدرېشن ټول تصمیمونه او پرېکړې د ګډ کمېسیون د استازو د رایو په اتفاق سره تر سره کېږي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۶. د کنفدربشن له غړو دولتونو هر یو یې کولی شي په خپل تصمیم سره له دغه اتفاق څخه بېرون شي (۱۳: ۷۶).

په اخر کې باید یادونه وکړو چې نن ورځ د کنفدربشن دولتونه شتون نه لري ، د سوبس دولت په لومړیو وختونوکې د کنفدربشن بڼه درلوده چې په ۱۸۱۳م کال کې جوړ شو او تر ۱۸۴۸ م کال پورې یې پایښت درلود، چې بیا وروسته په فدرالي دولت وا وښتو .

د فدرالي او کنفدرالي دولتونو تر منځ یو څه ورته والي او توپیرونه شته چې په لاندې توګه یې روښانه کوو :

۲.۲.۳.۲.۱.۴. دفدرالي او کنفدرالي دولتونو ترمنځ ورته والی

د فدرال او کنفدرال دولتونو ترمنځ ورته والي په لاندې ډول دي .

۱. په فدرالي او کنفدرالي دواړو کې ازاد او خپلواک دولتونه د یو یا څو ځانګړو موخو لپاره نوموړي نظامونه منځته راوړي .

۲ـ د ګډو موخو د لاسته راوړلو لپاره یو با صلاحیته مرکزي تشکیل رامنځته کوي چې شریکې موخې تر سره کړي (ایضاً:۷۷).

۳.۲.۳.۲.۱.۴. د فدرال او کنفدرال دولتونو ترمنځ توپیرونه

د فدرال او کنفدرال دولتونو ترمنځ توپیرونه په لاندې ډول دي .

۱ـ د واحده حاکمیت له مخې : په کنفدربشن کې ګډ دولتونه د واحده حاکمیت څخه نه محرومېږي، په داسې حال کې چې په فدرالي نظام کې ګډ دولتونه له خپل واحده حاکمیت څخه محرومېږي ؛ او یو نوی دولت منځته راوړي .

۲. د اړیکو له مخې : په کنفدربشن کې اړیکې یوازې په هماغه مشخصه ساحه کې وي په کومه کې یې چې یو والی کړی وي ، خو په فدرالي نظامونوکې مرکزي دولتونه په سیده توګه د خپلو خلکو سره په اړیکه کې وي او مستقیماً پرې قانون پلی کوي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳ـ د قانون له مخې : که په کنفدرال نظام کې ګډ یو والي سره د قانون د وضع کولو صلاحیت نه وي ، نوموړی یو والی یوازې وړاندیزونه وړاندې کوي او قوانین د اړوند دولتونو لخوا وضع کېږي ، خو په فدرالي نظامونو کې مرکزي دولت په هغو چاروکې چې ورته سپارل شوې وي په ازادانه توګه کولی شي چې قانون وضع کړي .

۴. د دولت له مخې : فدرالي نظام د نړیوال اعتبار له مخې یو دولت ګڼل کېږي او په کې شامل دولتونه عموماً د کوم نړیوال سازمان غړیتوب تر لاسه کولی نه شي ، ځکه چې دوی خپلواک نه دي . خو په کنفدرال نظام کې شامل دولتونه بیل بیل حقوقي شخصیت ګڼل کیږي .

۵. د انفصال له مخې : د کنفدرال یو والی موقتي او د یو تړون پر اساس شوی وي او هر وخت کولی شي سره بېل شي ، خو په فدرالي دولتونو کې مرکزي دولت هیڅ یو شامل شوي دولت ته کوم چې فدرېشن ته د شاملېدو وروسته ایالتي شکل غوره کوي ؛ د انفصال صلاحیت نه ورکوي .

۶. دجنګ له مخې : که د فدرال دولت د ننه جنګ پیښ شي هغه ته داخلي جنګ ویل کیږی ، خو که د کنفدرال دولتونو ترمنځ جنګ پیښ شي ؛ نړیوال جنګ ورته وایي .

۷. دموخو له مخې : په کنفدرال نظامونو کې د موخو ساحه محدوده وي لکه یوازې دفاع ، بېروني چارې ، سوداګري ... ، خو په فدرالي نظام کې ټولې ملي ګټې او موخې په پام کې نېول کیږي (۱۳: ۷۷ ، ۷۸).

۳.۱.۴ . د هېوادونوپراختیا

دیوهېواد پراختیا له ټولې هغې جغرافیایي محدودې څخه عبارت ده چې د هېواد اوسېدونکي په کې استوګنه کوي او دا هېواد په کې د خپل حاکمیت او نفوذ چارې ترسره کوي (۱۰ : ۳۹).

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر (۲۰۱۱م) کال پورې نژدې ۱۹۳ خپلواکو (ازادو) هېوادونو په نړۍ کې شتون درلود چې د ملګرو ملتونو په ټولنې کې يې غړيتوب درلود. يو شمېر نور ازاد هېوادونه هم شته چې ددې ټولنې غړيتوب نه لري . سويس يا سويټزرلينډ تر ۲۰۰۲ م کال د بې طرفۍ سياست په لرلو سره ددې ټولنې غړی نه و ، سره ددې چې په ملتونو ټولنې کې يې غړيتوب درلود . د چين ولسي جمهوريت غړيتوب په دې ټولنه کې تر ۱۹۷۱ م کال پورې په تعويق کې اچول شوی و . فدرالي المان او د المان ديمو کراتيک جمهوريت تر ۱۹۷۳ م کال پورې د ملګرو ملتونو ټولنې غړي نه و. يو شمېر نور کوچني هېوادونه لکه اندورا (Andora) ، موناکو (Monaco) ، واتيکان (Vatican) او داسې نور هم شتون لري چې د ملګرو ملتونو ټولنې کې غړيتوب نه لري . سره له دې چې ددې ټولنې په ځينو فعاليتونوکې برخه اخلي . په هره بڼه دنړۍ هېوادونه دپراخوالي له مخې توپير لري د بېلګې په توګه واتيکان ۱۰۸.۷ مربع ايکړه ، دچين ولسي جمهوريت ۹۵۹۶۹۶۱ کېلومترمربع ، د برازيل هېواد ۸۵۱۴۸۷۷ کېلومترمربع مساحت په لرلو سره يو له بله توپير لري . په همدې توګه دا چې لېدل کېږي د ملګرو ملتونو ټولنې تر ټولو پراخ هېواد روسيه د ۱۷۰۷۵۰۰۰کېلومتر مربع پراخوالي لرونکی ددې ټولنې د تر ټولو کوچني غړي هېواد يعنې توالو (Tuvalu) (چې ۲۶ کېلو متر مربع مساحت لري) څخه ۶۵۶۷۳۰ ځلې زيات پراخوالی لري .

په ټوليزه توګه هغه هېوادونه چې د ۲.۵ مېليون کېلومتر مربع څخه زيات پراخوالی لري لکه (روسيه ، کاناډا، چين او د امريکا متحده ايالات ډير پراخ هېوادونه ګڼل کېږي . په داسې حال کې چې هغه هېوادونه چې د ۲۵ زره کېلومتر مربع څخه دکم پراخوالی لرونکي هېوادونه لکه (بروناى او لبنان) ډيرکوچني هېوادونه جوړوي .

له ۲۵ زره تر ۱۵۰ زره کېلومتر مربع پراخوالي لرونکي هېوادونه لکه (انګلستان او پولنډ) منځني هېوادونه او هغه هېوادونه چې له ۳۵۰ زره تر ۲.۵ مېليون کېلو مترمربع پراخوالی لري لکه (فرانسه او مکسيکو) پراخ هېوادونه دي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نړۍ د هېوادونو د پراخوالي منځنی حد د ۷۷۷ زره کېلومتر مربع يا د ترکيې او چيلي هېوادونو برابر پراخوالی دی . په داسې حال کې چې د نړۍ له نيمايي څخه زيا ت هېوادونه له ۲۵۰،۰۰۰ کېلو متره مربع پراخوالي څخه کم دي (۴ : ۵۷، ۵۸).

د هېوادونو ډلبندي د پراخوالي له مخې چندان مفيده نه برېښي ، همدارنګه پراخوالی په يو ځای توګه او وګړو او په ځمکه کې د هغو د خوريدو ځرنګوالی ، جغرافيايي موقعيت او د ځمکې فزيکي ځانګړتياوو لکه آب وهوا، نا اواري او طبيعي منابعوته په نه پاملرنې نه شي کولی د ځواک معيار شي . بناءً غوره به داوي چې د هېوادونو ترمنځ توپير تر زياته د کيفي پلوه بر رسي شي ، نه د کمي پلوه (۳۷ : ۹۷).

په دې کې شک نيشته چې حاکميت د نړۍ په يو شمېر هېوادونو کې د هغو له کوچنيتوب له امله تل تر پوښتنې لاندې وي ، د بېلګې په توګه موناکو په ۱۸۶۱ م کال کې د فرانسې تر حمايت لاندې راغی او له هماغه وخته تر ننه پورې د ښه ګاونديتوب معاهدې له مخې له ځواکمن ګاونډي څخه مرسته اخلي (۴ : ۵۸).

د سان مارينو هېواد چې سربېره پر کوچنيتوب د ايټاليې په وسيله په جغرافيايي ډول راګېر شوی ، لکه چې په (۲.۴ نقشه) کې ليدل کېږي ، د کوچنيتوب او ځانګړې وضعيت له مخې د خپل ګاونډي هېواد په اقتصادي او سياسي ګروګان کې دی .

دسان مارينو جمهوريت له ۱۸۶۲ م کال څخه د ايټاليې سره ګمرکي اتحاديه لري او له اقتصادي پلوه هم د هغه هېواد سره مرسته کوي ، په دې جمهوريت کې په اردو کې خدمت کول د اوطلبانه کار دی او هر وخت چې لازمه وي له ۱۶ـ ۵۵ کلونو عمر لرونکي سړي له هېواده د دفاع لپاره احضارېږي .

د لختن شټاين پرنس نشين هېواد چې د راين سيند په پاسنيو برخو کې موقعيت لري ، د اتريش او سوېس په منځ کې د ۱۹۲۳ م کال د تړون له مخې له ګمرکي پلوه د سوېس متحد ګڼل کېږي او د همدې هېواد له پولي واحد څخه ګټه اخلي ، همدارنګه يې پُستي او ګمرکي اداري د سوېس سره ګډې دي . سوېس د لختن شټاين دپپلوماتيک استازيتوب په

(c) ketabton.com: The Digital Library

غاړه لري . دا هېواد هم لکه د نورو کوچنيو هېوادونو په څېر فوځ نه لري ، لختن شتاين په ۱۹۹۲ م کال کې د ملګرو ملتونو غړی شو (۳۷ : ۹۷ ، ۹۸).

د اندورا موقعيت د اسپانيې او فرانسې تر منځ داسې دی چې اندورا د اسپانيې او فرانسې د کليسا په وسيله په ګډه توګه اداره کېږي . دلته ښايي دا پوښتنه را ولاړه شي چې ايا د اقتصادي او نظامي پلوه حد اقل پراخوالي ټاکل د هېوادونو لپاره اړين دي او که نه ؟ (۴ : ۵۸) .

معمولاً ديو هېواد زياته پراختيا دکمو پراخو هېوادونو په پرتله برتري لري ، د ځواک د لامل په توګه مطرح کېږي . د بېلګې په توګه دسوېس هېواد سره له دې چې د اقتصادي پلوه د اروپا له پرمختللو هېوادونو څخه دی د کم پراخوالي له امله د نظامي پلوه ستونزې لرونکی دی او په همدې دليل يې دخپل تاريخ په اوږدو دسياسي ـ اقتصادي ډلبنديو څخه ځان غاړې ته کړی ، آن چې د ملګرو ملتونو د ټولنې غړيتوب يې هم نه دی قبول کړی . ددې په مقابل کې که چېرې يو هېواد د پراخې بې کښته او له استوګنې څخه تشې ځمکې لرونکی وي او وګړي يې دغرنيو او يا صحرايي سيمو په وسيله يو له بله ليرې پراته وي ، دداسې هېوادونو اداره زيربنايي تاسيساتو ته اړتيا لري ، چې دا کار زيات لګښتونه غواړي ، د بېلګې په توګه د روسيې هېواد زيات پراخوالی د جغرافيايي طول له پلوه ددې لامل شوی چې د ډيرې ختيځې سيمې بيرنګ تنګي او مسکو ترمنځ د وخت له مخې يوولس (۱۱) زماني سيمې موجودې دي . دا دساعتونو د وخت زيات توپير مرکزي حکومت ته زياتې ستونزې منځته راوړي . دا موضوع په (۴.۳نقشه) کې روښانه کېږي (۳۷ : ۹۹).

(c) ketabton.com: The Digital Library

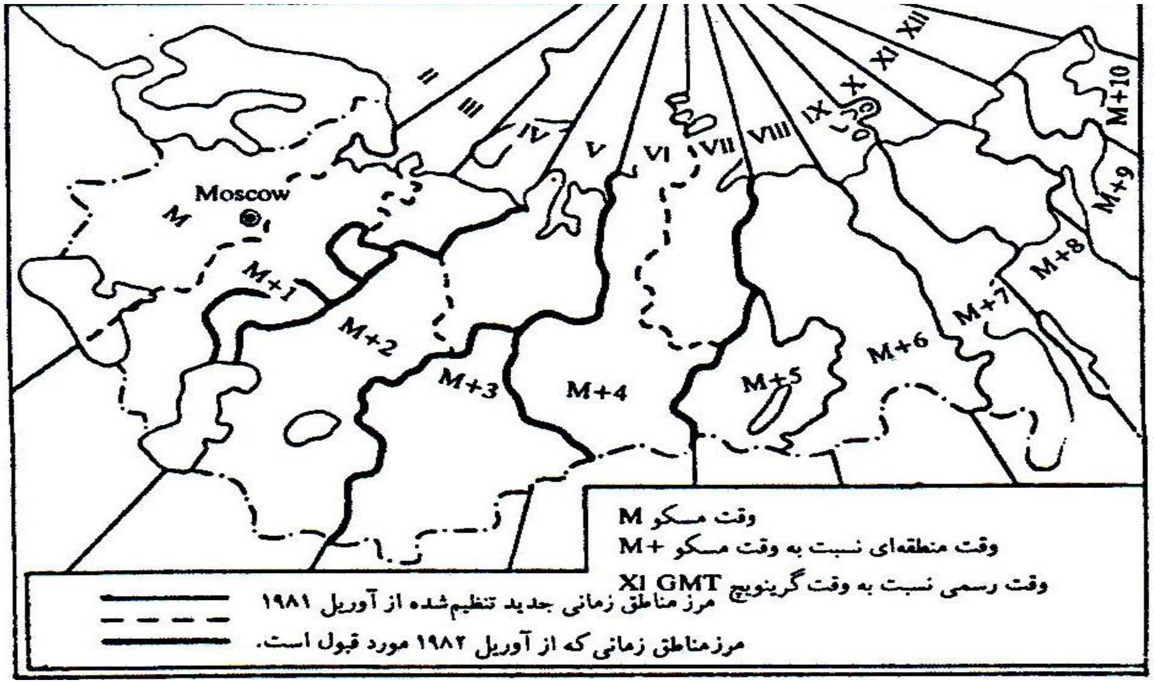

(۲.۴) نقشه: په پخواني شوروي کې زماني مهمې سیمې (ایضاً :۹۹).

هغه حکومتونه چې ځمکې یې په داسې بڼې وي چې وګړي یې په حاصلخېزه سیمو کې ګڼ استوګن او پراخې ځمکې یې په مخ کې له استوګنو څخه خالي وي لکه د کاناډا " سپر " سیمه ، داسې هڅه کوي ترڅو وګړي تشویق کړي چې په خالي ځمکو کې استوګن شي او ددې وضعې منفي اغېزې جبران کړي . د یادولو ده چې همدا کار د افغانستان په شمال ولایتونو کې مومند بابا هم کړی و. د سوډان په هېواد کې د ځمکې د پراخوالي مسله د بېلتون غوښتونکو ځواکونو سره نېغ په نېغه په تړاو کې ده ، چې د دولت سره د ازادۍ له وختـه په پرلـه پسې توګـه په جګړه کې دي . سوډان یو پـراخ هېـواد دی چې **۲.۵** مېلیـون کېلومترمربع پراخوالی لري چې په شمال کې د عربي افریقا څخه تر جنوب کې تور پوستې افریقا پورې پراخه دی . په پای کې د پلازمېنې په ګاوند کې شمالي سیمو اوسېدونکي له عربي نژاد څخه دي په داسې حال کې چې د جنوبي لمنو اوسېدونکي د نژادي ، فرهنګي او تاریخي پلوه د تور پوستو افریقایانو سره نژدې تړاو لري . ددې دوو استوګنو سیمو ترمنځ واټن کې وچې دښتې او جبه زارې دي ، بنا پردې حاکم هیات ددې دواړو سیمو ترمنځ د تړاو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پیداکولو او د بېلتون غوښتونکو ځواکونو سره د مخامخ کېدو لپاره تل د ستونزو سره مخامخ وي (۳۷ : ۹۹، ۱۰۰).

زیاتره هغه هېوادونه چې په تدریجي توګه یې د ځمکې پراخوالي له پلوه پراختیا کړې وي او پراخه ځمکې یې لاس ته راوړې وي په اخر کې د غیر قابل کنترول مرزي ځمکو ته د نه لاس رسي له امله د مرکزي دولت په وسیله تجزیه شوي وي . دا کار د لرغونو امپراتوریو لکه (روم، غنا او ازتک) د ټوټه کېدو لامل و . د وروستۍ استعماري امپراتورۍ آن شوروي اتحاد ټوټه کېدو کې هم یاده چاره اغېزمنه وه . په همدې توګه نن ورځ د سوډان او هندوستان هېوادونه هم د حساس لامل په توګه ګڼل کېږي (ایضاً : ۱۱۰).

په دې کې شک نیشته چې د نړۍ اوسنیو هېوادونو یو زیات شمېر یې اوسنۍ پراختیا د پراختیا غوښتنې د یوې دورې په پای کې لاس ته راوړې د بېلګې په توګه د فرانسې پراختیا د ختیځ پر لور د پرله پسې کلونو په اوږدو کې شوې ، یا په اوسنۍ بڼې سره رومانیه چې پخوا دوه ځانګړې کوچنۍ سیمې (والاچیا Walachia او مولداویاMoldavia)وې ؛ ورځخه منځته راغلې . یا د مسکو ناحیې اطرافي سلطنت او یا د متحده ایالاتو چې په لومړنیو (۱۳) ایالتونو د تدریجي زیاتوالي په پایله کې راغلی . دا ځمکنۍ پراختیا او رشد چې د هېوادونو نظامي او سیاسي قوتونو په وسیله ترسره شوی ، د ځینو پوهانو په اند طبیعي امر دی(۴: ۵۸).

روسو په خپل مشهوراثر کې د ټولنیز قرارداد په نوم چې په ۱۷۶۲م کال کې چاپ شو په دې اړه داسې لیکلي : کولی شو یو سیاسي واحد یا یو هېواد له دوه اړخونو مطالعه کړو ، یو یې د پراختیا او بل یې د نفوسو له مخې . د نوموړې په آند د یو هېواد مطلوبه او مناسبه پراختیا ددې دواړو پدېدو تر منځ تناسب پورې تړاو لري ، ځکه هر هېواد له وګړو څخه متشکل شوی چې په دې هېواد کې ژوند کوي او موجوده ساحه دې وګړو ته د ژوند وسایل برابروي . بنا پردې د هېواد لپاره په بشپړه توګه مطلوب او مناسب پراخوالی هغه دی چې د پراخوالي له مخې اوسېدونکو ته د ژوند او اوسېدلو ټول وسایلو د برابریدو شونتیا په کې میسره وي . او یا د وګړو شمېرپه دې اندازه وي چې د هغه هېواد له ټولو تولیداتو څخه ګټه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکړای شي . د همدې دوو پديدو د څرنګوالي په رڼا کې او د تړاو له مخې کولی شو چې د يو هېواد ځواک وارزوو، ځکه که چېرته د يو هېواد پراختيا د نفوسو په پرتله زياته وي نظامي دفاع يې ستونزمنه وي او له طبيعي سرچېنو څخه يې اغېزمنه ګټه نشي کولی ، همدارنګه که چېرې د يو هېواد پراختيا د نفوسو په پرتله کمه وي د اړتيا وړ زياتره خوراکي توکي يې بايد له بېرون وارد شي (ايضاً: ۵۸).

روسو د يو هېواد لپاره د حقيقي اندازې ټاکلو موضوع د هېواد د چارو د ادارې له نظره هم تر بحث لاندې ونېوله او هغه يې د انسان د بدن ودې پورې پرتله کړه . د نوموړي په آند د پراختيا په زياتوالي سره فرهنګي يو والی له منځه ځي او کلي وحدت منځته راتلو چارې د ستونزو سره مخامخېږي . په دې توګه لکه چې لېدل کېږي روسو د هېوادونو لپاره د يو متعادل پراخوالي د رامنځته کولو په فکر کې و . حال دا چې د نړۍ په سياسي نقشه کې يو شمېر هېوادونه د متعادل پراخوالي د نه لرلو سرېېره کلونه کلونه د سياسي ازادۍ لرونکي دي . د روسو بله تېروتنه دا وه چې په دې باره کې يې ټول جغرافيايي او اغېزمن لاملونه له پامه غورزولي وو، او يوازې يې د پراخوالي پر لامل تاکيد کولو.

له روسو وروسته يو بل تن درينر (G.T. Renner) په نوم پوه هم په ۱۹۴۲م کا ل کې هڅه وکړه تر څو د نړۍ نوې او احتمالي سياسي نقشه برابره کړي . د نوموړي په آند کوچني او له ځانه د دفاع نه لرونکي هېوادونه بايد له منځه ولاړ شي ، او په دې توګه به د هېوادونو سرچېنو او پراخوالي تر منځ تعادل منځته راشي ، تر څو په پايله کې يې په ټوله نړۍ کې سوله او قراري رامنځته شي (۴: ۵۹).

په هره بڼه د پراخوالي له مخې تر ټولو غوره پراخوالی هغه ده چې د وګړو خواره واوره مېشت کېدل په کې تر پولو پراخوالی ولري ، په بله ژبه د هېواد خاوره بايد تر دې اندازې پراخوالی ونه لري چې يو شمېر برخې يې د ګاونډيو ملتونو په واک کې وي او نه دومره کوچنی وي چې نه شي کولی خپل ملت ته په خپله خاوره کې ځای ورکړي . په لومړي حالت کې د سياسي استقرار منځته راتلل د ستونزو سره مخامخېږي ، په دې اړه کولی شو د ايټاليې په شما ل کې د تايرول (Tyrol) سيمې د الماني ژبې وګړو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

وضعیت یادونه وکړو . په دویم حالت کې هم هېوادونه هڅه کوي د خپل ملت وګړي بېرته د هغو اصلي ټاټوبي ته ورستانه کړي ، د بېلګې په توګه د چکوسلواکیا د سدوتنلینډ (Sudutenland) سیمې په اړه د المان ادعا چې بالاخره د دغې سیمې وګړي المان ته په ۱۹۴۵م کال کې ولېږدول شول .

په هرصورت اګر چې د پراختیا لامل به یوازې د هېوادونو د پیاوړتیا او کمزورتیا وسیله نه وي ، مګر سربېره پر دې چې له پخوانیو زمانو راهیسې یې چې دامپراتوریو د منځته راتلو مفکوره راپورته شوې ، یوازې یې دولکې لاندې ځمکو په پراختیا فکر کولو ځکه د زیاتو ځمکو په لاس ته راوړلوسره یې کولی شول چې زیات وګړي هم تر خپلې ولکې لاندې راولي ، بنا پردې د یوې امپراتورۍ زیاته پراختیا د هغې د عظمت او ځواک غوره دلیل و. لومړنیو وګړو هر مهال زیاتې غذا ته اړتیا درلوده ، په څنډو او ګاونډیو یې حمله کوله او د نویو ځمکو په لاس ته راوړلو به یې د ځان لپاره خوراکي سرچینې برابرولې او ځینې وخت به د امپراتوریو جوړولو ته هڅېدل ، آن چې اوس مهال هم د بېلګې په توګه که دوه هېوادونه بلژیک او استرالیا پرتله شي لیدل کېږي چې سره له دې چې داقتصادي ، ټولنیز او آن د وګړو د شمېر له پلوه ورته والی لري . په استرالیا کې د زیات پراخوالي له امله په راتلونکې کې د یو سیاسي لوی ځواک د رامنځته کېدو شونتیا برابره ده . حا ل دا چې بلژیک کې نیشته . پردې سربېره په ځینو هېوادونو کې شونې ده چې د زیا ت پراخوالي ارزښت د نورو لاملونو په وسیله له منځه لاړ شي . د بېلګې په توګه که چېرې د یو هېواد نفوس ډېر لږ وي زیات پراخوالی یې هم د ستونزو لامل ګرځي ، خو که هڅه وشي تر څو چې وګړي په کم نفوسه سیمو کې ځای پرځای شي . یو له هغو دلایلو څخه چې ددې لامل کېږي چې زیات پراخوالی د یو هېواد د ځواک لاملونو څخه وګڼل شي دادی چې معمولاً هر څومره چې د یو هېواد پراخوالی زیات وي د آب وهوا اومعدني سرچېنو د تنوع شونتیا او په پایله کې یې د کرنیزو ، معدني او صنعتي چارو د پراختیا شونتیا زیاتېږي چې په پایله کې هېواد کولی شي داخلي سرچېنو څخه ګټنې وکړي ،د وګړو ژوند تامین کړي او ټولو هېوادونو ته اړ نه شي (۴ : ۶۰).

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېر داسې هېوادونه شته چې له دې قانون څخه په ټوليزه توګه مستثنی دي ، په دې معنی چې پر کوچني والی سربېره د معدني ډول ډول او ګڼو سرچينو سيمې لري او له همدې امله د پراخو هېوادونو په پرتله غني وي ، د بېلګې په توګه د چک ، سلواک او اسپانيې هېوادونه چې د لويو هېوادونو په پرتله د ډول ډول او زياتو سرچينو لرونکي دي . په داسې حال کې چې برعکس ايټاليا او ناروې هېوادونه د کوچنيو زياترو هېوادونو په پرتله فقير دی . د لګسمبورګ هېواد چې د پراخوالي له مخې د نړۍ يو له زياتو کوچنيو هېوادونو څخه دی د اوسپنې او ډبرو سکرو د غټو زېرمو په درلودلو سره له غني هېوادونو څخه دی . او په همدې دليل د بنې لکس (Benelux) او ګډ بازار اقتصادي ټولنو کې غړيتوب لرلی .

د زيات پراخوالي بل غوره والی د دښمن د حملو پر وړاندې د زيات مقاومت زمېنې برابروالی دی ، په ځانګړي توګه په پخوانيو زمانوکې چې د لېږد را لېږد وسايلو او لارو د نن په پرتله چندان پرمختګ نه و ، کړي . پراخو هېوادونو په اسانۍ کولی شول خپل دفاعي وسايل لېږې پرتو سيمو ته ولېږدوي آن چې نن ورځ هم د علومو او صنايعو پراختيا او نور زيات پرمختګونه چې د لاور او جنګي وسايلو په ساحه کې شوي په پراخو هېوادونو کې له کوچنيو هېوادونو په پرتله په ښه توګه شوي (۴ : ۶۱).

د يادولو ده چې زيا ت پراخوالی سره ددې چې ګڼ امتيازات لري ، ولې په مقابل کې يې ځينې عيبونه هم لري ، چې له دې ډلې په لومړيو هېوادونوکې د داخلي چارو اداره يو ستونزمن کار دی . په پخوا وختونو کې له مرکزي حکومت څخه د سيمو لېرې توب به ددې لامل کېدو چې په ناخوښو خلکو کې به يې د ازادۍ او بېلتون مفکوره پيدا کوله او په دې ترتيب به يې د مرکزي حکومت لپاره ستونزې زېږولې چې په پايله کې به يې د هېواد سياسي کمزورتيا لپاره زمينه برابروله . آن چې اوسمهال د اړيکو د پرمختګ سربېره په پراخو هېوادونو کې د داخلي چارو اداره د ستونزو سره مخ وي د بېلګې په توګه د سوډان هېوادکې چې ۲.۵ مېليون کېلو مترمربع پراخوالی لري ، د پراخوالي مسله يې د بېلوالي فعاليتونو سره نېغ په نېغه تړاو لري . د سوډان په پراخ هېواد کې ، عربان په شمال او تورپوستي افريقايان يې په جنوب کې استوګن دي ، ددې دواړو استوګنو سيمو تر منځ پراخ ډاګونه او

(c) ketabton.com: The Digital Library

جبه زارې موجودې دي چې په جنوب کې بېلتون غوښتونکو ځواکونو د مقابلې په چارو کې يې حکومت لپاره ستونزې جوړې کړې دي او بالاخره د هېواد په تجزيه تمامې شوې . همدا چارې د لرغونو امپراتوريو لکه روم ، ګانا او ازتک د ټوټه کېدو دلايل او لاملونه وو . په پای کې وروستنۍ امپراتوری آن چې شوروي هم له دې چارې اغېزمن و او په نن وخت کې هم په ځينو هېوادونو کې لکه هندوستان کې يو حساس لامل ګڼل کېږی .

د يو هېواد پراختيا په ځانګړې توګه که څه هم نفوس يې کم وي بيا هم دستونزو زېږنده وي ، ځکه هغسې چې لازمه وي له طبيعي سرچېنو څخه ګټه نه شي اخېستلی ، په داسې وخت کې د هېوادونو لپاره د دفاعي پلوه هم ستونزې جوړېږي ، په دې معنی که چېرې بې استوګنې څنډې د ګاونديانو د تهديد سره مخامخ کېږي ورڅخه په بشپړه توګه د دفاع شونتيا نه وي ، ددې برعکس که چېرې يو هېواد کوچنی او ډير نفوس ولري او وګړي يې له سرچېنو څخه ګټه واخلي ددې زياته شونتيا لېدل کېږي چې ياد هېواد له اقتصادي پلوه پرمختګ وکړي ، سره له دې چې د دفاعي او نظامي پلوه کېدای شي کمزوری وي ، د بېلګې په توګه د سوېس هېواد چې د پراختيا له مخې کوچنی دی ، مګر له اقتصادي پلوه د اروپا له غوره هېوادونو څخه دی . دا چې د پراختيا له مخې د کوچنيتوب له امله نشي کولی نظامي غوره ځواک جوړ کړي له همدې امله د اروپا له ټولو نظامي او سياسي ډلبنديو څخه يې ځان ګوښه کړی ، آن چې تر ۲۰۰۲ م کال پورې يې په ملګرو ملتونو کې غړيتوب هم نه و؛ اخېستی.

په هره بڼه پورتنيو مطلبونو ته په پام سره دې پايلې ته رسېږو چې پراخوالی په يوازې توګه د يو هېواد د سياسي کمزورتيا يا پياوړتيا لامل نه ګرځي ترڅو چې د يوهېواد طبيعي وضعه (جغرافيايي موقعيت ، فزيکي جوړښت ، اقليم او د خاورو ډولونه) ، د کرنې ، معدني سرچينو ، انساني او اقتصادي وضعې څرنګوالی ورسره يو ځای نه وي(ايضاً : ۶۲).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴.۱.۴. دهېوادونو موقعیت

د یو هېواد موقعیت له دوه اړخه د څېړنې وړ دی : ۱) د ځمکې د کرې پر مخ د ریاضي موقعیت له مخې چې د مدارونو (عرض البلد) او نصف النهارونو (طول البلد) له مخې مشخص‌شوي وي او مطلقه موقعیت ورته ویل کېږي ؛ ۲) د نسبي موقعیت له مخې . مګر د سیاسي جغرافیې ځینې نور پوهان او لیکوالان د هېوادونو موقعیت په ډېرو ډولونو سره ښیي او ټینګار کوي چې د هېوادونو موقعیت له څو اړخونو د څېړنې وړدی چې په لاندې توګه به یې هر یو روښانه کړو (۳۸ : ۱۰۷).

۱.۴.۱.۴. ریاضي یا مطلق موقعیت

دغه موقعیت ته ریاضي موقعیت ځکه وایي چې د ځمکې د کرې پرمخ د ریاضی وضعیه کمیاتو (طول البلد او عرض البلد) په ځانګړې توګه له استوا کرښې څخه یې د واټن له مخې د هېواد موقعیت ښودل کېږي.

ریاضي موقعیت هغه دی چې د مدارونو او نصف النهارونو کرښو په وسیله مشخص شوي وي او مطلق موقعیت ورته ویل کېږي . دا ډول موقعیت ددې ښودنه کوي چې د جغرافیایي پلوه یو هېواد له استوا کرښې څخه څومره لېرې او یا نژدې دی ، او یا له استوا او قطبونو څخه دیو هېواد دلېري والي او نژدې والي میزان راښیي (۳۷ : ۱۰۸).

دا ډول موقعیت یعنې له استوا څخه لېرې والی او یا نژدې والی له دې امله د ارزښت وړ دی چې د اقلیم ټاکونکو لاملونو څخه ګڼل کېږي . په یو هېواد کې د اقلیم ښه والی او خرابوالی په نېغه توګه د هېواد په اقتصادي وضعې اغېزه لري چې دا وضعه په نوبت سره د هېواد د سیاست او نظامي ځواک په څرنګوالي زیا تې اغېزې لري .

یو شمېر زیات پخواني لیکونکي او پوهان چې د چاپیریالی جبر پلویان وو، د سیاسي موضوعاتو د تحلیل په برخه کې ددې لامل د ارزښت یادونه هم کړې ده . د اپلاتون په آند ځینې سیمې له طبیعي پلوه د ښو او یا بدو وګړو په تربیه یا پالنه کې له نورو سیمو څخه توپیر لري . هېرودت په دې اړه لیکي :" د معتدل ډول خواصو لرونکي وګړي د همدې ډول

(c) ketabton.com: The Digital Library

طبعیت لرونکې سیمې څخه منځته راځي ". یوه ډله پخوانیو او اوسنیو پوهانو د اب وهوا اغېزمنتوب د یوې سیمې د وګړو په تربیت او فکري او روحي شخصیت جوړولو ټینګارکړی ، ځینو نورو بیا تردې هم ډیر اغېزمن ګڼلی او هغه یې (د اب وهوا اغېزمنتوب) د شخصیتونو او تمدنونو جوړولو یوازینی لامل بنودلی ، د بېلګې په توګه له ارستو رانقل شوي چې د سړو سیمو وګړي په ځانګړې توګه په اروپا کې زړه ور مګر کم فکره او کم هنره دي ، اسیایان هوښیار او هنرمند مګر بې زړه وي ، یونانیان چې ددې دواړو سیمو ترمنځ استوګن دي له دواړو خاصیتونو برخمن دی یعنې هم زړه ور او هم هوښیار دي (۲۰ : ۸۹).

دا ډول نظرونه زیات وو آن چې په ۱۶ مه پېړۍ کې هم د لیکوالانو له ډلې ځینویې لکه جین بودن (Jean Bodin) لکه د ارستو په څېر وایې د منځنیوعرض البلد سیمو اوسېدونکو لخوا د نړیوال سیاست کنترو ل د اقلیم په مناسب والي پورې تړاو لري . مونتسکیو (Montesquieu) په ۱۸ مه میلادي پېړۍ کې په ګرموسیمو کې د غلامۍ د رامنځته کېدو او یا په سړو سیموکې د ازادۍ روحیه اقلیمي اغېزې ګڼي .

پر پورته یادو شوو څرګندونو سربېره باید څرګنده شي چې د هېوادونو سیاسي ځواک او اقلیم ترمنځ نېغ په نېغه تړاو نه شته ، ځکه چې د تاریخ په اوږدو کې مدنیتونو د چاپیریالي جبرونو په معتدله سیمو کې په یوازیتوب پراختیا نه ده کړې . که څه هم په دې اړه آن چې په ۲۰ مې میلادي پېړۍ کې هم ځینې لیکوالان لکه هنګتنګتن (Hungtington) د اقلیم بدلون اغېزمن او ارزښتمن ګڼلو . په هره بڼه د آب وهوا د اغېزو څخه په دې اړه انکار نه شو کولی . یوازې دا چې دا اغېزې ثابتې ، منظمې او د وړاندوینې وړ وګڼل شي(۴ : ۶۶، ۶۷).

همدارنګه دوکتور میرحیدر دره هم خپل کتا ب (مباني جغرافیای سیاسی) کې د اقلیم اغېزمنتیا لږه مني ، خو په ټولیزه توګه یې اغېزمنتیا ته قانع نه دی . نوموړي لیکي : نن ورځ دا جوته شوې چې د آب وهوا او د یوهېواد د سیاسي ځواک ترمنځ داسې نېغ تړاو نه شته ، په حقیقت کې مادي تمدن او ثروت یا د یو هېواد سیاسي ځواک نشي کولی چې د آب وهوا او یا د طبیعي ځانګړتیاوو معلول وښیو(۳۷ : ۱۰۹).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲ . ۴ . ۱ . ۴ . نسبي يا مرتبط موقعيت

له نسبي موقعيت څخه موخه له سمندرونو څخه نږدې والی يا نږدېتوب دی ، يا د يو قوي ، ځواکمن او پراختيا غوښتونکي هېواد ګاونډيتوب دي ، له ټاپوګانو جوړ يا هغه هېوادونه چې په ټوليزه توګه په وچه کې راګېر وي ، هغه هېوادونه چې د نړيوال کانال يا تنګي په ګاونډ کې موقعيت لري يو شمېر ښېګڼې او ستونزې لري چې د هغو څېړل د سياسي جغرافيې له پلوه مهم دي . له بله پلوه بايد پوه شو چې که څه هم ديو هېواد نسبي موقعيت ثابت دی ، ارزښت يې د وخت په تېرېدو سره بدلون کوي (۳۷ : ۱۰۹).

د نسبي موقعيت سياسي ارزښت د مطلق يا رياضی موقعيت په پرتله زيات وي ، ځکه د ټولو ځواکمنو او کمزورو هېوادونو په سياسي تصميم نيولو کې د ګاونډي هېواد ښکاره اغېزې لېدل کېږي چې د تاريخ په اوږدو کې يې بدلون موندلی دی او بنا ء پردې تل په نسبي توګه څېړل کېږي . ددې ډول موقعيتونو زياتره يې په حايل سيمو او يا هېوادونو کې لېدل کېږي . حايل هېوادونه معمولاً هغه کوچني هېوادونه يا سياسي واحدونه دی چې د دوو ځواکمنو هېوادونو ترمنځ موقعيت لري ،آن چې ځينې وخت ځمکنۍ بشپړتيا او ازادي يې هم د ملګرو ملتونو د ځواکونو په وسيله تضمن کېږي . د بلجيم ، هالند او لکسمبورګ هېوادونه معمولاً د فرانسې او جرمني ترمنځ د حايل په توګه وو . همدارنګه پولنډ ، چکوسلواکيه او رومانيه د مرکزي اروپا او شوروي ترمنځ د حايل په توګه وو(۴ : ۶۷).

د يو هېواد نسبي موقعيت د هېواد بېروني مقام او مرتبې په معنی دی ، چې دمناسب موقعيت په لرلو سره دنړيوال ارزښت لرونکي کېږي . د هېوادونو د نسبي موقعيت ځينې بېلګې په لاندې توګه دي .

- د ځواکمن ګاونډيانو سره ګاونډيتوب .
- د ابناګانو او کانالونو په ګاونډ کې موقعيت .
- د تمدنونو او فرهنګونو ترمنځ د تړاو او تبادلې مرکزونه .
- د اوبيزو لارو سره د يو هېواد نسبت (۲۰ : ۹۰، ۹۱).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳.۴.۱.۴. سوق الجیشي موقعیت

ددې ډول موقعیت ارزښت د هېوادونو سیاسي موقف په پام کې نېولوسره بدلون مومي ، د ځینو ځانګړو شرایطو سره کېدای شي ځینې هېوادونه یاځینې سیمې سوق الجیشي ارزښت پیداکړي اوپه داسې ځایونو یا مقامونو بدل شي چې له هغې څخه ګټې اخېستنې سمندري ، ځمکنۍ او هوایي لارې کنترول او وڅارل شي . بنا پر دې له دې ډول ځایونو څخه دهېوادونوپه ساتنې او یا یې برعکس د دښمنانو په تهدید کې ګټه اخیستلی شي ، چې په هره بڼه کې د هېوادونو پر ځواک اغېزمن وي . په دې باره کې یو بل ډول جغرافیایي موقعیت چې دځانګړي ارزښت لرونکی و او اوس هم د هېوادونو د پاملرنې وړ دی د معابرو او ابنا ګانو لکه د انګلیس کانال ، دجبل الطارق ابنا ، سسلي ابنا ، د سویز کانال ، ترکیي ابناګانې (پاسفورس او در دانیل) ، د باب المندب ابنا ، هرمز تنګي ، د پانامې کانا ل ، د ماجیلان ابنا او بالاخره د امید نیک دماغې (پوزې) چې اوس هم د زیات سوق الجیشي اوسیاسي ارزښت لرونکي دي ، په ګاونډ کې یې ځای لرل دي(۴: ۶۸) .

باید وویل شي چې دسوق الجیشي موقعیت ارزښت دسیاسي قدرتونوپه بدلون او یا د تکنالوژۍ په پرمختګ سره بدلون کوي ، دبېلګې په توګه په ۱۸مه مېلادي پېړۍ کې انګلستان په جنوبي اتلس سمندر کې دفالکلیند ټاپوګان په واک کې واخیستل ځکه چې د سوق الجیشي ارزښت لرونکي وو ، او د هغو په لاس ته راوړلو سره یې په ټولو هغو لارو چې د جنوبي امریکا له جنوب څخه غزېدلې وې ؛ څارنه شونې کړه . دبېلګې په توګه په ۱۹۱۴م کال کې یې د الماني کشتیو په لمنځه وړلو کې غوره رول درلود. په داسې حال کې چې د پانامې کانال په کېندلو سره دې سمندري سوداګریزې او ارتباطي لارې خپل ارزښت له لاسه ورکړ. په لومړیو وختونو کې چې د فالکلیند ټاپوګانو خپل ارزښت له لاسه ورکولو، د آیسلینډ ټاپو ورځ په ورځ ارزښت زیاتولو. له هغه مهال چې اړیکې او تړاوونه په اتلس سمندرکې د کشتیو په وسیله کېدل دآیسلینډ ټاپو موقعیت په شمالي عرض البلدونو کې خطرناک وو ، له همدې امله یې د ګاونډ اوبه کمې ترکټې لاندې راتلې ، مګر د لنډ پروازه هوایي الوتنو له امله یې ارزښت زیا ت شو ، نن ورځ چې اوږد پروازه جیټ الوتکې په یاد

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټاپوګې ناستې نه کوي تر يوه بريده يې ارزښت له لاسه ورکړ. په همدې توګه شمالي کنګل سمندر چې پخوا په بشپړه توګه له پامه لېرې غورزول شوی و ، نن ورځ د هوايي کرښو په وسيله تر ګټې اخېستنې لاندې دی او کاناډا ، ګرينلينډ او داسې نورې قطبي بې حاصله ځمکې داقتصادي اونظامي موخو لپاره تر استفادې لاندې نېول کېږي او سوق الجيشي ارزښت يې پيدا کړ (ايضاً : ۶۹).

۴.۴.۱.۴. په وچه کې راګېر موقعيت

په وچه کې راګېر موقعيت هغې موقعيت ته ويل کېږي چې دغه هېوادونه ازادو اوبو (سمندرونو او نورو) ته هيڅ ډول لاس رسی نه لري (۲۰ : ۹۸). د هېوادونو مطالعه کې دجغرافيايي ځانګړتياوو لکه پراختيا ، شکل ، موقعيت او سرحدونو سربېره چې په پام کې نېول کېږي ، وچه کې راګېر توب يا د سواحلو نه لرل هم د ارزښت وړ دی . اګر چې دا ډول ځانګړنې د سمندري هېوادونو په منځ کې په اداري واحدونوکې هم لېدل کېږي ، مګر دا چې ددې واحدونو ستونزې معمولاً اقتصادي يا تخنيکي وي نو په سياسي جغرافيې کې د پام وړ نه وي . په داسې حال کې چې په وچه کې راګېر هېوادونه د ګڼو ستونزو سره لاس او ګريوان وي ځکه د اوبو او ددې هېوادونو ترمنځ نړيوالې پولې شتون لري ، له همدې امله وچه کې راګېرتوب يوه له نړيوالو مهمو موضوعګانو څخه شمېرل کېږي . ددې ستونزې د غوره والي دوه وجې دادي چې له يوې خوا دا هېوادونه سمندرونو ته لاس رسی نه لري او له بله پلوه نه شي کولی په سمندرونوکې له شته سرچېنو څخه ګټه واخلي . پټه دې نه وي چې دکوچنيو سواحلو لرونکي هېوادونه لکه زاير ، اردن او عراق اوبو ته دلاس رسي په ستونزو اخته دي ؛ مګر اقلاً په نړيوالو اوبوپه کمو برخو دحاکميت حق لري اوکولی شي په اغېزمنه توګه ورڅخه ګټه واخلي .

ددې هېوادونو اوبوته دلاس رسي يوازينۍ اصلي لاره داده چې دنورو هېوادونو له ځمکو څخه په اغېزمنه توګه ګټه واخلي . په دې اړه مهمه داده چې په ګاونډي هېواد کې د ورلو راوړلو اسانتياوي لکه سرکونه ، د اوسپنې کرښې ، بندرونه او د لېږد وسايل ولري او د دواړو هېوادونو تر منځ حسنه اړيکې موجودې وي . سربېره پر دې چې سمندري هېوادونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

تـه د مـاليې وركـړه هـم پـه زيـاترو برخـو كـې اړيـن ښـودل كېږي ، ځكـه د سـاحلي هېـواد د نـه هوكړې پـه بڼـه كـې پـه وچې كـې راګېر هېوادونـه پـه هيـڅ بڼـه سـمندرونو تـه لاره نـه شي پيـدا كولى . كه چېرې د واتيكان ښار هم يـو ځانګړی هېـواد وپېژندل شي ، نـو ويلى شـو چـې پـه اوس وخت كې په نړۍ كې ۴۲ هېوادونه په وچه كې راګېر موقعيت لري ، چې لـه دې ډلې يې ۱۵ هېوادونه په اروپاكې موقعيت لري چې زياتره يې د پرمختللو هېوادونو څخه دي .

تصادفي نه ده چې د نړۍ د ډېرو فقيرو هېوادونو له ډلې څخه يو ثلث يې پـه وچـه كـې راګېر هېوادونه جوړوي . د موقعيت له پلوه هغـه هېوادونـه چـې پـراخو لويـو وچـو لكـه افريقا اواسيا په منځ كې ځای لر ي د مالونو ، وګړو او مفكورو د لېږد رالېږد پـه برخـه كـې د زيـاتو ستونزو سره مخامخ وي (۴ : ۱۰۵).

پـه وچه كې راګېر هېوادونه آن چې د اړيكو د جوړولو او پايښت پـه برخـه كـې دفضـا لـه لارې هم د ستونزو سره لاس او ګريوان وي ، ځكه اړ دي چې د فضـا لـه لارې تېرېـدو لپـاره هـم له ګاونډي هېواده اجازه واخلي . معمولاً پـه وچـه كـې راګېر هېوادونـه اوبـو تـه د لاس رسـي لپاره له لانجو ډک تـاريخ لـري . پـه وچـه كـې راګېر هېوادونـه نـه شي كـولى د ټـولو هېـوادونو سره سيده اونيغ په نېغه اړيكې ولري ، له همدې امله زياترو تـه يـې اجـازه وركـړل شـوې ترڅـو د نورو هېوادونو له ازادو بندرونو اوسمندرونو لـه اوبـو څخـه ګټـه واخلي لكـه چكوسلواكيا هېواد ته چې د خپلو سوداګريزو چارو لپاره يې كولى شـول د هـامبورګ لـه بندرونو څخـه ګټـه واخلي (۲۰ : ۹۹) .

(۱.۴) جدول: پـه وچـه كې دراګېر هېوادونو لښتليک (۱۷ : ۱۹۴).

لويه‌وچه	په وچه كې د را ګېر هېواد نوم	شميرېې
اسيا	ازبكسـتان ، افغانسـتان ، بوتـان ، تاجكسـتان ، قرغزسـتان ، لاوس ، مغولستان ، نيپال ، قزاقستان ، تركمنستان ، اذربايجان او ارمنستان	۱۲
اروپا	انـدورا ، اتـريش ، اسـلواكي ، سـپينه‌روسـيه ، سـان‌مـارينو ، سـويس ، لوګزامبورګ ، لختن‌شټاين ، مقدونيـه ، مجارستان ، چـک ، مولـداوی او واتيكان	۱۳

(c) ketabton.com: The Digital Library

افریقا	ایتوپیا ، مرکزي افریقا ، اوګاندا ، بوتسوانا ، بورکینافاسو ، بوروندی ، چاد ، رواندا ، زامبیا ، سوازیلینډ ، لسوتو ، مالاوي ، مالي ، نیجر ، او زمبابوی	۱۵
امریکا	بولیویا او پاراګوای	۲
اقیانوسیه	نه یې لري	۰

۴.۱.۴.۵. اوبو ته د لاس رسي موقعیت

دا چې له اوبو او سمندرونو څخه ګټه اخېستل او اقتصادي او ټولنیزو اړیکو تر ټولو ارزانه او اسانه لاره ده او له همدې لارې دنړۍ ۱۰۰ ازاد هېوادونه او د نورو هېوادونو يو شمېر سیمې له همدې لارې ګټه اخلي ؛ نوويلی شو چې اوبيز موقعیت تر ټولو غوره او مساعد موقعیت ګڼل کېږي (۱۱: ۵۷). له دې موقعیت څخه د ګټې اخېستنې شرایط تر یوه بریده په ځینو لاملونو لکه فني او تخنیکي مهارت ، د خلکو د ژوند سطحه ، نظامي ځواک ، د هغو هېوادونو دسوداګرۍ پیمانه چې د هغو سره سوداګریزې اړیکې لري او نړیوالو اړیکوته د نورو هېوادونودرناوی (۲۰: ۵۷).

اوسمهال په نړۍ کې له ۲۸ څخه زیات هېوادونه شتون لري چې په اوبو کې راګېر دي او په بشپړه توګه اوبيز موقعیت لري . برعکس په نړۍ کې زیات شمېر هېوادونه شتون لري چې اوبو کې راګېرنه دي ، مګر د اوبيزو سواحلو لرونکي دی . دسواحلو څرنګوالی د ګټې اخېستلو په برخه کې د سوداګریزو ، سیاسي او نظامي فعالیتونو د پرمخ بېولو په برخه کې د ارزښت وړ دی ، د بېلګې په توګه د شوروي اتحاد ، کاناډا او الاسکا شمالي زیاتې برخې د سختې یخنۍ له امله دیو کال په اوږدو کې نژدې لس میاشتې کنګل وي او د ګټې اخېستنې جوګه نه وي ، اویا په افریقا کې د ګاناسواحل چې ریګي دي او د مصنوعي بندرونو جوړول پرې زیات لګښت غواړي (۱۱: ۵۸).

۴.۱.۴.۶. خواوو ته د لاس رسي موقعیت

ابعاد یا لورو ته لاس رسی او سیاسي پولې له یوې سیاسي پولې څخه د بلې سیاسې سیمې د بېلوالي او پېژندلو غوره نښې دي . د همدې ابعادو شتون دی چې یوه سیمه کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیاسي یو والی رامنځته کوي ، په هغې سیمه کې چې هیڅ ډول د طبیعي وحدت او یووالي ځرک په کې نه وي (۲۰ : ۱۰۵ ، ۱۰۶).

۵.۱.۴ . د هېوادونو هستې

دهېوادونو هسته له هغې سیمې څخه عبارت ده چې هېوادونه یې تر شاوخوا اباد شوي وي ، د نړۍ زیاتر و هېوادونو د تدریجي تکامل په جریان کې د یوې مرکزي سیمې څخه سرونه راپورته کړي وي او بېلابېلې بنې یې ځانونو ته غوره کړې وي . په تاریخي لحاظ د هېوادونو د هستې سیمه زیاتره کرنیزه او ګڼ نفوسه سیمه اوسي ، ځکه خو د ډیر زیات یا اضافي کرنیز محصول او پر کرنې سربېره د نورو دندو او بوختیاوو فرصتونه هم په کې موندل کیدی شي . دا ډول هستوي سیمې په جغرافیایي لحاظ په غوره توګه د دفاعی ارزښت لرونکې هم وي ، او همدارنګه د ځانګړو او تبادلې وړ کرنیزو محصولاتو د تولید شونتیاوې هم په کې وي ، له همدې امله سوداګرۍ او صنعت ته زمینه برابریږي او پایله دا کیږي چې په دې سیمه کې سرکونه او ښارونه اباد شي په دې سره د ژوند سطحه لوړیږي . په خلکو کې یې د مرستې او یو والي روحیه پیاوړې کیږي . د سوېس هېواد د اروپا د زیاترو هېوادونو هستوي سیمه ده ، د پولنډ هستوي سیمه د رودر (Ruder) او وستولا (Vistola) سیندونو په منځ کې پرته ده او د فرانسې هستوي سیمه د راین سیند او د ألپ غرونو لړیو په امتداد تثبیط شوې ده . هغه مهال ددې سیمې پلازمینه په لوګدونام (Logdunam) یا اوسنی لیون (Lyon) ښار و، چې ددې هېواد په سویل ختیځ کې موقعیت لري . د انګلستان هېواد هسته د تایمز دره ده ، چې له ختیځ څخه تر شمال بحیرې پورې پرته ده . د روسیې هېواد هسته د کیف سوداګریز ښار تشکیلوي (۱۰ : ۵۹ ، ۶۰).

دا ډول هستې د اروپا په ټولو هېوادونوکې لیدل کیږي ، په سوېډن کې د استکهلم لویدیزې دښتې ،په ډنمارک کې کوپن هاګن ته نژدې جزیرې او په یونان کې آتیکا دښتې ددغو ډول هستو څخه عبارت دي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اسيا کې هم هېوادونو د معينو هستوپه شاوخوا کې پراختيا کړې . د بېلگې په توگه د چين هېواد هسته د اوسني چين په شمال لوېديځو برخو کې د هوانگهو سيند او د هغه دمرستيا ل سيند په درو (واديو) کې موقعيت لري . په همدې ترتيب د هندوستان هېواد هسته د گنگا وادي وه چې د دوی د فعاليت مرکزهم و او لومړنی پلازمينه يې د کلکتې ښار و(۲۰ : ۹۳).

د نړۍ زياتره هېوادونه د هغو د تدريجي تکامل په اوږدو کې له يوې مرکزي سيمې څخه چې په هغې کې د هغې هېواد ارمانونو اوحکومت ښه غوره کړې وي په تشکل پيل کړی وي ، پس د هېوادونو هسته له هغې سيمې څخه عبارت ده چې په هغې يا د هغې په څنډو کې هېوادونه ايجادېږي . دا سيمې زياتره يې شنې، سمسورې ،کرنيزې او زيات شمېر نفوس لري ، ترڅو په همدې ترتيب د کرنيزو اضافي محصولاتو د توليد شونتيا او په همدې توگه د اضافي وگړو مصروفيت په غير کرنيزو فعاليتونو کې برابروي ، ددې ترڅنگ دا سيمې د جغرافيايي وړ او مناسب موقعيت په لرلو سره د دفاعي او مواصلاتي پلوه هم د ارزښت وړوي ، چې البته وروسته دکرنيزو تبادلې وړ خاصو موادو د توليد زمينه ، د سوداگرۍ او صنايعو په گډون او د هغو په پايله کې د ښارونو اوسرکونو پراختيا په کې مساعده کېږي او بالاخره ددې سمې د اوسېدونکو د ژوند سطحې د لوړېدو لامل شوې وي چې د اوسېدونکو ترمنځ يې د همکارۍ او يووالي روحيه زياته ليدل کېږي . په دې اړه دسويس کنفدراسيون جوړښت يوه ښه بېلگه ده . دسنت گوترد (St .Gothard) تونل پرانستل د ۱۳مې پېړۍ په لومړيو کې د آلپ د مرکزي او کم نفوسه غاړو د سوداگرۍ د پراختيا لامل شو ، سوداگرو له ځان سره له ايټاليا څخه غرنيو سيموته چې د هغو د اوسېدونکو د خدماتو څخه يې گټه اخېسته سياسي مفکوره او شتمني راوړه . لکه څرنگه چې ځينې خلک مصر دنيل سيند تحفه گڼي ، سوېس د همدې کوتل تحفه گڼي ، ځکه چې ددې ځای وگړو ددې سيمې د سوداگرۍ کنترول په لاس کې واخېستو او وروسته د لاسته ورغلو امتيازاتو لپاره يو له بل سره متحد شول . سره له دې چې دکانتونيانو دازادۍ مفکورې له ايټاليې څخه الهام اخېستي و، نو دسوېس هېواد لومړنۍ هسته د همدې کوتل په گاونډ کې د ځنگلي چارکانتون سيمه وه (۵ : ۱۰۸).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پولنډ هېواد د هغې هستې چاپېره چې د اودر (Oder) او وستولا (Vistula) سیندونو ترمنځ یې موقعیت لرلو ایجاد شوی ، په همدې سیمه کې په اتمه اونهمه پېړۍ کې د نورو ګاونډیوسیمو په پرتله د پراختیا زیاته زمینه برابره وه او د پوزنان (Poznan) ، کنیزنو (Gniezno) او کروزویکا(Kruszwica) په سیمو کې کوچني ښارونه منځته راغلل . په همدې وخت کې لومړني کسبونه چې له ډلې یې تعمیرونه جوړول د سوداګرۍ په ګډون چې معمولاً له بحیرو څخه په ګټې اخیستنې دشمال پر لور د بالتیک بحیرې د مدخل په لور او د جنوب پر لور د دانیوب په طرف په دې ښارونو کې پراختیا راغله ، دا سیمه دپولنډ لومړنۍ او پخوانۍ هسته وه په اخر کې همدا وروستني د سرحدونو او د هېواد ساحه کې بدلونونه وو چې پلازمېنه لومړي پوزنان (Poznan) وروسته په جنوب کې کراکاو (Krakow) او بالاخره ختیځ کې وارسا (Warswa) ته انتقال شوه .

فرانسه د هغو هېوادونو لپاره غوره بېلګه جوړوي چې د یوې مرکزي هستې په ګاونډ کې یې پراختیا موندلې . له میلاد څخه وړاندې په لومړۍ پېړۍ کې دفرانسې اوسنۍ ساحه د ایټالیې د لښکرو په وسیله د ژول سزار په مشرۍ انتقال او پولې یې د راین سیند او آلپ غرونو په اوږدو کې تثبیت شول ، چې پلازمېنه یې د لاک دونام (Lagdunam) یا د نننې لیون (Lyon) ښار ، ددې هېواد په جنوب ختیځ کې او د رون (Rhone) او سون (Saone) سیندونو د یوځای کېدو په سیمه کې یې موقعیت لرلو ، له همدې ښاره د هغې وخت فرانسې ټولوسیموته سرکونه غزېدلي وو. ترمیلاد وروسته په څلورمه او پنځمه پېړۍ کې داسیمه د جرمني یرغلګرو په وسیله ونېول شوه او په یو شمېر کوچنیو هېوادونو ووېشل شوه . دا هېوادونه یوځل بیا د شارلمان (۷۷۱ – ۸۱۴ م) پړاو کې یوځای شول ، چې البته پر فرانسې سربېر ه د هالند ، بلجیم ، د جرمني د لوېدیځ یوڅه برخې او د ایټالیې زیاتې برخې یې هم رانغښتلې چې پلازمېنې یې په آشن (Aachen) کې موقعیت درلود . یاده امپراتوري هم په ۸۴۳م کال کې یو ځل بیا په درې برخو ووېشل شوه او هرې یوې یې ځانګړی هېواد جوړ کړ. فرانسه هم په ګڼو ولایتونو ووېشل شوه چې هر یو یې دیو کونت په وسیله اداره کېدو . یو له دې ولایتونو څخه یې دپارس ولایت و ، چې وروسته یې بیا د اوسنۍ فرانسې د ایجاد هسته جوړه کړه . په ۹۸۷ م کال کې د پارېس مدافع قهرمانانو له ډلې د یوه زوی د

(c) ketabton.com: The Digital Library

شمالي يرغلګرو پر وړاندې ددې سيمې د بادشاه په حيث وټاکل شو ،تر دې وروسته د فرانسې بادشاهان وتوانېدل چې تر ۱۷مې مېلادي پېړۍ پورې د فرانسې پراختيا اوسنۍ بڼې ته ورسوي (۵ : ۱۰۹).

پارېس د ۱۰۰ مېلو په اندازه له سمندر څخه واټن لري او ساين (Seine) سيند دپاسه ددې د دوه مرستيالانو د پيوستون په سيمه کې موقعيت لري . د فرانسې تاريخ له دې څخه په ګټې اخېستنې پورې نژدې تړاو لري . په هره بڼه د فرانسې هسته په يوولسمې پېړۍ کې هم له همدې ارزښت لرونکې وه ، فرانسه له هغو هېوادونو څخه ده چې د حکومت زياتره دندې او اداري يې په پارېس کې متمرکز ي دي .

انګلستان هم يوه بله او دفرانسې سره ورته بېلګه وه ، رومن نيانو له ۴۹م کال وروسته انګلستان ونيولو، حا ل داچې ددې نېولو اغېزې د ويلز غرينو لمنو او سکاټلېنډ کې لږې احساسېدې . ددې هېواد هسته د تايمز وادي وه چې په ختيځ کې تر شمال بحيرې پورې يې پراختيا لرله چې پلازمېنه يې ويرولاميام (Verulamiam) په ښارکې وه ، چې د لندن شمال لوېديز لورته ۲۰ ميلۍ کې يې موقعيت درلود. اوس لندن ددې سيمې سوداګريز لوی مرکز جوړوي . د برتانويانو وحدت د رومن نيانو په پړاو کې د انګلوساکسونيانو د يرغل په وسيله له منځه لاړو او هېواد په قبايلي کوچنيو سلطنتونو ووېشل شو ، مګر د انګلوساکسون وروستيو شاهانو پړاو کې چې يو ځل بيا ددې هېواد وحدت جوړشو لندن د غوره مرکز په څېر ارزښت تر لاسه کړو ، په تېره بيا د نارمن (Narmans) د اشغال په پړاو کې چې لوې کليساګانې او ودانۍ په کې جوړې او دسوداګرۍ او اداري چارو زياتره مرکزونه په کې متمرکز شول . سربېره پردې يو شمېر غوره سرکونه چې د رومن نيانوپه وسيله جوړ شوي وو له دې ښاره هر لوري ته غزېدلي وو. ددې ترڅنګ کشتۍ ګانې د تايمز سيند او لندن بندر څخه په ګټې اخېستنې ددې سيمې تړاو د ټولو سيمو سره تامينولو(۵ : ۱۱۰).

د شوروي اتحاد په تاريخ کې د ماسکو سيمه د پارېس او لندن په څېر د ارزښت لرونکې وه . په ټول شوروي اتحاد کې چې اروپايي او اسيايي برخې په برکې نيسي له جنوبه د شمال پر لور پراخ نباتي زونونه لکه سټپ (Steppe) ، ځنګلونه او بالاخره تندرا

(c) ketabton.com: The Digital Library

(Tundra) لیدل کېږي . د روسیې لومړنی هېواد هم په لومړۍ یاده شوې سیمه کې په نهمه پېړۍ کې تاسیس او منځته راغی ، چې هسته یې دکیف (Kiev) سوداګریز ښار تشکیلوله . دې ښار د دنیپر (Dnieper) سیند او د توري بحیرې او بالتیک بحیرې تر منځ د ټولوسیندونو د بهیدو په اوږدو کې پراختیا موندله . دختیځ پلوه د تاتاریانو د یرغل په وسیله یې سوداګري ځنډه او ښارونه یې وران شول . ددې ځای وګړي یو شمېریې د شمال په لور شاته ولاړل او په ځنګلي سیمه کې چې وروسته د ماسکو ښار په کې پراختیا وکړه استوګن شول . اوه پېړۍ وروسته یې په جنوب کې له لاسه وتلې سیمې بېرته لاسته راوړې . اصلاً ددې هېواد لومړنۍ هستې پراختیا په ۱۵مه مېلادي پېړۍ کې پیل شوه چې د ماسکو په شنډو کې یې ځای درلود.

هغه مهال چې یو شمېر اوسېدونکي په تدریجي توګه ددې سیمې اطرافي ځنګلونو کې خپاره شول او په دې ترتیب د روسیې ځمکه په تدریجي مګر په زیاته چټکتیا په وروستیو پېړیو یعنې دتزاریانو په دوران کې دهمدې لومړنۍ هستې په شنډو کې پراختیا وموندله (ایضاً:۹۳).

اروپایي هېوادونو کې هم همداسې هستې لیدل کېږي ، لکه په سوېډن کې د ستاکهولم غربي دشتو ، په ډنمارک کې دکوپن هاګن نژدې ټاپوګانو او په یونان کې د اتیکا (Attica) په دښتو کې دا ډول سیمې لیدلی شو. مګر په جرمني کې موضوع بل ډول ده ، ځکه ددې هېواد ریښتینی وحدت یوازې په ۱۸۷۱م کال کې منځته راغی ، تردې مخکې د جرمني هېواد استازیو چې عملاً ازاد وو ، ځینې وخت د راین حوزې منځنیو ښارونو لکه فرانکفورت (Frankfort) ، ماینز (Mainz)، وارمز (Warms) ، سپیر (Speyer) او کولن (Koln) کې ملاقاتونه کول . همدې ناحیې د لرغوني المان کلتوري هسته جوړوله ، مګر د المان له وحدت وروسته ددې ناحیې پر ځای ددې هېواد واکمنانو د پراندنبورګ ـ پروشیا Brandenburg- Prussia سیمه ددې هېواد د هستې په بڼه وټاکله ، چې البته د برلین غاړې او شنډې یې رانغښتلې . په دې ترتیب جرمني د دوو هستو په شنډو یعنې یوه کلتوري (راین حوزه) او بله یې سیاسي (دبرلین حوزه) کې پراختیا کړې ده (ایضاً: ۱۱۱).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ایټالیا هېواد هسته په څرګنده د روم د ښار او هغې په څنډه وکې موقعیت لري ، چې البته دا واقعیت يې د ۲۵۰۰ کلونو لپاره ساتلی دی ، سره له دې چې ددې هېواد اقتصادي هسته د شمال پر لور ښارونو کې چې په اوارو سیمو کې دي او غوره يې میلان ښار دی موقعیت لري ، آن چې په منځنیو پېړیوکې هم له دې سیمې د صنعتي او سوداګریزو پراختیاوو په لرلو سره د روم رقیب و .

د بلجیم هېواد شرایط هم المان ته ورته دي ، ځکه داسې یوه سیمه جوړوي چې ۱۸۳۰ م کال کې د هالند تجزیې او فرانسې د پراختیا وروسته په جنوب کې باقي پاتې شوه ، بروکسل د مرکزي موقعیت په لرلو سره له هماغه لومړنیو وختونو څخه د هغې هېواد د پلازمېنې په توګه غوره شو ، حال دا چې د صنعتي پراختیا هسته يې د سمبر ـ میوز (Sambre _ Meux) سیندونوپه امتداد کې موقعیت لري (۲۰ : ۸۲).

د اسپانیې په هېواد کې د هغې هېواد ظاهري وحدت سربېره درې لومړنۍ هستې په کې لیدل کېږي ، چې دوه هستې يې شمالي لیون (Leon) او بارسلونا (Barcelona) د ایبر (Ebro) په وادي کې موقعیت لري ، البته له کلتوري پلوه لومړنۍ یادې شوې هستې یو له بله سره ورته والی لري ، حال دا چې په جنوب کې د دایمي هستې سره څرګند توپیر لري (۵ : ۱۱۲).

د اسیا په لویه وچه کې هم هېوادونو د تاکلوهستو په خواوشا کې پراختیا موندلې ده . سره له دې چې ځینې وخت د یرغلګرو د حملو له امله يې د پراختیا په چاروکې ځنډ هم رامنځته شوی ، آن چې ځینې وخت ددې ډول وقفو وروسته هېوادونو د نویو هستو په چاپېره پراختیا کړې ده . د بېلګې په توګه لکه په چین کې چې لیدل شوي ، د چین د مدنیت ځای د نني چین په شمال لویدیزو برخوکې د هوانګهو سیند (Hwang ho) او د مرستیالانو په وادي کې يې واقع شوی . ددې ناحیې حاصلخیزه او رسوبي خاورې چې په پرله پسې بڼه د انساني او بادي فعالیتونو په پایله کې نوې شوي د کرنې د پراختیا زمینه يې مساعده کړې ده . د چین پخوانۍ پلازمېنې (Changan) هم په همدې ځای کې ځای درلود. وروسته په تدریجې توګه دې هېواد د ختیځ اوجنوب ختیځ په لوري پراختیا کړې تر څو چې دینګسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

کیانګ (Yangtzekiang) وادی ته ورسیده . اګر چې اقتصادي پراختیا د لومړنۍ ناحیې په پرتله په اخیرالذکرسیمه کې وروسته پیل شوه ، مګر ددې سره د معتدل اقلیم شتون او دنمو اوږد موسم ددې لامل شو تر څو د هېواد جنوبي سیمې د شمالي سیمو په پرتله د غذایي موادو د تولید د یوې غوره سرچینې په توګه وښیي . په همدې توګه د چین امپراتورۍ هسته له شماله د مرکز په لور د ځای بدلون وکړ او د نانکینګ (Nanking) ښار د پلازمېنې په توګه غوره شو ، چې وروسته د هوانګچو (Hwang chow) ښار ته ولېږدول شو ؛ چې له ۱۱۲۷ ـ۱۲۸۰م کلونو پورې بیا هوانګچو ښار د پلازمېنې په توګه یادیدو . په وروستیوکلونوکې د چین د سیاسي قدرت مرکز یو ځل بیا د شمال لورته ولېږدول شو ، دا هغه وخت و چې د مغلو کورنۍ له ۹۰۷ ـ ۱۱۲۷ م او له ۱۲۸۰ـ ۱۳۶۸م کلونو د مغلستان په څړځایونوکې چې د لوېدیز پر لور تر ګوبي دښتې پورې پراختیا لرله ؛ د یوې لوې امپراتورۍ اساس کېښود. ددې لړۍ ګڼې کورنۍ لکه کېتان (Kitan) او یووان (Yuan) په شمال کې د پېکنګ ښار د پلازمېنې په توګه وټاکل شو . په یو لنډ ۲۴ کلنه پړاو کې وروسته له ۱۳۶۸ م کال څخه چې مینګیانو مغلوته ماتې ورکړه پلازمېنه یې نانکینګ ته ولېږدوله ، حال دا چې په وروستیو کلونوکې آن چې د مینګیانو په پړاو کې پېکنګ د پلازمېنې په توګه پاتې شو . په ۱۷ مه مېلادي پېړۍ کې د مانچو (Manchu) کورنۍ مینګیانو(Ming) ته ماتې ورکړه او دا ښار تر ۱۹۱۱م کال پورې ددې هېواد پلازمېنې په توګه پاتې شو ، ددې کورنۍ د پرځېدو وروسته پلازمېنه یوځل بیا جنوب لورته یعنې نانکینګ ښار ته (۱۹۲۷ ـ ۱۹۴۹ م) ولېږدول شوه . حال داچې وروستیو کلونو کې یو ځل بیا پلازمېنه په پېکنګ کې متمرکز شوه.

همدارنګه سره له دې چې د هند سیاسي وحدت د انګریزانو په پړاو کې منځته راغی ، ولې بیا هم یو شمېر زیاتې هغه کورنۍ چې پخوا یې هم ددې پراخ هېواد په ځینو برخو کې حاکمیت درلودو ، د ګنګا وادي یې د فعالیتونو مرکز وګرځولو . انګریزان د سمندر له لارې دې هېواد ته داخل شول بنا پردې د هغو لومړنیو مرکزونو په بندرونو او یا د کشتۍ چلولو وړ سیندونو په خولو کې موقعیت درلود، له همدې امله و؛ چې کلکته دبرتانوي هند دلومړنۍ پلازمېنې په توګه وټاکل شوه ، مګرپه ۱۹۱۱ م کال کې انګریزانو پلازمېنه د ډهلي ښار چې ددې هېواد لرغونې هسته وه ولېږدوله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لاتین امریکا ټول هېوادونه له برازیل پرته د اسپانیې امپراتورۍ اداري تقسیماتو پر اساس پراختیا موندلې . اسپانویانوپه دې لویه وچه کې چې زیات نفوس یې نه درلود ، هغه سیمې چې دوی لپاره مساعدې وې د استوګنې لپاره غوره کړې . په ځینو ځایونوکې خو یې آن چې د هغوی نفوذ له همدې سیمو څخه زیاته پراختیا ونه مونده ، حال دا چې ددې لوې وچې وروستیو جمهوریتونو د همدې مرکزونو په څندو کې یې اداري مرکزونو پراختیا کړې . په مرکزي امریکا کې هم همداسې اداري مرکزونه په لوړو او حاصلخېزو سیموکې تاسیس شوي وو. د مکسیکو ښار یوازینی هغه و؛ چې داسپانویانو اداري مرکز په دې ګڼ نفوسه اوپخوانۍ پرمختللې سیمه کې ټاکل شوي و(۲۰ :۸۳).

دشمالي امریکا دوه هېوادونو د امریکامتحده ایالاتو او کاناډا تر ډېره بریده د اروپایي مهاجرینو په وسیله پراختیا وموندله . په بله ژبه له دوی څخه په هیڅ یو کې هم له پخوانیو هستو څخه چې هندیانو پورې یې تړاو درلود ؛پراختیا پیل شوې نه ده . هغوی خپل د استوګنې مرکزونـه د لیبـرادور (Labrador) دختیځـو غاړوپـه اوږدو کـې تـر فلوریـدا (Florida) او تر زیاتې اندازې د ډېرو ځانګړو موخو پام کې نېولو پرته غوره کړي وو . د یوې پېړۍ تر تېرېدو وروسته تقریباً چې په یو نسبتاً مناسبه غاړه کې راټول شول ، چې له هغې څخه دسنت لارنس (St. Lawrence) وادي ، دفندي (Fundy) خلیج د غاړو سیمې ، د بوستون (Boston) سیمه ، د نیویارک ساحلي سیمه د جنوب پر لور تر بالتیمور(Baltimore) او بالاخره د ورجینیا (Virginia) سیمه د وروستیو هستو په حیث ددې هېواد پراختیا ته د ارزښت وړ وې . البته باید وویل شي چې ددې پنځه ګونوسیمو ترمنځ منظم مواصلاتي سیستم موجود نه و ، په ۱۷۸۷م کال کې د اتلس سمندر په اوږدوکې داستوګنو مرکزي سیمو ترمنځ دیوفدرال قانون له لیارې یو بل سره متعهد شول او هېواد تهیې دجنوب او لوېدیز پر لور تر لټ سمندر پورې پراختیا ورکړه . په کاناډا کې هم د هغه لومړنۍ په کیوبک (Quebec) او انتاریو (Ontario) کې موقعیت لرلو (۳۷ : ۱۳۴).

ددې ډول پراختیا له مخې د جنوبي افریقا اتحادیې هېواد هم تر یوه بریده کاناډا سره ورته والی درلود . ځکه د هغه لومړني اروپایي اوسېدونکي په سمندري غاړو کې استوګن

(c) ketabton.com: The Digital Library

وو ، ځکه یو شمېر له دې اروپایانو جنوبي غاړې په ځانګړې توګه د کېټاون (Cap town) او دوربان (Durban) ښارونه یې د لومړنیو هستوپه ښه غوره کړلې او له هغه ځایه یې دمرکز په لور د پراختیا هڅې پیل کړې ، حال دا چې د هغوی یوې بلې ډلې یوه ښېله هسته ددې هېواد په مرکزي لوړو کې د بلومفونتاین (Bloemfontein) او پریتوریا (Pretoria) ترمنځ منځته راوړه . دا دواړه هستې اوس هم په دې هېوادونو کې شتون لري (۵ : ۱۱۴).

په ټولو افریقایي هېوادونو کې پرته له مصر ،سوډان او ایتوپې څخه ځانګړې او د یادولو وړ هستې لږې لېدل کېږي . په مصرکې دنیل وادی د سکندرې او قاهرې ترمنځ سیمه کې ، په حبشه کې د ادیسه بابا د شاوخوا وادي او په سوډان کې دخرطوم شاوخوا سیمه یا د سپین او آبي نیل د یوځای کېدو سیمه ددې ډول هستو ښېلګې شمېرل کېږي .پر پورته یادو شوو څرګندونو سربېره د نفوسو د تجمع کوچني مرکزونه د نایجریا په شمالي دښتو ، د کینیا په لوړو ، د ویکتوریا جهیل غاړو سیمو ، دګانا جنوبي ناحیو ، د زمبابوې لوړې سطحې او د زایر اړوند د ګتانګا سیمه هم کولی شو وګورو(ایضاً: ۱۱۵).

په استرالیاکې هم اروپایانو خپل د استوګنې کورونه د سواحلو په غاړو کې غوره کړل ، چې البته وروسته له هغو تر ټولو مناسبې سیمو ته یې پراختیا وکړه، چې له هغې ډلې د سدني د خواوشا سیمې په نیوساوت ویلز (New South Wales) کې ، ملبورن په وکتوریا کې او د پرت (Perth) سیمه په غربي استرالیا کې کولی شو ددې هېواد پراختیایي هستې وګڼو.

په اوس وخت کې هم د نړۍ په زیاترو هېوادونوکې داسې هستې لیدل کېږي چې د ټولنیزو ، اقتصادي او سیاسي فعالیتونو زیاتره یې په هغو کې متمرکم کېږي او معمولاً ددې هېوادونو د پلازمېنو په غاړو کې لیدل کېږي . اګر چې په ځینو وختونو کې ددې ډول فعالیتونو د تنظیم شونتیا دځو غوره ښارونو ترمنځ لکه د امریکامتحده ایالاتو کې د واشنګټن او نیویارک ، کاناډا کې د اتاوا ، تررانتو او مونتریال ، د هند په نوي ډهلي ، بمبۍ او کلکتې کې وجود لري . مګر پر دې سربېره هغه سیمې چې د نفوسو او وګړو له مخې له پلازمېنې سیمې څخه پراخه وي ، کېدای شي د پورته یادو شوو مطلبونو په پام کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نېولوسره د هر هېواد لپاره وټاکل شي .چې د نفوسو زیاتره تراکم او مواصلاتي نسبتاً منظمو شبکو شتون او د ټولو ارتباطاتو زیاتوالی کولی شو د هغو ممیزات وګڼو . ددې ډول هستو شتون په ځینوځایونو لکه امریکا متحده ایالاتو ، ایټالیې او داسې نورو او همدارنګه د ښاري او کلیوالي سیمو ترمنځ په زیاترو مخ په وده هېوادونو کې کیدای شي د سیاسي ستونزو د منځته راتلو لامل شي ، هغه ستونزې چې هیڅ ډول ژبنۍ او نژادي سرچینه نه لري (۵ : ۱۰۸– ۱۱۸) او (۳۷ : ۱۳۴).

۱.۵.۱.۴ . د هېوادونو د هستې جوړېدو لاملونه

لاندې لاملونو ښایي چې د هېوادونو هستې جوړولوکې اغېزمن وي .

- کرنیزې حاصلخېزې ځمکې .
- غوره جغرافیایي موقعیت .
- دفاعي مناسب موقعیت .
- مناسب اقلیم .
- مواصلاتي مناسب موقعیت.
- سمندرونو یا اوبو ته نژدې والی.
- سوق الجیشي موقعیت .
- د ناحیې شکل.
- د هستې مطلقه موقعیت(۱۰ : ۵۹).

۶.۱.۴ . د هېوادونو پلازمېنې

د هېوادونو پلازمېنه یا سیاسي مرکز هغه سیمه ده چې هلته د هېواد سیاسي تمرکز موجود وي او معمولاً د درې ګونو قواوو (اجرایه ، مقننه او قضایه) د مشرانو ،د هغو د غړو او ټولو وزارتونو ، دولتي ادارو او بهرونۍ سفارتونو د استقرار محل وي . هغو پلازمېنو چې د یو ملت د تاریخ په اوږدو کې یې تل فعاله رول درلود معمولاً د ملي ، فرهنګي او تاریخي نمایشونو په رامنځته کولو او ښودلو پر نورو ښارونو برتري ښیي . البته

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هغو هېوادونو کې چې پلازمېنې ، خپل ځای ته په پرله پسې توګه تغیر ورکړی، ښاییه ده دا ځانګړنې په هغو ښارونو کې چې یو وخت یې د پلازمېنې رول درلودلو وموندل شي . په ځینو افریقایي او جنوبي امریکا پلازمېنو کې د دولت د عمراني بودیجې ډېره برخه د پلازمېنو په پراختیا او جوړولو مصرف شوې .

په ځینوهېوادونو کې د پلازمېنې رول د څو ښارونو ترمنځ وېشل شوی دی ، د بېلګې په توګه د بولیویا په هېواد کې لاپاز ددې هېواد ریښتینې پلازمېنه اومقر دی . په داسې حال کې چې سوکر د قضایه قوې مقر (ځای) دی . په فدرالي حکومتونو لکه امریکا متحده ایالاتو او استرالیا کې پلازمېنه معمولاً په هغې ځمکې کې واقع شوې وي چې له ایالتي قلمرو څخه خپلواک وي لکه د کلمبیا برخه او د استرالیا د پلازمېنې منطقه(۳۷: ۱۳۸، ۱۳۹) .

د پلازمېنو د ډلبندۍ په اړه زیاتې هڅې شوې دي . یوه ډلبندي چې پلازمېنه د هغې د نسبي موقعیت له مخې او هسته یې سیمو ته په پاملرنې سره څېړي . په دې ډلبندۍ کې پلازمېنې په دایمي ، نویو او وېشل شوو (منقسمو) پلازمېنو ډلبندي شوي ، چې په لاندې ډول یې هره یوه په لنډه توګه له نظره تېروو.

۱. دایمي پلازمېنې : هغه پلازمېنې چې خپل عظمت او برتري یې دځمکني تکامل ـ سیاسي حکومت پورې په پرله پسې پړاوونوکې ساتلې وي لکه لندن ، پارېس ، روم ، دمشق او بغداد پلازمېنو ته دایمي پلازمېنې ویلی شو.

۲. نوې رامنځته شوې پلازمېنې : هغه پلازمېنې چې دنویو موخو او نقشونو د ترسره کولو او د پخوانیو پلازمېنو سره په متفاوته توګه منځته راځي لکه اسلام آباد او برازیلیا.

۳ـ وېش شوې پلازمېنې : دا ډله پلازمېنې د بې سارو پلازمېنو بېلګې دي ، په دې ډول پلازمېنو کې د پلازمېنو رول د دوو یا څو ښارونو ترمنځ وېش شوی وي ، د بېلګې په توګه په بولیویا ،او جنوبي افریقا کې . په جنوبي افریقا کې اجرایه قوه په پروتوریا ، مقننه قوه په کیپ ټاون او قضایه قوه په بلوم ښارونوکې ځای لري (۳۷ : ۱۳۹، ۱۴۰).

(c) ketabton.com: The Digital Library

پلازمېنې د هر هېواد غوره سیاسي ښاروي ، چې د هغه رول د تاریخ په دورو کې بدلون کوي . اوسمهال د نړۍ په زیاترو هېوادونوکې پلازمېنه د هغې هېواد تر ټولو لوی ښار جوړوي لکه چې د اروپا د ۲۵ هېوادونو له ډلې یې په ۲۳ هېوادونو کې دا حقیقت لیدل کېږي . یوازې په سوېس او فدرالي المان کې د دوی پلازمېنې لویو ښارونوکې نه دي . په جنوبي امریکا کې هم دا موضوع په څرګنده لیدل کېږي ، حال دا چې په اسیا کې دا ډول حالات زیات استثناءت لري ، په ترکیه کې استانبول د انقرې په مقابل کې ، په اسرایلوکې بیت المقدس د تل ابیب په مقابل کې ، په هند کې بمبئ ، کلکته او مدراس د ډهلي په مقابل کې ، د پاکستان په هېواد کې کراچۍ د اسلام آباد په مقابل کې او یا په چین کې شانګهای د پیکېنګ په مقابل کې د هغې غوره بېلګې دي .

پلازمېنه چې د ازادو هېوادونو له ځانګړنو څخه شمېرل کېږي د هېواد دلومړي شخص او د دولت د حاکم هیات او د مقننه ، اجرایه او قضایه قوو مرکزنه او د هېواد ټولې اداري چارې ورڅخه رهبري کېږي . پردې سربېره د یو شمېر نورو موسیسو نماینده ګان او مشران هم په پلازمېنه کې متمرکز وي (۵ : ۱۱۹ ،۱۲۰).

باید یادونه وشي چې په ټولو هېوادونو کې په تېره د ۱۹ مې پېړۍ راپدېخوا د حکومتونو دندې زیاتې شوي دي . دا چې ددې ډول کارونو زیاتره یې په پلازمېنو کې متمرکزې شوي دي له همدې امله په ښاري ځمکو زیات فشار واردېږي او حکومت د زیاترو ستونزو سره لاس او ګریوان کوي ، آن چې په دې وروستیو کې هڅه شوې ده تر څو په ادارو کې ددې ډول زیاتو کارونو له تمرکز څخه مخه ونېول شي . د یادولو ده چې پلازمېنې معمولاً د باندنیو هېوادونو د سوداګریزو او سیاسي نماینده ګیو د تمرکز ځای هم ګڼل کېږي او مذهبي لوی مرکزونه هم په کې ځای لري .

د نړۍ زیاتره پلازمېنې د هېوادونو د مرکزي هستې په برخه کې منځته راغلي چې د پارېس ، لندن ، روم ، قاهرې ، اتن ، ستاکهولم ، ماسکو او داسې نورې یې بېلګې دي . مګر په ځینو نورو ځایونو کې پلازمېنه د ځینو لاملونوله امله د ځای بدلون کړی او نویو هغو ځایونو ته چې د هېواد تازه اړتیا وو ته ځواب ویونکي وي ؛ انتقال کړي . ددې ډول

(c) ketabton.com: The Digital Library

پلازمېنو غوره بېلګې په برماکې له مندلي (Mandalay) څخه رنګون ته او په تایلینډ کې له ایوتایـا (Ayutthaya) څخـه بنکـاک تـه د پلازمېنـو لېږدول دي . همدارنګـه پـه هنـدکې د پلازمېنې لوی ځای د ډهلي او پټنه ترمنځ سیمې کې موقعیت لرلـو چې د انګریزانو د تسلط پر مهال کلکتې تـه ولېږدیـدو او لـه ۱۹۱۱م راوروسته د سند او ګنګها حوزو تـرمنځ پـه ډهلي کې یې ځای ونیوو . پردې سربېره دا ښار د تاریخي پلوه هم د ارزښت وړ و ، ځکه د شاجهان له دورې (۱۶۲۸ ـ ۱۶۵۹م) را وروسته د مغلو امپراتورۍ پلازمېنه وه ، البته تردې وړاندې د اګره ښار د ډهلي په ګاونډ کې په دې موخه غوره شوی و (ایضاً: ۱۲۰ ، ۱۲۱).

(۲.۴) جدول : دنړۍ په ځینو هېوادونو کې دپلازمېنو دځای بدلون (۵ : ۱۲۱).

هېواد	پلازمېنه (موقعیت او وخت یې)	دپلازمېنې ځای بدلون (موقعیت او وخت یې)	بیا دپلازمېنې ځای بدلون (موقعیت او وخت یې)
برازیل	سلوادور	ریودجنیرو(۱۷۶۲م)	برازیلیا (۱۹۶۰م)
برما	اوا	مندلی (۱۸۵۷م)	رنګون (۱۸۸۵م)
کاناډا	کنګستون (۱۸۴۱م)	مونتریا ل (۱۸۴۴م)	اتاوا (۱۸۵۹م)
سریلانکا	کتمندو	کولمبو	
چین	پیکنګ	نانکنګ (۱۹۲۷م)	پیکنګ (۱۹۴۹م)
هند	ډهلی	کلکته (۱۸۳۳م)	ډهلی (۱۹۱۲م)
ایټالیا	تورین (۱۸۶۱)	فلورانس (۱۸۶۵م)	روم (۱۸۷۱م)
جاپان	کیوتو	توکیو (۱۸۶۸م)	
پاکستان	کراچۍ (۱۹۴۷م)	اسلام آباد	
فلپاین	مانیلا	کویزان (۱۹۴۸م)	
شوروي اتحاد	مسکو	ست پترزبورک (۱۷۱۲م)	مسکو(۱۹۱۸م)
تایلینډ	ایوتایا	تانبوري (۱۷۶۷م)	بنکاک (۱۷۸۲م)
ترکیه	قسطنطنیه	انقره (۱۹۲۲م)	

(c) ketabton.com: The Digital Library

متحـــــده ایالات	نیو یارک (۱۷۸۷م)	فلادلفیا (۱۷۹۰م)	واشنګټن (۱۸۰۰م)

۴.۱.۶.۱. دپلازمېنې ټاکل

د پلازمېنې ټاکلوکې لاندې شپږ لاملونه اغېزمن دي ، چې هر یو یې په لاندې توګه یادوو.

۱. د دود ـ تاریخ لامل.

۲. د مسلطې ملي ډلې لامل.

۳.د باندینۍ اړیکو لامل.

۴.دفاعی ـ ستراتیژیک لامل.

۵.د سیاسي مصلحت او سولې لامل.

۶. دمرکزي موقعیت لامل (۳۷ : ۱۴۰)

۴.۱.۶.۲ . دپلازمېنې دځای په بدلون کې اغېزمن لاملونه

د پلازمېنو د ځای په بدلون کې لاندې لاملونه اغېزې لري .

د هېواد اړتیاوو ته د ځواب ویلو نه جوګه کېدل .

نا مناسب جغرافیایي موقعیت .

سیاسي ستونزې .

سیمه ییز اختلافات .

سیمه ییزې ګډوډۍ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د طبیعي سرچینو نه شتون .

د نوې سیمې سمسورتیا

ځینې مهال د هېوادونو پلازمېنې د بېلابېلو لاملونو له امله خو زیاتره دسیاسي لاملونو له امله له یو ښار څخه بل ښارته بدلون کوي ، په لاندې جدول کې د یو شو هېوادونو د پلازمېنو بدلونونه په بېلابېلو وختونو کې کتلی شو (۱۰: ۶۴).

(۳.۴) جدول : دنړۍ دځینو هېوادونو دپلازمېنو ادلون بدلون ښيي(۱۰: ۶۴).

ګڼه	هېواد	دلومړي ځل پلازمینې ځای او وخت	بدل شوې پلازمېنې ځای او وخت یې	بیا ځل بدل شوې پلازمنې ځای او وخت
۱	چین	پیکنګ	تانکینګ (۱۹۲۷)	
۲	افغانستان	کندهار	کابل	
۳	امریکا	نیویارک (۱۷۸۷)	فلادلفیا(۱۷۹۰)	واشنګټن (۱۸۰۰)
۴	پاکستان	کراچۍ (۱۹۴۷)	اسلام‌آباد	
۵	هندوستان	ډیلی	کلکته (۱۸۳۳)	نوی ډیلی (۱۹۱۲)
۶	روسیه	مسکو	سویتربورک (۱۷۱۲)	مسکو (۱۹۱۸)

۴.۱.۷. د هېواد جوړوونکي عناصر

لکه څرنګه چې مخکې یادونه وشوه چې هېواد له درې عناصرو لکه سرزمین (ځمکې) ، ملت او حکومت څخه تشکیلیږي نو دا درې واړه عناصر دلته په بشپړه توګه تشریح کوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱.۷.۱.۴. سرزمین یا قلمرو

دیو هېواد افقي او فزیکي څېره ده ،ژان ایوناګاتمن د سرزمین په اړه په خپله مقاله کې لیکي : " سرزمین هم سیاسي او هم جغرافیایي مفهوم دی، ځکه چې دځمکې جغرافیایي څېره د سیاسي بېلوالي ښودونکې ده او هم د سیاسي جریان له لوري سازمان کېږي " همدارنګه ارستو وایي: څه شی چې مکان کې ځای نه لري وجود نه لري . بناءً سرزمین د ملت ، حکومت د مفاهیمو د یو ځای والي له پلوه اړین دی ، تر څو د هېواد مفهوم واقعیت پیدا کړي (۱۵: ۴۰).

سرزمین یا " بوم " په فارسي ژبه کې یوه پخوانۍ اصطلاح ده چې له یوې خوا د هېواد مفهوم سره برابره ده او له بلې خوا چې په اروپایي مفهوم د " سرزمین " یعنې ځمکې سره نژدیوالی مومي . مورږ دلته د " سرزمن " یعنې ځمکې د مفهوم سره سروکار لرو ، هغه چې د اروپا په سیاسي جغرافیایي فرهنګ کې د " Territory " مفهوم ورکوي او د بحث وړ دی . ځمکه کیدای شي د هېواد فزیکي یا افقي څېره تعریف کړو ؛ جغرافیایي مفهوم چې دحکومت مفهوم ته پام سره سیاسي اړخ پیداکوي ، او دې او د"ملت " مفهوم ته په پام سره جغرافیایي ـ سیاسي پدیده یعنې هېواد واقعیت مومي (۳۲ : ۲۴).

۱.۱.۷.۱.۴. د نړیوالو عمومي حقوقو له مخې د یو هېواد سیمه یا قلمرو

د یو دولت ساحه یا قلمرو د هغه دولت له غوره متشکله عناصرو څخه ګڼل کېږي ، چې له دې قلمرو پرته د یو خپلواک دولت منځته راتلل ناشونی دی .

د هېواد ساحه یا قلمرو هغه ځای دی چې د نړیوالو عمومي حقوقو له مخې د اړوند دولت تر صلاحیت او امر لاندې وي ، نو له همدې امله د یو هېواد لایتجزی (نه بېلېدونکې) برخې لکه ټولې وچې سیمې ، داخلي او ساحلي اوبه ، د وچې په سر فضا او اوبه او تر ځمکې سطحې لاندې او د ځمکې په تل کې اوبه د اړوند هېواد ساحه بلل کېږي . دولت په ټولو پورتنیو یادو شوو سیمو ساحوی صلاحیت لري او د ځان په ګټه ورڅخه ګټه کوي او په

(c) ketabton.com: The Digital Library

يادو شويو سيمو کې د نړيوالو حقوقو د موازينو سره سم خپل حاکميت هم پلی کولی شي .
د يو هېواد سيمې يا ساحې چې د دولت قلمرو بلل کېږي لاندې ذکر کېږي:

۱. وچې سيمې : د ځمکې هغه برخه چې د ځمکې د کرې پر مخ د ځمکې تر مرکز پورې په مخروطي بڼه امتداد لري ، او د نورو دولتونو د وچو ځمکو څخه د پولو په وسيله او له سمندرونو څخه د سواحلو په وسيله بېلې شوې وي ، د يو دولت وچه ساحه جوړوي . د يو هېواد ټولې وچې سيمې د هغه هېواد وچه ساحه بلل کېږي .

۲. اوبه : د دولت دا برخه ساحه (اوبه) بېلابېلو ډولونو ته وېشل شوې ده ، چې لاندې ترې يادونه کوو :

الف . داخلي اوبه : د يو هېواد داخلي اوبه د هغه هېواد د سېندونو ، کوچنيو سيندونو ، او کانالونو له ټولو اړخونو څخه چې په بشپړه توګه د هغه هېواد په داخل ساحه کې شتون لري ، او له بله پلوه دسمندر د اوبو ځينې برخې هم داخلي اوبه بلل کېږي لکه داخلي سمندري سيمې ، خليجونه ، بندرونه ، او داسې نور.

ب . ساحلي اوبه : هغه اوبه چې د يو هېواد د ساحل په امتداد پرتې وي د ساحلي اوبو په نوم يادېږي . ساحلي اوبه او د هغه د پاسه فضا ، بستر او د بستر لاندې د همدې ساحوي دولت تر واکمنۍ لاندې دي . د نورو هېوادونو د سوداګرۍ ، مسافر وړونکې بېړۍ او هغه بېړۍ چې لږ تر لږه تخنيکي ستونزې ورته پېښېږي ، د يو ساحلي هېواد اوبو ته د عبور په نيت ، نه د ودرېدلو په نيت د ورننوتلو حق لري .

د ساحلي اوبو پوله هغه اخېرنۍ اوږده پوله ده چې د ساحل په اوږدو کې پرته وي ، د ازاد سمندر او ساحلي اوبو تر منځ د بېلوالي حد دی ، يعنې د ساحلي اوبو پلنوالی ، تر اوسه نه دی ټاکل شوی په دې معنی چې تر اوسه دساحلي اوبو د پلنوالي لپاره په نړيوالو حقوقو کې کومه مقرره نشته چې ټولو هېوادونو دې منلې وي . خو په عملي ډګر کې له درې تر ۱۲ مېلو (Miles) پورې هېوادونو منلې ده ، آن چې په ځينو ځايونو کې تر ۲۰۰ مېلو (Miles) پورې هم ادعا کېږي او رعايت شوې هم ده (۲۷ : ۱۰۲) .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳. ګاونډ سیمه یا الحاقیه امنیتي ساحه : د سمندر د اوبو هغه برخه ده چې له ساحلي اوبو وروسته پیل او د هغې په ګډون د ازاد سمندر په امتداد چې پلنوالی یې تر ۱۲ میلو (Miles) زیات نه وي . لکه چې له نوم څخه یې ښکاري ځینې هېوادونه د امنیت د ټینګښت په موخه ساحلي اوبه او د هغې په په تل کې سرچینې (لکه نفت اونور) د ازادو اوبو یو څه برخه هم د ځان بولي . د امنیتي الحاقیې سیمې اوبه د ساحل له اوبو سره له دوو اړخونو بشپړ توپیر لري . لومړی دا چې ساحلي اوبه د اړوند هېواد تر ساحوي صلاحیت لاندې وي . په داسې حال کې چې ګاونډه سیمه له حقوقي او فزیکي پلوه د ازاد سمندر برخه ګڼل کېږي . دویم دا ، سره له دې چې ساحلي دولت په ساحلي اوبو خپله واکمني پلې کوي ، خو په ګاونډه سیمه کې خپل ساحوي حاکمیت نه شي پلې کولی .

۴. فضایي ساحه : فضایي ساحه چې د هېواد د قلمرو یوه برخه هم ګڼل کېږي ، هغې فضا ته ویل کېږي چې د یو هېواد د وچو ځمکو د داخلي او ساحلي اوبو له پاسه وي ، لکه څرنګه چې ګاونډه سیمه یا امنیتي الحاقیه ساحه د یو هېواد تر ساحوي واکمنۍ لاندې نه راځي ، په فضایي ساحه کې هم یو هېواد هیڅ ډول ساحوي صلاحیت نه شي تطبیقولی ، فضایي ساحه تر بېرونیو فضایي پولو پورې غزېدلې وي .

هغه څه چې تر اوسه د هېوادونو هوکړه پرې په ټولیزه توګه تردې مهاله نه ده راغلې ، هغه د یو هېواد د پولو ساحوي فضا ده . خو د نن ورځې تکنالوژۍ د عادي الوتکو د پروازونو په مټ ټاکلې ده ، چې تر ټاکلې برخې اخوا ازاده فضا ده او ټول هېوادونه ور څخه ګټه پورته کولی شي .

ډیری هېوادونه د بېرونیو الوتکو په فضایي ساحه کې د پروازونو اړوند چارې او په خپل قلمرو کې د همغې الوتکې راښکته کېدل د دوه اړخیزو یا څو اړخیزو تړونونو په وسیله تنظیموي . خو هغه به هم د هغه هېواد تر ساحوي صلاحیت لاندې وي ، ځکه د نوموړي هېواد له فضایي ساحې څخه عبورکوي (۲۷ : ۱۰۴).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲.۷.۱.۴. ملت

ملت (Nation) د وګړو هغه ټولګه چې د خپل ځان په اړه د ځانګړتوب احساس ، خپل منځي یوځایتوب ،ګډ تاریخ او کلتور او همدارنګه ډیر وخت (نه هر وخت) ګډه ژبه ولري (۲۸ : ۴۰).

یوې انساني قبیلې ته چې د یو نژاد ، فرهنګ او ژبې لرونکی وي ویل کېږي ، چې د یو حکومت لرونکې وي او یا ددغسې حکومت جوړولو نیت لري (۲۰ : ۷۹).

د ملت (Nation) اصطلاح د لاتین رېښه لري چې له (Natio) څخه اخیستل شوې چې د ګډو نېکونو او د (Naseere) په فعل سره د تولد او تولید شوي په معنی دی (۷ : ۲۴۳). دا اصطلاح له لاتین ژبې څخه ټولو اروپایي ژبو ته ولېږدول شوه . په پخوانۍ فرانسه کې د Nation اصطلاح د Nacion په بڼه کارول کېده چې د کورنۍ ، ټبر ، رېښې او نژاد معادل وه .دا اصطلاح په الماني ژبه کې د Natie په بڼه کاریده چې په لومړیو کې یې د اصل او رېښې معنی درلوده ، ولې په تدریجي توګه د وګړو په مفهوم سره وکاریده (۲ : ۱۲).

په دې حساب ملت غیر مادي (معنوي) شی دی . یو ملت هغه مهال شتون لري چې غړي یې فکر وکړي چې شتون لري . دولت (هېواد) یوه جسماني (مادي) موسسه ده مګر ملت ((یو روح او معنوي کیفیت دی)).

ملت هغه ولس ته ویل کېږي چې لاندې درې فکتورونه ولري :

الف . ګډ دیموګرافیک او کلتوري ورته والي ولري : ګډ مشابهتونه له یوه ولس سره د ملت په جوړولو کې مرسته کوي . دا ورته والي کېدای شي چې دیموګرافیک مشخصات (ژبه ، نژاد او مذهب) وي . یا ګډ کلتور او یا هم ګډې تاریخي تجربې او ویاړنې ولري . داسې ویل کېدی شي چې د امریکا ملت د دویمې عمومي جګړې ، د مارتین لوتر کېنګ (Martin Luther King) ، مک دونالداو ډیرې نورې دا ډول پېښې ، دامریکا ګډې تجربې ګڼل کېږي . دا مریکا بیرغ او د یک عقاب په شان سمبولونه د امریکایي نېشنلېزم په تقویه کې مرسته کوي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

ب . ګډ ټولنيز احساس ولري : ټولنيز احساس هم د يو ملت په تشکل کې مرسته کوي ، د ملت والي درک او استنباط دلته ډير مهم رول لري . که يو ګروپ هرڅومره عيني (Objective) ورته والي هم سره ولري ، مګر که دوی په زړه کې د ملتوالي عندي (Subjective) احساس ونه لري ملت نشي بلل کېدی . د ګروپ په دننه کې وګړي بايد دا درک او استنباط ولري چې دوی ګډ ورته والی لري او يو له بله سره ددې ګډو ورته والو له امله تړلي دي .

ج . په سياسي لحاظ د ځان د کنترول او اداره کولو غوښتنه ولري : په سياسي لحاظ د ځان د کنترول او اداره کولو غوښتنه يعنې (دسياسي جلاوالي غوښتنه) هم د يوملت د تشکل سره مرسته کوي . د ملت او اتنيکي ګروپ ترمنځ توپير دادی چې د اتنيکي ګروپ برخلاف يو ملت غواړي چې خپل حکومت ولري او يا لږ تر لږه داخلي خود مختاري ولري . د امريکا په متحده ايالاتو کې ډير ګروپونه شته لکه ايټاليايي امريکايان چې ګډ کلتور او د هويت احساس لري ،مګر دا اتنيکي ګروپونه دي ،نه ملتونه . ځکه دوی له امريکا څخه د بېلتون غوښتنه نه لري . په ملي لحاظ په وېشل شوو دولتونو کې لکه قبرس چې ديوناني اکثريت او ترکي اقليت څخه جوړشوی ، اقليت ډلې نه غواړي د اکثريت مشروعيت ته غاړه کېږدي .

دا خبره بايد په ياد ولرو چې د اتنيکي ګروپونو او ملتونو ترمنځ توپير هر مهال روښانه نه دی ، په ډيرو هېوادونو کې داسې اتنيکي ګروپونه شته چې د جلا غوښتنې احساسات لري او يا دا چې ځينې غړي يې جلا غوښتونکي يانشنلستان وي . په کاناډا کې د کيوبيک (Quebec) په ايالت کې ډير فرانسوي کاناډايان د کاناډا په دولت کې له خپل موقف څخه راضي نه دي . ځينې کيوبېکيان له کاناډا څخه د جلاکېدو غوښتنه لري او ځينې يې بيا دا غوښتنه نه لري (۱۵ : ۷۴ -۷۶)

د ملت والي عناصر : په ټوليزه توګه ويل کېږي چې ملتونه ځانته ټاکلې ځانګړنې لکه قلمرو (محدوده) ، نفوس (وګړي) ، استقلاليت او حکومت لري . يادې ځانګړنې هره يوه يې په ځينو ځايونو کې تر پوښتنې لاندې راتلای شي ، دا ځکه چې يادې ځانګړنې کله قوي او روښانه او کله بيا کمزورې او يا غايبې وي (۲۸ : ۴۰).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳.۷.۱.۴. حکومت

د حکومت بحث په لومړۍ درجه کې د هېواد جوړوونکی عمودي جوړښت او د سیاسي جغرافیې اصلي بحث دی ، ځکه چې دا مفهوم له یوه لوري د جغرافیایي چاپیریال سیاسي کولو ته واقعیت ورکوي او یو جغرافیایي بحث ګڼل کېږي او له بله پلوه هغه مفهوم دی چې په جغرافیایي چاپیریا ل کې سیاسي منځته راتلونکي رول ته ځانګړی تمرکز ورکوي او سیاسي اړخ لري . همدارنګه حکومت په سیاسي جغرافیې کې یوه پراخه موضوع ګڼل کېږي ، له همدې امله د پام وړ ده . په داسې حال چې په چاپیریال کې د حکومت د اغېز او منځته راتلو مطالعه جغرافیایي بحث دی ، د حکومت د حاکمیت چارې حقوقي بحث او د حکومت له خوا د ځمکې یا هېواد اداره کول سیاسي علومو پورې تړلی بحث ګڼل کېږي .

د حکومت اړیکې د خپلې تشکیلاتي بدنې یعنې دولت په وسیله د نورو حکومتونو سره نړیوالې اړیکې ګڼل کېږي . " حکومت " د عمودي بُعد سیاسي ، تشکیلاتي او قانوني جوړښت دی چې په یوه ځانګړې انساني ټولنه کې د اکثریت وګړو د خوښې پر اساس منځته راځي . " ځمکه " (سرزمین) یا د "هېواد فزیکي بدنه " د یاد شوي سیاسي جوړښت فزیکي یا افقي څېره ده ، په بله ژبه ځمکه (سرزمین) یا هېواد (کشور) د حکومت فزیکي ښکارنده او حکومت د ځمکې یا هېواد تنظیموونکی عمودي جوړښت دی (۳۲ : ۱۰۷).

څرګنده خبره ده چې یو ملت باید د خپلو خلکو د اداره کولو په موخه یو جوړښت (سازمان) ولري . د داسې سازمان نه شتون انارشي رامنځته کوي ، چې حکومت نه وي ملت نه وي . حکومت که څه هم په ځینو ټاکلو حالاتو کې له ملت څخه خپلواک وجود لرلی شي د بېلګې په توګه جلاوطنه حکومتونه چې د اشغال ګرو یا ګوډاګي حکومتونو د شړلو لپاره مبارزه کوي . د لویو وچو کانګرس (Continental Congress) یو لومړنی حکومت و ، چې د ازاد متحده ایالاتونو د تاسیس لپاره منځته راغی ، د همدې لپاره وجنګېدو او په پایله کې ورڅخه د امریکا متحده ایالاتو حکومت راوزېږېدو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ۱۹۴۰ م کال کې له فرانسې څخه د جرمنیانو د وېستلو لپاره جنرال چارلس دوګول د " ازادې فرانسې " حکومت اعلان کړ چې ډېرو سترو ځواکونو د فرانسې د حکومت په توګه په رسمیت وپېژندلو . په ۱۹۴۴ م کال کې د پارېس له ازادیدو سره له هغه څخه یو داسې حکومت جوړ شو چې قلمرو (محدوده) ، ولس او ازادي یې درلوده.

دیو قانوني حکومت موجودیت خامخا دا معنی نه لري چې دا حکومت به اغېزمن وي او د خپل قلمرو او ولس کنترول به یې په لاس کې وي ، کله چې حکومت کمزوری وي د داخلي او باندیني مخالفت پر وړاندې به د پایښت وس ونه لري ، د بېلګې په توګه د بوګوتا Bogota حکومت د کلمبیا پر ډېرو هغو سیمو چې د مخدره موادو دلالانو او ګوریلایانو په ولکه کې دی ، کنترول نه شي ټینګولی .

پخواني سیاسي تیورستان د ملت لپاره پوره بیان شوې ځانګړتیاوې لازمې بولي . چېرته چې یو ملت شتون لري خامخا باید قلمرو ، نفوس (وګړي) ، ازادي ، حکومت او د ملت نور صفات ولري . معاصرو پولیټیکل ساینټسټانو د ملت سوچه او خالص حقوقي مفهوم ایسته غورزلی او دعملي واقعیت کې یو غښتلی ولس او یو اغېزمن حکومت لري چې خپل قلمرو اداره کړی شي او که نه ؟ . ځینې چې ځانونه ملت بولي په حقیقت کې د کولمبیا په څېر کمزوري دولتونه دي او ځینې بیا آن د سومالیا په څېر ناکامه دولتونه دي . ډېرملتونه په پرله پسې توګه اوس هم د ملت والي پر لور تکامل کوي(۲۸ : ۴۰- ۴۲).

۱.۳ .۷.۱.۴. دحکومت ډولونه

حکومتونه د سیاسي جوړښت له مخې په دوه ډوله دي ،۱). بادشاهي حکومتونه، چې دا ډول هېوادونه ډېر پخواني دي او ۲) . جمهوري حکومتونه چې د راتزل (Ratzel) په آند اصلي رېښه یې په لرغوني یونان کې ولټول شي .

سنتي او مطلقه یا بادشاهي حکومتونه لکه عربو ټاپوو زمه کې چې باد شاه په هغو کې حاکم وي او د اصلي او وروستي تصمیم نېوونکی وي ، یا مشروطه او د ډموکراتیک حکومتونه لکه چې په زیاترو اروپایي هېوادونو کې بادشاهي حاکمه ده چې بادشاه په هغو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې سمبولیک رول لري او حکومت او حاکمیت په کې په وګړو پورې تړاو لري . او د خلکو اراده د ځمکې یا هېواد د ادارې لپاره منتخبو دولتونو ته چې د حکومت تشکیلاتي جلوه ده انتقالیږي . دې حالت ته پام سره د تداوم اصل او مشروعیت په دواړه ډوله حکومتونو کې " وراثت " دی . نور پاتې قبیله یي حکومتونه چې او سمهال یې بېلګې په افریقا او د فارس خلیج په عربي څنډو کې شتون لري د سنتي او مطلقه بادشاهۍ حکومتونو په ډله کې راځي .

پر دې سربېره د امپراتورۍ نظام چې په یوویشتمه پېړۍ کې پرته له جاپان څخه بل ځای کې عملاً نښته د باد شاهي نظام پراخ شکل دی . په داسې حال کې چې په بادشاهي نظام کې حکومت د یو ملت د موجودیت پر بنسټ منځته راځي او د یو ملت په حدودو پورې محدود وي ، خو امپراتوري د باد شاهي حکومت هغه نظام دی چې له یو ملت څخه زیات په کې ګډون کوي . په همدې زمینه کې د امپریالېزم مفهوم راڅرګندېږي .

امپریالېزم د یو هېواد هغه سیاسي نظام ته ویل کېږي چې خپل حکومتي حاکمیت یا اقتدار په نورو ملتونو یا هېوادونو تحمیلوي . د پخواني امپریالېزم بڼې د پخواني یا کلاسیک استعمار په چوکاټ کې وجود درلود او نوې بڼه یې په نوې بڼه د نړیوالتوب یا ازاد اقتصاد په بڼه رامنځته شوی .

جمهوري حکومت چې د ټولیز حاکمیت یا سیاسي جمهوریت (Pluralism) د اصلي انګیزې پر بنسټ رامنځته کېږي په لرغوني روم کې د سنا لخوا د انتخاب شوي "سزار" فرمان ورکوونکي حکومت کې ریښه لري . د پام وړ ده چې لرغونی روم خپل د باد شاهي نظام له بدلولو وروسته په انتخابي یاد شوي نظام یعنې جمهوریت د امپراتورۍ نظام تبدیل کړ (۳۲ : ۱۱۵، ۱۱۶) .

د درېیمې زریزې په پیل کې د نړۍ په سیاسي نقشه کې د ۲۰۰ خپلواکو هېوادونو له ډلې یې ۱۹۳ هېوادونو د ملګرو ملتونو د ټولنې غړیتوب لرلو . باید وویل شي چې هېوادونه پر پراخوالي ، نفوسو ، موقعیت او نورو طبیعي ځانګړتیاوو سربېره د داخلي سازمانونو (

(c) ketabton.com: The Digital Library

جوړښتونو) او د هغو د پراختيا يي څرنګوالي له مخې هم په دې وروستيو ۲۰۰ کلونو کې يو له بله سره توپير لري .

له تاريخي پلوه پر مستعمراتو سربېره چې بېلابېل ډولونه يې درلودل او په هغو کې حکومتي مکلفيتونه بېرونيانو پورې تړلي وو ، د نړۍ هېوادونه د دوه ډوله حکومتي سېستمونو يعنې جمهوري او شاهي څخه پيروي کوي چې دا بيا په خپله په ډيرو ډولونو وېشل شوي .

په شاهي رژيمونو کې چې سلاطين (سلطانان) ، بادشاهان ، شهزاده ګان ، امپراتوران ، او تزاريان په کې رانغښتل کېږي ، د هغوی حکومت او صلاحيتونه په ځانګړو کورنيو پورې منحصر وي . حال دا چې په جمهوري هېوادونو کې لکه اپلاتون چې هم ويلي و" حکومتونه د خلکو په وسيله او د خلکو لپاره تاکل کېږي ". او د نړۍ د هېوادونو يو زيات شمېر يې همدې موخې ته د رسېدلو لپاره جمهوري رژيم خوښ کړي ، سره له دې چې ښايي په رښتيا کې ورڅخه زيات واټن هم لري .

د تاريخ په اوږدو کې او په تېره بيا په تېره يوه پيړۍ کې ددې دواړو ډوله حکومتونو شمېر کې زيات بدلونونه راغلي دي . په ۱۹۰۰م کال کې شاهي نظامونو د اروپا او استراليا لوې وچې او جمهوري ډوله حکومتونو شمالي او جنوبي امريکا راګېره کړې وه . په اروپا کې فرانسه او سوېس يوازيني هغه هېوادونه وو چې جمهوري نظامونه يې درلودل . د نړۍ ټولو هېوادونو په ليکه کې يوازې په جنوبي افريقا کې Orange free state او ترانسوال (Transvaal) کې جمهوري ډوله نظام شتون درلود . حال دا چې په ۲۰۰۰م ميلادي کال کې جمهوري نظامونه د نړۍ د لويو وچو په بېلابېلو هېوادونو کې لېدل کېدل . سره له دې چې په زياترو برخو کې ښايي دا نظامونه يوازې تش په نامه جمهوري وي ، په شمالي امريکا کې کاناډا هغه هېواد دی چې په کې اوس هم لکه د استراليا او نوي زيلاند په څېر د برتانيې بادشاه د حکومت رييس په توګه منل شوی . همدارنګه د اروپا په ځينو هېوادونو لکه ډنمارک ، ناروې ، سوېډن ، هالند ، بلجيم ، اسپانيې او انګلېستان کې هم شاهي نظامونه ، خو د باد شاهانو د محدودو واکونو په لرلو سره موجود دي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د جاپان امپراتور اوس هم په هغې هېواد کې د حکومت رییس دی . د منځني ختیځ په ځینو هېوادونو کې لکه عربستان ، عمان ، عربي متحده اماراتو ، قطر ، بحرین ، اردن او کوېټ کې هم همدا نظام دود دی (باد شاه يې د حکومت رییس دی) .

د اسیا په جنوب ختیځ کې لکه تایلینډ ، کمبودیا ، مالیزیا او بروناي (Brunei) کې هم له همدې نظام څخه پیروي کېږي . په افریقا کې د مراکش ، سوازیلینډ (Swaziland) او لېسوتو (Lesotho)هېوادونو کې همدا نظام چلېږي .

په هرصورت په شاهي نظامونو کې هم ټولیزه هڅه دا کېږي چې حکومتي زیاتره واکونه د هغې هېواد اوسېدونکو ته ورکړي (۴ : ۵۲ ، ۵۳).

ډیموکراتیک حکومتونه

ډیموکراسي ترمیلاد ۵۰۰ کاله وړاندې د لرغوني یونان په ښار ـ دولتونو (City-States) کې منځته راغلې وه او د ۲۰۰۰ کلونو راهیسې وخت نا وخته دلته او هلته وجود لري . په انګلستان کې د دیموکراسۍ تدریجي پاڅون او د اتلسمې پېړۍ په پای کې د امریکې او فرانسې انقلابونو دیموکراسي په یوې مهمې سیاسي نظریې واړوله . ولې بیا هم د دیموکراسۍ خپرېدلو په کراره اوبطي بڼه دوام درلود. په دې وروستیو څو لسیزو کې د دیموکراسي د پراختیا جریان ډېر چټک شو . دیموکراسي لږ تر لږه د حکومت داسې سیستم دی چې دوه ډوله حقوق خلکو ته وړاندې کوي . لومړی ډول یې یو ډول سیاسي حقوق دي چې وګړي په ازاده توګه خپلوکاندیدانو ته د رایې ورکولوحق ولري . کاندیدان چې د مختلفو نظریاتو لرونکي وي د انتخاب په بڼه کې به د حکومت د پالیسۍ په جوړولو کې مهم اغېز ولري ، دوهم ډول یې بیا یو لړ مدني ازادۍ دي لکه د بیان ازادي ، د اجتماعاتو ازادي او د قانون پر وړاندې مساوات چې د یو ازاد حکومت لپاره مهم دي (۱۵ : ۱۴۲ ، ۱۴۳).

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډيز

دا چې د سياسي جغرافيې اصلي د بحث وړ موضوع هېواد ده، چې هېواد د ځمکې، ملت او حکومت څخه جوړ دی، د يو هېواد ځمکه يا قلمرو له هغې محدودې ساحې څخه عبارت دی چې د هېواد وګړي په کې ژوند کوي او د همدې هېواد حاکميت په کې چلېږي، چې په دې محدوده کې د ځمکې وچه برخه، اوبيزه برخه او فضا شامله ده.

هېوادونه بېلابېل ډولونه لري چې د سياسي، اقتصادي او اداري پلوه يې دلته کټګوري شوې ده. د سياسي پلوه هېوادونه په لاندې توګه وېشل شوي دي. ۱) حايل هېوادونه: چې د دوو ځواکونو تر منځ د بېلتون په بڼه رامنځته شوي؛ چې تر ډېره دا هېوادونه بې وزلي دي. ۲) -بې لوري هېوادونه: چې د بې لوري توب وضعيت يې د جنګ او سولې پر مهال ساتلی وي. ۳)-تړلي هېوادونه: چې په نړيوالو چارو کې بل هېواد پورې تړلي وي او خپلواک شخصيتونه نه ګڼل کېږي. ۴)-خپلواک هېوادونه: چې د نړۍ سياسي نقشې جوړولو تر ټولو غوره عناصر خپلواک او ازاد هېوادونه دي چې د نړيوال نظام لوبغاړي هم دي، د دغسې هېوادونو شمېر نژدې د ۲۰۰ په شاوخوا کې ښودل شوی دی.

هېوادونه د اقتصادي پلوه په، ۱)-پرمختللو هېوادونو يعنې هغو هېوادونو چې په هر اړخيزه توګه يې پر مختګ کړي وي. ۲)- مخ پر وده هېوادونو: چې معمولاً هغو هېوادونو ته ويل کېږي چې نسبتاً لږ عوايد لري او د پر مختللو هېوادونو سره يې اقتصادي او سياسي واټن ډېر وي. او ۳)- وروسته پاتې هېوادونه: وروسته پاتې هېوادونو بل نوم نه پراختيا موندونکي هېوادونه دي چې زياتره يې نوي ازاد شوي هېوادونه دي.

په همدې ترتيب هېوادونه د اداري پلوه هم په ساده او مرکب ډولونو وېشل شوي دي. ساده دولتونه يې هغه دي چې يو واحد مرکزي ځواک ولري او د دولت ملي حاکميت د همدې مرکزي دولت په وسيله تطبيقېږي. دا ډول حکومتي رژيمونه هم په دوه ډولو وېشل کېږي يعنې ۱)- هغه ساده دولتونه چې اداري سيستم يې پر مطلق مرکزيت ولاړ وي او ۲)- هغه واحد سياسي رژيمونه چې اداري سيستم يې پر عدم مرکزيت ولاړ وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هېوادونه د پراختيا له مخې هم توپير لري ، تر ۲۰۱۱م کال پورې نژدې ۱۹۳ خپلواکو هېوادونو په نړۍ کې شتون درلود ، خو دا ټول هېوادونه د پراخوالي له مخې برابر او يو شان نه دي . د نړۍ په سياسي نقشه کې کوچني هېوادونه لکه اندورا ، موناکو ، واتيکان او داسې نور شته ، چې د هېوادونو پر سياست اغېزې کوي . د دوکتور دره په آند د هېوادونو ډلبندي د پراخوالي له مخې چندان ګټه نه لري ، غوره داده چې د هېوادونو تر منځ توپير له کيفي پلوه برسي شي ؛ نه د کمي پلوه.

همدارنګه هېوادونه د ځمکې پر مخ د موقعيت له پلوه هم سره ورته والی نه لري ، ځينې هېوادونه په ښو موقعيتونو کې او ځينې يې بيا خراب او ناوړه موقعيت لري . تر ټولو ښه موقعيت اوبو ته د لاس رسي او تر ټولو بد موقعيت په وچه کې راګير موقعيت ښودل کېږي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنې

۱. هېواد څنګه تعریفولی شئ ؟

۲ـ د هېواد متشکله عناصر کوم دي ؟

۳ـ د یو هېواد داخلي اوبه کومې اوبه دي ؟

۴ـ ساحلي اوبه کومې اوبه دي او نورو هېوادونو ته په کې د کومو کړنو اجازه شته ؟

۵ـ حایل هېوادونه کوم ډول هېوادونه دي او د څه په موخه منځته راغلي دي ؟

۶ـ متعهد یا بې لوري هېوادونه کوم ډول هېوادونه دي ؟

۷ـ نا متعهد هېوادونه کومو هېوادونو ته ویل کېږي ؟

۸ـ تړلي هېوادونه کوم ډول هېوادونه دي ؟

۹ـ خپلواک یا خپلواک هېوادونه کوم ډول ځانګړنې لري ؟

۱۰ـ د پرمختللو هېوادونو اطلاق په کومو هېوادونو کېږي ؟

۱۱ـ د وروسته پاتې هېوادونو ځانګړتیاوې کومې دي ؟

۱۲ـ ساده دولتونه کوم ډول سیستم ته وایي ؟

۱۳ـ مرکب هېوادونه د اداري سیستم له مخې په څو برخو وېشلی شو ؟

۱۴ـ کنفدرالي هېوادونه کوم ډول اداري سیستم لري ؟

۱۵ـ فدرالي هېوادونه کوم ډول هېوادونه دي ؟

۱۶ـ د نړۍ کوچنیو هېوادنو بېلګې کوم هېوادونه دي ؟

۱۷ـ د هېوادونو ډلبندي د پراخوالي له مخې څومره ګټوره ده ؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۸ـ د روسو په آند یو هېواد باید د کومو اړخونو له مخې مطالعه شي ؟

۱۹ـ د هېوادونو زیات تنګوالی کومې ستونزې لري ؟

۲۰ـ د هېوادونو زیاته پراختیا کومې لانجې را ټوکوي ؟

۲۱ـ ترټولو ښه موقعیت کوم دی او ولې ښه ګڼل کېږي ؟

۲۲ـ ترټولو ستونزمن موقعیت کوم دی او ولې ؟

۲۳ـ د هېوادونو هستې یعنې څه؟

۲۴ـ د هېوادنو هستې جوړوونکي عناصر کوم دي ؟

۲۵ـ د پلازمېنې د ځای په بدلون کې اغېزمن لاملونه کوم دي ؟

۲۶ـ دیو هېواد قلمرو څومره اړین دی ؟

۲۷ـ ملت څنګه تعریفوئ او ملت کوم فکتورونه لري ؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

پنځم څپرکی

نړیوالې سیاسي پولې

سیاسي پولې (سرحدونه) هغه ټاکل شوې کرښې دي چې د ځمکې پر مخ د سیاسي سیمو دمحدودولو په موخه کارول کېږي. سرحد یا طبیعي وي او یا مصنوعي، چې طبیعي پولې د طبیعي پدیدو په مرسته لکه غرونو، سیندونو، روانو اوبو، دښتو، جهیلونو او داسې نورو په مرسته بېلېږي. مصنوعي پولې د هندسي کرښو او یا کواردینیټونو او یا داسې نورو په وسیله ټاکل کېږي. سرحدونه ډېر ارزښت لري چې یو یې د منطقي او بل یې د تخنیکي پلوه دی.

د سرحدونو ټاکل او مفهوم په پخوا وختونو کې د نن ورځې د سرحدونو څخه توپیر درلود. په پخوا وختونو کې پراخې سیمې د پولو په توګه ټاکل کېدې. په منځنیو پېړیو کې پولې ډېر ژر بدلېدې، یعنې هر مهال به نوې کېدې. په وروستیو کې دا چې د ځمکې ارزښت

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ورځې په تېرېدو زیاتېدو ، د سرحدونو ټاکلو ته هم پاملرنه کېده ؛ چې باید څلور پړاوونه تېر کړي .

دا چې د سرحدونو ارزښت ورځ تر بلې د ځمکې د ارزښت په رامنځته کېدو سره زیاتېږي ، نو له همدې امله د سرحدونو (پولو) ځای مرزونو (کرښو) ونېولو . مرزونه هغه نرۍ پدیدې دي چې موږ له هغوی څخه بېلوي .

همدارنګه هر هېواد خپلې ځمکنۍ ، اوبیزې او هوایي پولې لري چې د یو هېواد لپاره حتمي او اړینې دي او له پولو څخه پرته د هېواد شتوتتیا نا شونې ده .

۱.۵ . دسرحدونو تعریف

سیاسي سرحدونه له یوې متشکله سیمې څخه د بلې سیاسي متشکله سیمې د بیلتون یا جدا والي غوره نښې دي. چې شونې ده دا نښې طبیعي او یا مصنوعي وي .

سیاسي کرښې هغه ټاکل شوې کرښې دي چې د ځمکې پرمخ د سیاسي سیمو د محدودولو په موخه کارول کېږي .البته که د سیاسي سیمې څخه موخه یو ملک وي په دغه بڼه کې دا سرحدونه د نړیوالو سرحدونو په نوم یادیږي، که چېرته د سیاسي سیمې څخه موخه یو ولایت یا ولسوالي وي چې د یو هېواد په داخل کې سیاسي پولې رامنځته کوي نو دې ډول سرحدونو ته ملي سرحدونه وایي (۵ : ۸۲) . او یا په بله ژبه د یو هېواد سرحدونه هغه ټاکل شوې کرښې دي چې د یو هېواد سیمه د بل هېواد له سیمې څخه بېلوي .

د یو هېواد سرحدونه یا خو طبیعي او یا مصنوعي وي. طبیعي سرحدونه هغه سرحدونو ته ویل کېږي چې یوه سیمه له بلې سیمې څخه د طبیعي پدیدو په مرسته لکه غرونو ،سیندونو، روانو اوبو، دښتو، جهیلونو او داسې نورو په وسیله بېلېږي . مصنوعي سرحدونه د هندسي کرښو او یا کواردینتونو او یا داسې نورو نښو په څیر د وګړو په وسیله لکه پوستو ،تیږو ،دیوالونو ،سرکونو ،پایو (سیمنټي پایو) پیلرونو په مرسته ټاکل کېږي (۲۶: ۷۷).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲.۵. د سرحدونو ارزښت

سرحدونه معمولاً ډېر ارزښت لري چې موږ یې ارزښت له دوو اړخونو څخه څېړو چې یو یې له منطقي اړخه او بل یې په تخنیکي اړخه .

الف. له منطقي اړخه: که چېرته موږ فکر وکړو سرحدونه له هغو کرښو څخه عبارت دي چې د هغو په وسیله د یو هېواد د قلمرو سیمې ځانګړې کېږي . نو اړینه ده چې د یو هېواد قلمرو باید ځانګړی شوی وي ، ځکه چې قلمرو د هېواد له متشکله عناصرو څخه یو مهم عنصر دی او د قلمرو په نه موجودیت کې دولت منځته راتلی نه شي ، پس دا چې سرحد دومره اړینه موضوع څرګندوي نو منطقي ده چې د سرحد ارزښت ومنو.

ب. له تخنیکي یا حقوقي اړخه: له تخنیکي یا حقوقي اړخه هم د سرحدونو په ارزښت ډېر ښه پوهیدی شو ، په حقوقي لحاظ سرحدونه له دوو اړخونو څخه با ارزښته ګڼل شوي . یو د ملي حقوقو له اړخه او بل د نړیوالو حقوقو له اړخه .

د ملي حقوقو له اړخه سرحدونه ډېر مهم او اړین دي ځکه چې د یو دولت ډېرې اړینې موضوعګانې د سرحدونو په دننه کې سرته رسیږي د بېلګې په توګه د مالیاتو د اخیستلو لپاره د سرحدونو موجودیت ته اړتیا ده ، همدارنګه د نفوس شمېرنې پر مهال هم سرحدونه اړین دي تر څو د خپل دولت وګړي پرې معلوم شي او په نفوس شمېرنه کې وګڼل شي ، په همدې ترتیب د داخلي او بیرونیو وګړو د تفکیک لپاره هم سرحدونه اړین دي .

د نړیوالو حقوقو له اړخه هم د سرحدونو د ارزښت څخه سترګې نشو پټولی د بېلګې په توګه د بیرونیو تصرفاتو او تېریو د مخنیوي لپاره اړینه ده تر څو د یو دولت سرحدونه څرګند وي ، په همدې ترتیب د بیرونیو وګړو د داخلیدو د مخنیوي او همدارنګه د وارداتو او صادراتو اندازې د ټاکلو لپاره د سرحدونو موجودیت اړین دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنګه په سوداګري ي موضوعګانو کې د محصولاتو د اخېستلو له اړخه هم د سرحدونو موجودیت ضرور بریښي ، که چېرته سرحدونه دقیق ټاکل شوي نه وي نو پر سرحدونو باندې د اختلافاتو د پیدا کیدو شونتیا زیاته وي ، همدارنګه پر سرحدنو باندې اختلافات هغه مهال هم را پیدا کېږي چې سرحد د بدلون په حال کې وي . د بېلکې په توګه که چېرته یو سیند د سرحد په توګه ټاکل شوی وي هغه مهال چې سیند خپل اصلي مسیر پرېږدي نو پدغه وخت کې په سرحدنو باندې کشمکشونه راپیداکېږي ،خو که چېرته دا موضوع په نړیوالو تړونونو کې مخکې له مخکې روښانه شوې وي نو پدغه حالت کې د دوو دولتونو تر منځ پر سرحدنو نانډرې او ګواښونه نه پیدا کېږي ، نو له دې څخه څرګندیږي چې د سرحدونو معلومول او سم ټاکل د یو هېواد لپاره ډېر اړین بریښي (۹ : ۱۳، ۱۴).

۵.۳. د سرحدونو ټاکل

تاریخي نښې نښانې دا ښیي چې د سرحد مفهوم په پخوا وختونوکې د نن ورځې د سرحدونوسره په پرتله ایزه توګه توپیرلري . لکه چې پخوابه معمولاً سرحدونه د یوې کرښې په بڼه نه وو. اود دوو امپراتوریو ترمنځ به د بیلتون وسیله یوه پراخه سیمه ټاکل کېده اود دغه ډول سرحدونو ټاکلو به ځانګړې موخې درلودې، د بیلګې په توګه چینایانو او رومیانو سرحدونه ددې لپاره ټاکلې وو چې خپل مدنیت د وحشت او بربریت څخه خوندي وساتي . چې په دې باره کې د رومیانو د راین او دانیوب سیندونو او د چینایانو د چین دیوال څخه یادونه کولی شو(۹: ۱۲).

په منځنیو پیړیو کې هم د سرحدونو څه عجیبه غوندې حال و په دغه دوره کې د یو هېواد تړلې سرحدي کرښې د بل هېواد سره د بدلون او تحول په حال کې وې .ځکه چې امپراتورانو به خپلې د امپراتورۍ سیمې او د هغې اوسیدونکي خپل ملکیت ګڼل .نو کله به یې چې خوښه شوه د خپلې امپراتورۍ سیمه به یې د زامنو ترمنځ وېشله او یا به یې پرنورو وګړو باندې پلورله او په دې توګه به هر وخت نوي سرحدونه رامنځته کېدل . سربېره پردې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیاوړي مرکزي حکومت په نه موجودیت سره به د هېوادونو ځمکې په ځانګړو ټوټو او خورو ورو شکلونو لیدل کېدې . ولې په دې وروستیو پېړیو کې هېوادونو یو واحد شکل غوره کولو او مرکزي قوي حکومت رامنځته کېدو چې ورسره سرحدونو هم ورو ورو د کرښو بڼه غوره کړه (۵ : ۸۲).

په هر حال د هغه وخت راپدیخوا چې هېوادونه او حکومتونه د ملتونو د غوښتنو پر بنسټ جوړ شول نو سرحدونو د نن ورځې د سرحدې کرښو مفهوم غوره کړ. او په تدریجي توګه سرحدي سیمې په سرحدي کرښو بدلې شوې . ځکه چې په وروستیو وختونو کې د ورځې په تېریدو سره د نفوسو زیاتوالی او د دوی اړتیاوې ځمکو اوله ځمکې څخه پلاس راونې ددې لامل شوې تر څو چې هېوادونه د سرحدي کرښو په نښه کولو کې له ډېرې ځیرکتیا او جدیت څخه کار واخلي (۹: ۱۳).

اوس مهال د سرحدي کرښو ټاکل معمولاً د بېلا بېلو پړاوونو د تیرولو وروسته تر سره کېږي .چې دا پړاوونه به په لاندې څو کرښوکې ذکر کړو.

لومړی پړاو: د سرحدي کرښوټاکل

پدې پړاو کې د دواړو هېوادونو د باندینو چارو وزیران او یا د دواړو هېوادونو استازي د مناسبو خبرو او پروتوکولونو د سرته رسولو وروسته په هر هېواد پورې تړلې سیمې ځانګړې کوي اوټاکي یې، سره لدې چې کېدای شي دواړه خواوې اویا یو لوری یې په خپله خوښه ونه مني د بېلګې په توګه د اسرایلو او د هغه د ګاونډیو عربي هېوادونو ترمنځ خبرې اترې چې په ناخوښۍ سره پای ته ورسیدې او یا هم د افغانستان او برتانوي هند ترمنځ د ډیورند سرحدي کرښه یا (Durand Line) چې پر افغانستان په ناخوښۍ تحمیل شوې او هېڅ وخت هم د افغانستان وګړو ته د منلو او قبلولو وړ نه ده (۵ : ۹۴).

(c) ketabton.com: The Digital Library

دويم پړاو : د سرحدي کرښو محدودول

پدې پړاو کې سرحدي کرښه له هغو سيمو او يا فزيکي پديدو څخه چې دغه کرښه ورڅخه تيريږي ورته ډيره پاملرنه راړول کيږی . ددې پړاو بشپړيدل معمولاً د دواړو هېوادونو د رسمی استازو په وسيله او د سيمې د بشپړې څيړنې او نقشو څخه په ګټې اخيستلو سره سر ته رسيږي (۹: ۱۴).

درييم پړاو: د سرحدي کرښو په نښه کول

پدې پړاو کې د دواړو هېوادونو استازي سرحدي کرښه د ځمکې پرمخ چې په پروتوکول کې ياده شوې وي په نښه کوي . دا پړاو د سرحدونو په ټاکلو کې يو پيچلی پړاو دی . چې د ځمکې د جوړښت په نظر کې نيولو سره کېدی شي ډيره او يا لږه موده په برکې ونيسي .

پټه دې نه وې چې سرحدي نښې (پيلر) په ګڼ نفوسه سيمو کې د واټن له مخې يوه له بلې څخه د نيم ميل واټن (0,5 mile) څخه په کم او په کم نفوسه سيمو کې ۳ ميله څخه په زيات واټن کې درول کيږي . ددې پړاو پايلې په ډيره ځيرکتيا په نقشو کې ځای په ځای کيږي او د حکومتونو په واک کې ورکول کيږي (۱۰: ۹۳).

څلورم پړاو: قانوني تاييد يا وروستی تصويب

پدې پړاو کې په نښه شوې اونقشه شوې سرحدي کرښه د پارلمان د وکيلانو او د دواړو غاړو هېوادونو د سرانو لخوا تائيديږي تر څو چې قانوني بڼه ونيسي .دا پړاو هم کيدای شي لږه اويا ډيره موده په برکې ونيسي د بېلګې په توګه د انګلستان او د امريکا متحده ايالاتو تر منځ سرحدي ستونزه چې په ۱۷۸۳م کال کې د نه حليدوپه وجه تر ۱۸۴۳م پورې وغزيده .

په هر حال تر څو چې په يو سرحد څلورم پړاونه وي عملي شوی په حقيقيت کې ذکر شوی سرحد په قانوني بڼه نه دی ټاکل شوی . پدې توګه کېدی شي ووايو چې سرحدونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

هیڅکله هم طبیعي او همیشني نه دي . ددوو هېوادونو د وګړو له خوا ټاکل کیږي او هر وخت چې وغواړي بدلون ورته ورکولی شي . د بېلګې په توګه هغه تړون چې په همدې اړوند د المان (German) او شوروي اتحاد (USSR) تر منځ په ۱۹۳۹م کې لاسلیک شوی و د قانوني والي سره سره دواړو هېوادونو دا سرحد همیشنی نه ګڼلو او یا دامور(Amore) سیند چې د چین (China) او شوروي اتحاد (USSR) تر منځ د سرحد په توګه ټاکل شوی او قانوني پړاو یې هم تیر کړی ولی بیا هم چین ته د منلو وړ نه دی .هغه مهال چې د سرحدونو په ټاکلو کې درې لومړني پړاوونه سرته رسیدلي وي دغه ډول سرحدونو ته ډیفکتو (Defacto) سرحدونه وایي .

مګر د دیجور (Dejure) یا قانوني بڼه هغه وخت نیسي چې څلورم پړاو یعنې وروستي تصویب پړاو (Ratification) یې هم تېر کړی وي ، همدارنګه د اوربند موقتي کرښې د دیفکتو په بڼه وي د بېلګې په توګه د شمالي او جنوبي کوریا ګانو (Koreas) د عرض البلد ۳۸ درجې چې دواړه کوریاګانې یو له بل څخه بېلوي ، دا کرښې سره ددې چې وروستنی او قانوني پړاو (Ratification) یې نه دی تېر کړی ولې بیا هم د دواړو هېوادونو تر منځ د سرحد په توګه منل شوی . په همدې ترتیب د شمالي عرض البلدونو ۲۱ درجې د مصر او سوډان تر منځ ګډ سرحد جوړوي چې البته ټول قانوني پړاوونه یې هم تېر کړي چې دې ډول سرحد ته دیجور (Dejure) سرحد ویل کېږي. مګر دغه سرحدي کرښه په ختیځو برخو کې د مالدارانو او کوچي قبیلو په موجودیت سره په دواړو هېوادونو کې د اصلي تګلارې څخه انحراف کوي چې معمولاً ددې ځای اوسیدونکو کوچي قبیلو ته هیڅ د منلو وړ نه دی چې دې ډول شکل ته یې دیفکتو (Defacto) ویل کېږي. پس ویلی شو چې نن ورځ په نړۍ کې زیاتره سرحدونه د دیفکتو (Defacto) په بڼه دي. لکه چې پوهېږو د دوو هېوادونو تر منځ سرحدونه زیاتره د یوې کرښې په بڼه ښودل کېږي مګر بیا هم ځینې نورسرحدونه لکه چې د عربستان Saudi Arabia او عراق Iraq تر منځ لیدل کېږي او یا په پخوا وختونو کې د عربستان او کویت په منځ کې موجود وو او په منځ کې یې ناپیلې سیمه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې په حقیقت کې دواړه هېوادونه يې د وېش برخه کې هوکړې ته نه دي رسيدلي رامنځته شوي (۵ : ۹۲،۹۳).

پدغه سيمه کې د پټرولو سرچينو د کشفيدو وروسته د واړو هېوادونو پريکړه وکړه تر څو هر هېواد ۵۰ په سلو کې ددې سيمې د پټرولو پلاس راوړنې خپلې کړي دواړو يادو شوو هېوادونو په پای کې د (۱۹٦۹ او ۱۹۷۱م) کلونو په اوږدو کې داسيمه په دوه برخو ووېشله چې شمالي برخه يې په کويت او سهيلي برخې يې په عربستان پورې تړاو ومونډ.

په ځينو سيمو کې د ديفکتو سرحدونو د تثبيت لپاره سرحدي کرښې د دوو موازي کرښو په وسيله ښايي ددې کرښو په منځ کې معمولاً نا پيلې سيمې موجودې وي چې د يو هېواد تر اغيزې لاندې هم نه وي .

همدرانګه د ۳۸ عرض البلد درجې يعنې د دواړو کورياګانو تر منځ سرحد د ۱۷ عرض البلد درجې يعنې د دواړو ويتنامونو Vietnams تر منځ سرحد د دواړو ويتنامونو د پيوستون څخه وړاندې ، د ختيځ او لويديځ برلين تر منځ سرحد او همدارنګه د بيت المقدس د ښار د دواړو برخو تر منځ سرحد (د ۱۹٦۷ م کال د جنګ څخه وړاندې) ددې ډول سرحدونو د بېلګو څخه دي چې البته ددې ډول سرحدونو ټول ډولونه د نظامي موخو له مخې او له جنګ څخه د مخنيوي لپاره رامنځته شوي (ايضاً : ۹۴، ۹۵).

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱.۵) نقشه: د شمالي او جنوبي کوریاګانو ترمنځ کرښه.

http://www.google.com.af/search?dcr=0&biw=1366&bih=677&tbm=isch&sa=1&ei=wIG8Ws6HBaSr6AT1mb_0.7DC5Ybn6Kgw

۴.۵. د سرحدونو ډولونه

کولی شو چې سرحدونه د څو اړخونو له مخې وېش کړو. لومړی دا چې سرحدونه د وچې، سمندرونو او فضاء بیا د وچې سرحدونه کولی شو چې پر ځمکې او وګړو د تطبیق له مخې کټګوري کړو او بل یې له طبیعي پدیدو څخه د ګټې اخېستنې له امله وبنایو.

۱.۴.۵. د پیدایښت او پر وګړو د تطبیق له مخې سرحدونو ډولونه

الف- هغه سرحدي کرښې چې په یوه سیمه کې د انساني ټولنو له میشت کیدو څخه وړاندې کښل شوې وي: دا ډول سرحدونه د سرحدونو غوره بېلګې ګڼل کېږي ځکه کله چې ورو ورو او په تدریجي توګه انساني ټولنې ددې ډول سرحدونو په څنډو او لمنو کې میشت

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېږي نو ځانونه د سرحد د قوانینو سره برابروي چې له همدې امله دا ډول سرحدونه هیڅ ډول ستونزې نه راولاړوي غوره بېلګه یې د الاسکا (Alaska) او کاناډا (Canada) تر منځ سرحد دی ، ځکه کله چې په ۱۸۲۵– ۱۸۲۷م کلونو کې د روسانو او انګریزانو تر منځ ددې کرښې د ویستلو پریکړه کیده هیچا په دغو سیمو کې ژوند نه کولو ، دا ډول سرحدونه د انتي سیدنت (Anticedent) سرحدونو په نوم یادیږي . بله بېلګه یې د امریکا د متحده ایالاتو (USA) او کاناډا (Canada) تر منځ سرحد دی چې په ۱۷۸۲–۱۸۴۶م کې ټاکل شوی (۵ : ۸۸).

(۲.۵) نقشه: د کاناډا او الاسکا ترمنځ کرښه.

http://www.google.com.af/search?dcr=0&biw=1366&bih=641&tbm=isch&sa=1&ei=0o-8WvyNLKSg6ATgkILIBA&q=%...1c.1.64.psy-ab..0.0.0....0.oyWM5pDhs-k

ب ـ هغه سرحدونه چې له وګړو څخه په ګڼو سیمو کې غزیدلي وي خو د سیمو کلتوري ارزښتونو ته په کې درناوې شوی وي : دا ډول سرحدونه د سبسي کونت (Subsequent) په نوم یادیږي ددې ډول سرحدونو غوره بېلګې د زیاتره اروپایي هېوادنو تر منځ لیدل کېږي او بله بېلګه یې د هند او پاکستان له ازادۍ او وېش (۱۹۴۷م کال) څخه وورسته د دواړو هېوادونو تر منځ سرحد دی (۹ : ۱۹).

ج . هغه سرحدونه چې دیوې سیمې د اوسیدونکو کلتوري ارزښتونو ته د درناوي پرته یوائې د نړیوال سیاست په پایله کې کښل شوي وي : ددې ډول کرښو په غزولو سره هغه وګړي چې د یوې ژبې، یو کلتور اویو نژاد څخه وي او کلونه کلونه یې یو له بل سره دیو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلتور په درلودلو سره لکه د ورونو په څیر ژوند کړي وي په بېلا بېلو هېوادونو پورې تړل کېږي چې د افریقایي هېوادونو تر منځ زیاتره سرحدونه او د افغانستان په ختیځ او سهیل ختیځ کې د دیورند Durand سرحدي کرښه یې غوره بېلګې دي. په بله ژبه زیاتره هغه سرحددونه چې له لومړۍ نړیوالې جګړې څخه وروسته په بېلا بېلو لویو وچو کې د استعماري هېوادونو په وسیله منځته راغلي ددې ډول سرحدونوڅخه ګڼل کېږي. همدا وجه وه چې په زیاترو ازادو افریقاي هېوادونو کې سرحدي کشمکشونه له غوره سیاسي مسایلو څخه دي چې د توګو ، ګانا ، بنین ، نائجریا او کامرون هېوادنو سرحدونه ددې ځای د اوسیدونکو ژبې او نژاد ته په نه پاملرنې سره ټاکل شوي دي او همدا لامل دی چې د ګاونډیو تر منځ یې همیشني مخالفتونه موجود دي. ددې ډول سرحدونو نورې بېلګې د حبشې شمال ختیځ سیمې او د جیبوتي د جمهوریت تر منځ سرحد دی چې د سومالې د وګړو په وېش تمام شوی . همدارنګه د کینیا او تانزانیا تر منځ سرحد چې د ماسائي (Masai) د وګړو وېش په‌کې رامنځته شوی . په همدې ترتیب د زایر او کانګو هېوادونو تر منځ د کانګو د وګړو وېشل ددې ډول سرحدونو بېلګې دي . په همدې ډول د نائیجریا په شمال دموریتانیا په جنوب ، په کلمبیا ، د مکسیکو په شمال ، د برما شمال ختیځ او شمال لویدیځ ، د عراق شمال ختیځ او یو شمېر نورو ختیځو اروپایي هېوادونو کې ددې ډول سرحدونو بېلګې لیدل کېږي. دا ډول سرحدونه د تحمیلي سرحدونو Superimposed په نوم یادیږي (۵ : ۹۴)او (۹ : ۱۹،۲۰).

۵ . ۴ . ۲. طبیعي عوارضو سره د تطابق له پلوه سرحدونه

هغه سرحدونه چې له فزیکي پدیدو څخه په ګټې اخېستنې سره ټاکل کېږي او د طبیعي سرحدونو په نوم یادیږي . ددې ډول سرحدونو څخه ګټې اخېستنې له ډېر پخوا څخه د هېوادونو په منځ کې رواج درلود. ددې ډول سرحدي کرښو د ټاکلو اصلي لامل دادی چې د سرحدونو په نښه کولو او د تثبیت پړاوونه یې په اسانۍ سره بشپړېږي ، همدارنګه ددې ډول سرحدونو دفاعي ارزښت هر وخت او بیا په ځانګړي ډول په پخوا وختونو کې زیات و.لیکن باید څرګنده شي چې دې ډول سرحدونو ته د طبیعي سرحدونو اصطلاح ورکول

(c) ketabton.com: The Digital Library

ناسمه ده چې ګویا دا ډول سرحدونه په طبیعي بڼه رامنځته شوي او د بدلون وړنه دي . ددې ډول سرحدونو اصلي رول دا وي چې د دوه هېوادونو د قلمرو سیمې یو له بل څخه بېلوي او عادتاً ددې ډول سرحدونو د وګړو تر منځ اړیکې او پیوستون کم لیدل کېږي. پدې ډول سرحدونو کې د وګړو د تېریدو راتریدو لپاره یو یا څو ځانګړي معبرونه یا د تیریدو ځایونه ټاکل کېږي چې همدا معبرونه په اسانۍ سره دفاعي وړتیا هم لري . او په همدې ترتیب ددې ډول سرحدونو څارنه او کنترول د لږو لګښتونو په ګاللو سره کېږي دا ډول سرحدونه غوره او دوام لرونکي سرحدونه ګڼل کېږي ځکه چې سربیره پر دفاعي او نظامي ارزښت یې د نقشې پرمخ ددې ډول سرحدونو ټاکل او تثبیت اسانتیاوې لري. پردې ټولو غوره والو سربیره کیدای شي دا ډول سرحدونه ځینې ستونزې هم ولري د بېلګې په توګه شونې ده چې د غرونو په درو کې ځینې وګړي استوګن وي هغه وخت چې دا ډول سرحدونه ددې فرهنګي او ټولنیزو مرکزونو څخه تېرېږي کیدی شي چې ستونزې راولاړې کړي چې همدغو غرنیو وګړو ته د منلو وړ نه وي د بېلګې په توګه له چین (China) او هند (India) تر منځ د تبت (Tibit) د سیمې او د همالیا د لړیو منځنۍ سرحدي کرښه (مکمهان) چې په ۱۹۱۴م کې تثبیت شوی وه لیکن هیڅ وخت په سیمه کې په نښه نه شوه (۵ : ۸۹،۹۰)

په همدې ترتیب د الاسکا (Alaska) ایالت او کاناډا (Canada) او همداسې د چیلي (Chile) او ارجنټاین (Argentina) تر منځ سرحدونه چې د اندیز د لړیو په غرنۍ سیمه کې دي، د دواړو هېوادونو د ۱۸۸۱م کال تړون پر بنسټ د سرحدي کرښو ټاکلو لپاره له جهیلونو کانالونو او سیندونو څخه ګټې واخیستل شوې او ددې جهیلونو ، کانالونو او سیندونو د ګټې اخیستلو غوره والی یې د غرونو په پرتله له دوه اړخونو څخه وښودلو . یو دا چې ددې پدیدو پلن والی د غرونو په پرتله کم وي او د نقشې پر مخ ښه ټاکل کېږي او بله دا چې د ځمکې په مخ یې په نښه کول اسانه بریښي ، ددې ډول سرحدي کرښو په ټاکنه کې د سیند د بستر ژور ترینه سیمه (Thalweg) او یا د سیند منځنۍ برخه (Median) د سرحد په بڼه ټاکل کېږي (۹ : ۲۱) .

(c) ketabton.com: The Digital Library

له ۱۹۲۰ز څخه راورسته دا پریکړه وشوه چې د سیندونو منځنی بستر د سرحد په توګه باید وټاکل شي. خو پټه دې نه وي چې پدې وروستیو کې د تکنالوژۍ پرمختګ او ورڅخه د سیندونو له اوبو څخه په ګټې اخیستنې لکه د اوبه خور سیستم ، د برق پلاس راوړلو، کشتۍ چلولو او داسې نورو موخو کې یې د سیندونو ارزښت او ورڅخه یې د ګټې اخیستو پروسې ګړندۍ کړې او د سرحدي کرښو په توګه د سیندونو ټاکلو زیاتې ستونزې او باریکۍ راپیدا کړې. له بلې خوا دا چې دسیندونو د اوبو اندازه او تګلارې د بدلون په حال کې وي او ثابتې نه وي نو نشي کولی چې د یو ثابت سرحد په توګه رول ولوبوي. په زیاترو سیندونو کې د اوبو بهیدل داسې وي چې له یو لوري په ساحلي ځمکو ورشیله کېږي او بلې خوا ته خپل بستر پرېږدي چې دغه ډول کړنې په جغرافیه کې د اکریشن (Accretion) په اصطلاح یادېږي . د افغانستان په شمال کې د آمو سیند یې غوره بېلګه ده ، همدارنګه ځینې وخت سیندونه په وچو غاړو کې خپلې تګلارې ته پوره بدلون ورکوي نو که چېرته دغسې سیندونه د دوو ملکونو تر منځ سرحد وټاکل شي نو زیاتې ستونزې به وزېږوي . د سیندونو دا ډول ناڅاپي بدلون اولڅن (Avulsion) بلل کېږي چې د هلمند Helmand سیند یې د افغانستان Afghanistan او ایران Iran تر منځ ددې ډول سرحد غوره بېلګه بښیي(۵: ۹۱، ۹۲).

همدارنګه هغه پنځه ګوني جهیلونه چې د امریکا متحده ایالاتو (USA) او کاناډا (Cananda) تر منځ سرحد جوړوي .دا جهیلونه ددواړو هېوادونو په منځ کې په دوه برابرو برخو وېشل شوي دي ، په همدې ترتیب په افریقا کې د کاریب (Karib) او همدارنګه د ویکتوریا جهیلونه (Victoria lake)د پورته سرحدي کرښو په بڼه ټاکل شوي دي. برعکس ځینې نور جهیلونه لکه تي تي کاکا او چاد کې د طول البلد او عرض البلد کرښې او یا هغه کرښې چې د قطب نما په مرسته رسم شوې وي د سرحدونو په بڼه ټاکل کېږي چې په دې ډول ټاکنو کې ددې جهیلونو څخه هېوادونه په نا برابره توګه ګټه اخلي (۹: ۲۳).

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځنګلونه او جبه زارې هم هغه طبيعي پديدې دي چې له پخوا څخه انساني ټولنو د بېلتون لامل ګرځېدلي او له همدې امله عادتاً د سرحدونو په ډول منل شوي. چې د بېلګې په توګه يې په افريقا کې صحراى اعظم (لوې دښتې) څخه يادونه کولی شو (۵: ۹۳).

همدارنګه د اروپا د شمال ختيځ ځنګلونه چې له شوروي اتحاد (USSR) څخه د فنلينډ(Finland) او لتواني (Lithuania) له جمهوريت څخه د پولينډ (Poland) د بېلتون لامل ګرځيدلي . اګر چې د جبه زارو پراخوالی ډېر زيات نه وي ولې بيا هم دا ډول فزيکي پديدې هم د سرحدونو په توګه تر ګټې لاندې نيول شوي . د بېلګې په توګه د بلجيم (Beljium) او هالينډ (Netherland) تر منځ د ميوز (Meuase) او راين د سيندونو لاندينۍ وادي چې يوه جبه زاره ده د دواړو هېوادونو تر منځ په سرحد منل شوې.

همدارنګه د دوو نړيوالو جګړو په منځ پړاو کې د پولينډ (Poland) سره د شوروي (USSR) د سرحدونو په ټاکلو کې له جبه زارو څخه ګټې اخيستل شوی . ددې ډول سرحدونو ټاکل زياتره وخت او بيا په ځانګړې توګه هغه مهال چې د همدې جبه زارو څخه اقتصادي په لاس راوړنې شونتيا پيدا کړي ، نو دغه وخت د هېوادونو تر منځ د لانجو او ستونزو د پيدا کيدو لامل ګرځي. د بېلګې په توګه دهند او پاکستان په سرحدونوکې د) Ran of Catch (سيمه چې په ۱۹۶۵م کال کې د دواړو هېوادونو تر منځ د سياسي ناندريو زيږنده شوه، تر څو چې په ۱۹۶۸م کې دا ناندريزه مسئله حل وفصل شوه (۹ : ۲۳،۲۴).

پټه دې پاتې نه وي چې په زياترو هغو ملکونو کې چې د سرحدي کرښو په ټاکلو کې له طبيعي پديدو څخه د ګټې اخيستنې شونتيا نه وي نو د طول البلد او عرض البلد له کرښو څخه د سرحدونو د ټاکلو په موخه کار اخلي ، له دې ډول سرحدونو څخه لومړی ځل په (۱۷۹۵م) کې د فلوريدا (Florida) په سيمه کې د اسپاني(Spain) او د امريکا متحده ايالاتو (USA) تر منځ ګټه واخيستل شوه چې دې ډول سرحدونو ته هندسي سرحدونه وايي . اګر چې دا ډول سرحدونه د ځمکې او نقشې پرمخ په اسانۍ سره د ټاکلو وړتيا لري مګر دا چې عادتاً د هغې سيمې د اوسيدونکو اقتصادي ، ټولنيزې او فزيکي وضعې ته په کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

درننبت پرتـه ټاکـل کېږي نـو زيـاتره مهـال د نـاندرو د پيدايښت خطر پـه کـې وي . ددې ډول سرحدونو غوره بېلګه دشمالي عرض البلد ۴۹ درجې کرښه ده چې د کاناډا (Canada) او د امريکا متحده ايالاتو (USA) تر منځ پـه ۱۸۱۸م کـال کې د سرحدي کرښې پـه توګـه ومنـل شـوه . همدارنګـه د هندسـي سـرحدونو نـورې بېلګـې د امريکـا دمتحـده ايـالاتو پـه دننـه ، استراليا، افريقايي هېوادونو، منځني ختيځ او دې ته ورته په نورو سيمو کې ليدل کېږي (۹: ۹۴) .

په دې وروستيو کې سرحدونو (پولـو) خپـل ماهيت لـه لاسه ورکړی دی او ځـای يې مرزونو (کرښو) ته پرېښی دی ، نو لازمه بـه وي چې د سرحدونو (پـولـو) پـر ځـای پـه مرزونو (کرښو) رڼا واچوو .

۵ . ۵ . د پولې او کرښې مفاهيمو پېژندل

۵ . ۵ . ۱ . د سرحد او مرز د تعريف تاريخي بهير

په برهان قاطع کې راغلي دي : ((دربرهان قاطع امده است" مرز به فتح اول و سكون ثـاني و زای نقطـه دار)) هغـې ځمکـې تـه وايـي او ويـل شوي دي چې د مربع پـه بڼـه جوړه وي، څنډې يې راجيګې وي او په منځ کې يې څه کښت کوي ، دسرحد په معنی هم راغلی .

ياده شوې توضيح د برهان قاطع له فرهنګه ، پـه فارسي ژبـه کـې لـه پخوانيو تعريفونو څخه ده ، او همـاغـه د سرحد "د بېلتون کرښه" معنی يې په اوستايي او پهلوي متنونو کې راغلې . د مـرز اصطلاح او د هغـې مترادفـه "سـامان "د دوو ځمکـو مـنځ معنـی لـري . همدارنګـه نـورې اصطلاح ګانې لکه "کنـارګ " هم پـه متنونـو کې لېدل کېږي چې ټولې د مرز پـه معنـی کـارول شوي . د پهلوي په متنونو کې د "کېش " کلمه د مرز په مفهوم راوړل شوې ، چې همـاغـه د سرحد او دوو ځمکو ترمنځ د بېلتون پـه معنی ښودل شوې . دکشور کلمه هم له دوو برخو يعنې "کېش" د مرز او "ور" د لرونکي پـه معنـی ترکيب شـوې . پـه داسې حـال کې چې مرز پـه فارسي کې د" سـامان "لـه مفهـوم څخـه اخوا نـه وراوړي او هغـه خط (کرښـه) دی چې دوه هېوادونـه يـا دوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیاسي واحدونه سره بېلوي . "سرحد "په حقیقت کې د نهایي یا اخیرني مفهوم میزان یا اندازه جوړوي ، په داسې حال کې چې "مرز" د فرضي کرښې ښکاره کېدونکی ځای دی چې یو له بل سره دوه ځواکونو لخوا د سیاسي-نظامي فشارونو په پایله کې منځته راځي . "سرحد" د دوه سیاسي -اقتصادي خپلواک او له یو بل څخه بېل موجودیتونو د تماس سیمه ده چې په داړ سره کولی شي د یو حکومت د نفوذ او د بېرونۍ قدرت محدوده وګڼل شي ، او یوه سرزمیني پدیده ده چې له یو مرز څخه ډېره پراخېږي او د یوې سرحدي سیمې حالت غوره کوي (۳۲ : ۴۲).

د سرحد مفهوم د بېلابېلو ملتونو په نزد توپیر کوي .ژان ګاتمن اشاره کوي : د ځینو ملتونو په آند سرحد په محیط کې هغه کرښه ده چې باید ورڅخه ساتنه او دفاع شوې وای . د "طبیعي سرحد "فرانسوي مفهوم شاید تردې ډېر غوره وي ، د نورو ملتونو په نزد سرحد هغه راچاپېره سیمه وه چې د ټولنیزو او اقتصادي بدلونونو سبب کېده ، چې د ملت د موجودیت لامل او د ملت د ګټو په خوندیتوب کې اغېزمنه ګرځېده .

سرحد د ځمکې پرمخ هغه پدیده ده چې پراخوالی یې له یو خط (کرښې) څخه پلن او د سیمې حالت غوره کوي ، سرحد ښایي د موانعو لکه غر، سیند ، دښته ... او داسې نورو لرونکی وي .دا پدیده د اوږدوالي له مخې معلومه وي ، مګر پلنوالی یې ښایي ټاکلی حد و ،نه لري او د هېوادونو ترمنځ د قراردادونو او د بېلابېلو موخو له مخې ښایي معینې اندازې ورته پام کې ونېول شي . مرز د دوو هېوادونو ترمنځ د بېلوالي کرښې ته وایي . د وروستني تعریف پر اساس د ځمکني ، سمندري ، هوایي او تحت الارضي قلمروونو وروستی حد د هر هېواد لپاره مرز ګڼل کېږي . مرز د یو هېواد لپاره د ګاونډي هېواد د بېلتون او پېژندلو تر ټولو غوره لامل دی .

نوې دنیا د سیاسي جغرافيې پوهان په دې آند دي چې "مرز "نوی مفهوم دی او په اروپا کې د صنعتي انقلاب وروسته منځته راغلی ، هغوی په دې باور دي چې دقیقو کرښو ته اړتیا په نوولسمه پیړۍ کې ولیدل شوه (۱۰ : ۳،۴).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲.۵.۵. دسرحد اومرزتوپیرونه

مرزونه په ټولیزه توګه د یو سیاسي نظام یا حکومت د حدوداتو او قلمرو د حاکمیت او مالکیت ټاکونکي دي، او هېوادونه یو له بله تمیز او بېلوي. په تېرو وختونو کې هېوادونه یو تر بله په مرزي کرښو نه بېلېدل، بلکې په سرحدونو یا سور لرونکو پولو یو له بله لېرې واقع او پېژندل کېدل. سرحدونه جغرافیایي ـ سیاسي سور لرونکې سیمې وې او لزوماً د هېوادونو ترمنځ تفکیک کوونکې نه وې. دا سرحدي سیمې ددې تر څنګ چې د دوو هېوادونو محدودې یې یو له بله بېلولې د هېوادونو حرص (لالچ) یې هم تحریکولو (پارولو) چې په پایله کې به یې په اشغال لاس پورې کولو. ځینې وختونه سرحدونه د طبیعي عوارضو او پدیدو لکه غرونو، سیندونو، دښتو، ځنګلونو ... او داسې نورو لرونکي وو، چې د یو طبیعي مانع په توګه یې عمل کولو او ځینې وختونو کې به یې یوه سرحدي سیمه د حایل سیمې په توګه وه، چې د دواړو ګاونډیو هېوادونو د ټکر او تماس مانع کېده (۱۰: ۲).

د نوولسمې پېړۍ په وروستیو او د شلمې پېړۍ په لومړیو کې د اروپایانو د امپریالستي دوران د پراختیا په اوج کې سرحدونه د سیاسي خبرو اترو یوه شریکه برخه او د دوه هېوادونو ترمنځ د سیاسي وېشنې ښودونکي وو. نن ورځ مرزونه نوې بڼه لري، مرزونه د نړیوالو جریانونو، د انساني استوګنځایونو او د اقتصادي پراختیا تر اغېز لاندې د سرحدونو ځای نیوونکي شول، هغه سرحدونه چې په ځیرکتیا د کرښو په ډول ټاکل شوي دي. په هر حال اوس هم له دواړو اصطلاحګانو څخه په جغرافیه کې ګټنه کېږي، مګر د مرز اصطلاح په څرګنده توګه د یو عام نوم په ډول د جغرافیایي وېشنو د تشریح لپاره منل شوې (۸: ۱۸۴).

تاریخي نښې راښیي چې د سرحد مفهوم په پخوا وختونو کې د هغه په پرتله چې نن ورځ ور څخه استنباط کېږي توپیر لري. په پخوا وختونو کې به معمولاً سرحد د یوې کرښې په بڼه نه و او یوې پراخې سیمې به د دوو امپراتوریو ترمنځ د بېلتون حد جوړولو، اصلاً دا ډول سرحدي سیمې د یوې امپراتورۍ د پرمختګ د امکان وروستی حد په ګاونډې سیمه کې تمثیلوي؛ که څه هم په دې اړه هم استثنات موجود وو لکه د چین او روم پخوانیو امپراتوریو کې د هغو سرحدونه یې غوره بېلګه ده. سره له دې چې دا سرحدونه د هېوادونو ترمنځ د

(c) ketabton.com: The Digital Library

مساوي حقوقو او ارزښت لرونکي نه و ، به بله ژبه دا ډول سرحدونه د رومیانو او چینایانو لپاره هغه کرښې وې چې خپل مدنیت یې د نورو له بربریت او وحشت څخه پرې بېلولو . همدارنګه د انګلستان په شمال او د جرمني په جنوب کې د دیوال جوړول د سرحدونو نورې بېلګې وې (۴ : ۷۳).

سرحدونه اوسرحدي کرښې تل د پوهانو لپاره په سیاسي جغرافیې کې د خوښې وړ موضوعګانې دي . باید وویل شي چې د دواړو اصطلاحګانو ترمنځ روښانه توپیر نه لیدل کېږي . د د۱۹مې پېړۍ په وروستیو او د ۲۰مې پېړۍ په لومړیو یعنې د اروپایي استعمار د اوج په کلونو کې د Frontier یا سرحد اصطلاح د هېوادونو ترمنځ د سیاسي وېشنې ښودلو لپاره یا د هېوادونو د اوسېدونکو د استوګنې ځایونو د حدوداتو د ټاکلو په موخه د هېوادونو ترمنځ تر ګټې لاندې راغلې وه . نن ورځ په نړۍ کې د استوګنې ځایونو او اقتصادي سیستم کې د بدلون له امله سرحدونه (Frontiers) په سرحدي کرښو (Boundaries) چې د هېوادونو حدودات په دقیقه توګه ټاکي تبدیل شوي . که څه هم دا دواړه اصطلاحګانې نن هم په جغرافیه کې تر ګټې لاندې دي مګر په جغرافیه کې د سیاسي وېش ښوونې او ګټې وړ مروجه او معمول اصطلاح په اوسني وخت کې سرحدي کرښه (Boundary) ده (ایضاً : ۸۱).

دمرز او سرحد اصطلاح په پراخه توګه د جغرافیه پوهانو او نورو لخوا د سیاسي وېشنو لپاره په ځانګړي توګه په ملي سطحه ترګټې لاندې راځي . په دې اړه ددې دواړو ترمنځ توپیر پیدا کول ستونزمن دي . د۱۹مې پېړۍ په وروستیو او د ۲۰مې پېړۍ په لومړیو کې د اروپایانو د امپریالستي پراختیا د اوج په وخت کې ، سرحدونه د سیاسي خبرو اترو مشترکه برخه وه او د دوو هېوادونو او یا دایمي وګړو د استوګنو ځایونو د وېشنې ښودونکي وو . نن ورځ سرحدونه نوې بڼه لري ، سرحدونه په مرزونو چې د کرښو په توګه ټاکل شوي ، ځای ناستي دي . که څه هم ددې دواړو اصطلاحګانو څخه په سیاسي جغرافیې کې ګټه اخېستل کېږي مګر د مرز اصطلاح د یو عام نوم په توګه د جغرافیایي وېشنو د تشریح لپاره منل شوې ده (۳ : ۱۸۴) . همدارنګه د نیومن په آند چې مرزونه د سرحدي سیمې ځای ناستي دي (۶ : ۲) .

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې لپاره چې د سياسي کرښو (مرز) او سياسي پولو (سرحد) ترمنځ په دې وروستيو کلونو کې ډېرو توپيرونو ته د سياسي جغرافيې پوهان قايل شوي دي له همدې امله غواړو چې د کرښو (مرزونو) توضيح هم په لاندې څو کرښو کې وکړو.

۳.۵.۵. سياسي مرزونه

انسان د خپلو کارونو د ترسره کولو او ځانګړو کولو په موخه د خپلې استوګنې په وروستيو برخو يا د چاپيريال په وروستيو برخو کې د سياسي کرښو تاکلو ته اړتيا لري، ددې مفهوم پراختيا موندونکې بېلګه چاپيره کرښه ده، چې د يو ملت د چارو وروستۍ پراخه شوې سيمې ځانګړې کوي او سياسي اړخ مومي چې سياسي کرښه يعنې مرز ورته ويل کېږي. کولی شو د يوې ځمکې (هېواد) وروستۍ څنډې (حاشيې) په درې طريقو سره وټاکو.

۱. کرښه (مرز) : چې د انګليسي اصطلاح (Boundary) سره مترادفه ده، او په خلا يا تشه کې د يوې کرښې څخه چې د "موږ" مفهوم له "هغوی" څخه بېلوي عبارت ده. ددې موضوع د ښه روښانتيا لپاره لاندې انګليسي جمله ليکو.

Boundary is a line in space for separating the concept of us from them.

۲.پوله (سرحد) : چې د انګليسي ژبې (Prontier) اصطلاح سره ورته ده، او عبارت له هغې نسبتاً پراخې يا پلنې سيمې څخه ده چې د دوو هېوادونو يا دوو ځمکو په اخېرنۍ برخه کې واقع وي او دوه ګاونډي هېوادونه نه وي توانېدلي چې ځانګړې کرښه (مرز) هلته رامنځته کړي. نن ورځ د زياتو هېوادونو په منځ کې د سياسي کرښې (خط مرزی) په ټاکلو سره د پولې (سرحد) مفهوم عملاً نشته، خو داسې ښکاري چې دې مفهوم خپل ځای "حايلو سيمو" مفهوم ته پرېښی وي.

۳.څنډه : چې په انګليسي کې ورته (Border) او په فارسي کې ورته (سامان) وايي او د يو قلمرو وروستۍ څنډه ده چې د کرښې دواړو غاړو ته پرته وي. د سامان (څنډې) اصطلاح

(c) ketabton.com: The Digital Library

په فارسي کې د استوګنې ملکیت، باغ او یا د کرنې لپاره کاروي، او د مالکیت یا محدودې څنډې ورڅخه موخې دي (۳۲ : ۴۶، ۴۷).

۵. ۶. د کرښو ډولونه

ځینې انګلیسي کرښه کښونکي لکه لارډجورج کرزن(Lard George Curzon) او سر هنګرفورد هولډیچ(Sir Hongerford Holdich) چې د ایران او هند (اوسني پاکستان) کرښې یې کښلې د کرښو (مرز) په واقعیت لرلو سره معتقد وو، او طبیعي کرښې یې د کرښو غوره کرښې ګڼلې. همدارنګه امریکایي ریچارد هارتشون کرښه (مرز) په انساني نړۍ کې اړینه ګڼله، او کرښې یې په پنځو ډولونو په لاندې توګه وېش کړي.

۱ـ هغه کرښې چې د مهاجرینو لخوا له استوګنې پرته سیموکې راپیدا شوې، چې ورته (Pioneer) وایي.

۲. هغه کرښې چې په طبیعیت کې د وګړو تر استوګنې مخکې شتون لري یعنې (Anticedent) کرښې.

۳. هغه کرښه چې په نوبت سره د یو هېواد یا یو ملت په څو ټوټو کېدو او یا وېش تمامې شوې وي او په تطبیقي توګه رامنځته شوې وي؛چې (Subsequent) کرښې یې بولي.

۴.تحمیلي کرښې لکه د اروپایانو لخوا چې د نړۍ په نورو برخو کې د پیدا ایښت په لومړیو وختونو کې تحمیل شوي لکه د ډیورنډ کرښه؛ چې(Superimposed) ورته هم ویل کېږي.

۵. ترک شوې کرښې یا (Relict) : هغه غوره نېوکه چې د کرښو په ډلبندۍ کې پر هارتشون وارد ده، هغه داده چې هره کرښه چې متروکه وي؛ نور خو کرښه نه ده. په اوسنۍ (۲۱مه) پېړۍ کې د کرښې د مفهوم په کارولو ښایي هغه ډلبندي چې د هارتشون لخوا شوې د سیاسي او جغرافیایي ټینګ منطق څخه چندان برخمنه نه وي. ښایي په اوسنۍ سیاسي نړۍ کې کرښه(مرز) په لاندې توګه ډلبندي کړو(۳۲ : ۵۱).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵.۷. د کرښو نوې ډلبندي

لکه چې وویل شول د دوو خپلواکو محدودو د تفکیک لپاره د کرښې (مرز) کلمې د کارونې تاریخ ډېر پخوانی نه دی، دا اوسنۍ د کرښې کلمه د سرحد ځای ناستې ده. نن ورځ د بېلابېل ډوله کرښو شاهد یو چې ځینې یې په لاندې توګه پېژنو.

۵.۷.۱. طبیعي کرښې

دا ډول کرښې د طبیعي یا جغرافیایي عوارضو لکه غر، د رې (لګډې)، رودخانې یا د سیندونو په وسیله منځته راغلې وي. په همدې توګه طبیعي کرښې یا د وچې کرښې د غرونو او درو په امتداد، بیدیاوو په منځ کې، د کرنیزو ځمکو په امتداد او د داسې نورو کې جوړېږي، او اوبیزې کرښې د سیندونو یا سمندرونو په امتداد کې ټاکل کېږي. سیندنۍ کرښې په دوه ډوله دي. د کشتۍ چلولو وړ سیندونو کې د نړیوالو منل شوو مقرراتو پر اساس د سیندونو د تالوګ (Thalweg) یا (قعر الماء) یعنې د سیندونو ژورې برخې په امتداد ټاکل کېږي، لکه په شط العرب (اروند رود) اوبو کې د ایران او عراق سیندنۍ کرښه چې د ۱۹۷۵م کال د پرېکړې پر اساس ټاکل شوې ده.

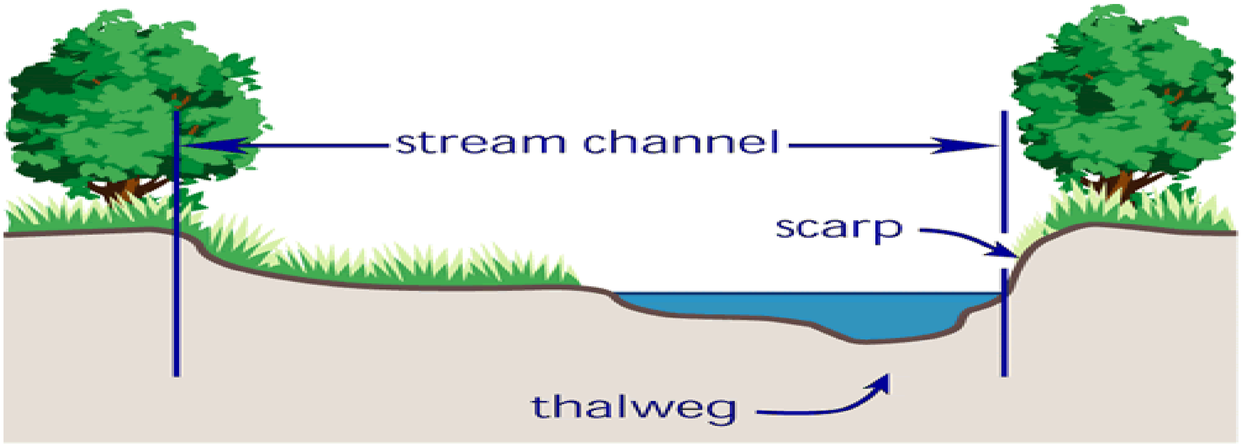

(۱.۵) انځور: د تالوګ پر اساس اوبنۍ کرښه.

http://www.google.com.af/search?dcr=0&biw=1366&bih=598&tbm=isch&sa=1&ei=23G3Wq6QLeqF6ASezqD4Bg&q=Thalweg&oq=

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کشتۍ چلونې په نه وړ اوبو کې کرښه (مرز) د غاړې هېوادونو د پرېکړې پر بنسټ د سيندونو د څنډو پر امتداد يا د اوبو منځنۍ کرښې (وسط الماء) په امتداد ټاکل کېږي (۳۲ : ۵۲).

۲.۷.۵. فرهنګي کرښې

دا ډول کرښې معمولاً د بېلابېلو فرهنګونو بېلوونکې وي، پرته له دې چې حتمي په سياسي بڼې منځته راشي او د جغرافيايي صفحې پر مخ ترسيم شي، مګر که چېرته د بېلابېلو فرهنګونو محدوده له يو بل سره د بېلو ملتونو محدودې سره تطبيق پيدا کړي، سخته ده چې د هغو ملتونو جغرافيايي-سياسي بېلوونکې کرښې د هغو تر منځ فرهنګي کرښې وګڼل شي.

۳.۷.۵. سياسي کرښې

دا ډول کرښې سياسي فلسفې يا ايډيالوژيانې يو له بله بېلوي. يا په بله ژبه سياسي کرښې له يو سياسي متشکل واحد څخه د نورو سياسي متشکله واحدونو د بېلولو او پېژندلو غوره لاملونه دي. سياسي کرښې په يو هېواد کې چې د هر ډول طبيعي وحدت لرونکې هم نه وي؛ سياسي وحدت رامنځته کوي (ايضاً : ۵۵).

۴.۷.۵. قومي کرښې

دا ډول کرښې يو له بل څخه بېل قومونه بېلوي، په هره ځمکه کې د يو قوم جغرافيايي پراخه ورستۍ محدوده له نورو قومونو څخه دهغه قوم بېلوونکې کرښه ده. شونې ده دا ډول کرښې پر فرهنګي کرښو تطبيق شي او يا د ذهنيت له حد څخه بېرون نه شي، خو هغه مهال چې يو قوم يو ملت وي يا څو يو ريښه لرونکي قومونو يو ملت منځته راوړی وي؛ له نورو ملتونو څخه د هغه ملت بېلوونکې کرښې "قومي" کرښې ګڼل کېږي (۱۲ : ۱۷).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵.۷.۵. تحمیلي کرښې

دا ډول کرښې هغه کرښې دي چې پرته له دې چې د هغې سیمې د استوګنو فرهنګي ، دیني یا قومي جوړښت ته په کې پام شوی وي؛ د نړیوال سیاست په پایله کې رامنځته شوي (۱۲ : ۱۷). په پخوا وختونو کې نړیوالو یا سیمه ییزو قدرتونو کولی شول د خپلې خوښې کرښې د خپلو مستعمراتو تر منځ یا د خپل ځان او کمزورو هېوادونو تر منځ تحمیل کړي. په اوسنۍ نړۍ کې بر تر قدرتونه په ځانګړو شرایطو کې ځان ته اجازه ورکوي تر څو د دوو یا د څو ښکېلو هېوادونو تر منځ د نا امنیو او جنګ د ختمولو لپاره په دغو د پولو پر سر لانجو کې ښکېلو هېوادونو باندې د ملګرو ملتونو ټولنې لخوا تحمیلي کرښې تحمیل کړي. ددې ډول تحمیلي کرښو غوره بېلګه په نننۍ نړۍ کې د کوېټ او عراق تر منځ په وچه کې تحمیل شوې کرښه ده؛ چې په ۱۹۹۳م کال کې تحمیل شوه. که څه هم کوېټ ددې کرښې سره خوښ دی، خو عراق خپله نا خوښي ورسره اعلام کړې ده؛ او دا کرښه یې تحمیلي ګڼلې ده (۳۲ : ۵۶).

۶.۷.۵. اقتصادي کرښې

چې د ګمرکونو په جوړېدو سره په سرحدي کرښو کې ښکاري. په دې وروستیو کې د ازاد بازار اقتصاد "د نړیوال‌توب" او د خبر رسونې انقلاب (Information technology) ددې کرښو رول بدل کړی (۱۲ : ۱۷).

۷.۷.۵. هندسي کرښې

په زیاترو هېوادونو کې د کرښو په ټاکلو کې له طبیعي عوارضو څخه ګټه نه شونې وي ، له کواردینېټونو (طول البلد او عرض البلد) او یا له سیده او ګردو کرښو څخه ګټه اخلي؛ دې ډول کرښو ته هندسي کرښې وایي (ایضاً:۱۷).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۸.۷.۵. متروکه کرښې

دې ډول کرښو د سیاسي کرښو په عنوان خپل باور له لاسه ورکړی دی ؛ خو نښې یې تر اوسه په سترګو کېږي (۱۲ : ۱۷) .

۸.۵. د کرښو کښلو ټولیزې ځانګړتیاوې

کرښې د زیاتو ځانګړنو لرونکې دي ، مګر داسې معلومېږي چې څلور غوره ځانګړتیاوې یې په لاندې توګه وښایو .

۱. کرښه سربېره پردې چې د هېوادونو ترمنځ د حدودو د ټاکلو لپاره کښل کېږي ، شونې ده چې د ځانګړو غوښتو او شرایطو پر مهال دوه ټولنې یو له بله بېلې کړي ، د بېلګې په توګه د اسرایلو او فلسطینیانو ترمنځ دیوال چې د اسرایلو په وسیله جوړ شوی دی .

۲. ښایي چې کرښې له مقابل لوري څخه د وېرې او امنیتي ستونزو له امله جوړې شي ، لکه د دواړو شمالي او جنوبي کوریا ګانو ترمنځ کرښه چې په ماینونو پوښل شوې ده .

۳. ښایي چې کرښې له ټولیزه اړخه د دوو ټولنو ترمنځ منځته راشي او اصولاً قومیت پورې تړاو نه لري ، لکه په ځینو هېوادونو کې د بډایو او غریبو ترمنځ کرښې .

۴. په ځینو لویو وچو کې کرښې د ځمکې لاندې سرچېنو د تصرف او اوبو او نفتو ته د لاس رسي له امله په سیالۍ کې رامنځته کړې دي ، لکه په منځني ختیځ او نورو هېوادونو کې (۱۲ : ۱۶) .

۹.۵. سمندري سرحدونه

د نړۍ ډېری هېوادونه د یو یا څو سېندونو یا اوبو سره د ګاونډ له امله اوبېزې کرښې لري ، ځینې هېوادونه د خپل موقعیت (په وچه کې د راګېرتوب) له امله اوبیزې کرښې نه لري

(c) ketabton.com: The Digital Library

لـه بلـه پلـوه ځینـې هېوادونـه لکـه آیسـلینډ ، جاپـان ، اسـترالیا ، نـوی زیلانـد او مالاګاشـي د ټاپوګانو لرونکي موقعیت په دلیل په بشپړه توګه په اوبو کې راګېر دي او هېڅ ډول د وچې کربنې نه لري (۳۷ : ۱۷۳).

د هېوادونو د اوبیزو کربنو ټاکل برخلاف د هغې چې په ظاهره ښکاره ؛ اسانه کار نه دی .آن چې زیـاترو وختونـو او ځـایونو کـې یــې د هېوادونـو تـر مـنځ سـخت جنجالونـه او کشمکشونه را ولاړ کړي دي . هر هېواد حق لري چې د خپلو غاړو اوبو پر ځینو برخو حاکمیت ولري او پای کې د نورو هېوادونو لپاره په دغو اوبو کې د ازاد کشتۍ چلولو ، کب نیولو او له بستر څخه یې د ګټې اخیستلو حق سلب کړي .

۱.۹.۵. د سمندري قوانینو تاریخچه

د تاریخ په اوږدو کې په مختلفو وختونو کې قانون جوړوونکو هڅه کړې ده تر څو په سمندرونو د حاکمیت د حق لپاره قوانین وضع کړي .لومړنی قانون چې په دې اړه وضع شو د تـوپ مرمـۍ د لګېـدو قـانون و ، چـې پـه ۱۷۰۲ م کـال کـې د هالنـد قـانون جـوړوونکي وان بینکرشوک (Van Binkershoek) وړاندیز کړ . د نوموړي په آند اګر چې سمندرونه په ټولو ملتونو پورې تړاو لري ، ولې هر ساحلي هېواد باید د توپ مرمۍ تر لګېدو ځای پورې پر ساحلي اوبو د حاکمیت حق ولري . وروسته ددې قانون پر بنسټ تر درې میله پورې ساحلي اوبه او تر دې اخوا ؛ ازادې اوبه وګڼل شوې (ایضاً : ۱۷۳).

دا قـانون د انګلسـتان هېـواد تـه چـې د سـمندري غلـو څخـه تهدیـدلو ؛ د ارزښت وړ و . وروسته د توپ مرمۍ د اوږد واټن وهلو له امله ددې قانون ارزښت له پامه وغورځېدو او د ځینـو هېوادونـو د نېوکـو لانـدې راغـی او پـه تـدریج سـره ځینـو هېوادونـو د خپلـو اوبـو سـور (عرض) له درېو تر شپږو او آن چې تر ۱۲ مېلو پورې وغزولو . هغو هېوادونو چې د سمندر په غاړو کې یې موقعیت درلود او پر وړاندې یې مدعیانو شتون نه درلود لکه برازیل او پېرو تر دې هم وړاندې ولاړل او پـه سمندرونو کـې یـې لـه خپلـو غـاړو څخـه بیـا تـر ۲۰۰ میلـه پـورې د حاکمیت دعوه کوله . ددې ګډوډۍ د لمنځه وړلو په موخه او د هېوادونو د اوبو حد ټاکلو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

پار په لومړیو کې د متفقو ملتونو ټولنې د لاهه په ښار کې د سمندرونو د حقوقو کنفرانس په ۱۹۳۰م کال کې جوړ کړ ، وروسته درې کنفرانسونه د ملګرو ملتونو ټولنې په وسیله په ۱۹۵۸م او ۱۹۶۰م کلونو کې په جینیو او په ۱۹۸۲م کال کې د جامایکا د ماتتیګوبې (Mantego Bay) په ښار کې وشول او د هېوادونو سمندري عرض (سور) یې د کم تر کمه درې څخه تر زیات نه زیات ۱۲ میله پورې وټاکلو (۳۷ : ۱۷۳، ۱۷۴).

د ګوتو په شمېر له څو هېوادونو څخه پرته چې په وچه کې راګېر دي د نړۍ زیاتره هېوادونه د سمندرونو او سمندرګیو سره د ګاونډیتوب له امله په بېلا بېلو واټنو سره د سمندري سرحدونو لرونکي دي . یا په بله ژبه ددغې هېوادونو یوه زیاته اندازه پراخه سیمه په سمندرونو کې هم وي ، په سمندرونو د برلاسۍ او حاکمیت څرنګوالی د وچو په پرتله توپیر لري ، ځکه چې په سمندرونو کې انساني ټولنې د تل لپاره نه اوسیږي. ولې همدا د سمندرونو څنډې دي چې سربېره له هغو کانونو څخه چې د سمندر په بستر او یا ساحلي برخو کې دي نورې اقتصادي سرچینې لکه له سمندر څخه د کبانو تر لاسه کول هم په زیاته پیمانه په همدې سیمو کې لیدل کېږي (۵: ۹۴).

په ۱۶از پیړۍ کې اسپانې (Spain) او پرتګال (Partugal) د نړۍ د سمندرونو په زیاتو برخو تر هغه چې شونې بر ښېیده د برلاسي او حاکمیت دعوه کوله ، د هېوادونو د سمندري سرحدونو ټاکل د فکر او خیال پر خلاف ساده او اسان کار نه دی . ځکه هر هېواد کولی شي چې د خپلو ساحلي اوبو پر پراخه اندازه باندې د برلاسي او حاکمیت دعوه وکړي . سره ددې چې د تاریخ په اوږدو کې پدې کوښښ شوی دی تر څو ددغسې ساحلي سیمو د پراختیا په اړوند قوانین وضع کړي چې په دې اړوند په ۱۷۰۲م کال یو تن هالندي عالم وان باینکر شویک (Van Bynker Shoek) دارنګه نظر وړاندې کړ چې: ((سمندرونه د ټولو وګړو دي او ساحلي هېوادونه کولی شي چې په ساحلي اوبو کې د توپ د مرمۍ د لګېدو په اندازه د حاکمیت دعوه وکړي)). دا چې دې واټن د توپ مرمۍ پورې تړاو درلود او د مرمۍ لګېدل او دا واټن ثابت نه وو نو وروسته یو منځنی حد واټن د درې میله (3Miles)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اندازه د هېوادونو د سمندري سرحد په توګه وټاکل شو چې دا سیمه د بحري قلمرو (Territorial Water) په نوم یادیږي .

هغه سرحد چې په سمندرنو کې د بحري قلمرو په نوم یادیدو ټولو هېوادونو کې د منلو وړ ونه ګرځید او دا د سمندري سرحد واټن په بېلا بېلو هېوادونو کې توپیر درلود چې دا د توپیر اندازه له درې میله (3Mile) څخه تر دوه سوه میله (200 Mile) پورې رسیده د بېلګې په توګه داد سمندري قلمرو سیمه په انګلستان ، استرالیا ، د امریکا په متحده ایالاتو او په ځینو نورو هېوادونو کې تر درې میله (3Mile) ښودل شوې وه ، په همدې ترتیب په البانیا او یوګوسلاویا کې لس میله (10 Mile) په الجزایر ، مصر ، چین او شوروي کې دولس میله (12 Mile) ،په سریلانکا کې شپږ میله (6 Mile) ،په کامرون کې اتلس میله (18 Mile) ، په ترکیه کې شپاړس میله (16 Mile) ، په ناروي کې څلور میله (4 Mile) او بالاخره په ارجنټاین ، پیرو او پانامه کې تر دوه سوه میله (200 Mile) پورې رسیده (۵: ۹۵).

د سمندري قلمرو له غوره موخو څخه د ناروا سوداګرۍ څخه مخنیوی کول دي چې له ډېر پخوا څخه ډېرو هېوادونو لپاره سوداګریزه او اقتصادي ستونزه وه . چې په همدې اړه د برتانیې پارلمان دې واټن ته په لومړیو کې د سمندر په دننه کې تر شپږ میله (6 Mile) پورې پراخوالی ورکړې و . چې البته وروسته دا پراخوالی تر ۹،۱۲ میله او آن چې تر ۳۰۰ میله وغزیدو ، په ۱۷۳۹م کې د برتانیوي حکومت له غړو څخه یوتن د سمندرونو په سواحلو کې د ځارونکو کشتیو ګرځیدل د ټولو ساحلي هېوادونو مسلم حق وګڼلو ، چې په ۱۸۷۶م کې یو ځل بیا یاده شوې سیمه تر ۹ میله پورې راکمه شوه او په ۱۷۹۰م کې د امریکا متحده ایالاتو په خپل هېواد کې دا واټن ۱۲ میله وټاکلو . همدارنګه اسپانیې په ۱۸۷۴م او ۱۸۷۵م کلونو کې دا واټن ٦ میله ومنلو (ایضاً: ۹۵).

په هر حال د دریېم هغه پرله پسې کنفرانس په ناستو کې چې په ۱۹۷۴م کې په نیویارک او کاراکاس کې وشوې او بیا په ۱۹۷۴م کې په جینوا او په ۱۹۷۵م کې کلونو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په نیویارک کې په نوبتي ډول تر سره شول چې په پایله کې یې یوه قانوني مسوده برابره شوه چې په هغې کې د هېوادونو د سمندري قلمرو سیمه د پېل له نقطې څخه تر ۱۲ میله ، د نظارت لاندې ساحې پراخوالی تر ۲۴ میله او بالاخره اقتصادي سیمه تر ۲۰۰ میله پورې د سمندرونو په دننه کې وټاکل شوې .

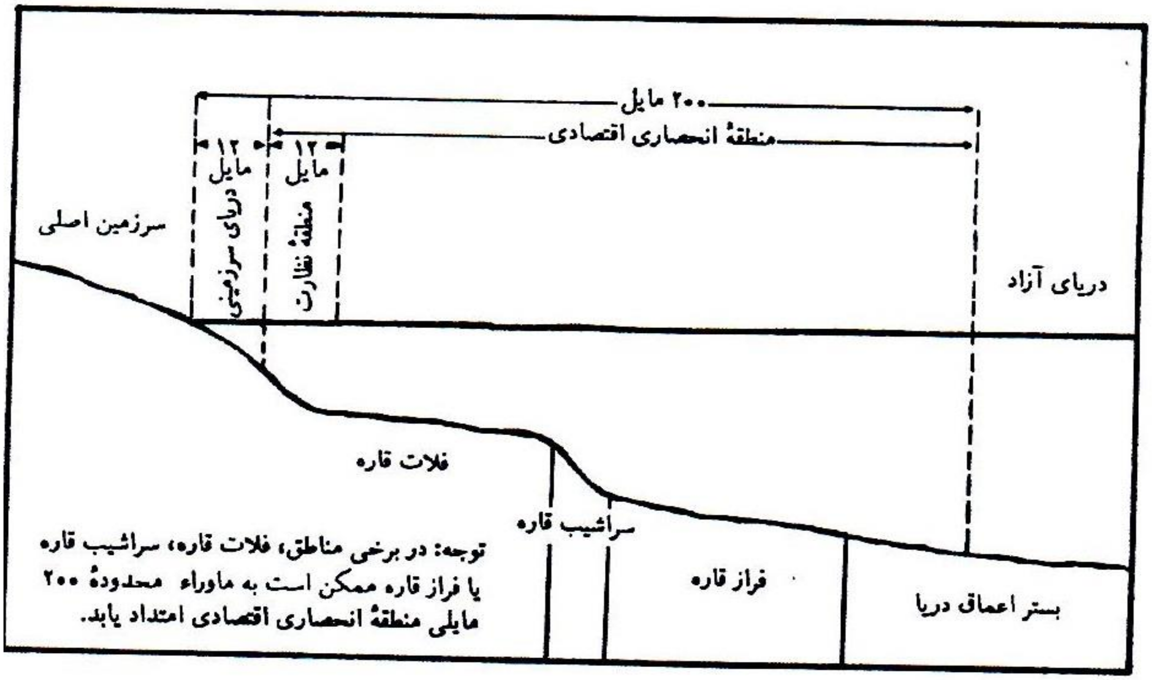

(۲.۵) انځور : د سمندري قلمرو ، نظارت او اقتصادي سیمه (۳۷ : ۱۸۳)

همدارنګه د نورو هېوادونو لکه د ډېرو ټاپوګانو څخه جوړشوو هېوادو ، په وچو کې د راګیرو او بالاخره د سمندرونو څخه د ګټې اخستلو په اړوند د یوې نړیوالې ټولنې د جوړېدو پر موضوع باندې غور وشو چې دا پریکړه لیک د یو څه تعدیلاتو او تفصیلاتو سره د ۱۹۸۲م کال په وروستیو کې د نړۍ له ۱۰۰ سلو څخه د زیاتو هېوادونو په وسیله په جمیکا کې لاسلیک شوه .

په هره بڼه پر سمندرونو باندې د هېوادونو د برلاسي او کنترول څرنګوالی په لاندې توګه واضح کېږي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د داخلي اوبو ساحه (Internal Water) : دا هغه سيمه ده چې کوچني خليجونه او ټولې هغه اوبه چې د وچو او پيل د کرښو تر منځ موقعيت لري په بر کې نيسي ، ددې ساحې په تعقيب د سمندري قلمرو ساحه (Territorial Sea) موقعيت لري او دا هغه ساحلي سيمه ده چې له پيل کرښې څخه د سمندر په لور تر يوې معلومې فاصلې پورې دوام لري . هېوادونه پدې ساحلي سيمه کې د پوره پوره برلاسي لرونکي ګڼل کېږي (۵ : ۷۴).

د سمندري قلمرو په ګاونډ کې د نظارت لاندې ساحلي سيمه ده او دا هغه سيمه ده چې پلنوالى يې د ښلا ښلو هېوادونو لپاره توپير لري او قسماً د هېوادونو د کنټرول (ولکې) لاندې وي ددې سيمې د لرلو غوره موخه د سمندرونو له بستر څخه د کاني زيرمو په لاس راوړل، ماهي (کب) نيول او د نا قانونه سوداګرۍ کنترول کول دي (۵ : ۹۶).

۵.۹.۲. د دوو مجاورو هېوادونو تر منځ د اوبيزو کرښو ټاکل

د دوو مجاور هېوادونو تر منځ د اوبيزو کرښو ټاکل معمولاً د منځني خط کښلو سره ټاکل کېږي . که چېرې د دوو هېوادونو په منځ کې ښلوونکې کرښه سيده او د کږلېچونو نه لرونکې وي ، نو هغه کرښه چې پر ساحل عموده وي د دوو هېوادونو تر منځ اوبنۍ کرښې تفکيک کړي . خو هغه غاړې چې ماتې راماتې لري د نيمايي (منصفې) کرښې کښل په کې ستونزمن وي . د دوو مجاورو هېوادونو تر منځ د منصفه کرښې کښل چې غاښ لرونکې غاړې لري ، لومړۍ د اوبو سره د هغه دوو هېوادونو د وچو کرښو د پيوستون ټکى مبدا (پيل) نېسو او ددې ټکي په مرکز او د خپلې خوښې وړانګې (شعاع) (هر څومره چې لنډه وي دقيقه وي) ، يوه نيمه دايره جوړوو ، په داسې ډول چې د مبدا ټکي د دواړو لورو غاړې قطع کړي . په پايله کې دوه نوي ټکي په مساوي فاصلې سره د پيل ټکي په دواړو لورو کې په لاس راځي . وروسته ددې دوو ټکو په هريو د پرکار د نوکې په کېښودو سره د هغوى تر منځ له نيمايي فاصلې څخه د زياتې شعاع په لرلو سره نيمه دايره تر سېموو تر څو يو بل سره قطع کړي . وروسته د وچې مبدا ټکي يو له بل سره وصلوو ، دا چارې تر هغې پورې تکراروو تر څو چې ساحلي منصفه کرښه لاس ته راشي (۳۷ : ۱۸۰).

(c) ketabton.com: The Digital Library

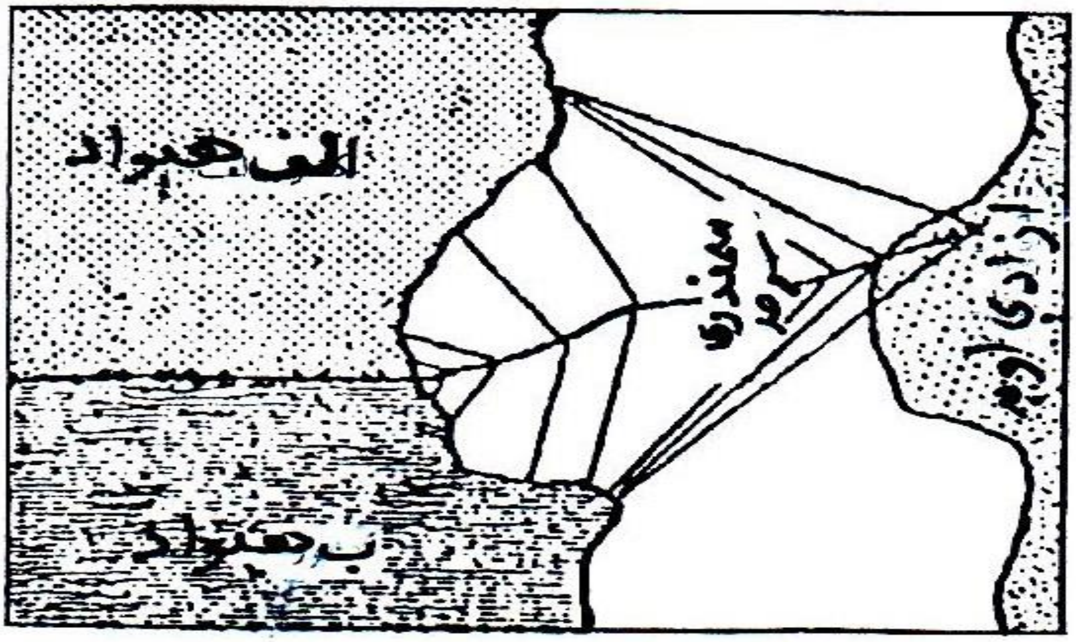

(۵ . ۳) انځور : د دوو مجاورو هېوادونو د اوبنۍ کرښو د منصفه کرښې د ترسیمولو څرنګوالی .(۳۷ :۱۸۱)

۵ .۱۰. هوایي کرښې

د فضایي کرښو په اړه بېلابېل آندونه شتون لري او تر ننه پورې یې د ټاکلو کوم قانون په پام کې نه دی نیول شوی . په دې اړه هڅه شوې تر څو د فضایي کرښو لپاره قوانین برابر کړي . د اتموسفیر ټیټه برخه د هېوادونو کرښې ګڼل شوي او لایتناهي فضاً د ازادو اوبو په څېر ګڼل شوې . مګر تر اوسه هیڅ هېواد هم د ځان لپاره داخلي فضاً او لایتناهي فضاً ترمنځ کومه کرښه نه ده په نښه کړې .

که څه هم اوس د هېوادونو حقوقي وضعه د اتموسفیر په اړه روښانه نه ده ، مګر د ځمکې د ټیټ اتموسفیر (هغه فضاً چې الوتکې په کې پرواز کوي) په اړه وضاحت په بشپړه توګه روښانه نه دی . هر هېواد د اتموسفیر په ټیټه برخه کې د حاکمیت حق لري ، او دعوه کوي چې د هیڅ هېواد آن چې دخپل دوست هېواد الوتکې هم ورڅخه د پرواز حق نه لري ، مګر دا چې پروازونه یې د نړیوالو تړونونو سره برابر او د هماغه هېواد په اجازه او د ځانګړو شرایطو پر بنسټ وي . هر هېواد حق لري اوکولی شي د حق العبور شرایطو پر بنسټ په خپلې فضاً کې نورو ته د الوتنې اجازه ورکړي ، هر هېواد حق لري چې بهرونۍ الوتکې په خپله فضاً

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې ممنوع اعلام کړي. د هر هېواد لپاره د خپلو سمندري سرحدي د پاسه فضاً کې د حاکمیت حق وي، نو له همدې امله هر هېواد هر څومره چې د سمندري قلمرو لرونکی وي، کولی شي چې په هماغه اندازه فضاً د خپل ځارلاندې راولي (۲۰ : ۱۳۶، ۱۳۷).

د هرهېواد حاکمیت د هغه هېواد د اوبو او وچو په کرښو کې پای ته رسېږي. دا کرښې په حقیقت کې د سطحو په بڼه ښکاري چې د ځمکې تر فضا پورې امتداد لري او په همدې وخت کې د دوو ګاونډیو هېوادونو هوايي قلمرو یو له بله بېلوي.

د لومړۍ نړیوالې جګړې پر مهال د بمبارد لپاره د الوتکو نظامي قوت ننداتون وشو، ویې ښودله چې هېوادونو ته هیڅ شی پر خپلې محدودې د بشپړ حاکمیت او نورو ته د بې تاوانه حق العبور پرته؛ ډېر خوښ نه دی. امنیتي ملاحظو هم همداسې حکم کولو. له هماغه مهاله دودیزه قاعده دا وه چې د یو هېواد الوتکې حق لري چې د ازادو اوبو پر سر الوتنې وکړي، مګر د وچې او ځمکنیو اوبو د پاسه هوا کې یې نورو ته د الوتنو حق نه و.

د بل هېواد هوايي حریم نقض، د نړیوالو حقوقو جدي نقض ګڼل کېږي. د ۱۹۶۰م کال د مئ په میاشت کې د امریکا یو ۲. امریکایي تجسسي الوتکه د پخواني شوروي اتحاد د خاورې د پاسه تر حملې لاندې راغله او رانسکوره شوه، بې له ځنډه شوروي اتحاد د خپل هوايي حریم د نقض په اعتراض کې د مشرانو اجلاس لغوه کړ، البته دا مخینه په دې معنی نه ده چې په هرو شرایطو کې هېوادونو ته د دوی د هوايي حریم په نقض کې پر الوتکو د حملو نا محدوده حقونه شته.

په ۱۹۵۳م کال کې د "نړیوالو حقونو" په مجله کې امریکا وړاندیز وکړ چې لاندې قاعده باید له عرفي حقوقو څخه راوېستل شوې قاعده ومنل شي.

"د تېري کوونکو الوتکو د حرکاتو د کنترول لپاره، حاکم هېوادونه باید په اړونده چاپېره کې د متجاوزې الوتکې او ورکې د سپرو لپاره نا اړین ګواښ جوړ نه کړي، یعنې هغه ګواښونه چې د تجاوز د احتمالي زیانونو څخه زیات وي؛ باید الوتکو او سپرو ته یې و نه رسېږي".

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پورته قاعدې پر بنسټ په مختلفو الوتکو حمله هغه مهال د قبول وړ ده چې دا ثابته شوې وي چې د هېواد لپاره يې په رښتيا سره خطر رامنځته کړی. په دې ترتيب زيات احتمال دادی چې نظامي الوتکې دا ډول خطر را پيدا کوي؛ نه غير نظامي. په دې وخت کې اړتيا ده چې تر هوايي حملې مخکې الوتکې ته د کېناستلو او يا د تګ لورې د بدلون ګواښ وشي.

په ۱۹۸۱م کال کې د هېوادونو د الوتنو نړيوال سازمان، هېوادونو ته داسې توصيه وکړه: "هوايي الوتنې له يو هېواده بل هېواد ته د دوه اړخيزو نړيوالو تړونونو له لارې بايد تنظيم شي او د هغې پر بنسټ يو هېواد بل هېواد ته اجازه ورکوي چې له هوايي حريم څخه يې تير شي (معمولاً د ورته حق ورکولو په مقابل کې) (۳۷ : ۲۰۸).

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډيز

سياسي سرحدونه (پولې) هغه نښې دي چې يو سياسي واحد له بل سياسي واحد څخه پرې بېلېږي. د موخې له مخې په دوه ډوله دي چې يو يې ملي پولې چې داخلي سياسي واحدونه يو له بله بېلوي او بل يې نړيوالې پولې دي چې يو هېواد له بله څخه بېلوي.

پولې د ډېر زيات ارزښت لرونکې دي، چې له دوه اړخونو يې ارزښت ښودلی شو يعنې له منطقي او تخنيکي اړخه. پولې له لرغونو زمانو څخه تر دې وروستيو پورې په بېلابېلو ډولونو ټاکل شوي. په لرغونو دورو کې به پراخې سيمې لکه دښتې، غرونه، ځنګلونه، جبه زارې... او داسې نورې پديدې د هېوادونو ترمنځ د پولو په توګه منل کېدې. په منځنيو پېړيو کې د پولو ټاکل او را منځته کېدل عجيبه حالت کې وې، د امپراتورانو په بدلون او مړينې سره به د پولو په ټاکلو کې بدلون راتلو، او يا دا چې امپراتورانو به ځينې مهال د امپراتورۍ ځينې برخې پلورلې چې له امله به يې په پولو کې بدلون راتلو. اوس مهال د پولو ټاکلو لپاره څلور پړاوونه اړين ښودل شوي.

سرحدونه د بېلابېلو موخو له مخې ډېر ډولونه لري لکه د پيدايښت او پر ځمکې او وګړو د تطبيق له مخې، له طبيعي پديدو څخه د ګټې اخېستنې له مخې، همدارنګه مصنوعي سرحدونه يې بېلګې ښودلی شو. په ټوله کې سرحدونه د وچې، سمندرونو او هوايي سرحدونو باندې وېشل شوي. په دې وروستيو کې سرحدونو (پولو) خپل ماهيت له لاسه ورکړی دی او پر ځای يې مرزونه (کرښې) را منځته شوي دي. نو ويلی شو چې کرښې هغه نرۍ پديدې دي چې دوه سياسي واحدونه سره بېلوي، مرزونه (کرښې) په بېلابېل ډول کټګوري شوي. همدارنګه سمندري کرښې هم په درې برخو وېشل شوي چې د سمندري سرحد، د نظارت سيمه او د اقتصادي زون ساحه بلل کېږي. هوايي فضاً هم د يو هېواد لپاره سرحد ګڼل کېږي، چې د اتموسفير لاندينۍ برخه تر هغې فضاً پورې چې الوتکې په کې پرواز کولی شي د يو هېواد د قلمرو کرښې ګڼل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنې

۱ـ سرحد تعريف کړئ ؟

۲ـ طبيعي سرحدونه يعنې کوم ډول سرحدونه ، راوېې پېژنئ ؟

۳ـ د سرحد ارزښت وښاياست ؟

۴ـ د سرحد ټاکلو لپاره کوم پړاوونه اړين دي ؟

۵ـ د پيدايښت او پر وګړو د تطبيق له مخې سرحدونه کوم دي ؟

۶ـ د مرز (کرښې) او سرحد (پولې) ترمنځ توپير واضح کړئ ؟

۷ـ ريچارد هارتشون کرښې په څو ډولونو وېشلي ؟

۸ـ تحميلي کرښې يعنې کوم ډول کرښې د بېلګې سره يې واضح کړئ ؟

۹ـ طبيعي کرښې يعنې کوم ډول کرښې په بېلګه راوړلو يې وښاياست ؟

۱۰ـ قومي کرښې يعنې کوم ډول کرښې ؟

۱۱ـ هالندي عالم وان باينکر شويک د سمندر د سرحدونو په اړه په کوم آند و ؟

۱۲ـ په سمندرکې د نظارت لاندې ساحې کوم واکونه د اړوند هېواد سره وي ؟

۱۳ـ د سمندري قلمرو سيمې څنګه ټاکلی شو ؟

۱۴ـ د دوو مجاورو هېوادونو ترمنځ د اوبيزو کرښو ټاکل څنګه کېږي ؟

۱۵ـ له فضايي کرښو څخه د تېرېدو شرايط کوم دي ؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

شپږم څپرکی

باندینۍ سوداګري

په اوسنۍ نړۍ کې د هېوادونو ترمنځ سوداګریزې اړیکې یو منلی حقیقت دی، هر هېواد اړ دی تر څو د بل هېواد سره سوداګریزې اړیکې ترسره کړي، اجناس یو تر بله سره تباد له کړي، د ورځې په تېریدو سره په نړیواله سوداګرۍ کې زیاتوالی راځي.

په منځنیو پېړیو کې باندینۍ سوداګري تر ډیره بریده په اروپا کې کنترول وه، یعنې هغه ډول مواد باید هېواد ته را وارد شوي نه وای چې د تولید شونتیا یې د هېواد په دننه کې وه، خو د ادم سمت د تیورۍ له مخې هېوادونو باید هر هغه څه وارد کړي وو چې د تمام شد قیمت یې د هېواد په دننه کې له بېرونیو وارد شوو موادو په پرتله زیات و. ددې نظریې پر بنسټ حکومتونه باید باندینۍ سوداګري تشویق کړي.

په هره بڼه اوس هم په نړۍ کې داسې هېواد نشته چې په هره برخه کې پر خپلو تولیداتو متکي وي، نو ځکه ده چې باید بېرونۍ سوداګري ترسره کړي. د هېوادونو ترمنځ د باندینۍ سوداګرۍ د تنظیم په موخه هڅې له دویمې نړیوالې جګړې وروسته کېدې. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

GeneralAgreement on Triffs and Trade (GATT) تړون د هېوادنو ترمنځ په سوداګرۍ کې ډېرې اسانتیاوې رامنځته کړې .

باندینۍ سوداګرۍ د هېوادونو ترمنځ د بېلابېلو ترانسپورتي وسایلو لکه کشتۍ ، اوسپنې لیکې ، سرکونو ، هوایي کرښو په مرسته ترسره کېږي . ابناګانې په پخوانیو او اوسنیو وختونو کې په سوداګرۍ کې د زیات ارزښت لرونکې وې او دي . هغه ابناګانې چې په نړیواله سوداګرۍ کې ورڅخه زیاته ګټه اخېستل کېږي د بېلګې په توګه یې د سویز کانال ، پانامې کانال او کیل کانال یادونه کولی شو .

۱.۶. دباندینۍ سوداګرۍ په اړه تولیزې څرګندونې

د باندینۍ سوداګرۍ کنترول په منځنیو پیړیو کې په اروپا کې یو له غوره عناصرو له ډلې څخه لیدل کېدو، حال داچې په نني عصر کې د یوې مهمې سیاسي وسلې په توګه د ګټې لپاره وکارول شو. د هغې مهال د سوداګرۍ په تیورۍ کې چې اقتصادي کلک او ټینګ اساس یې نه درلود او اوس د مرکانتلیزم (Mercantalism) په نوم یادیږي طلا (سره زر) او نقره (سپین زر) اساسي شتمني ګڼل کیده. هېوادونه تشویقیدل ترڅو په داخلي تولیداتو متکي شي او په دې ترتیب یوازې د باندینۍ سوداګرۍ هغه برخه به یې چې د هغې خالصه ګټه د طلا د لاس ته راتلو لامل کیده تشویق کوله . په بله ژبه هیڅ نوعه هغه مواد چې تولید یې په داخل کې شونی وو، باید له بیرون څخه نه وای وارد شوي. آن چې د مستعمراتو په لیکه کې هم هغو سیمو ته زیات ارزښت ورکول کیدو چې د استعماري ملکونو داخلي اړتیاوو د پوره کولو لپاره ګټورې ګڼل کیدې ، له همدې امله وو چې برتانیې د شمالي امریکا جنوبي مستعمره سیمې چې په کې د ګنیو، وریجو، تنباکو او داسې نورو کرنیزو حاصلاتو د تولید امکان موجود و؛ د نیو انګلیند (New England) د ایالت په پرتله چې ورڅخه د انګلستان مشابه تولیدات حاصلیدل ترجیح ورکوله.

پورته تیوري د لومړي ځل لپاره په ۱۷۷۶ م کې د ادم سمت (Adam Smith) (دهغه د ثروت ملل) په کتاب کې تر نیوکې لاندې راغله، او د هغې په عوض کې په ځانګړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

امتیاز او سوداګرۍ ټینګار کیدو. د نوموړي په آند اګر چې د انګورو او په پای کې مشروباتو د تولید شونتیا په سکاتلیند کې هم شتون لري، مګر د هغې د تمام شد قیمت له بیرون څخه د وارد شوو تولیدتو په پرتله ۳۰ ځلې زیات وي ، بنا پردې غوره ده چې مواد یا د اړتیا وړ نباتات له هغو سیمو څخه په لاس راوړل شي چې د هغې د تولید لپاره زیات مناسب وي . دا نظریي په ۱۹ پیړۍ کې د سوداګریو د ازادۍ او ددې مفکورې د رامنځته کیدو لامل شوې چې د بېرونۍ سوداګرۍ څرنګوالي او جریان په مقابل کې حکومتونه باید د هغوی برخلاف تشویق کړي . په دې ترتیب په دې پړاو کې د سوداګرۍ ازادي عملي شوه، په بله ژبه هغه څه چې د سوداګرۍ لپاره ارزښتمن و، د هېواد لپاره هم ګټور ګڼل کیدل. ځکه چې له سوداګرۍ مخکې د حکومتونو لخوا د ځینو موادو د لېږد رالېږد د مخنیوي له لارې په صادراتو او وارداتو محدودیتونه او یا ګمرکي تعرفو وضع کول د کنترول لاندې نیول شوي وو . په هره بڼه آن چې په ۱۹ م پیړۍ کې هم په هیڅ هېواد کې د سوداګرۍ بشپړ ازادي نه وه. د سیاسي ګټې سربیره حکومتونو د ګمرکي محصول د وضع کولو له لیارې زیات عواید هم ترلاسه کول .انګلستان یوازینی هغه هېواد و چې د سوداګرۍ له ګټې ترلاسه کولو سربیره یې ازاده سوداګري په ۱۹ م پیړۍ کې په پراخه توګه تشویقوله ، ځکه په لومړي پړاو کې یا د هېواد د صنعت په ډګر کې د ټولو پرمخ تللو هېوادونو په پرتله مخکې و او ددې ترڅنګ دا چې صنعتي تولیدات یې نسبتاً ارزانه وو، په بله ژبه د ټولو هغو هېوادونو لپاره چې د صنعتي کیدو په لومړي پړاو کې وو حتمي وه تر څو خپل صنایع د برتانیې د تولیداتو په مقابل کې حمایت کړي. د بېلګې په توګه جرمني چې په ۱۸۷۸م کال کې دفولادو او اوسپنې د صنایعو د ملاتړ په موخه په هغه هېواد کې په باندینیو مشابه (ورته) تولیداتو محصول زیات کړو (۵ : ۱۷۶،۱۷۷).

په هره بڼه په اوس وخت کې په نړۍ کې هیڅ پرمختللی هېواد نشته چې په هره برخه کې په خپلو تولیداتو متکي وي، دا ددې لامل کېږي ترڅو د اړتیا وړ یو څه مواد له بیرون څخه واردکړي، خصوصاً د ادم سمت استدلال چې مخکې ورته اشاره وشوه هم په نظر کې نیول شوی وي، مګر دا ډول په زیاته پیمانه تکیه ځینې ستونزې رامنځته کوي، د بېلګې په توګه په لومړۍ مرحله کې هېوادونه په یو خاص او ستونزمن موقعیت کې راګیروي د بېلګې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په توکه انګلستان چې د نورو هېوادونو په پرتله ترزياتې اندازې په وارد شوو خوراکي موادو متکي و، له همدې امله په دواړو نړيوالو جګړو کې خطرناکې وضعې سره مخامخ و.

په اوس وخت کې د سوداګرۍ بشپړه ازادي اګر چې ناشوني نه ده، مګر لږ ترلږه غير عملي ښکاري، په داسې حال کې چې په دې لاره کې د ځينو ستونزو د لمنځه وړل شوني او عملي ګڼل کېږي.

د سوداګرۍ انحصاري بشپړه ستونزه د اتلسمې پيړۍ په لومړيو کې مشاهده کولی شو. هغه وخت چې اسپانې ددې هېواد مستعمراتو سره په لاتينه امريکا کې سوداګريز کنترول لرلو، او هيڅ هېواد نشو کولی ددې هېواد له اجازې پرته ددې سيمو سره په رسمي توګه سوداګريزې اړيکې ونيسي. د بېلګې په توګه د ۱۷۱۴ کال د تړون وروسته د يو ځانګړې امتياز په بڼه د انګلستان لپاره اجازه ورکړل شوه ترڅو په کال کې په سوداګريزو مختلفو توليداتو بار يوه کشتۍ هسپانوي امريکا ته يوسي. د يوې نيمې پيړۍ وروسته په منځنۍ افريقا کې جنجال منځته راغی چې بالاخره په دې سيمه کې په خاص توګه او د نړۍ په ټولو سيمو کې په عامه توګه د سوداګرۍ په نسبي ازادۍ تمامه شوه. د هغې وخت اروپايي قدرتونه په دې حوزه کې د موجوده منابعو لاسته راوړلو په سيالۍ کې پريوتل او له همدې امله و چې د هغوي ترمنځ د ټکر مخنيوي لپاره په ۱۸۸۵م کال کې د کانګو حوزې تړون د فرانسې، انګلستان، پرتګال او المان ترمنځ لاسليک شو. په دې تړون کې د افريقا د لوې وچې د سرچينو په پراختيا کې د مساوات، د نفوسو د استوګنو او صنايعو د تاسيس په ګډون څخه يادونه شوې وه. د جنګ پر مهال د غلامانو پر سوداګرۍ، د سيمې په بيطرفۍ او بالاخره د کانګو، نايجر سيندونو کې ازاد تګ راتګ باندې ټينګار شوی و. د دې تړون تر اغيزې لاندې ساحه د کانګو سيند حوزې په پرتله پراخه وه او ټوله ختيځه افريقا (کينيا، يوګندا او تانګانيکا)، نياساليند او شمالي رودشيا ځينې برخې، استوايي فرانسوي افريقا او د پرتګال مستعمرې لکه انګولا او موزمبيق سيمې يې په برکې نېولې. په دې ټولو ساحو کې د توکو پېرودل او پلورل په ازاده توګه تر سره کېدل (۵ : ۱۸۲).

(c) ketabton.com: The Digital Library

په غربي افريقا کې هم د فرانسويانو او انګريزانو ترمنځ د تړون په پايله کې د ځانګړو تعرفو څخه ګټه اخيستل لمنځه ولاړل . په همدې ترتيب په ۱۹۱۹م کال کې نسبتاً ازاده سوداګرۍ د پخواني المان مستعمراتو کې چې د لټ سمندر جنوب غرب او افريقا کې د فرانسې، انګلستان، بلجيم، جاپان، جنوبي افريقا، استراليا او نوي زيلاند تر قيموميت لاندي وو، پيل شوه. په دې شرط چې دا هېوادونه به د غلامانو، سلاح او مشروباتو سوداګرۍ څخه په دې سيمه کې ډډه کوي او د نظامي استحکاماتو په ايجاد کې به اقدام نه کوي . مګر بايد يادونه وشي چې دا ډول د سوداګرۍ ازادي يوازې د ملتونو ټولنې (جامعه ملل) غړو هېوادونو لپاره په پام کې نېول شوې وه . په داسې حال کې چې متحده ايالاتو هيڅ وخت د دې ټولنې غړيتوب ونه لرلو . او ايټاليا، جاپان او جرمني هم وروسته ورڅخه ووتل . همدارنګه جنوبي افريقا هيڅکله هم خپل مسووليت ته د جنوب غربي افريقا پر وړاندې احترام او پاملرنه نه کوله.

د هېوادونو ترمنځ د باندينۍ سوداګرۍ د تنظيم په موخه هڅو د دويمې نړيوالې جګړې وروسته هم دوام درلود. د هاوانا اعلاميه چې موخه يې د سوداګرۍ ازادي وه ،ونه توانيده چې د هېوادونو لازم ملاتړ ترلاسه کړي ترڅو چې بالاخره په ۱۹۴۷م کال کې مصالحتي تړون په جينوا کې تصويب شو. چې د General Agreement on Triffs and Trade (GATT) په نوم ياديدو. دا تړون (هوکړه ليک) د نړۍ له نيمايي زياتو يعنې (۸۹) هېوادونو په وسيله چې د (۸۰) سلنې په خواوشا کې نړيواله سوداګرۍ يې کنترولوله، منل شوی دی. ددې هوکړه ليک د باندينۍ سوداګرۍ د تنظيم، ګمرکي تعرفو په کمولو، او په حمايوی تعرفو کې د تخفيف په اړه مقررات منځته راوړل . همدارنګه هڅه وشوه ترڅو د ترانزيتي موادو سوداګري له دې لارې تنظيم شي . مخ پر وده هېوادونولپاره ددې هوکړه ليک په تطبيق کې اجازه ورکړل شوه ترڅو هغوی کې د صنعتي ځوان سکتور څخه ملاتړ وشي . د سوداګرۍ نړيوال مرکز International trade organization(ITO) چې د ګات (GATT) تړون په وسيله په ۱۹۶۴ م کال کې تاسيس شوی دی، له ۱۹۶۴ م کال را وروسته د اطلاعاتو په برابرولو، د بازار پيدا کولو، د پرسونل په پالنې او داسې نورو په برخه کې يې د مخ په وده هېوادونو سره مرستې کولې . په هره بڼه د ګات (GATT) تړون

(c) ketabton.com: The Digital Library

لخوا داسې کړنو پـه پايلـه کې اوس هېوادونـه کولی شـي ترڅو خپلـه سوداګري پـه يوشمېر زياتو توکو اونسبتاً پراخو سيمو کې ترسره کړي او ددې ترڅنګ د دې زمينه يې برابره کړې چې د اړتيـا وړ مـواد لـه ارزانتـرين ماركيټ څخـه واخلي. چې البتـه د دې پـه پايلـه کـې د كاريګرو لپاره د كار برابرولو شونتياوې ، د خالصو عوايـدو د زياتوالي، د نړۍ لـه سرچينو ګټه اخيسـتنې او د توليـدي او تبـادلوي چـارو پراختيامسـاعده شوه ، چې ورسره جوختـه د خلكو د ژوند سطحه بڼايې لوړه شوې وای(۲۵ : ۸۲) .

بايد يادونه وشي چې د پورته مقرراتو تطبيق د سوداګرۍ په محدوديت او يا ازادۍ برخه كې د هغو هېوادونو لپاره چې په هغو كې دا چارې د سوداګرو په وسيله تر سره كيـدې پـه پـام كـې نيـول شـوی و. حـال دا چـې پـه سوسيالسـتي هېوادونـو كـې دا طبقـه نـه وه او سوداګري د حكومتونو په انحصار كې وه .

څرنګـه چې پـوهېږو بانـدينۍ سـوداګري دهېوادونـو تـرمنځ د بـيلا بيلـو وسـايلو لكـه كشتۍ، د اوسپنې ليکې، سرکونو او په لږه اندازه د هوايي كرښو څخه په ګټې اخيستنې تر سره كېږي، په ځينو برخو كې لوی جهيلونه لكه په كاناډا او يا د راين(Rhine) سيند څخه په ګټې اخيستنې د سويټزرلند، فرانسې، جرمني او هالند ترمنځ شونې ده. د هېوادونو تـر منځ په نړيوالې سوداګرۍ كې په بشپړه توګه لـه همدې اوييزې لارې څخه ګټه واخلي .پـه ځينو نـورو ځايونو كـې نړيوالـه سوداګري پـه بشـپړه توګـه د وچـو مواصلاتي كرښو(سركونو) لـه لارې تـر سره كېږي. حـال دا چې پـه ځينو حـالاتو كې پـه بيلا بيلو هېوادونو كې د بيلابيلو وسايلو څخه په سوداګرۍ كې ګټه ترسره كوي . سره لـه دې چې د نړيوالې سوداګرۍ زياتـه برخه پـه سمندرونو كـې د كيشـتيو پـه وسيله تـر سره كېږي . د بېلګې پـه توګـه كـه چيـرې د متحده ايالاتو او استريا   (اتريش) ترمنځ ارتباط په پام كې ونيسو كيدای شي سوداګريز مالونـه د متحده ايـالاتو لـه مركزي سيمو څخـه د اوسـپنې كرښـو څخه پـه ګټې اخيسـتنې د شيكاګو بندرته وليږل شي او لـه هغـه ځايـه لـه لويـو جهيلونو څخه پـه ګټې اخېستنې او پـه كاناډا كې د سنت لارنس سيند د بهيدنې لـه ليـاري ازادو سمندرونو تـه ورسيږي . ياد مـواد وروسته د هالند روتـردام بندر لـه ليـارې او د رايـن سيند پـه ګټې اخيسـتنې لـه جرمني څخـه

(c) ketabton.com: The Digital Library

تیریږي او د سویس بازل(Basel) بندرته لېږدول کېږي له دې ځایه یو ځل بیا د اوسپنو لیکو په وسیله اتریش ته رسیږي، په دې ترتیب دا ډول سوداګریز مالونه د څلورو بیلا بیلو هېوادونو د تیریدو وروسته او کم تر کمه دوه هېوادونو په بندرونو کې د مجددې بارګیرۍ له امله ټاکلې سیمې ته رسیږي. البته په دغسې حالاتوکې د اضافي پیسو، وخت او داسې نورو مصرفیدل ډیر لیدل کېږي. دا موضوع چې هېوادونه له کومو شرایطو لاندې له شته اسانتیاوو څخه په ټولو هېوادونو کې په آزادانه توګه ګټه واخیستلی شي، هغو هوکړه لیکونو او قراردادونو پوري تړاو لري چې د دوو هېوادونو ترمنځ موجود وي ، د ملتونوټولنې (جامعه ملل) ، ملګرو ملتونو او ټولو سازمانونو هڅې ددې ډول قراردادونو په موخه معمولاً د بریاوو لرونکي نه دي (۵ : ۱۸۲،۱۸۳).

۲.۶. دباندینۍ سوداګرۍ د ستراتیژیو پلټنه

د باندینۍ سوداګرۍ ستراتیژي په ټولو هغو کړنلارو، طریقو او تدابیرو اطلاق کېږي چې یو هېواد یې د خپل ملي قلمرو د استوګنو(د ټاکلو موخو په چوکاټ کې) د اداري او اقتصادي روابطو د تنظیم لپاره د ټولو هېوادونو د استوګنو سره په تناسب جوړوي او په مطلق او یا نسبي توګه یې شکل عملي کوي . د یو هېواد د بهروني سوداګرۍ جوړښت، د حاکم اقتصادي او سیاسي نظام او د هغو د زماني غوښتنو په بنسټ رامنځته کېږي . بنا پردې د خلاصون درجه یا د مبادلاتو تحدید د هېوادونو ترمنځ فرق لري . د اقتصادي پراختیا پر جریان د بهرونۍ سوداګرۍ د اغېز لرونکي ارزښت د درک کولو لپاره کافي ده چې دې ټکي ته پام وشي چې د پراختیا ټولې ستراتیژۍ په تیره بیا د صنعت د پراختیا ستراتیژیانې، د بهرونۍ سوداګرۍ سره نه شلیدونکې اړیکې لري. لکه د وارداتو بدیل لاربنوونه ، د صادراتو د پراختیا لاربنوونه، د درندو صنایعو لاربنوونه او دې ته ورته نور . په اقتصادي ادبیاتو کې د بهرونۍ سوداګرۍ لپاره په ټولو اقتصادي فعالیتونو کې درې ډوله رول ته قایل شوي.

۱- باندینۍ سوداګري، د داخلي اقتصادي ټولو ساحو پراختیا غزول او رشد ورکول دي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- باندینۍ سوداګري، موټر د داخلي اقتصادي برخو لپاره محرکه انرژي او د رشد لامل ګڼل کېږي .

۳- باندینۍ سوداګري، د اقتصادي ټولو برخو د رشد توازن کوونکې ده (۲۰ : ۱۱۶،۱۱۷).

۶.۳. ازاده سوداګري

هره راکړه ورکړه چې پرته له هرډول محدودیت سرته ورسېږي ورته آزاده سوداګري ویل کېږي . د هېوادونو داخلي سوداګري معمولاً په همدې بڼه ترسره کېږي . په داسې حال کې چې بېرونۍ نړیواله سوداګري معمولاً د ګمرکي تعرفو په وضع کیدو او ټولو مقرراتو له امله د محدودیتونو سره مخامخېږي.

د آزادې سوداګرۍ نظریه په دې بنا ده چې که چیرته سیاسي او غیر طبیعي موانع د سوداګرۍ په برخه کې موجودې وي ،هره سیمه به د هغه د موادو د تولید لپاره ځانګړې شي چې کیدای شي هغه ارزانه او اسانه عرضه کړي، چې په دې توګه به مصرفوونکي بنایي وکړای شي چې د اړتیا وړ توکي په ارزانه او اسانه لاس ته راوړي . باندینۍ سوداګري د یو هېواد په اقتصاد کې اغیزمن لامل ګڼل کېږي او کولی شي ټولې اقتصادي برخې تر خپلې اغېزې لاندې راولي . بنایي وویل شي چې غوره اقتصادي بحث د دویمې نړیوالې جګړې وروسته په ځانګړې توګه په مخ په وده هېوادونو کې د اقتصاد د پرمختګ موضوع وه . له همدې امله د دویمې نړیوالې جګړې وروسته کلونو کې د اقتصادي رشد په اړه زیاتې نظریې مطرح شوې.

د اقتصادي نمو د نظریو اساسي موخه په یو هېواد کې د نرخونو د رشد ټاکونکو لاملونو توضیح او د هېوادونو په منځ کې د سړي سر عوایدو او نرخونو د رشد د تفاوتو د دلایلو پلټنه ده . یو له هغو لاملونو څخه چې د ځینو مخ پر وده هېوادونو پر اقتصادي رشد زیاتي اغېزې کوي، باندینۍ سوداګري ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس په نړۍ کې هيڅ داسې هېواد نشته چې په ټولو اقتصادي او سوداګريزو برخو کې په خپلو داخلي توليداتو تکيه ولري . دا کار ددي لامل ګرځي چې يو څه اندازه د اړتيا وړ مواد له بيرون څخه وارد کړي . هېوادونه معمولاً په دوه برخو ويشل کېږي يعنې د خامو موادو توليدوونکي او د خامو موادو صنعتي کوونکي . د خامو موادو توليدوونکي چې مخ په وده هېوادونه دي د صنعتي هېوادونو په پرتله د باندينۍ سوداګرۍ په برخه کې د زياتو ستونزو سره لاس او ګريوان وي، لکه چې د خامو موادو قيمت د صنعتي موادو په پرتله زيات تغيرات مني . په ځانګړي توګه د سوداګريزو بحرانونو پر مهال، چې ددي ډول موادو قيمت هغه تر ټولو ټيټ نرخ ته يې ورسيږي . په دغسې وختونو کې د خامو موادو توليدوونکي هېوادونه معمولاً د داخلي منابعو پر پراختيا واردات کموي او يا د خبرو اترو او قراردادونو د تړلو له مخې صنعتي هېوادونو ته هغه هم د ځينو امتيازاتو په ورکولو سره دا ستونزه په موقته توګه حل کوي .

په ۱۹۱۹م کال نسبتاً ازاده سوداګري د پخواني المان په مستعمراتو کې چې د ارام سمندر په جنوب غرب او افريقا کې د فرانسې، انګلستان، بلجيم، جاپان، نوي زيلاند، جنوبي افريقا او استراليا د قيموميت لاندي و؛ پيل شوه . په دي شرط چې دا هېوادونه به د غلامانو، وسلو او مشروباتو سوداګري په دې هېوادونوکې نه کوي . دنړۍ هېوادونو د باندينۍ سوداګرۍ د تنظيم لپاره هڅې د دويمې نړيوالې جګړې وروسته پيل کړې . د هوانا اعلاميه چې موخه يې د سوداګرۍ ازادي وه په دې وتوانيده چې د هېوادونو لازم ملاتړ ترلاسه کړي، چې د ګات (Gatt) مصلحتي توافقنامې په نوم ياديږي ؛ په ۱۹۴۷م کې په جنوا کې تصويب شوه . د ا توافقنامه (هوکړه ليک) چې د نړۍ له نيمايي زياتو يعنې (۸۹) هېوادونو لخوا چې ۸۰ سلنه نړيواله سوداګري يې کنترولوله ومنل شوه . دې هوکړه ليک کې دباندينۍ سوداګرۍ د تنظيم ، د ګمرکي تعرفو په کمولو او د حمايوي تعرفو د سپکولو په اړه مقررات منځته راغلي . همدارنګه هڅه وشوه ترڅو د هېوادونو په منځ کې سوداګري دکشتيو، اوسپنې ليکو او په يوه کمه اندازه له هوايي کرښو په ګټې اخيستنې ترسره شي(۲۰ : ۱۱۵،۱۱۶) .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴.۶. په نړۍ کې د لېږد رالېږد څرنګوالی

دچین اقتصادي چټک او مستمر پرمختګ کې، ددې هېواد باندینۍ سوداګرۍ په پرله پسې توګه پراختیا کړې ده . د نړۍ د سوداګرۍ په لیکلړ کې چین په ۱۹۷۸م کال کې (۳۲) ام ،په ۱۹۸۹م کال کې(۱۵) ام، په ۱۹۹۷ م کال کې لسم او په ۲۰۰۱م کال کې شپږم مقام ته لوړشو.

همدارنګه په ۲۰۰۱م کال کې د چین ټولو صادراتو او وارداتو حجم له ۵۰۰ ملیارد ډالرو زیات شو. او ۵۰۹ ملیارده او ۶۵۰ مېلیون ډالروته ورسیدو. په ۲۰۰۲م کال کې د چین د ټولو صادراتو او وارداتو حجم د۶۲۰ ملیارده او ۷۷۰ مېلیون ډالرو په اندازه شو . په ۲۰۰۳م کې دا شمېر ۸۵۱ ملیارده او ۲۰۰ مېلیون ډالرو ته ورسید چې د ۲۰۰۲م کال په پرتله ۳۷.۱ سلنه زیاتوالی ښیي .

له دې جملې څخه د صادراتو حجم (۴۳۸) ملیارده او ۴۰۰ مېلیون ډالرو ته رسېدو چې د ۲۰۰۲م کال په پرتله ۶.۳۴ سلنه زیاتوالی په‌کې راغلی. او د وارداتو حجم ۴۱۲ ملیارده او ۸۰۰ مېلیون ډالروته ورسید چې ۳۹.۹ سلنه زیاتوالی په‌کې راغی.

اوسمهال چین د نړۍ له ۲۲۰ هېوادونو او سیمو سره سوداګري کوي . او جاپان، امریکا، اروپایي اتحادیه، د هانګ کانګ ځانګړې اداري سیمه ، جنوب شرقي اسیایي هېوادونو اتحادیه، جنوبي کوریا ،د چین تایوان ولایت، استرالیا، روسیه او کاناډا د چین لس نوي سوداګریز شریکان دي(۲۰ : ۱۲۰،۱۲۱).

۴.۶.۱. اوبیزه سوداګري او ابناګانې

اوبیزه سوداګري په نړۍ کې پرته له شکه د کشتیو او بندرونو په مرسته ترسره کېږي، بناً پردې دې ډول بندرونو ته لاسرسی د زیات ارزښت لرونکی وي . په ۱۹۲۲ م کال کې د ملتونو ټولنې (جامعه ملل) یوې کمېټې یو مسوده ترتیب کړه چې وروسته په دویم عمومي کنفرانس کې چې په جینوا کې و، په هماغه کال کې تصویب شوه. د دویمې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نړیوالې جګړې تر پیل پورې دا تړون د (۲۳) هېوادونو د مستعمراتو په ګډون د قبول وړ وګرځیدو، د دې تړون د دویمې مادې له مخې د هېوادونو په بندرونو کې پرته له تبعیض څخه د شته ټولو اسانتیاوو څخه د ټولو لپاره د ګټې اخېستنې اجازه وه. البته د نړیوالو او آن د هېوادونو له قلمرو اوبو څخه ګټه اخیستل د کشتیو چلولو او سوداګرۍ لپاره د نړیوالو قوانینو پر اساس د سولې په وخت کې د ټولو هېوادونو مسلم حق دی. په داسې حال کې چې له ابناګانو څخه په دې باره کې استفاده د زیات ارزښت لرونکې ده، ځکه ددغو مغابرو پلنوالی د استانبول په ګاونډ کې ابناګانو لپاره تر سلګونو متره، د انګلیسان او فرانسې ترمنځ د دور(Dover) ابنا او یا د الاسکا او پخواني شوروي اتحاد ترمنځ د بیرنګ (Bering) ابنا لپاره تر ۲۰ میله زیات اختلاف موندونکی دی.

په هر حال که چیرته د ابناګانو پلنوالي له ۶ میلو څخه زیات وي، هېوادونه لهدې امله چې په ټولنیزه توګه سمندري قلمرو تر درې میله پراختیا لري د هغې منځنۍ برخې څخه د نړیوالو اوبو په بڼه د استفادې حق لري. آن چې په دې بڼه هم د مالاکا(Malaca) ابنا چې له شپږو میلو څخه زیات پلنوالی (سور) لري د مالیزیا او اندونیزیا د هېوادونو په وسیله چې هریو یې دولس (۱۲) میله ساحه د خپل سمندري قلمرو د ساحې ادعا لري په دوه مساوي برخو ویشل شوې ده.

په هره بڼه ابناګانې لهدې امله چې سمندري مسافرتونه لنډوي، په تیره په پخوا وختونو کې د زیات ارزښت وړ و. په ځینو وختونو کې یې د نړیوالې سوداګرۍ لوی مرکزونه جوړ کړي وو، اګر چې په اوس وخت کې له ابناګانو لکه ماجیلان، تورس (Torres) اویا بیرنګ څخه په سوداګریو چارو کې زیاته ګټه نه اخېستل کېږي، خو تر دې اخوا د ډنمارک، جبل الطارق، هرمز، ملاکا، دور او داسې نورو ابناګانو له ارزښت څخه انکار نه شو کولی. له همدې امله دی چې د نړۍ ځواکمن هېوادونه ددې ابناګانو د خلاص ساتلو او یا کنترول په برخه کې تل علاقه مند وو. چې البته د جبل الطارق، عدن، سنګاپور او یا فاکلیند سیمو کنترول د انګلیسانو په وسیله یې له غوره بېلګو څخه دي(۵: ۱۸۳)..

(c) ketabton.com: The Digital Library

د جبل الطارق ابنا چې لنډه سور (عرض) يې تر ۸.۶ ميل پورې رسيږي د نړۍ له مشهورو ابنا ګانو څخه ده چې د اسپانيې جنوبي سواحل د افريقا له شمال غربي سواحلو څخه بيلوي، غرنۍ سيمه چې د هسپانيې په لور د هغې په ختيځه برخه کې موقعيت لري په ابنا کې تردد (دوه زره توب) کنترولوي. اګر چې د اسپانيې تر ټولو جنوبي سيمه د تاريف (Tarifa) په نوم پر ابنا باندې د حاکميت له پلوه د جبل الطارق په پرتله ښه موقعيت لري، مګر د استفادې وړ بندر د نه شتون له امله او د دفاعي ستونزو له امله د کم ارزښت لرونکې ده.

انګليسانو د جبل الطارق غرنۍ سيمه په ۱۷۰۴م کال کې له اسپانويانو څخه لاس ته راوړه او د پرلپسې ادعاوو سربېره دا هېواد تر اوسه پورې هغه کنترولوي. دا سيمه آن چې د هغې د نظامي پلوه د وخت په تيريدو سره لهپامه غورزيدلې ده، هيڅ ډول اقتصادي او سوداګريز ارزښت نه لري. ددې ابنا د جنوبي ساحل د کنترول په موخه چې مراکش پورې تړاو لري د شلمې پيړۍ په لومړيو کې د جرمني، فرانسې، اسپانيې او انګلستان ترمنځ سياسي کلکې مبارزې روانې وې. د انګلستان هېواد هڅه کوله چې ياده سيمه اقلاً بايد د جرمني تر کنترول لاندې رانشي، هغه مهال چې مراکش د فرانسې تر حمايت لاندې راغی، اسپانيې د ابنا جنوبي سواحل ونيول او د تنجير(Tangier) ښار د ملګرو ملتونو لخوا بې طرفه ښارپه توګه وګڼل شو. ترڅو چې په ۱۹۵۶م کال کې د مراکش ازادۍ لهامله د اسپانيې اړوند سيمې د تنجير په ګډون په هغه هېواد پورې وتړل شوې، اګر چې په دې ابنا کې د ازادۍ په برخه کې تردد(شک) هيڅ وخت نه و، مګر بيا هم د دې ابنا د سواحلو سياسي کنترول موخه د جنګ پر مهال د ځانګړو هېوادونو د کشتيو چلولو لپاره د دې ابنا خلاص ساتل و.

ترکي ابنا ګانې يا د باسفورس(Bospores) او د دردانيل (Dardanells) معابر د مرمره (Marmara) بحيرې په ګډون چې توره بحيره او مديترانې بحيره سره وصلوي د طارق ابنا په پرتله زيات ارزښت لري .د داردانيل ابنا چې اوږدوالی يې (۴۱ ميله) دی، سور يې له يو څخه تر څلورو ميلو پورې اختلاف لري. حال داچې د باسفورس ابنا د (۱۸.۶ ميله)

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوږدوالي او له ۶۰ یاردو *[۱] څخه تر دوه میلو پورې سور لري . ددې ابنا ګانو د موقعیت په باره کې د ترکیې هېواد په داخلي قلمرو کې هیڅ ډول پوښتنه نشته ،مګر ددې ابناګانو سوداګریز ارزښت د تورې بحیرې ګاونډیو هېوادونو ته د پخواني شوروي اتحاد په ګډون تر دې حد پورې دی چې له هغې څخه ازاده ګټه کول د نړیوالو هوکړه لیکونو په وسیله تضمین شوی . له ۱۴۵۳ م را وروسته چې ترکانو قسطنطنیه فتح کړه او د دې ابنا دواړه غاړې یې په واک کې شوې د درېو پیړیو څخه د زیات وخت لپاره یوازې ترکیې پورې اړوند کشتۍ او یا د هغې هېواد په خدمت کې کیشتیو له هغې څخه د استفادې کولو حق لرلو. (۲۵ : ۷۳)

په ۱۷۷۴م کال کې یعنې هغه مهال چې تورې بحیرې شمالي غاړو کې تزاري روسیه مستقره وه د کوچک کاینارجي (Kuchuk Kainardji) د یو طرفه تړون له مخې د روسیې کوچنیو سوداګریزو کشتیو ته په یاده ابنا کې د ترکیې د اداري مقرراتو په پام کې نیولو سره د ګټې اخیستلو اجازه ورکړل شوه (۵: ۱۸۴،۱۸۵).

په ۱۸۰۰ م کال کې دا امتیاز ترکیې په وسیله نورو سوداګریزو قدرتونو ته هم ورکړل شو چې د ۱۹ پیړۍ په لومړۍ نیمایي کې د نړۍ ټولو هېوادونو ته وغزیدو، دې امتیازاتو کې جنګي کشتۍ شاملې نه وې . په ۱۷۹۸ م کال کې د روسیې او ترکیې ترمنځ د لږ دوام اتحاد د جوړیدو په پایله کې د روسیې هېواد جنګي کشتیو ته اجازه ورکړل شوه چې د باسفورس له ابنا تیر را تیرشي، په داسې حال کې چې د نورو هېوادونو پر جنګي کشتیو تورې بحیرې ته په تلو بندیز و. د یو څو کلونو وروسته د ترکیې او روسیې ترمنځ د تړون د ختمیدو او مخالفت د پیداکیدو او د غربي اروپا د ځواکونو د علاقو په ځانګړې توګه د انګلستان له امله مدیترانې بحیرې ته د جنګي کشتیو د ورود په برخه کې په ۱۸۴۱م کال کې تړون وشو ، چې ددې تړون له مخې یوازې د ترکیې جنګي کشتیو ته له دې ابناګانو څخه د تیریدو اجازه ورکړل شوې وه. په داسې حال کې چې ټولو هېوادونو کولی شول ورڅخه د سوداګرۍ په موخه کار واخلي.

---

*[۱]: یو یارد د ۹۰ سانتي متره سره مساوي دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره له دې چې ترکانو غوښتنه کوله ترڅو د کشتیو تګ راتګ د ورځې په موده کې وکړي او د هغې لپاره یې تحریري او رسمي اجازه لرله، دې وضعې دوام وکړ ترڅو چې ترکیه په عمومي نړیوالې جګړه کې د اتریش او جرمني په پلوي جنګ ته ورداخل شوه، په ۱۹۵۱م کال کې د انګلستان د فاجعه امیزې ناکامۍ د ګالي پولي (Gallipoli) جګړې له دې ابناګانو څخه د تیریدو او د هغه متحدې روسیې ته د مرستو رسولو په موخه ددې ابناګانو سوق الجیشي او سوداګریز ارزښت ډېر زیات کړ. له همدې امله د جګړو ختمیدل په ۱۹۲۰ م کال کې د سورس Sevre تړون په لاسلیک کیدو سره فیصله وشوه چې په دې ابناګانو کې د کیشتیو هر ډول مالونو د لېږد لپاره ازادي ده . تر دې وروسته په ۱۹۲۲م کال کې د لوزان تړون د ترکیې او متفقینو ترمنځ لاسلیک شو چې د هغې پر اساس د هر ډول مالونو وړلو راوړلو ته اجازه ورکړل شوه آن چې جنګي کشتیو هم کولی شو د نظامي ځواکونو د محدودیتونو په پام کې نیولو سره د سولې په وخت کې ورڅخه تیرې شي (ایضاً : ۱۸۶).

باید یادونه وکړو چې د غربي هېوادونو په وسیله د دې ډول تصمیم نیولو په برخه کې په هغه وخت کې د شوروي اتحاد د بحري قوو کمزوري هم دخیله وه، لکه وروسته چې په ۱۹۳۰م کلونو کې شوروي اتحاد د یولوی صنعتي او سمندري ځواک لرونکې هېواد په بڼه بدل شو، سیاست هم بدلون وکړ. په دي وخت کې ترکیې ددې ابناګانو په سواحلو کې د نویو استحکاماتو د جوړولو لپاره له شوروي څخه د مرستي غوښتنه وکړه چې د شوروي او انګلستان لخوا تایید شوه. د شوروي اتحاد موخه توري بحیرې، او دانګلستان موخه مدیترانې بحیرې ته د کشتیو مخنیوی و. چې په هره بڼه د سوداګریزو کشتیو مصونیت تر یوه بریده له منځه ولاړو، ځکه د لوزان د تړون تطبیق د ترکیې په غاړه شو. دا چاره بالاخره په ۱۹۳۶م کال کې د مونترکس(Montreux) هوکړه لیک په وسیله پای ته ورسیده، چې د هغې پر اساس ددې ابناګانو د اداري په برخه کې زیاتره امتیازات ترکیې ته ورکړل شول . تر دې وروسته شوروي اتحاد په پرله پسې توګه ددې ابناګانو په چارو او اداره کې د مستقیمې برخې او حق غوښتنه کوله، چې البته د غربي هېواد د ملاتړ له امله د ترکیې لخوا ونه منل شوه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ډنمارک ابناګانې هم د سوداګریزو او سیاسي مسایلو او ارزښتونو له مخې د ترکیې ابناګانو سره ورته والی لري . ځکه د بالتیک بحیره چې شوروي اتحاد ورسره هم سرحد لري، د نړی له ازادو اوبو څخه ګڼل کېږي او د جغرافیایي پلوه ټولو ابنا ګانو په پرتله پیچلې بڼه لري . دا درې ابناګانې چې په موازي توګه یو له بل سره موقعیت لري عبارت دي له :

۱)ـ The great belt ابناچې د ډنمارک ټاپو وزمې ، د جتلند (Jytland) په‌نوم او فاین (Fyn) جزیرې ترمنځ ده، د موجوده ستونزو له امله کمه ترګټې اخېستنې لاندې ده.

۲)ـ The great belt ابنا چې د فاین (Fyn) جزیرې (ټاپو) ا ود جایلند (Sjaeland) ټاپو ترمنځ موقعیت لري او د زیات ژوروالي او پلن والي له مخې تر ډېرې ګټې اخیستنې لاندې ده .

۳)ـ د ساوند (The sound) ابنا د جایلند ټاپو او سویډن ترمنځ موقعیت لري زیاتې ګټې ترې اخېستل کېږي .

د ډنمارک هېواد له پخوا زمانو راهیسې تر ۱۷ پیړۍ منځنیو پورې د پورته یادو شوو ابناګانو په دواړو خواوو واک لرلو، تر دې چې په (۱۶۵۸م)کال کې د سوېډن هېواد د ساوند ابنا ختیځې غاړې لاس ته راوړې . په هره بڼه ډنمارک تر یوه بریده د همدې ابناګانو د کنترول او په بالتیک او شمال بحیره کې د سوداګریز کنترول د ځواک په پیداکولو په یو لوی اروپایي ځواک بدل شو.

د ساوند ابنا چې په کم عرضه ځای کې له ۳ میله زیات سو ر درلود، طبعاً د بحري قلمرو ساحه ګڼل کېږي، له همدې امله د ډنمارک بادشاه پر هغې د حاکمیت دعوه لرله، او له ۱۵م پیړۍ را وروسته ټولې هغه کشتۍ چې له هغې تیریدلې حق العبور ورڅخه اخېستل کیدو، دې وضعې تر ۱۹ م پیړۍ پورې آن تر دې وروسته هم هغه وخت چې سوېډن شرقي سواحل هم تصرف کړل دوام وموندو. اګر چې پر ډنمارک هېواد ددغسې کنترول له امله په پرله پسې نېوکې وې، مګر ډنمارک ورته ډېره په کمه کتل ترڅو چې په ۱۹ م پیړۍ کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

بالتیک او شمال بحیرې په منځ کې د سوداګرۍ حجم کې زیاتوالی راغی او له همدې امله په ۱۸۴۸م کال کې د ډنمارک دغه چارې د امریکا متحده ایالاتو د سختو نیوکو لاندې راغلې او د ډنمارک هېواد لخوا له کشتیو څخه د حق العبور اخیستل یې د نړیوالو مقرراتو سره مخالفت وګڼلو . ډنمارک دعوه کوله چې نږدې څلور پیړۍ یې دا ډول محصول اخیستی، بناً پردې په راتلونکي کې هم باید دې ډول ګټې اخېستنې ته دوام حق ورکړل شي (۳۵: ۷۷).

په هره بڼه په ۱۸۵۷م کال کې دکوپن هاګن کنفرانس په پایله کې له دې ابنا ګانو څخه د ګټې اخېستنې بشپړه ازادي د ټولو هېوادونو لپاره د تایید وړ شوه.

د ماجیلان ابنا چې د جنوبي امریکا او د (Tiorradel fuego) ټاپو ترمنځ موقعیت لري هم له دې پلوه د ارزښت وړ ده . دا ابنا (۳۵۷) میله اوږدوالی لري او د زیاتو کږ لیچونو په لرلو سره په ځینو ځایونو کې ډیره کم سورې (کم عرضه) وي. حال داچې سیاسي ارزښت یې د هغو ابناګانو په پرتله چې وړاندې ورڅخه یادونه وشوه د پرتلنې وړ نه دی، ځکه کشتۍ کولی شي له دې څخه تر تېرېدو پرته یا د هورن(Horn) دماغې له جنوب څخه تیرې شي . سره له دې چې د ماجیلان له ابنا څخه تیریدل د واټن د کمولي او د مسافرت د مصونیت له امله د ارزښت وړ دي . اګر چې ددې ابنا شرقي مدخل (ختیځه د ننوتلو لار) د اطلس سمندر پر لور د ارجنټاین سمندري قلمرو کې راځي، مګر بیا هم یاده ابنا چیلي هېواد پورې تړاو لري . له دې ابنا څخه ګټه اخیستنه په ۱۹م پیړۍ کې د زیاتیدو په حال کې وه او تر (۱۹۱۴م) کال پورې چې د پانامې کانال پرانسته وشوه د ترافیکو حجم زیات توپیر ؛ ونه کړ. مګر له یادې نېټې وروسته یې ارزښت په تدریجي ډول کم شو. که څه هم د چیلي او ارجنټاین جمهوریتونو د دې ابنا د کنترول په برخه کې کلونه وړاندې دعوې لرلې مګر په ۱۸۵۵م کال کې دا ډول پریکړه وشوه، چې د هغې اداره دې د اسپانې امپراتورۍ پخوانیو ولایتونو پر اساس ویش شي. نورو هېوادونو لکه انګلستان او متحده ایالاتو هم په دې اړه علاقه وښودله او اړوند هېوادونو په وسیله یې د مستقیم کنترول سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخالفت وښود، په ځانګړي توګه متحده ایالاتو چې په دې ابناکې یې د سوداګرۍ ازادي د ډنمارک ابناګانو څخه څو چنده مهمه وه.

په ۱۸۸۱م کال کې د چیلي او ارجنټاین حکومتونه د متحده ایالاتو په منځګړیتوب موافقې ته ورسیدل. ددې موافقې (هوکړې) پر اساس د دواړو هېوادونو تر منځ پولې تثبیت او د ابنا بیطرفي (بې لورى توب) تضمین شوه . او په همدې توګه د ټولو هېوادونو لپاره ورڅخه دګټې اخیستلو اجازه وشوه.

د نړۍ د ابناګانو ټولیزشمېر چې پورته نړیوال قوانین پرې تطبیق شوي، او ځیني یې د زیات سوداګریز ارزښت لرونکې هم نه دي ؛ ډېر زیات دی، چې یو شمېر زیاتې یې د غرب الهند او شرق الهند ټاپوګانو ترمنځ لیدلی شو(۵: ۱۸۳-۱۸۹).

(۱.۶) جدول: دنړۍ غوره ابنا ګانې (۵: ۹۰).

ګڼه	ابناګانې		اړوند هېواد	په میل Mile سره یې عرض (سور)
۱	دو ور	Dover	انګلستان اوفرانسه	۲۱
۲	مېسینا	Messina	ایټالیا	۲
۳	اوترانتو	Otranto	ایټالیااوالبانیا	۴۵
۴	سکاګیراک	Skagerrake	ډنمارک اوناروی	۷۰
۵	کاتیګات	Kategat	سوېډن اوډنمارک	۳۸
۶	شمال کانال	North Chanal	انګلستان	۱۲
۷	سیسلي ابناګانې	Sicily	ایټالیا اوتونس	۹۰
۸	باب المندب	Bab ul mandab	حبشه اویمن	۲۰
۹	هرمز ابنا	Hormuz	عمان اوایران	۴۰
۱۰	ملاکا	Malaca	اندونیزیا	۲۵
۱۱	پالک	Palk	هند اوسریلانکا	۲۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲	فارموسا ابنا	Formosa	فارموسا اوچین	۹۰
۱۳	تسوشیما	Tsushima	جاپان اوکوریا	۹۵
۱۴	تورس	Torres	استرالیا اونوی ګیني	۹۰
۱۵	باس ابنا	Bass	استرالیا	۱۳۰

۶.۴.۲. اوبیزه سوداګري او کانالونه

کانالونه هغه نرۍ اوبه دي چې دوه لوې اوبه سره نښلوي، او دوه وچې سره بېلوي . کانالونه د دوو کتلو اوبو د یوځای والي په موخه کیندل کېږي او د کشتیو د تګ راتګ لپاره د ابناګانو په څیر کارول کېږي.

هغه کانالونه چې د بحیرو(سمندرګیو) د پیوستون په موخه کېندل شوي دي په لاندې ډول یې په تفصیل سره روښانوو.

۶.۴.۲.۱.دسویز کانال

دسویز کانال دترافیکو د حجم له پلوه ډیر غوره ګڼل کېږي چې د جوړولو چارې یې په (۱۸۵۹) کال کې پیل او په (۱۸۶۹م) کال کې د ګټې اخیستنې جوګه شو، په همدې توګه له (۱۸۷۵م) کال را وروسته برتانیه هم ددې کانال په اداره کې برخمنه وه. ددې کانال اوږدوالی (۱۰۳) میله پورې او عرض یې (۱۹۷) فټه دی . ددې کانال منځته راتلو سره د اروپا د شمال غرب او هند ترمنځ د (۵۰۰۰) میلو په اندازه واټن راکم شو. په ۱۹۵۵م کال کې د سویز تر بحران او تړلو وړاندې د (۱۴۶۶۶) کشتیو په شمېر چې د (۱۱۵۷۵۶۳۹۸) ټنه وزن لېږدونکې وې، له دې کانال څخه تیرې شوې وې . چې له دې ډلې ۲۰ سلنه یې برتانیې او پاتې نورې یې نورو هېوادونو لکه ناروې (۱۶ سلنه) ،ایټالیې (۸ سلنه) او فرانسې (۷سلنه) پورې تړاو درلود . همدارنګه ۲۰ سلنه یې په لایبریا او پانا مې پورې اړوندې وې .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سويز کانال د کمپنۍ په مرسته چې زياتره پانګې يې فرانسې پورې تړاو درلود کيندل شوی . د دې کانال کېندونکې کمپنۍ ته دا کانال د ۹۹ کلونو لپاره په واک کې ورکړل شوی و، چې له پيل له نېټې شروع تر ۱۹۶۸م کال پورې و . له دې نېټې وروسته ياد کانال د مصر هېواد په واک کې شو(۲۰ : ۱۲۶، ۱۲۷).

البته د يادولو ده چې ددې کانال شتون پر انګلستان سربيره د ټولو اروپايي هېوادونو لپاره حياتي ارزښت لري د سويز کانال کنوانسون چې په ۱۸۸۸م کال کې په قسطنطنيه کې منځته راغی، چې د ۹ هېوادونو لخوا لاسليک شوی و. له دې کانال څخه ګټه اخيستنه د ټولو هېوادونو لپاره تضمين شوه، پرته له دې چې د سولې او جنګ توغ يې پورته کړی وي . پر دې سربيره بيا هم انګلستان د مصر اداره د يو تحت الحمايه په بڼه له ۱۹۱۴-۱۹۲۲ م کلونو پورې په غاړه واخيسته آن چې تر ۱۹۴۵ م کال پورې يې خپلې لښکرې د هغې په غاړوکې وساتلې . د ۱۹۵۶ م کال د جولای په مياشت کې د مصر حکومت دا کانال ملي اعلان کړو چې د ذيعلاقه (مصر او انګلستان) لورو ترمنځ د جنګ د پيدا کيدو لامل شو؛ چې ورسره سم کانال بند شو. د دې جنګ په پايله کې اروپايي سوداګريزو مالونو ته په ځانګړې توګه د نفتو په برخه کې زيات تاوانونه ورسيدل.

دا چې د سويز کانال ارزښت د اروپايي هېوادونو د اقتصاد لپاره مخکې تر مخکې معلوم و، او د زياترو هېوادونو د توقع پرته ، مصر وتوانيدو چې ياد کانال په ۱۹۵۷م کال کې بيا ځلې فعال کړي . او د اسرايلو پرته ټولو هېوادونو په اړه د ۱۸۸۸م کال کنفرانس دتطبيق وړ وګرځيدو.

په ۱۹۶۷م کال کې مصر د ملګرو ملتونو له هغو ناظرينو څخه چې اسرايلو ته يې له تيران ابنا څخه د عقبه خليج په لور د کشتيو چلولو حق ورکړ؛ له مصر څخه د وتلو غوښتنه وکړه . چې په دې کار سره د عربو او اسرايلو تر منځ دريېيم جنګ رامنځته شو او په پايله کې د سويز کانال په تړل کيدو تمام شو. بايد يادونه وکړو چې دا ځل د کانال تړل کيدلو پايلې د ۱۹۵۶م په پرتله ډېر زياتې خطرناکې وي . د سويز کانال د اوږدو کلونو تړل کېدو وروسته يو ځل بيا په ۱۹۷۵ م کال کې د ګټې اخيستلو لاندې راغی او مصر ددې د حق

(c) ketabton.com: The Digital Library

العبور لـه درکـه پـه ۱۹۷۷ م کـال کـې لـه ۵۰۰ مېلیـون ډالـرو زیـات لاس تـه راوړي وو (۵ : ۱۹۳، ۱۹۴)او (۲۰ : ۱۲۶، ۱۲۷).

۶.۴.۲.۱. د پانامې کانال

دپانامې په هېواد کې دیوې اوبیزې لارې دجوړېدو سوچ او هوډ تر ۱۶مې میلادې پېړۍ پورې رسېږي ، خو ددې اوبیزې لارې د جوړېدو په پار لومړنۍ هڅې په ۱۸۸۰م کال کې دفرانسویانو پـه مشرۍ پیـل شـوې . ددې پـروژې تـر ناکـامۍ وروسته چې د۲۱۹۰۰ کاریګرو په مړینه تمامه شوه ، وروستۍ پروژې ته د امریکایانو په وسیله دوام ورکړل شو او د۱۹۰۰م کال په شاوخواکې پای ته ورسېد. تر څو چې کانال تر ۱۹۱۴م کال د ګټې لپاره پرانستل شو .

ددې ۲۷ کېلومتري کانال د جوړښت د زیاتو ربړو سره یو ځای و. په دې کانال کې د کار د بشپړېدو وروسته (دفرانسویانو او امریکایانو په موده کې) په ټولیزه توګه ۲۷۵۰۰ وګړي مړه شوي وو.

د پانـامې کانـال هـم د سـویز کانـال د ورتـه (مشـابه) دلایلـو لـه املـه لکـه د اوږدو مسافرتونو او د لګښتونو د مخنیوي له امله کیندل شوی . حال دا چې د جوړولو او فعال ساتلو لګښت یې د سویز کانال په پرتله څو وارې زیات ښودل شوی . له همدې امله و، چې د پانامې کانال و نه توانیدو چې د ماجیلان ابنا د تنګ راتګ او لارې ارزښت په بشپړه توګه له منځه یوسي . سره له دې چې هغه کشتۍ چې له پانامې کانال څخه یې ګټه اخیسته د ورځې په تیریدو سره مخ په زیاتیدو دی . په ۱۹۶۹م کال کې په ټولیزه توګه د ۱۳۱۵۰ په شمېر کشتۍ له دې کانال څخه تیرې شوې وې، چې د ۱۰۷ مېلیون ټن په اندازه توکي یې لېږدولي وو. البته له دې کشتیو له ډلې ۱۲ سلنه یې د امریکا په متحده ایالاتو، ۱۱ سلنه یې په برتانیې ، اوپاتې ۷۷ سلنه کشتیو یې په ۳۹ هېوادونو پورې تړاو درلود. پټه دې نه وې چې په ۱۹۷۶ م کال کې د ۱۲۲۸۰په شمېر کشتۍ د ۱۱۷.۴ مېلیون ټن په اندازه د محمولـه (

(c) ketabton.com: The Digital Library

بار) توکو په لرلو سره د پانامې کانال څخه تيرې شوې وې چې د حق العبور عوايد يې تر ۱۳۵ ميليون ډالرو پورې رسيدل.

د پانامې کانال په ۱۹۰۳م کال کې په هغه ځمکه چې د امريکا متحده ايالاتو په اجاره نيولې وه، وکيندل شو. دا ساحه چې د امريکا متحده ايالاتو تر کنترول لاندې وه، د ۱۰ ميل په اندازه عرض (سور) او د (۵۰) ميل په اندازه طول لري. دا کانال د معاصرې تکنالوژۍ څخه په ګټې اخيستنې په مرتبه داره توګه جوړ شوی دی.

ددې کانال په برياليتوب د چارو دتر سره کولو وروسته په اوبيزه سوداګرۍ کې يو غټ بدلون راغی ، يوازې په ۲۰۰۵م کال کې د ۱۴۰۱۱ په شمېر چې په ټوليزه توګه يې د ۸،۲۷۸ مليون ټن په اندازه توکي لېږدول له دې کانال څخه تېرشوي ، دا داسې ښيي چې له دې کانال څخه په يوه شپه او ورځ کې نژدې ۴۰ کشتۍ تګ راتګ کوي .

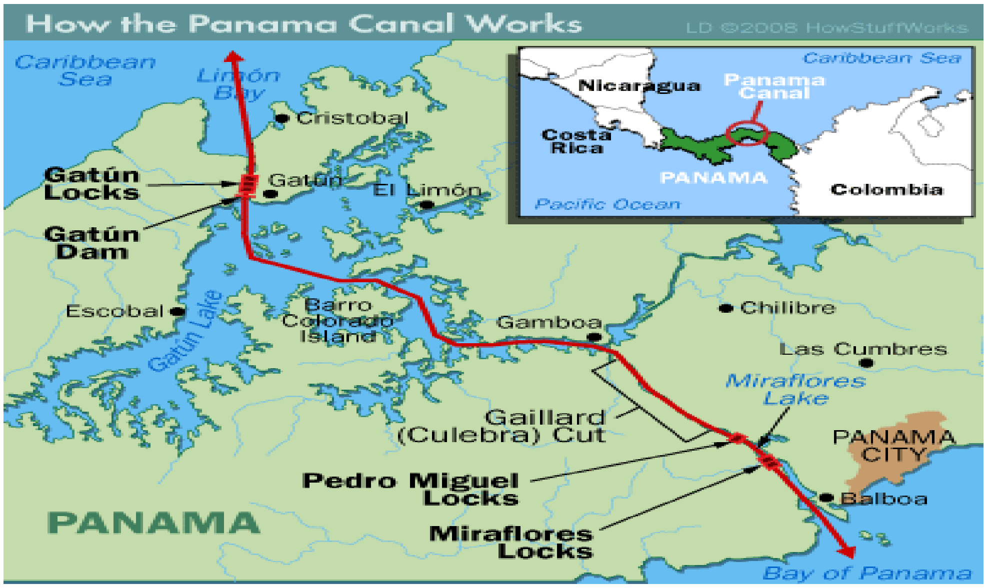

(۱.۶) نقشه: دپانامې کانال.

http://www.google.com.af/search?dcr=0&biw=1366&bih=598&tbm=isch&sa=1&ei=dEm3WsGZEoeB6ASgzbeICw&q=0.Q4flRma_XPQ#imgrc=_7WTiIlWqT9NVM:&spf=1521961616228

(c) ketabton.com: The Digital Library

۶ . ۴ . ۲ . ۲ . دکیل کانال

ددې کانال د جوړښت چارې په ۱۸۸۷م کال کې پیل شوې او په ۱۸۹۵م کال کې یې د الماني قیصر (پاچا) دویم ویلهلم لخوا پرانسته وشوه . دا کانال له هماغه مهاله تر ننه پورې څو ځله تعریض شوی. دا اوبنۍ لاره تر ۱۹۴۸م کال پورې د دویم ویلهلم د پلار لومړي ویلهلم په نوم یادېدو . نن ورځ په نړیواله کشتۍ چلونه کې په انګلسي نوم یعنې Kiel Canal تر ګټې اخستنې لاندې دی.

د کیل کانال د المان په اشلسویګ –هولشټاین ایالت کې د ۹۸ کېلومتره په اوږدو جوړ دی چې دشمال سمندرګی د ختیځ سمندرګي سره نښلوي او دنړۍ د ډېرو بېړو بار لرونکو اوبنیو لارو څخه دی . د روسیې اوبالتیک سمندرګي د هېوادونود اقتصادي عښتلتیا په پار د کشتیو تګ راتګ پکې په ۱۹۹۶م کال کې له ۴۸ملیون ټن څخه تر ۲۰۰۵م کال پورې ۸۸ ملیون ټن پورې ورسېدو.

https://fa.wikipedia.org/wiki/%DA%A9%D8%A7%D9%86%D8%A7%D9%84_%DA%A9%DB%8C%D9%84

د کېل کانال چې د بالتیک سمندرګی او شمال سمندرګی د ډنمارک ټاپو وزمې له لیارې سره تړي هم په اروپا کې د زیات ارزښت لرونکی دی ، یاد کانا ل په ۱۹۱۴ م کال کې د جرمني هېواد له لوري وکېندل شو ، دغه کانال ۶۱ میله اوږدوالی لري او د سوق الجیشي موقعیت له پلوه د زیا ت ارزښت لرونکی دی . ټولو هېوادونو ته د باندینۍ سوداګرۍ په موخه د وارسای تړون وروسته په یاد کانال کې اجازه ورکړل شوه . په ۱۹۳۶ م کال کې د المان هېواد د وارسای تړون لغوه اعلان کړ او یوازې یې ملګرو هېوادونو لپاره ورڅخه د ګټې اخېستلو اجازه ورکړه ، چې له دویمې نړیوالې جګړې وروسته یو ځل بیا یاد کانال د ټولو هېوادونو پر مخ پرانیستل شو(۲۰ : ۱۲۷).

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۲.۶) نقشه : د کیل کانال

http://www.google.com.af/imgres?imgurl=http%3A%2F%2F3.bp.blogspot.com%2=0ahUKEwiyvsyy94baAhWR_qQKHSP8BHwQMwg4KAAwAA&iact=mrc&uact=8

دا کانال چې په الماني کې د شمال –ختیځ (Nord –Ostsee Kanal) په نوم یادNOK په لنډیز سره یادېږي ،دنړۍ له بېړوبار لرونکومصنوعي اوبیزو لاور څخه دی اوپه ۲۰۰۷ م کال کې له ۴۳۰۰۰ څخه زیاتې کشتۍ ورڅخه تېرې شوي . چې دا شمېر په ۲۰۱۴ م کال کې دوه برابره بنودل شوی.

https://fa.wikipedia.org/wiki/%DA%A9%D8%A7%D9%86%D8%A7%D9%84_%DA%A9%DB%8C%D9%84

(۲.۶) جدول : دافریقا په شمال او منځني ختیځ کې د نړیوالو اوبیزو لارو جغرافیایي ځانګړنې (۳۷ : ۲۰۲).

داوبیزې لارې نوم	کم پلنوالي یې په سمندري میل سره	اوږدوالی یې (په سمندري میل)	ژوروالی یې (په متر)	په یوه ورځ کې ورڅخه د تېرېدونکو کشتیو شمېر	دغاړې هېوادونه یې
دجبل الطارق تنګی	۱۰	۳۵	۸۰–۶۰۰	۱۵۰	اسپانیه او مراکش
دردانیل	۷۵،۰	۳۶	۴۹–۹۱	۶۰	ترکیه
بسفر	۳۳،۰	۱۷	۴۹	۵۰	ترکیه

(c) ketabton.com: The Digital Library

باب المندب	۱۰، ۵	۳۵	۱۲–۱۸۳	۵۵	دیمن جمهوریت، ایتوپیې او جیبوتي
دهرمز تنگی	۲۱، ۰	۱۰۰	۷۶–۲۱۳	۸۰	ایران او عمان
سویز کانال	۱۷۸	۱۰۱	۱۶	۶۰	مصر
تیران تنگی	۳، ۰	۷	۷۳–۱۸۳	له ۱۰ کم	مصر او سعودي عربستان

۳.۴.۶. اوبیزه سوداګري، بندرونه او ازاد ښارونه

یوه له هغو ستونزو څخه چې معمولاً په اوبیزه سوداګرۍ کې د پام وړ ده د سوداګریزو موادو کم حجم دی . د بېلګې په ډول که چیرته یوه اندازه توکي له دومنیکا له جمهوریت څخه ډنمارک ته د لېږد مطلوب وي، او دا اندازه د کشتۍ د انتقالي ظرفیت څخه کمه وي، لازمه ده چې دا مالونه لومړی له دومنیکا څخه یو بل ښار لکه نیویارک ته، وروسته له هغې هامبورګ ته یوړل شي او وروسته ډنمارک ته ولېږدول شي . په ځینو حالاتو کې په نیویارک او جرمني کې ددې ډول اضافي لګښتونو منل او د ګمرکي محصول تادیه کول د ملاحظې وړ دي . ددې ستونزې یوازینۍ د حل لاره په بندرونو کې د ګمرکونو څخه د ترانزیتي مالونو معافیت دی . په همدې موخې د امریکا متحده ایالاتو په ۱۹۳۶ م کال د نیویارک په بندر کې د ستاټن (Staten) ټاپو یوه برخه ازاده سیمه (Free Zone) اعلام کړه . وروسته دا ډول سیمې د متحده ایالاتو په نیواورلین (New Orleans) ، سانفرانسسکو، لاس انجلس او سیاتل (Seattle) بندرونو او د پورتوریکو په مایاګویز (Mayaguez) کې تاسیس شوې .

ازاد بندر (Free Zone)د یو بندر هغه سیمه ګڼل کېږي چې په هغې کې د بیلا بیلو هېوادونو کشتۍ خپل توکي له قید او هر ډول محصول ورکولو پرته بار، ښکته او پورته کوي . په همدې توګه ازادې ساحې (Free Zone) هم هغه سیمې دي چې د بیلابیلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوداګريزو توکو د ځای پرځای کولو په موخه کارول کېږي، د نړۍ تر ټولو مهم ازاد بندر هانګ کانګ (Hong Kong)دی چې د چين، فلپاين، تايوان او د اسيا د جنوب ختيځو نور هېوادونو سوداګريز مالونه له هغه ځخه د اروپا، امريکا او نړۍ هرې سيمې ته لېږدول کېږي . د طنجه او سنګاپور بندرونه هم همدا ډول ازاد بندرونه دي، په همدې توګه جبل الطارق هم د هغه په کم ارزښت سربيره يو ازاد بندر دی . په عدن کې ټول ازاد بندرونه، کنری (Canary) ټاپوګان، د پانامې پر کانال د کولون(Colon) بندر او د سويز پر کانال د پورت سعيد بندر همداسې ازاد بندرونه دي (۲۰: ۱۳۵،۱۳۶).

ازاد ښارونه (Free Cities) هم د همدې ډول موخو لپاره کارول کېږي . ددې ډول ښارونو شمير په منځنيو پيړيو کې په اروپا کې زيات و، حال دا چې په معاصرو پيړيو کې دا ډول بېلګې کمې ليدل کېږي . په شلمې پيړۍ کې يې غوره بيلګه د دانزيک يا ګدانسک (Gdansk) ښار و، چې زياتره اوسيدونکي يې جرمنيان وو، حال دا چې د سوداګرۍ له مخې د پولنډ لپاره د ارزښت وړ و، له همدې امله په يو ازاد ښار تبديل شو . چې د اداري لپاره يې عالي کميشنر د ملتونود ټولنې لخوا ټاکل کيدو.

د فيوم (Fiume) ښار هم د ورته شرايطو لاندې راغلی و. ځکه چې ددې ښار زياتره اوسېدونکي ايټالويان وو . حال دا چې د يوګوسلاويايانو لخوا ترې ګټه اخيستل کيده، دې ښار په ۱۹۲۰م کال کې د يو ازاد ښار حيثيت غوره کړ، حال دا چې وروسته د ايټاليا يوه برخه شوه . مګر له ۱۹۴۵م کال را وروسته يې يوګوسلاويا پورې تړاو وموند. يوګوسلاويا په همدې ډول د تريست (Trieste) د ښار او بندر په ځمکه دعوه لرله ، چې البته وروسته د هغې د شاوخوا په ګډون د تريست (Trieste) د ازادې سيمې په حيث د امريکايي او برتانوي لښکرو په وسيله ونيول شوه، د هغې هوکړې له مخې چې د امريکايي او برتانوي لښکرو (اشغالګرو لښکرو) او د يوګوسلاويا او ايټاليا حکومتونو تر منځ شوې وه ، دا سيمه د دواړو هېوادونو تر منځ ويش شوه. چې ددې ويش پر بنسټ د تريست ازاد ښار ايټاليا پورې وتړل شو. البته د ايټاليا هېواد ژمنه وکړه چې تريست ښار به د يو ازاد بندر په توګه ساتي . اګر چې په دې اړه کوم رسمې تړون نشته، مګر بيا هم دا هوکړه ليک آن چې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډیفکتو Defacto په بڼه د ملګرو ملتونو لخو منل شوی دی (۵ : ۱۹۷،۱۹۸) او (۲۰: ۱۳۵،۱۳۶).

۴.۴.۶. په نړیوالو اوبو کې اوبیز ترانسپورت

نړیوال سیندونه هغو سیندونو ته ویل کېږي چې د هغې د اوبو اخیستنې حوزه د دوو یا څو ګڼو هېوادونو ترمنځ وي . له لرغونو زمانو راهیسې سیندونه د زیات حجم لرونکو توکو د لېږد رالېږد لپاره کارول شوي دي . دبېلګې په توګه په اروپا، جنوبي امریکا او داسې نورو سیمو کې په پخوا وختونو کې یې له سیندونو څخه آن چې له اوسمهال څخه زیاته ګټه اخېستل کیده ، په ګڼو سیمو کې د حق العبور ورکول یو له هغو لاملونو څخه و چې له سیندونو څخه یې په ګټواخېستلو کې کموالی راوست، د بېلګې په توګه د سویزرلیند او شمال بحیرې تر منځ راین سیند په جریان کې له ۳۰ څخه زیاتو ځایونو کې حق العبور ورکولو چې ځینې وخت به ددې ډول حق العبور ورکولو اندازه د لېږدېدونکو توکو د ارزښت څخه زیاته شوه.

د شیلډ (Scheldt) سیند لومړنی نړیوال سیند و، چې د خواوشا ټولو ګاونډیو هېوادو لپاره د استفادې په موخه وکارول شو. ددې سیند د بهېدو لاندینۍ برخه او خوله د انتورپ (Antwerp) بندر په ګډون په ۱۷ م پیړۍ کې د هالندیانو لخوا د ټولو هېوادونو د حمل ونقل لپاره وتړل شوې . په (۱۷۹۲م) کال کې فرانسوي لښکرو هغه ونیولو او ورڅخه یې د ټولو ګاونډیو هېوادونو لپاره د ګټې اخېستلو اعلان وکړ.

د راین (Rhine) سیند پر لور د فرانسې د سرحدونو وړاندې توب هغه محدودیتونه چې له دې سیند څخه د ګټې اخیستنې په برخه کې موجود وو؛ له منځه یوړل، سره له دې چې یوه اندازه حق العبور په دې پړاو کې هم د خدماتي لګښتونو د بسنې په موخه اخېستل کیدلو، ترڅو چې په ۱۸۶۸ م کال د منهایم (Manheim) د کنوانسیون پر اساس د راین (Rhine) سیند څخه د ګټې اخېستلو ټول محدودیتونه لمنځه ولاړل . تر دې مخکې د ویانا کنفرانس چې په ۱۸۱۴م کلونو کې د ناپیلون له جنګونو وروسته په اروپا کې د سولې

(c) ketabton.com: The Digital Library

راتلو په موخه دایر شوی و، په‌کې همداسې هڅه شوې وه تر څو له نړیوالو سیندونو څخه د حمل و نقل لپاره د ګټې اخیستلو ازادي تضمین کړي چې البته شلیدلې، میوز (Meuse) ، راین او مرستیالان سیندونه یې په‌کې شامل وو. دا ډول مقررات په دانیوب سیند له ۱۸۵۶ م کال وروسته، او د مرکزي افریقا په سیندونو له ۱۸۸۰م کال وروسته تطبیق شول. حال دا چې له لومړۍ نړیوالې جګړې وروسته د نړۍ ټول سیندونه په‌کې راونغښتل شول. په بله ژبه د پارس تړون چې په ۱۸۵۶ م کال کې یې کریمیه جنګونو ته د پای ټکی کېښود په دانیوب سیند کې یې کشتۍ چلول د ویانا کنګرې د مندرجاتو په پام کې نیولو سره تائید کړل(۵ : ۲۰۱) .

له دویمې نړیوالې جګړې وروسته یو ځل بیا د هغه په ګاونډ کې د سوسیالستي هېوادونو په منځته راتلوسره پرې محدودیتونه ولګول شول. حال داچې له ۱۹۶۰ م کال را وروسته یو ځل بیا له دغې واړو سیندونو څخه استفاده په تدریجي توګه زیاته شوه. په همدې ترتیب کله چې په ۱۸۸۵م کال کې د کانګو سیند حوزه د ټولو هېوادونو لپاره سوداګریزه ازاده سیمه اعلام شوه، د دې هېوادونو سیندونه هم د کشتۍ چلولو لپاره ازاد شول، په دې تړون کې د کانګو سیند او مرستیالانو سربیره یې د نایجر (Niger) سیند هم رانغښتي و. سره له دې چې د دواړو سیندونو د جریان منځنۍ برخه د لاندینۍ برخې څخه د ځړوبو په وسیله بیلېږي، چې کشتۍ چلول په‌کې ستونزو سره مخامخ کېږي. په وروستیو تړونونو کې د مرکزي افریقا جهیلونو په ګډون نور سیندونه هم ازاد وګڼل شول. په ۱۹ م پیړۍ کې ددې ډول تړونونو نورې بېلګې له سیندونو څخه د ګډې ګټې اخېستنی په موخه ولیدل شوې.. په ۱۸۹۷ م کال کې د ایران او د هغه وخت ترکیې امپراتورۍ چې د عراق خاوره هم په‌کې شامله وه، تړون وکړ چې د شط العرب سیند څخه په ګډه توګه ګټه واخلي. په همدې توګه په ۱۸۴۸م کال کې د امریکا متحده ایالات او مکسیکو د ریوګراند (Riogrande) له سیند څخه د ګډې ګټې اخیستني موافقه وکړه. په ۱۸۵۱ م کال کې برازیل هوکړه وکړه چې د پیرو هېواد کشتیو ته اتلس سمندر ته د رسېدو په موخه په امازون سیند کې اجازه ورکړي، څو کلونه وروسته دواړو هېوادونو هوکړه وکړه چې له دې سیندونو او مرستیالانو څخه یې ټول هېوادونه کولی شي ګټه واخلي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په همدې ترتیب لیدل کېږي په ۱۹ م پیړۍ کې یو شمېر زیات نړیوال سیندونه ټولو هېوادونو ته د ګټې اخیستنې لپاره په واک کې ورکړل شول. د لومړۍ نړیوالې جګړې وروسته د وارسای تړون (۱۹۱۹م) په پایله کې د نړیوالو سیندونو په اړه ځینې عمومي مقررات او قوانین وضع شول، چې د هغې پر اساس الب (Elbe)، اودر(Oder) سیندونه او د دانیوب سیند د بهیدو پاسنۍ برخه ددې ډول سیندونو په لیکه کې راغلل. په همدې توګه له (۱۹۱۹-۱۹۲۰م) کلونو کې ځینې نور سیندونه لکه نیمین (Niemen)، وستولا (Vistula)، موروا، (Morava) ،چکسلواکیا، تیسزا (Tisza) او پرت (Prut) سیندونه هم د نړیوالو سیندونو په لیکه کې وګڼل شول. پارس د سولې کنفرانس (۱۹۱۹-۱۹۲۰م) یو کمیسون وګمارلو تر څو په نړیوالو سیندونو کې د کیشتۍ چلولو د ازادۍ موضوع وارزوي . کمیسون په (۱۹۲۱م) کال کې په بارسلونا (Barcelona) کې جلسه وکړه او دیو کنوانسیون اساسونه چې له مخې یې د نړیوالو سیندونو څخه ګټه اخیستنه تنظیمېده، طرحه شوه. باید یادونه وشي چې یاده پریکړه یوازې له (۳۰) هېوادونو لخوا لاسلیک شوه، ځکه نور هېوادونه لکه ایټالیا او انګلستان له دې امله چې د کیشتۍ چلولو وړ سیندونه یې نه لرل، او یا لکه د امریکا متحده ایالاتو چې پخوا یې دې ته ورته قراردادونه د ګاونډیو هېوادونو سره لاسلیک کړي وو؛ یاد سند لاسلیک نه کړ.

د دوو نړیوالو جګړو په منځ پړاو کې د ټولو هېوادونو کیشتیو پرته له کوم تبعیض له دې ډول سیندونو څخه ګټه اخېستله، سره له دې چې طرحه شوو بنسټونو له هغه څه سره چې په عمل کې لیدل کیدل په بشپړه توګه توپیر درلود. د بېلګې په توګه د امور سیند چې د شوروی اتحاد او چین ترمنځ سرحد یې جوړولو یو نړیوال سیند و، په هغې کې کشتۍ چلول د ۱۹۳۴م کال د تړون پر اساس ازاد و، حال دا چې په عمل کې دا ډول ازادي نه لیدل کیده . همدارنګه نورو ټولو هېوادونو وخت په وخت ځینې محدودیتونه لکه پر سیندونو د متحرکو پلونو جوړول او دحق العبور وضع کول؛ بنایي په اړه یې ممانعتونه رامنځته کړي (۵ : ۲۰۱-۲۰۳).

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډیز

سره ددې چې په منځنیو پېړیو کې په اروپا کې سوداګري تر ډېره بریده کنټرول او محدوده وه، خو ادم سمت د تیورۍ پر بنسټ باید حکومتونو د بهرنۍ سوداګرۍ د ازادۍ او پرمختګ لپاره د سوداګرو مرسته کړې وای، چې ددې تیورۍ اغېزې په لومړي پړاو کې راڅرګندې شوې، بهرنۍ سوداګرۍ ته نسبي ازادي ورکړل شوه. انګلستان یوازینی هېواد و چې په ۱۹م پېړۍ کې یې ازاده سوداګري تشویقوله.

که څه هم د نړۍ پر مخ داسې هېوادونه شته چې په ټولو برخو کې پر ځان متکي وي او په بهرنۍ سوداګرۍ کې لاس نه لري. نو ویلی شو چې بهرنۍ سوداګري د ټولو هېوادونو لپاره اړتیا ده. خو بهرنۍ سوداګري هم دوه ډوله ستونزې زېږوي، یو دا چې هېوادونه په یو ځانګړي موقعیت کې راګېروي، دویم دا چې د سوداګرۍ بشپړه ازادي که څه هم ناشونې ده خو لږ تر لږه غیر عملي وي.

د بهرنۍ سوداګرۍ د ښه پر مخ بېولو لپاره له دویمې نړیوالې جګړې وروسته هم هڅې کېدې په ۱۹۴۷م کال کې په جینوا کې د (GATT) تړون وشو چې د نړۍ تر نیمایي زیاتو هېوادونو لخوا لاسلیک شو. د سوداګرۍ نړیوال مرکز(ITO) چې د (GATT) تړون په وسیله په ۱۹۶۴م کال کې تاسیس شوی د مخ پر وده هېوادونو سره مرستې کولې، چې په پایله کې یې اوس هېوادونه کولی شي د سوداګرۍ په چارو کې اسانتیاوې راولي، خو دا اسانتیاوې په سوسیالستي هېوادونو کې نه وې، ځکه هلته سوداګري د حکومتونو په انحصار کې وه.

باندینۍ سوداګري د حکومتونو ترمنځ د بېلابېلو ترانسپورتي وسایلو لکه هوایي، ځمکنیو او اوبیزو وسیلو په مرسته تر سره کېږي. په نړیواله سوداګرۍ کې د چین اقتصادي چټک پرمختګ په نړیواله سوداګرۍ کې په پرله پسې توګه پراختیا کړې ده.

داسې معلومېږي چې اوبیزه سوداګري تر ټولو ارزانه، مصوءونه او غوره سوداګري ده. په سوداګرۍ کې ابناګانې او کانالونه ډېر مهم رول لري. په دې ډول سوداګرۍ کې د سویز کانال چې د ترافیکو د حجم له پلوه ډېر غوره کانال دی چې په کېندلو سره یې د اروپا د

(c) ketabton.com: The Digital Library

شمال لوېديځ او هند تر منځ سوداګريزې چارې غښتلې شوې . همدارنګه د پانامې کانال هم په نړيواله سوداګرۍ کې غوره رول لوبوي چې په مرسته يې د شمالي امريکا ختيځې برخې او اروپا د امريکا لويديځو برخو او د جنوبي امريکا لوېديځو برخو سره ونښته . په همدې ترتيب د کيل کانال هم په نړيواله سوداګرۍ کې رغنده رول لري .

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنې

۱.برتانيې د شمالي امريکا جنوبي سيمو ته ولې د نيو انګلينډ ايالت په پرتله زياته ترجيح ورکوله ؟

۲.ادم سمت په کوم ډول سوداګرۍ ټينګار کولو ؟

۳. بهرونۍ سوداګري کومې غټې ستونزې لري ؟

۴.د سوداګرۍ انحصاري بشپړه ستونزه په کومه پېړۍ کې وه په بېلګو کې يې وښاياست ؟

۵. په ۱۸۸۵م کال کې د کانګو حوزې تړون د کومو هېوادونو ترمنځ پر کومو موضوعاتو شوی و ؟

۶. د GATT تړون کله ، چېرته او پر کومو موضوعاتو شوی و ؟

۷.ترکيي ابناګانې کومې او د طارق ابنا سره يې ارزښت پرتله کړئ ؟

۸. دکوچک کاينارجي تړون څنګه تړون و ؟

۹. د سويز کانال د چالخوا او د کومې کمپنۍ په مرسته جوړ شوی ؟

۱۰.د سويز کانال په کېندلو سره د کومو سيمو ترمنځ سوداګريزه پراختيا راغله ؟

۱۱.د پانامې کانال چېرته موقعيت لري او دچا لخوا کېندل شوی ؟

۱۲.د پانامې کانال د کومو سيمو ترمنځ سوداګريز پول په بڼه دی؟

۱۳. د کيل کانال چېرته او د چالخوا کېندل شوی ؟

۱۴. ازاد بندرونه يعنې څه؟

۱۵.په نړۍ کې د ازادو بندرونو غوره بېلګې کوم دي ؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۶ـ ازاد ښارونه په څه معنی دي ؟

۱۷ـ د ازاد ښارونو بېلګې کومې دي ؟

۱۸ـ نړیوال سیندونه کوم دي واضح یې کړئ ؟

۱۹ـ د راین سیند چېرته او په سوداګرۍ کې یې ونډه څنګه ده ؟

۲۰ـ د میوز سیند ارزښت په سوداګرۍ کې واضح کړئ ؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوم څپرکی

نړیوالې اړیکې او باندینی سیاست

د- حکومتي واحدونو او نا دولتـي اساسـونو تـولې متقابلې چارې او کړنـي او همدارنګه د ملتونو ترمنځ چلندونو ته نړیوالې اړیکې وایي .کیدای شي ووایو چې له لرغوني یونان او هند څخه بیا تر منځنیو پیړیو او همدارنګه په نویو پیړیو کې د نړیوالو اړیکو په اړه نظریې ورکړل شوي دي، البته د ځینو هغو پوهانو په آند چې نړیوالې اړیکې د ملي واحدونو ترمنځ د اړیکو پر بنسټ تعریفوي، دا پدیده او مطالعه یې له ۱۶۴۸م کال راپدېخوا ښودلې .

ځینې وایي چې د نړیوالو اړیکو پدیده د شلمې پیړۍ په درېیمه لسیزه کې لومړی د امریکا په پوهنتون هارورد (Harward) او کلمبیا کې دیوې پوهنتوني رشتې په ډول منځته راغله . او د دویمې نړیوالې جګړې وروسته یې خپل ځان ته ځانګړې ښه غوره کړه.

د (۱۹۳۰م) کال را پـدیخوا پـه دې برخـه کـې نظـري لیـد لـورو بانـدې تعرضـونه د پاملرنې وړ وګرځیدل او د نړیوالو اړیکو په یوې پایدارې ریشتې بدله شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځيني د نظر خاوندان چې د حقوقي اوسياسي علومو د متفکرانو تراغېزې لاندې دي په دې آند دي چې په دې رشته کې د نظر ورکولو عناصرد ګروسيوس او بوفنداف حقوقپوهانو په اثارو او د اراسموس،سالي، ماکياولي، هيوم او روسو په شان څېړونکو په څېړنو او همدارنګه د سياستمدارانو لکه د بسمارک په ياد داشتونو کې ليدل کېږي.

دا ډول نړيوالې اړيکې له لومړۍ نړيوالې جګړې وړاندې تر زياته په اروپايي کادرونو استوارې وې . او د هغه عصر غوره مسايل لکه مستعمرې، سوله او جګړه، تړون جوړونه او بلاک جوړونه ، دکړکيچونو لمنځه وړل او نړيوال اقتصاد يې په برکې نيول . مګر له لومړۍ نړيوالې جګړې وروسته ددې جوړښت زوال پيل شو او د دوو لسيزو په موده کې اروپا له دې کړۍ ووتله، او يو نوی بل نظم پر ملګرو ملتونو ټولنې حکمفرما شو.

د نړيوالو اړيکو، نړيوال سياست او بانديني سياست توپير په دې کې دی چې نړيوالې اړيکې د ملګرو ملتونو په برخه کې د حکومتونو دکړنو مجموعه او د موسيسو او غير دولتي شرکتونو فعاليتونه هم په کې رانغښتي وي، مګر نړيوال سياست د يو هېواد د کړنو رفتار او د نورو هېوادونو عکس العمل يا ځواب ويلو ته ويل کېږي . او په واقعيت کې د هېوادونو په کړنو محدود دی . حال دا چې باندينی سياست د يو هېواد تصميم نيونه د بېرونۍ اړيکو په برخه کې ګڼل کېږي .

۱.۷. باندينی سياست

د حکومتي تصميم نيوونکو په وسيله له پخوا څخه يوه طرحه شوې ستراتيژي چې موخه يې د ټاکلو موخو لاس ته راوړل، د ملي ګټو په چوکاټ او په بانديني چاپيريال کې باندينی سياست ګڼل کېږي . باندينی سياست يو لړ ملي ګټو او موخو د تر سره کولو تامين او ټاکلو ته شامل دی . چې په نړيواله صحنه کې د هېوادونو لخوا تر سره کېږي .

همدارنګه کېدی شي بانديني سياست د يو هېواد نوښت او يا د يو بل هېواد د کړنو پر وړاندې عکس العمل وي. بانديني سياست د داخلي سياست غځول دي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د باندينې سياست مفهوم په هر هېواد کې د تصميم نېونې د ارزيابۍ، ترسره کولو او تدوين پوري تړلی وي، چې د هغه هېواد له ځانګړي ديدګاه څخه ،د پولو اخوا جنبه پيدا کوي . په بله ژبه باندينی سياست د يو هېواد په داخل کې فرمول بندي کېږي او د ملي سياست سره ژوندی او دوامداره تړاو لري . په حقيقت کې ديو هېواد باندينی سياست د خپل مسووليت په توګه تدوين او تنظيموي . دا ډول مسووليت د هغو واکونو او تکاليفو پر اساس چې بنسټي قانون د باندينې سياست او نورو هېوادونو سره د تړاو له مخې ټاکلي تر سره کېږي (۳۳ : ۱۴۷،۱۴۸).

۲.۷. د نړيوالو اړيکو د پيداښت انګيزې

ملتونو د نړيوالو اړيکو د منځته راوړلو غوره انګېزې په لاندې ډول ښودلي دي .

۱- دملګرو ملتونو دصحنې دوه قطبي کيدل او د دوو لويو نړيوالو ځواکونو (امريکا او پخواني شوروي اتحاد)اتومي او مسلح کيدنې رقابتونه.

۲- مذهبي، سياسي، نژادي، نشنليزم او د سياسي مختلفو مکتبونو ايډيالوژيانې.

۳- د تکنالوژۍ پراختيا او پرمختيا.

۴- ملګرو ملتونو د هېوادو يو له بل سره اقتصادي، سياسي، نظامي سازمانونو جوړول او يو ځای کيدل.

۵- د اليکترونيکي علومو او ارتباطاتو خارق العاده پرمختګ.

۶- په ملګرو ملتونو او ټولو نړيوالو سازمانونو کې د خپلواکو هېوادونو د غړيتوب زياتوالی .

۷- د وګړو زياتيدل.

۸- تر سلطې لاندې ټولنو کې د ازادۍ غوښتنې غورځنګونو منځته راتګ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۹- د دوو لويو ځواکونو د اتومي سلاحګانو لرلو له امله توازن، او دنړۍ د نورو قدرتونو تر منځ د سلاحګانو (وسلو) پرمختګ او پراختيا او د درېيم نړيوال جنګ ويره.

۱۰- د دوو نړيوالو جګړو منځته راتګ، سيمه ايزو جنګونه او ټول نړيوال اختلافات.

۱۱- د پرمختللو او غريبو هېوادونو د وګړو ترمنځ د ژوند نا انډولتوب (۲۰ : ۱۶۰،۱۶۱).

۳.۷. دنړيوالو اړيکو غوره تيوري ګانې

د نړيوالو اړيکو غوره تيوري ګانې په لاندې توګه دي.

۱.۳.۷. دنړيوالو اړيکو نظريې

دنړيوالو اړيکو تيورګانې کولای شو په ټوليزه توګه په لاندې ډول ډلبندي کړو.

الف. د همکارۍ نظريې

د همکارۍ د فرضيې پر اساس هېوادونو کړنې او اړيکې په کې شاملې وي. په دې برخه کې د ټولپالنې، په ګډه کار کول، يو د بل سره يو ځای‌توب او د سولې څېړنې اړيکې په کې شامل دی.

ب. د لانجو او جنجالونو نظريې

چې په کې د لانجو حل او د ځواکونو توازن نظريې شاملې دي.

ج . د ملګرو ملتونو د نظام نظريې

چې د سيستمونو او يو ځای توب تيوريګانې په کې شاملې دي (۲۰ : ۱۶۳).

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډیز

که څه هم نړیوالې اړیکې د ځینو په آند ډیر لرغونتوب لري ، د دوی په آند نړیوالې اړیکې د لرغوني یونان او هند څخه راپیل او غزېدلې دي ، خو د ځینو په آند چې د نړیوالو اړیکو پدیده د ۲۰ مې میلادي پېړۍ په درېیمه لسیزه کې د امریکا هارورد او کلمبیا پوهنتونونو کې د یوې پوهنتوني څانګې په توګه رامنځته شوه .

له نړیوالې جګړې مخکې د نړیوالو اړیکو غوره موضوعګانې ، مستعمره ، سوله ، جګړه ، تړون ، بلاک جوړونه ... او داسې نورې وې . مګر له لومړۍ نړیوالې جګړې وروسته ددې جوړښت زوال پیل شو .

نړیوالې اړیکې د نړیوال سیاست او باندیني سیاست سره ډیر توپیر لري او باید چې یو د بل سره ګډوډ نه شي او یو د بل پر ځای و نه کارول شي . یعنې په دې معنی چې نړیوالې اړیکې د حکومتونو د کړنو ټولګه ده او همدارنګه حکومتي او نا حکومتي موسیسو کړنې په کې رانغښتې وي .

د نړیوالو اړیکو منځته راتلو غوره انګیزې ډیرې دي ، خو ډیری یې د دوو لویو ځواکونو په اتومي وسلو نه سمبالښت ، مذهبي ، سیاسي ، نژادي او د مختلفو نظریو مکتبونو جوړېدل ، د تکنالوژۍ پرمختګ او داسې نور وو .

نړیوالې اړیکې ځانګړې تیوریګانې لري چې د همکارۍ تیوري ، د لانجو او جنجالونو حل تیوري او د ملګرو ملتونو د نظام نظریې یې غوره او بنسټیزې وې .

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنې

۱. نړیوالې اړیکې په کومه معنی دي ؟

۲. نړیوالې اړیکې د مضمون او د یوې بېلې څانګې په توګه لومړی ځل په کوم پوهنتون کې د پوهنتونې څانګې په توګه رامنځته شو؟

۳. تر لومړۍ نړیوالې جګړې وړاندې د نړیوالو اړیکو غوره موضوعګانې کومې وې ؟

۴. د نړیوالو اړیکو ، نړیوال سیاست او باندیني سیاست تر منځ توپیرونه کوم دي ؟

۵. د باندیني سیاست مفهوم څه دی ؟

۶. د نړیوالو اړیکو د منځته راتلو څو غوره انګیزې کومې دي ؟

۷. د تکنالوژۍ پراختیا او پرمختګ څنګه د نړیوالو اړیکو د منځته راتلو غوره انګیزه کیدی شي ؟

۸ـ د وګړو زیاتېدل څنګه دنړیوالو اړیکو د منځته راتلو غوره انګیزه کیدی شي ؟

۹ـ دنړیوالو اړیکو له مخې د همکارۍ تیوري واضح کړئ؟

۱۰ـ دنړیوالو اړیکو له مخې دلانجو او جنجالونو حل نظریې یعنې څه ، واضح یې کړئ ؟

۱۱ـ دنړیوالو اړیکو له مخې د ملګرو ملتونو د نظام نظریې په څه معنی دي واضح یې کړئ؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

اتم څپرکی

داطلاعاتو سیاسي جغرافیه

یو د لومړنیو کتابتونو له ډلې چې د اطلاعاتو سیاسي جغرافیې په باره کې په لویدیځه نړۍ کې خپور شوی دی، د انګلیسي محقق انتوني سمت د نړیوالو اړیکو کتاب دی، چې د " د اطلاعاتو جیوپولیتیک : پر نړۍ د لویدیځ فرهنګي سلطې څرنګوالی " تر سرلیک لاندې په ۱۹۸۰م کال کې په لندن کې په چاپ ورسېدو او فارسي ژبې ته هم اړول شوی دی.

په ۱۹۸۰م لسیزې کې سیاسي جغرافیې د نظامي او ټولنیزو مطالعاتو برخې ته لاره ومونده ، د ۱۹۸۰ م په لسیزه کې د اړیکو او اطلاعاتو نړیوالې صحنې ته د سیاسي جغرافیې د مفهوم بیا ځلې راننژدې توب ، کیدای شي په سیاسي جغرافیې کې د پراخو بدلونونه او د نړۍ دسیاست په برخه کې د اطلاعاتو او اړیکو ارزښت وبولو. په هغه مهال کې زیاتره ټینګار په خبري رسنیو، راډیو او تلویزوني کانالونو و، لکه چې د هغه مهال پنځو لویو خبري رسنیو (اسوشیتد پرس، یوناتیدپرس، انټرنیشنال، فرانس پرس او تاس) د شمالي نړۍ په ښه جوړونه کې غوره رول ولوبولو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اطلاعـاتو سیاسـي جغرافیـه د هېـواد فضـايي مطالعـه ده چـې د اطلاعـاتو تولیـد ، وېش او لګښت د هغې د پولو جوړوونکو په عنوان حسابېږي . او پـه دې متحرکه فضاء کې د هر سیاسي موجودیت د اغیز لرونکي پـه څیر د اطلاعـاتو د تولیـد، توزیـع او مصرف پـه برخه کې یو والی لري .

۸.۱. د اطلاعاتو سیاسي جغرافیې ځانګړنې

۸.۱.۱. خوځښتوب

د اطلاعـاتو سیاسي جغرافیـې تـرډیره د ځمکې فضـاء څېړي چـې د دوديـزې ثـابتې جغرافیـې پـه پرتلـه د خوځښـت لرونکـې ده. نـو نـه شـو کـولای یـوه ځـانګړې بشـپړه پولـه اطلاعاتي – سیاسي ویش بندی لپاره ترسیم یا وټاکو ځکه فضاء تـل د بدلون او خوځښت په حال کې ده.

۸.۱.۲. ځانګړې مرز بندي

د اطلاعاتو سیاسي جغرافیې د سیمو پولې د دوديزې جغرافیې د ښکاره پولـو بر عکس د اطلاعاتو او خبرونو تولید. توزیع او مصرف پر بنسټ رامنځته کېږي . پـه دې معنی چې د اطلاعاتو د توزیع ، لګښت او تولید مرکزونه د دنیا په سیاسي ، ټولنیزو او اقتصـادي معادلاتو کې اغېزمن او قانوني ټکي ګڼل کېږي .

۸.۱.۳. د اطلاعاتو د جریان لوری نیونه

د دوديـزې جغرافیـې برخلاف چې لـه شـمال– جنوب، شرق او غـرب او دې تـه ورتـه ډولـو څخـه تشـکیل شـوی وه، د اطلاعـاتو پـه سیاسـي جغرافیـې کې زیـاتره پـاملرنـه شمال، جنوب او مرکزپورې راټوله شوې ده. (۲۰ : ۵۰).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۸.۱.۴. د اطلاعاتو سیاسي جغرافیې د څېړنې سیمې د اطلاعاتو د متخصصینو لپاره

۱- د اطلاعاتو د ملي، سیمه ایزو او نړیوالو جریانونو پلټل (څېړنه) او د اغیزمنو لاملونو پیژندل یې.

۲- د هېوادونو علمي رول په منځته راتلو کې د اغیزمنو سیمو او سرچینو او د وګړو د پیژندلو په برخه کې څېړنه او مطالعه کول.

۳- د هغو لارو په اړه مطالعه چې د پولو او انحصاري ځایونو بیرون اطلاعات لاس ته راوړي.

۴- د اطلاعاتي اخلاقو په اړه مطالعه کول د اطلاعاتو د تحمیل په مقابل کې د اطلاعاتو رواجول.

۵- د ټولنې د مشرانو پر مهاجرت د اغیزمنو لاملونو د مودلونو پیژندل.

۶- د اطلاعاتي زده کړې د پرمختګ لپاره د لارو پیدا کول او ددې په لاس ته راوړلو کې د اسانتیاوو لپاره د انترنیټ د محتوا جوړول(ایضاً : ۵۱).

۸.۲. اطلاعات او نړیوال‌توب

د اطلاعاتو د روابطو نړیوالتوب په برسی کې ګورو چې دا دوه پدیدې یو د بل سره دوه ګونې رابطې لری له یوه لورې اطلاعات په نړیوال توب کې ځانګړی ځای او رول لري او له بله پلوه نړیوال توب اطلاعاتو ته لاس رسي کې د زیاتوالی د لامل په توګه ارزښت لري.

کیدای شي تعبیر کړو چې وګړي د اطلاعاتو په لړلو سره مشارکت او همکاری ته هڅېږي چې د هغې په پایله کې نړیوالتوب د عینیت کیدو په حال کې دی. نړیوال توب هم پخپله د اړیکو د پراختیا، چټکتیا، اسانتیا او هڅونې لامل ګرځیدلی شي (۲۰ : ۵۱).

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډيز

په ۲۰ مې میلادي پېړۍ کې یعنې په ۱۹۸۰م کال کې سیاسي جغرافیه په دې وتوانېده چې نظامي او ټولنیزو خپرونو ته لاره پیدا کړي، په هغه مهال کې تر ډیره ټینګار په خبري رسنیو کېدو لکه رادیو، تلوېزیون او داسې نور.

د اطلاعاتو سیاسي جغرافیې غوره ځانګړنې حرکت یا خوځښت، یعنې د اطلاعاتو سیاسي جغرافیه د ځمکې فضاً ځېري چې تل د خوځښت په حال کې ده. همدارنګه د اطلاعاتو سیاسي جغرافیه ځانګړې مرزبندي لري چې د ښکاره پولو بر عکس د اطلاعاتو او خبرونو تولید، توزیع او مصرف پر بنسټ بڼه پیدا کوي.

همدارنګه د اطلاعاتو سیاسي جغرافیه خپله پاملرنه تر ډیره بریده شمال-جنوب او مرکز پورې تړي. اطلاعات د نړیوال توب لپاره ډیر حتمي دي دا دوه پدیدې یو تر بله دوه اړخیزې اړیکې لري چې په لنډه داسې ویلی شو چې نړیوال توب په خپله د اړیکو د پیدایښت، غزېدو، چټکتیا او هڅونې لامل ګرځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنې

۱ـ د اطلاعـاتو سیاسي جغرافیې په اړه لـومړي ځل د چا لخوا تـرکـوم سرلیک لاندې کتاب لیکل شوی؟

۲ـ په ۱۹۸۰م لسیزه کې د اړیکو او اطلاعـاتو صحنې تـه د سیاسي جغرافیې بیا ځلې ورننوتلو توب د څه لامل شو؟

۳ـ په ۱۹۸۰مه لسیزه کې د اطلاعاتو په برخه کې تر ټولو ټینګار په څه شي کېدو ؟

۴ـ د اطلاعاتو سیاسي جغرافیې ځانګړنې کومې دي ؟

۵ـ د اطلاعاتو سیاسي جغرافیې د څېړنې سیمې د اطلاعـاتو د متخصصینو لپاره په څه معنی دي ؟

۶ـ اطلاعات او نړیوال‌توب څه مفهوم لري ؟

۷ـ اطلاعات د نړیوال‌توب لپاره څه ارزښت لري ؟

۸ـ وګړي د اطلاعاتو په لرلو سره څنګه نړیوال‌توب ته رسېږي ؟

۹ـ نړیوال‌توب اطلاعاتو ته څه اړتیا لري ؟

۱۰ـ نړیوال‌توب د څه لامل ګرځي ؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

نهم څپرکی

په نړۍ کې غوره سیاسي او اقتصادي ټولنې

نن ورځ د نړۍ وګړي په دې آند دي چې سیمه ییز او نړیوال تړونونه د نړۍ د هېوادونو ترمنځ د اختلافاتو د پایښت لامل ګرځي. سره له دې چې متاسفانه اوس هم په نړۍ کې د هېوادونو ترمنځ مخالفتونه او کړکېچونه شتون لري او یا دا چې د ځینو همکاریو پراختیا او پرمختیا هم د همدې مخالفتونو پر بنسټ را منځته شوې، د بېلګې په توګه د اروپایي همکارۍ تړون(OEEC) چې له ۱۹۴۹م کال راپدېخوا یې د لوېدیځې اروپا هېوادونو د اقتصادي بیا راژوندي کولو په برخه کې غوره رول درلود. حال دا چې ددې طرحې بنسټیزه موخه چې په ۱۹۴۷م کال کې د امریکا متحده ایالاتو د باندینیو چارو وزیر جورج مارشال لخوا وړاندیز چې، د ځواکمنو متحدینو او په اروپا کې له اقتصادي پلوه پرمختللي هېواد شوروي اتحاد سره د سوړ جنګ لرلو په تړاو وه.

په هر صورت له دویمې نړیوالې جګړې وروسته یو له ځانګړتیاوو څخه ددې ډول تړونونو رامنځته کولو لپاره په ټوله نړۍ کې لپاره هڅې وې، دا تړونونه بنایي د ځانګړو

(c) ketabton.com: The Digital Library

موخو لکه اقتصادي ،کلتوري ،ټولنيزو او سياسي لپاره جوړ شوي وي ،مګرپه ټوله کې ټول دا ډول تړونونه پورتنۍ يادې شوې ټولې موخې پالي .

په لنډو ويلی شو دا چې ددې ډول تړونونو په رامنځته کولو کې جغرافيايي عوامل هم غوره او اغېزمن رول لري ،نو له همدې امله د هغوی لوستل او پلټل په سياسي جغرافيې کې د ارزښت وړ ګڼل کېږي .

د نړيوالې سولې او امنيت ټينګښت او د سياسي اقتصادي او فرهنګي همکاريو رامنځته کول د بشر اساسي اړتياوې او پخوانۍ هيلې دي.خو د نړيوالې سولې د ټينګښت لپاره هلې ځلې له يوه داسې بنسټ پرته چې دغه موخه په کې تحقق ومومي ناشونی وې.

په پخوانيو پېړيو کې نړيوالې اړيکې د دولتونو پر دوه يا څو اړخيزو اړيکو ولاړې وې که څه هم په ۱۹مه پېړۍ کې د نړيوالو همکاريو د تنظيم او انسجام په موخه د ويانا او برلين کنګرو له لارې ډېرې هڅې وشوې خو دومره مثبتې و نه برېښېدې بلکې يوازې د اروپا په‌لويه وچه‌کې محدودې پاتې شوې.

د بشري ټولنې له پرمختګ او د دولتونو ترمنځ د هر اړخيزو همکاريو اړتيا ته په پام سره د عادلانه اړيکو په چوکاټ کې د يوې رښتينې سولې او ثبات لپاره اړتيا ليدل کېده. په همدې اساس له لومړۍ نړيوالې جګړې وروسته د نړيوالې ټولنې د ټولو غړو په ګډون‌يو نړيوال سازمان جوړ شو . ددغه سازمان چې د دولتونو ترمنځ د نړديوالې په موخه يې هڅې کولې په خپل جوړښت کې د ځينو نيمګړتياوو له امله و نه شو کړای چې د دويم‌نړيوال جنګ د خونړې توپان مخه ونيسي .خو د ملتونو ټولنې له ماتې او نيمګړتياوو سره سره د يوه نوي نړيوال بنسټ د جوړېدو اړتيا له منځه لاړه نه شوه بلکې دوه برابره شوه .د دويمې نړيوالې جګړې ګټونکو په دې باور چې د نړيوالې سولې او امنيت‌يوازېنۍ لار د يوه نوي بنسټ جوړول دي د(ملګرو ملتونو)سازمان يې جوړ کړ، هغه‌بدلونونه چې د ملګرو ملتونو سازمان له تشکيل وروسته رامنځته شوي دي د دولتونو په داخلي نظام او نړيوالو اړيکو کې يې د پام وړ بدلونونه راوستي دي. ددې ترڅنګ چې د ملګرو ملتونو سازمان

(c) ketabton.com: The Digital Library

مثبتې لاسته راوړنې لرلې ، باید یادونه وکړو چې دغه سازمان ځینې نیمګړتیاوې هم لري چې له دې جملې د یو شمېر هېوادونو پر وړاندې د امنیت شورا دوه ګونی چلن د نړیوال نا انډوله اقتصاد په مخنیوي کې پاتې راتلل د نړیوالو حقوقو د پلي کولو لپاره د کافي اجرایوي ضمانت نشتوالی او نور....

په هر حال د نړیوالو سازمانونو پدیده د معاصرې نړیوالې ټولنې له غوره برخو څخه یوه ده او داسې ورځ نشته چې خلک د ډله ییزو رسنیو له لارې د هغوی له فعالیتونو خبر نه شي.

۹.۱. د اروپا اتحادیه

د اروپایي اتحادیې European Union (EU) پیدایښت او تاریخچه

که څه هم د اروپایي اتحاد د جوړېدو په اړه ځینې مؤرخین وایي، چې آن د روم امپراتورۍ پر مهال هم دا ډول فکر موجود و، خو په دې برخه کې لومړنۍ عملي هڅه په ۱۸۱۵م کال کې مقدس اتحاد (Holy alliance) ګڼل کېږي (۳۴: ۲۰۲).

دروم امپراتوري چې په مدیترانې سمندرګي کې متمرکزه وه ، د څو دلایلو په لرلو سره نشو کولی چې د اروپا اتحادیې وړ تمثیل وکړي . دې دوه سیاسي ادارو یو ډول جغرافیایي موقعیت نه لرلو. د روم په امپراتورۍ کې داسیا او افریقا ډېرې برخې ورګډې وې ، خو دالمان پراخې برخې ، سکندنویا ، سکاټلینډاو د اروپا ختیځې برخې پکې نه وې نغښتل شوې . د روم امپراتورۍ د زور او ځوا ک په مرسته پراختیا پیداکړې وه ، دمرکزي ایالت لخوا اداره اوکنترولېده .

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%A7%D8%AA%D8%AD%D8%A7%D8%AF%DB%8C%D9%87_%D8%A7%D8%B1%D9%88%D9%BE%D8%A7

په ۱۹مه پېړۍ کې هم د یو شمېر پوهانو له خوا د اروپا د یووالي موضوع ډېره مطرح وه او په همدې ترڅ کې د اروپایي هېوادونو ترمنځ د سوداګریزې راکړې ورکړې په برخه کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو شمېر تړونونه او هوکړه لیکونه هم لاسلیک شول چې له دې ډلې په ۱۸۶۰م کال کې د انګلستان او فرانسې ترمنځ د ازادې راکړې ورکړې تړون د یادولو دی (۳۴ : ۲۰۲) .

د لومړۍ او دويمې نړيوالو جګړو تر سختو ورانيو وروسته داروپا اتحادیي د جوړېدو لپاره انګېزې زياتې شوې ، دا انګېزې د اروپا د بيا رغونې او په اروپا کې د بل شوني جنګ د لمنځه وړلو لپاره وې. دا ډول احساسات د فولادو او ډبرو سکرو ټولنې په جوړېدو چې دالمان ، فرانسې ، ايټاليې او بنې لکس اتحادیي (بلژيک ، هالنډ او لوګزامبورګ) هېوادونو لخوا جوړه شوه ، چې دپارس تړون ۱۹۵۱م کې لاسليک او د ۱۹۵۲م کال په جولای کې عمل ته راووته .

له لومړۍ نړيوالې جګړې وروسته دا ډول تړونونه د اقتصادي ټولنو په چوکاټ کې ترسره کېدل. په همدې لړ کې د ګمرکي چارو د همغږۍ په موخه په ۱۹۲۱م کال کې د بلجيم لوګزامبورګ اقتصادي ټولنه رامنځته شوه. په ۱۹۹۴م کال کې د هالند په يو ځای کېدو سره دغه ټولنه د بېنې لکس (Benelux) په نوم ياده او د پخوانۍ ټولنې ځای ناستې شوه. خو له دويمې نړيوالې جګړې وروسته د اروپا جنګ ځپلي وضعيت او د شوروي په مشرۍ سوسياليستي خوځښتونو د يوې منظمې اروپايي ټولنې جوړېدو ته لار پرانيسته او دغه پلان يې يقيني کړ. بالاخره همدې موخې ته د رسېدو په پار په نظامي برخه کې د شمالي اتلانتيک تړون يا ناټو سازمان جوړ شو .همدغه راز په اقتصادي او سياسي برخو کې د اروپا د اقتصادي همکاريو سازمان او د اروپا شورا رامنځته شول.

په ۱۹۴۵م کال کې د سويډن فنلينډ او ناروې په نوښت د سکاندنويا په نوم ټولنه جوړه شوه چې له مخې يې د کارقوه په دې ټولنه کې ازاده وګڼل شوه (۳۴ : ۲۰۲).

په ۱۹۴۷م کال کې د انګلستان لومړي وزير چرچيل المان او فرانسه د اروپا يووالي ته وهڅول او ټول اروپايي هېوادونه يې په دې برخه کې همکارۍ ته را وبلل. د شيومن پلان (schumann plane) پر بنسټ د اروپايي هېوادونو ترمنځ خبرې اترې پيل شوې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ۱۹۵۱م کال کې د بلجيم، لوګزامبورګ، هالند، فرانسې او ايټاليا په ګډون اروپايي ټولنې د ډبرو سکرو او پولادو تړون لاسليک کړ، چې دا کار د اروپا د يووالي په لور لومړنی ګام وبلل شو.

د ۱۹۵۵ کال په جون کې د لوېديځې اروپا د ډبرو سکرو او پولادو ټولنې د غړو هېوادونو د بهرنيو چارو وزيرانو په هغه کنفرانس کې چې په مسينا (messina) کې جوړ شوی و، د اروپا د بشپړ يووالي په موخه يو پرېکړه ليک تصويب کړ او همدغه راز يوې ځانګړې کمېټې ته دنده وسپارل شوه ترڅو د اروپا ګډ بازار او اټومي بنسټ د جوړېدو په اړه يوه طرحه چمتو کړي. ځانګړې کمېټې د يوه کال په ترڅ کې تر دقيقې ارزونې وروسته طرحه چمتو او په ۱۹۵۶م کال کې يې اړونده مرجعې ته وسپارله (۳۴ : ۲۰۲)..

د لوېديځې اروپا د ډبرو سکرو او پولادو ټولنې د غړو هېوادونو د بهرنيو چارو وزيرانو په ۱۹۵۶م کال کې په خپله غونډه کې هغه اصول چې ځانګړې کمېټې چمتو کړي وو، د يادو دوه ټولنو په تړون کې د پيل نقطې په توګه وپېژندل شول. ياده طرحه د کار په موخه په بروکسل کې نړيوالې کمېټې ته وړاندې شوه او يادې کمېټې بالاخره د ۱۹۵۷م کال په مارچ کې طرحه بشپړه او د شپږو هېوادونو يعنې لوېديځ المان، فرانسې، ايټاليې، بلجيم، لوګزامبورګ او هالند له خوا تر تصويب وروسته د ۱۹۵۸م کال په جنورۍ کې د اجرا وړ وګرځېده (ايضاً : ۲۰۳).

د لومړي تړون له مخې د (اټومي انرژۍ اروپايي) ټولنه تأسيس شوه. ددې سازمان د جوړېدو بنسټيزه موخه د هېوادونو ترمنځ د معلوماتو د شريکولو، اټومي انرژۍ او د راډيو اکتيف صنعت په برخو کې د اسانتياوو برابرول وو.

دويم تړون چې د روم تړون په نوم يادېږي او له لومړي تړون وروسته چې د ايټاليا په پلازمېنه روم کې لاسليک شو، له مخې يې اروپايي ټولنه رامنځته شوه. ياد تړون شپږ څپرکي، ۲۴۸ مادې، درې ضميمې او ۳۱ پروتوکولونه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اروپا اقتصادي ټولنې له تأسيس وروسته په سياسي، اقتصادي او نظامي برخو کې د اروپايي ټولنې د جوړېدو په موخه غړو هېوادونو خپلې هڅې چټکې کړې. په همدې لړ کې د ۱۹۹۱م کال د ډسمبر په لسمه د هالند په ماسټريخت کې د اروپايي هېوادونو په ګډون د يوه کنفرانس په ترڅ کې د اروپايي ټولنې تړون (treaty of european union) لاسليک شو او د ۱۹۹۳م کال د نومبر په لومړۍ نېټه د اجرا وړ وګرځېد .ددې تړون ډېره برخه د روم له تړون څخه، چې په ۱۹۵۷م کال کې لاسليک شو؛ اخيستل شوې ده.

د ماسټريخت په تړون کې د اروپا اقتصادي ټولنې بنسټيزې موخې داسې بيان شوې دي.

۱. د اروپا دوامداره اقتصادي او ټولنيز پرمختګ، اقتصادي يو والى او د ګډ پولي واحد رامنځته کول.

۲. د ګډ بهرني سياست او امنيت له لارې د نړيوال هويت خپلول.

۳. د ګډ تابعيت پر بنسټ د غړو هېوادونو د اتباعو له حقوقو او ګټو ملاتړ او ساتنه.

۴. د عدلي او قضايي جوړښت په برخه کې نږدې همکاري (۳۴ : ۲۰۳).

د اروپا اتحاديې څرنګوالى

د اروپااتحاديه تر ډېره يوه نړيواله ټولنه ده ، ديو فدرال دولت په څېر د فوق ملي بين الدولتي عواملو د مختلط ترکيب څخه يو پيوند او څو رګه جو ړښت دى. د اروپا د اتحاديې قوانين الزامي او جبري دي او د غړو هېوادونوپه داخلي قوانينو تفوق او برتري لري .

داروپا اتحاديه يوه اقتصادي – سياسي اتحاديه ده چې اوسمهال له ۲۷ اروپايي هېوادونو جوړه ده ، چې نژې ۵۰۰ مليون وګړي لري . ځينې نور هېوادونه لکه آيسلنډ او کرواسي هم داروپا اتحاديې د غړيتوب لپاره ميلان لري . داروپا اتحاديي سرچينه د اروپا اقتصادي ټولنې ته چې په ۱۹۵۷م کال کې د روم هوکړه ليک په مرسته د شپږو اروپايي

(c) ketabton.com: The Digital Library

هېوادونو ترمنځ تشکیل شوې وه ؛ رسېږي. دغه ټولنه یوازې یوه اقتصادي ټولنه وه ، له هماغه مهال راهیسې د نویو غړو په زیاتېدو سره د اروپا اتحادیه پراخه شوه .

په ۱۹۹۳م کال کې دماسټر ریخت تړون د ننني اتحادیې د قانوني چوکاټ بنسټ کېښودو . دغې اتحادیې په ۱۹۹۹م کال کې ګډپولي واحد د یورو(Euro) په نوم رامنځته کړ چې تر دې مهاله په ۱۹ هېوادونو کې دهغوی د ملي پولي واحدونو ځای نیوونکی شوی دی. ددې اتحادیي ۲۱ غړي د ناټو ټولنې غړیتوب هم لري .

بېرونی ګډ سیاست اوامنیت د اروپا د درې ګونو ستنو له ډلې دویمه ستن ده ، ددې اتحادیي ترمنځ په زیاترو هېوادونو کې ګمرکي تعرفې له منځه تللي . د اروپا اتحادیي د وګړو ترمنځ تګ راتګ د کارونو، پانګې اچونې او د مسافرتونو شونتیاوې زیاتې کړې دي .

د اروپا اتحادیې غوره اداري له اروپایي شورا ، د اروپایي اتحادیي شورا ، د اروپا کمېسیون ، د اروپا محکمه ، د اروپا پارلمان ، د اروپا مرکزي بانک او دمحاسباتو له دیوان څخه عبارت دي .

له ۱۹۷۹م کال راپدېخوا ددې اتحادیې غړي د غړو هېوادونو د استازو په مرسته ټاکل کېږي ، په هرو پنځو کلونو کې پکې یو ځل ټاکنې کېږي ، چې ددې اتحادیي ټول غړي هېوادونه کولی شي پکې ګډون وکړي او رایه ورکړي .

ددې اتحادیې چارې تر ډېره ټولنیز سیاستونه تر پوښښ لاندې راولي . له اقتصادي سیاسته نیولې تر بېرونیو ، دفاع ، کرنې او سوداګرۍ چارو پورې پکې تر سره کېږي . دځوا ک پراختیایې په بېلابېلو خواووکې توپیر لري . په ځینو حوزو کې اتحادیه د فدراسیون په څېر کړنې کوي ، دبېلګې په توګه په پولي ، کرنیزو ، سوداګرۍ ، چاپېریال ساتنې اقتصادي او ټولنیز سیاست په مسایلو کې او په نورو حوزو کې لکه په بېرونیو چارو کې د یو نړیوال جوړښت په څېر ځواک لري .

(c) ketabton.com: The Digital Library

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%A7%D8%AA%D8%AD%D8%A7%D8%AF%DB%8C%D9%87_%D8%A7%D8%B1%D9%88%D9%BE%D8%A7

برتانیه د ۲۰۱۶م کال د جون په ۲۳مه دیوې ټولپوښتنې وروسته له دې اتحادیې ووتله . او اوسني غړي یې اتریش، بلجیم، بلغاریه، کرواسي، قبرس، چک جمهوریت، ډنمارک، استوني، فنلنډ، فرانسه، المان، یونان، مجارستان، آیرلنډ، ایټالیا، لتوانیا، لیتوني ،لوګزامبورګ، مالت، هالنډ، پولنډ، پرتګال، رومانیه، سلواکیه، اسلووني، اسپانیه، او سویډن هېوادونه دي. لکه په (۱.۹) نقشه کې چې یې غړي هېوادونه ښودل کېږي.

(۱.۹) نقشه : داروپا اتحادیې غړي هېوادونه.

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%A7%D8%AA%D8%AD%D8%A7%D8%AF%DB%8C%D9%87_%D8%A7%D8%B1%D9%88%D9%BE%D8%A7

د اروپایي ټولنې موخې

د روم تړون د دویمې مادې له مخې د اروپایي ټولنې موخې په دې ډول بیان شوې دي:

۱.د ګډ بازار رامنځته کول.

۲.د سوداګرۍ په برخه کې د یوې ګډې پالیسۍ ټاکل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳. د غړو هېوادونو ترمنځ ازاد تګ راتګ.

۴. د کرنې په برخه کې د یوې ګډې پالیسۍ ټاکل.

۵. د لېږد رالېږد په برخه کې د یوې ګډې پالیسۍ ټاکل.

۶. د ګډ بازار د پرمختګ په موخه د غړو هېوادونو د قوانینو همغږي کول.

۷. د کارګرانو د ژوند د کچې لوړولو په موخه د اروپا د پانګې اچونې مرستندویه صندوق جوړول.

۸. د ټولنې د اقتصادي ودې په موخه د پانګونې لپاره د یوه اروپایي بانک جوړول.

۹. د اقتصادي پالسیو همغږي کول او په غړو هېوادونو کې د تادیاتي بیلانس ساتل.

۱۰. په بازار کې د سالم رقابت د تضمین په موخه د یوه سیستم رامنځته کول.

په ۱۹۹۵م کال کې اروپايي ټولنې ته د اتریش، فنلینډ او سویډن په راتګ سره د ټولو غړو ترمنځ د شنګن (schengen) تړون لاسلیک شو.

د ۱۹۹۵م کال د شنګن تړون له مخې چې د اوه هېوادونو ترمنځ لاسلیک شو، د غړو هېوادونو ترمنځ په ازاد تګ راتګ هوکړه وشوه او ژمنه وشوه چې له کوم خنډ پرته به د خپلو خلکو پر مخ داخلي پولي خلاصې پرېږدي. وروسته نور هېوادونه هم له دې تړون سره یو ځای شول، چې تر ۲۰۰۸م کال پورې شنګن تړون ۱۵ غړي لرل. اتریش، بلجیم، ډنمارک، فنلینډ، فرانسه، المان، ایټالیا، یونان، لوګزامبورګ، هالند، ناروی، آیسلینډ، پرتګال، هسپانیه او سویډن د یاد تړون رسمي غړي دي (۳۴ : ۲۰۳-۲۰۵).

د اروپا اتحادیې د جوړېدو تاریخي بهیر

له دویمې نړېوالې جګړې وروسته او هغه پېښې چې جنګ کې مخې ته راغلې او هغه تجربې چې په هغه مهال کې د اروپایي هېوادونو په وسیله احساس شوې، ځو اروپایي هېوادونو لېوالتیا درلوده چې یو له بله سره مرسته وکړي ترڅو د نورو احتمالي سختو

(c) ketabton.com: The Digital Library

جګړو له رامنځته کېدو څخه مخنیوی وکړي . له همدې امله شپږ و هېوادونو په ۱۹۵۲م کال د " پولادو او ډبرو سکرو اروپایي ګډ بازار " بنسټ کېښود. هغوی غوښتل چې د پولادو او ډبرو سکرو چې دنظامي صنایعو لپاره غوره خام مواد وو ؛ دتولید په کار کې یو له بل سره مرسته وکړي . همدارنګه د دوی هڅه وه تر څو له همدې لیارې ددې مخه ونیسي چې یو هېواد بیا خپلې وسله خونې بیاسمبال کړي ، دا د اروپا اتحادیې په رامنځته کېدو کې لومړی ګام و. دامرستې په ۱۹۵۸م کال کې نورې هم پراخې شوې او نور توکي ، خدمات او پانګه اچونې هم پکې راونغښتل شوې . وروسته دې ټولو مرستو د ګډبازار نوم خپل کړ.په ۱۹۹۳م کال کې ګډبازار د اروپا په اتحادیې واوښتو ، دامهال د غړو هېوادونولپاره ددې شونتیا برابره شوه تر څو وکړی شي په ګډه توګه د بیروني سیاست په مسایلو کې اقدام وکړي . له هماغه مهاله تر ننه پورې ۱۵ نور هېوادونه هم داروپااتحادیې غړي شول .

داروپا اتحادیه په ۱۹۹۰ یمه لسیزه کې

په ۹۰یمه لسیزه کې د اروپا په لویه وچه کې د پراخو بدلونونو او هغو اړیکو په اړه چې دې لوې وچې په نړیواله کچه ترسره کول شاهدیو. دسړې جګړې ترختمېدو او د کمونستي بلاک له ټوټه کېدو و روسته په دې لویه وچه کې پراخ بدلونونه منځته راغلل . د ۹۰یمې لیسیزې په لومړیو کې دبرلین دیوال ونړول شو، داروپاسیاسي وېش کم رنګه شواو کربنې له منځه ولاړې ، او ټول نړیوال دیوې واحدې ار وپاشاهدان شول. اروپایي هېوادونو دشوروي اتحاد په ټوټه کېدو سره داسې شرایط برابرکړل چې دخپل باندیني سیاست د اولویتونوپه کې یې ټولپالنه راوسته او په همدې لسیزه کې اروپایي هویت بڼه بدله کړه . د ۱۹۹۱م کال په دسمبرکې دماسټر ریخت دتړون په لاسلیک کولوسره د اروپا اتحادیه جوړه شوه او د اروپایي ټولنې ځای ناستې شوه. دماسټر ریخټ د تړون په لاسلیک کولوسره اروپایي اتحادیه د اروپایي شورا تر څارنې لاندې د دولتونو او هېوادونو له مشرانو متشکله شوه. د ماسټر ریخت تړون داروپایي اتحادیې په تړون سره د اروپایي اتحادیې موسس تړون ګڼل کېږي ، چې داروپایي ټولنې د غړو هېوادونود دولتونو دمشرانو له خوا د

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۹۹۱م کال په دسمبر کې تصویب او په ۹ د فبروري ۱۹۹۲م کې لاسلیک شوه او د ۱۹۹۵م کال راپدېخوا واجب الاجرا شوه (ایضاً : ۲۰۳-۲۰۵).

داروپااتحادیه په ۲۰۱۰ لسیزه کې

د اروپااتحادیې د اروپا د ختیځ او جنوب پرلور د پراختیا پروګرام وروسته له خبرو له لارې رامنځته شو.په ۲۰۰۴م کال کې لس نور هېوادونه لکه لهستان (پولنډ)، مجارستان ، چک جمهوریت، اسلوونی ، قبرس ، سلواکیا ، ستونیا ، لتوانیا او مالت د اتحادیې د شرایطوپه منلو سره د ۲۰۰۴م کال د مئ په لومړۍ نېټه ددې اتحادیې سره یوځای شول ، چې له امله یې داتحادیې د غړو شمېر ۲۵ ته پورته شو. د لسو ختیځو ، مرکزي او جنوبي اروپایي هېوادونو په یوځای کېدو سره د اروپایو والی تر پخوا ډېر زیات شو.

د ۲۰۰۷م کال له پیله بلغارستان ، او رومانیه ورسره یو ځای شول او کرواسي ، مقدونیه ، البانیه او ترکیه هم په وروستي پړاو کې وو.

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%A7%D8%AA%D8%AD%D8%A7%D8%AF%DB%8C%D9%87_%D8%A7%D8%B1%D9%88%D9%BE%D8%A7

۲.۹.افریقایي ټولنه

افریقایي ټولنه (African Union(AU)) په ۲۰۰۱م کال کې د افریقا د یو والي سازمان او د افریقا اقتصادي ټولنې د یوځای کېدو په پایله کې رامنځته شوه. د یادې ټولنې مرکز د ایتوپیا په پلازمېنې ادیس بابا کې موقعیت لري.د افریقایي ټولنې تاریخ د افریقایي دولتونو ټولنې ته ورګرځي چې په پیل کې د یوه کنفرانس په کچه و، دغه کنفرانس دهغه مهال د غنا ولسمشر قوام نکرومه په نوبت په ۱۹۶۰مه لسیزه کې جوړ شوی و.له دې وروسته د افریقا د یووالي په موخه بل ګام په ۱۹۶۳م کال کې د ایتوپیا د وخت ولسمشر هایله سلاسي په هڅو د افریقا د یووالي ټولنې جوړول و.د یاد سازمان د جوړېدو اصلي موخه له افریقایي ولس څخه ملاتړ او د هغوی سیاسي ازادي وه ، چې دا مهال لا د اروپایي هېوادونو د استعمار او ښکېلاک

(c) ketabton.com: The Digital Library

په بند کې وو. دغه راز د افریقا د یووالي ټولنې بله موخه، پر یوه سیاسي مرکز د ټولو افریقایي هېوادونو راټولول او متحد کول وو.

په ۲۰۰۲م کال کې د افریقا د یووالي سازمان پر اساسنامې له سره کتنه وشوه او په همدې کال کې د یوې غونډې په ترڅ کې چې د سویلي افریقا په دوربان ښار کې جوړه شوې وه ، د همدې سازمان او د افریقا د اقتصادي ټولنې د اتحاد په پایله کې افریقایي ټولنه تأسیس شوه. دغه ټولنه له مراکش پرته ۵۳ افریقایي غړي هېوادونه لري.

افریقایي ټولنه په لاندې پنځه اصولو ولاړه ده .

۱. د غړو هېوادونو بشپړه برابري.

۲.د نورو په کورنیو چارو کې نه لاسوهنه .

۳.د افریقایي هېوادونو ټاکلو پولو ته درناوی او نه بدلون .

۴.د خبرو، منځګړیتوب او جوړجاړي له لارې د افریقایي هېوادونو ترمنځ د ستونزو سوله ییزحل .

۵.د افریقایي هېوادونو لپاره د سیمه ییزو ځانګړنو ټاکل او د همکارۍ په موخه د سیمه ییزو جوړښتونو رامنځته کول .

دغه ټولنه د خپلو اوږد مهاله پلانونو په لړ کې په پام کې لري چې د افرو (Afro) په نوم ګډ افریقایي پولي واحد او افریقا له لویې وچې څخه د دفاع په موخه ځانګړی پوځ جوړ کړي (۳۴ : ۲۱۹– ۲۲۰).

دافریقایي ټولنې غړي هېوادونه په دې توګه دي : الجیریا، انګولا، بنین، بوتسوانا، بورکینا فاستو ، بوروندای ، کیپ ورد ، کامرون ، دمنځنۍ افریقا جمهوریت ، چاد ، کوموروس، کوټ ډی اوایر، دکانګو دموکراتیک جمهوریت ، جیبوتي ، مصر، استوایي کینیا ، ایریتریا ، ایتوپیا ، ګابون، ګانا، ګامبیا ، ګوینیا ، کینیا ، لېسوتو، لایبریا ، لیبیا ، مدغاسکر، مالاوي ، مالي ،

(c) ketabton.com: The Digital Library

موریتانیا، موریتوس، مراکش، موزمبیق، نامیبیا، نایجر، نایجریا، کانګوجمهوریت، روانډا، عربو صحرا، ساوتومي او پرنس او سینګال. د یادولو ده چې مراکش په ۲۰۱۷م کال کې ددې ټولنې غړیتوب ترلاسه کړی.

۳.۹. عربو ټولنه

د عربو اتحادیه یا د عربي هېوادونو ټولنه(Arab leaque) چې بشپړ نوم یې د عربو هېوادونو اتحادیه دی، په عربي ژبه کې ورته " الجامعه الدول العربیه " ویل کېږي ، یو نړیواله سیمه ییزه اتحادیه ده چې غړي یې د اسیا جنوب لوېدیځ اود افریقا د شمال عربان دي . دا اتحادیه د ۲۲ عرب ژبې هېوادونو لخوا جوړه شوې ده چې لس هېوادونه یې افریقایي او نور ۱۲ هغه یې اسیایي دي .

دعربو ټولنه ۱۹۴۵م کال کې د اردن، سوریې ، عراق، سعودي عربستان، مصر او یمن هیوادونو لخوا په قاره کې رامنځته شو. د عرب لیګ غړي سعودي عربستان، بحرین، عربي متحده امارات، سوډان، جیبوتي، کومور، سومالیه، فلسطین، اردن، مراکش، لیبیا، عراق، لبنان، سوریه، تونس، الجزایر، قطر، عمان، کویټ، مصر، موریتانیا او یمن دي. پردې سربیره وینزویلا، اریتره، برازیل او هند هېوادونه ددې ټولنې ناظرین دي.

په عربي ټولنه کې ټول هغه عربي هېوادونه شامل دي چې له دویمې نړیوالې جګړې وروسته خپلواک شول. یاده ټولنه اوسمهال ۲۲ غړي لري، چې په اسیا او افریقا کې پراته ټول عربي هېوادونه په کې شامل دي (۳۴ : ۲۲۵) .

په ۱۹۷۹م کال کې مصر اسرایلو سره د جوړجاړي او د دیوید کمپ له امله له دې ټولنې ووېستل شو ، ددې ټولنې پلازمېنه له ۱۹۵۷ څخه تر ۱۹۷۹م کلونو پورې په قاهره کې و ، چې د مصر هېواد دتعلیق کېدو له امله یې پلازمېنه تونس ښارته ولېږدول شوه. په ۱۹۸۹م کال کې د مصر هېواد بیا ځلې ددې ټولنې غړیتوب ترلاسه کړ او پلازمینه هم ورته بېرته ولېږدول شوه. (۱۳ : ۵۳۷).

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا اتحادیه ۲۲ اصلي او ۴ ناظر غړي لري . دسوریې غړیتوب په یاده اتحادیه کې له ۲۰۱۱م کال له نومبر څخه راپدیخوا په ځوړند حالت کې دی.

(۲.۹) نفشه : دعرب هېوادونو ټولنې غړي.

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%A7%D8%AA%D8%AD%D8%A7%D8%AF%DB%8C%D9%87_%DA%A9%D8%B4%D9%88%D8%B1%D9%87%D8%A7%DB%8C_%D8%B9%D8%B1%D8%A8

د عرب لیګ د جوړېدو بنسټیزې موخې د عربي هېوادونو یو والی او په سیاسي ، اقتصادي ، فرهنګي، ټولنیزه ، روغتیایي، مخابراتي، معلوماتي او قضایي برخو کې د خپل منځي همکاریو پیاوړي کول دي. همدا راز د سیاسي فعالیتونو همغږي کول ، د خپلواکۍ او ملي واکمنۍ او د غړو هېوادونو د ګټو ساتنه او دفاع هم د عربي ټولنې له موخو څخه دي.

د ټولنې غړو په ۱۹۵۰م کال کې ناټو ته ورته په خپلو کې یو دفاعي تړون هم لاسلیک کړ. په کلتوري برخه کې په ۱۹۴۷م کال کې د عربي ټولنې د غړو ترمنځ د یوه تړون له مخې د یو علمي کنفرانس جوړول او د محصلینو او استادانو ترمنځ اړیکې د ټولنې له موخو څخه ګڼل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغې ټولنې په اقتصادي برخه کې هم مهم فعالیتونه تر سره کړي دي، چې له دې جملې د عرب پراختیایي بانک جوړول، د عربي سمندري شرکت پرانیستل، د عربو د نفتو د نل لیکې شرکت جوړول او اقتصادي مالي کمېسیون جوړول د یادولو دي .په ۱۹۵۳م کال کې د سوداګریزې راکړې ورکړې په برخه کې د غړو ترمنځ یو تړون هم لاسلیک شو(۳۴ : ۲۲۶) .

۹.۴. د اروپا شورا

داروپا شورا چې په انګلسي کې ورته Council of Europe وایي ، د اروپا د یووالي لپاره ډیر ه پخوانۍ ټولنه ده ؛ چې په ۱۹۴۹م کال کې جوړه شوې . ددې شورا بنسټ د وګړو په واکمنتیا ، بشر حقوقو ، د قانون پلي کولو او له فرهنګي همکاریو څخه دګټې اخستنې پر پراختیا او غښتلتیا ایښودل شوی دی.

داروپا شورا (Council of Europe) د هغه خوځښت لاسته راوړنه وه چې د یوې متحدې او یو موټي اروپا په منظور د دویمې نړیوالې جګړې وروسته کلونو کې پیل شو . دا ټولنه چې یوه مشورتي سیاسي ټولنه ده ، په ۱۹۴۹م کال کې د لندن تړون په لاسلیک کولو سره چې د بنی لکس(Benelux) ، ډنمارک ، فرانسې ،آیرلینډ ، ایټالیې ، ناروي ، سوېډن او انګلستان هېوادونو په وسیله رامنځته شوه ، له هغه مهال را وروسته ټولټال ۴۷ هېوادونه لري د مالتا ، قبرس ، ترکیې او یو شمېر د مرکزي او ختیځې اروپا هېوادونو هم ددې شورا غړیتوب ترلاسه کړ. پټه دې نه وي چې یاده ټولنه د اروپا اتحادیې (European Union) څخه په بشپړه توګه توپیر لري . ددې سازمان غوره ارګان د وزیرانو شورا ده چې د غړو هېوادونو حکومتونو ته د مشورې او تصمیم نیولو ځواک لري . پارلماني اسامبله چې د غړو هېوادونو د پارلمانونو استازي په کې ګډون لري او رییس یې د یو کال لپاره ټاکل کېږي . ددې شورا مرکز د فرانسې په ستراسبورګ (Strasborurg) ښار کې ځای لري . ددې ټولنې رسمي ژبې انګلیسي او فرانسوي دي . ددې شورا فعالیتونه د"بشر حقوقو اروپایي محکمې" په جوړولو سره د بشر حقوقو په ساحه کې دي . دې سازمان د اروپایي هېوادونو ترمنځ د

(c) ketabton.com: The Digital Library

همکاریو او یو الي راوستو په موخه تر ننه پورې له ۸۰ زیاتو تړونونو په تصویبولو بریالي شوي دي (۴ : ۱۳۳، ۱۳۴).

د ۱۹۴۶ او ۱۹۴۷ م کلونو ترمنځ په اروپا کې بېلابېل سیاسي خوځښتونه رامنځته شول، چې په دې لړ کې د فدرالي اروپا ټولنه، د اروپايي لیګ ډله، د اروپايي متحده هېوادونو سوسیالیستي غورځنګ او د اروپا د یووالي لیبرالیست غورځنګ د یادولو وړ دي. دغو سازمانونو په ۱۹۴۸م کال په لاهای ښارکې کنګره جوړه کړه چې اوسمهال د اروپایي شورا (کنګرې) په نوم یادېږي. په یاده کنګره کې یوه ګډه اعلامیه تصویب شوه چې څلور مهم اصول په کې په لاندې توګه بیان شوي دي.

۱- د اروپا متحد کول، ۲- د بشري حقونو د میثاق تصویب، ۳- د اروپایي محکمې جوړول ۴- د پارلماني اسامبلې (غونډې) جوړول.

د لاهای کنګرې د پرېکړو پر اساس د اروپا شورا تأسیس شوه او په ۱۹۴۹م کال کې ددې شورا بنسټلیک په لندن ښار کې د غړو هېوادونو له خوا لاسلیک شو.

که څه هم په پیل کې د سازمان د واکونو پر سر د انګلستان، فرانسې او بلجیم ترمنځ د نظرتوپیر و، خو وروسته ستونزه حل شوه او په ۱۹۴۹م کال کې د لسو غړو (فرانسې، آیرلینډ، بلجیم، ډنمارک، ایټالیې، لوګزامبورګ، هالند، ناروې، سویډن او انګلستان) له خوا د اروپا د شورا اساسنامه لاسلیک شوه (ایضاً: ۱۳۳، ۱۳۴)..

ددې شورا غړي هېوادونه لکه المان، اذربایجان، البانیه، اندورا، اتریش، ارمنستان، اسپانیه، ستونیا، سلواکیه، اسلوني، انګلستان، اوکراین، ایټالیا، ایرلینډ، ایسلنډ، بلجیم، بوسنیا او هرزه ګونیا، بلغاریه، پرتګال، ترکیه، چک، ډنمارک، روسیه، رومانیه، سان مارینو، سوېډن، سوېس، فرانسه، فنلنډ، قبرس، کرواسیا، ګرجستان، لاتویا، لوګزامبورګ، لهستان (پولینډ) لیتوانیا، لختن شټاین، مالت، مجارستان، مقدونیه، مولداویا، ناروی، هالنډ، او یونان چک جمهوریت، صربستان، موناکو او مونتنګرو او ۸۰۰ ملیون وګړي لري (۱۳ : ۵۴۱).

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنګه دامریکا متحده ایالات ، کاناډا ، واتیکان ، مکسیکو او جاپان هېوادونه ددې شورا ناظرین دي . ددې شورا د ناستې ځای د فرانسې په ستراسبورګ کې دی ، اوفرانسوي او انګلسي يې رسمي ژبې دي . تر ۲۰۱۲م کال پورې ټول ۴۷ اروپايي هېوادونه له بلاروس ، قزاقستان او واتیکان څخه پرته ددې شورا غړي ګڼل کېدل . بلاروس او قزاقستان دبشر حقوقو د نقص په دليل سره ددې شورا د غړو سره نه دي يوځای شوي .

بنسټګر هېوادونه ورووستي غړي

(۳.۹) نقشه : د اروپا شورا غړي

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%B4%D9%88%D8%B1%D8%A7%DB%8C_%D8%A7%D8%B1%D9%88%D9%BE%D8%A7

وروسته يونان په ۱۹۴۹ ، ترکيه په ۱۹۵۰ ، جمهوري فدرالي المان په ۱۹۵۱، اتریش په ۱۹۵۶ ، آیسلینډ په ۱۹۵۷ ، قبرس په ۱۹۶۱ ، سویس په ۱۹۶۳ ، مالټ په ۱۹۶۵ ، پرتګال په ۱۹۷۶ ، هسپانيا په ۱۹۷۷ ، لېختن شتاين په ۱۹۷۸، سن مارينو په ۱۹۸۸او فنلينډ په ۱۹۸۹ کال کې له دې شورا سره يو ځای شول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د یادونې وړ ده، چې په یاده شورا کې واتیکان‌یو او اسراییل دوه ځارونکي غړي لري
.د اروپا شورا درې ځانګې لري‌لکه د د وزیرانو کمېټه، پارلماني غونډه‌او سکرتریت.

باید یادونه وکړو، چې د اروپا شورا داخلي جوړښت د نړیوال سازمان له‌داخلي جوړښت سره بشپړ توپیر لري. په زیاتره نړیوالو سازمانونو کې شورا او اسامبله د یوه ډیپلوماتیک کنفرانس بڼه لري چې د هېوادونو استازي په کې برخه‌اخلي‌او دا استازي له‌خپلو اړوندو هېوادونو څخه دستور اخلي، خو د اروپایي شورا د وزیرانو کمېټه‌او غونډه(اسامبله)د نړیوالو سازمانونو له‌اسامبلې اوشورا سره ښکاره‌توپیر لري، ځکه‌یوازې د وزیرانو شورا عادي جوړښت لري‌او اسامبله د غړو هېوادونو له‌استازو څخه جوړه شوې ده.

۱ -**د وزیرانو کمېټه**: د وزیرانو کمېټه‌د غړو هېوادونو د بهرونیو چارو له‌وزیرانو څخه‌جوړه شوې ده چې یو کلاسیک ډیپلوماتیک مقام ګڼل کېږي. د وزیرانو کمېټې پرېکړې الزامي بڼه نه‌لري، خو د غړو هېوادونو له‌خوا تر تصویب وروسته لازمي دي.

۲ -**پارلماني اسامبله** : پارلماني اسامبله د شورا مشورتي ارګان دی. دا چې د پارلماني اسامبلې غړي نه‌د دولتونو او نه د ولس‌استازي دي، یعنې د غړو هېوادونو دغه‌استازي د خپلو ولسونو له لوري د اروپا پارلمان ته ټاکل شوي نه‌دي، نو له همدې امله هغه اصول چې د اسباملې استازو ته‌ټاکل شوي، دا دي چې اسامبلې ته باید د غړو هېوادونو له‌مقننه مجلسونو څخه‌استازي وټاکل شي.

په پارلماني اسامبله کې د څوکیو ونډه د هر هېواد د استازو د شمېر په تناسب ټاکل کېږي. په اسامبله‌کې د څوکیو وېش د برابرۍ پر ډیپلوماتیک اصل نه دی ولاړ، بلکې دا وېش تر ډېره سیاسي بربښي چې نړیوال قدرتونه په کې زیاته برخه لري. وېش په‌لاندې ډول دی:

فرانسه، المان، برتانیا او ایټالیا هریو ۱۸ څوکۍ

هسپانیا ۱۲ څوکۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترکیه لس څوکۍ

بلجیم، پرتګال، یونان او هالند هریو اوه څوکۍ

اتریش، سویډن او سویس هر یو شپږ څوکۍ

ډنمارک او ناروي ته څلور څوکۍ

آیرلینډ درې څوکۍ

آیسلینډ، قبرس، لوګزامبورګ ، مالت او لختن ستاین ته درې څوکۍ

او سان مارینو ته دوه څوکۍ ځانګړې شوې دي.

۳ -سکرتریت : د اروپایي شورا سکرتریت له یوه منشي، دوه مرستیالانو او له یو شمېر نړیوالو کارکوونکو څخه جوړ شوی دی د شورا له خوا ترسره شوي مهم فعالیتونه یې په لاندې توګه دي:

په ۱۹۵۰م کال کې د بشري حقونو اروپایي تړون، په ۱۹۵۱م کال کې د اروپا د کرنیزې ټولنې جوړول، په ۱۹۵۷م کال کې د اختلافونو د سوله ییز حل تړون، په ۱۹۶۱م کې د اروپا د ټولنیز منشورتصویبول، په ۱۹۵۵ او ۱۹۷۷ کلونو کې د ترهګرۍ ضد مبارزې په برخه کې د ډوبلین او سټراسبورګ تړونونه، په ۱۹۸۷م کال کې د شکنجې، جزاګانو او غیر انساني کړنو د مخنیوي تړون، په ۱۹۸۵م کال کې د معماري اثارو د ملاتړ تړون لاسلیک او په ۱۹۸۶م کې د نادولتي نړیوالو سازمانونو د حقوقي شخصیت پېژندنې تړون لاسلیکول د شورا له مهمو فعالیتونو څخه دي (۳۶ : ۱۹۹، ۲۰۰).

۹. ۵. لوېدیځې اروپا اتحادیه

د لوېدیځې اروپا اتحادیه چې په انګلسي کې ورته Western European Union وایي په ۱۹۴۸م کال کې دبروکسل د تړون په لاسلیک د پنځه لوېدیځو اروپایي هېوادونو (انګلستان، فرانسې ،بلژیک ، هلنډاو لوګزامبورګ) یعنې دپانګه لرونکو هېوادونوبلاک

(c) ketabton.com: The Digital Library

لخوا د سوړ جنګ په اوږدو کې د چکوسلواکیا د ۱۹۴۸م کال په کودتا کې ستالیني شوروي ته په چکوسلواکیا کې د نه مداخلې له امله ؛دغه اتحادیه جوړه شوه.

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%A7%D8%AA%D8%AD%D8%A7%D8%AF%DB%8C%D9%87_%D8%A7%D8%B1%D9%88%D9%BE%D8%A7%DB%8C_%D8%BA%D8%B1%D8%A8%DB%8C

بله موخه یې پر لوېدیځ المان څارنه او د دغه هېواد په دویم ځلې له مسلح کېدو څخه مخنیوی و . ددې ټولنې کلتوري او ټولنیز فعالیتونه په ۱۹۶۰م کال کې د اروپا شورا ته وسپارل شول ، په داسې حال کې چې نظامي چارې یې ناټو ته وسپارل شوې . دا ټولنه اوسمهال زیاته فعاله نه ده .

ددې ټولنې نورې موخې په ختیځې ،لوېدیځې او مرکزي اروپا کې د بشر حقوقو او سولې خوندي کول وو . د ۱۹۹۰م کال په پسرلي کې ددې ګروپ غړو هېوادونو په بن کې جلسه وکړه او پرېکړه وشوه ،ترڅو د دموکراسۍ د تحکیم او د ازاد بازار د غښتلي کولو به همکاري کوي (۴ : ۱۵۵).

د ۲۰۱۱م کال د جون په ۳۰مه دا اتحادیه رسماً منحل شوه. د لوېدیځې اروپا اتحادیه په لومړیو کې د شوروي اتحاد د تهدید پر وړاندې دفاعي اتحادیه ګڼل کېده ، خو دشمالي اتلس (ناټو) د تړون د جوړېدو وروسته چې ټول غړي یې په هغې کې ور ګډ شول ، هغه چارې چې په لومړیو کې د لوېدیځې اروپا په غاړه وې ؛ دناټو په غاړه شوې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

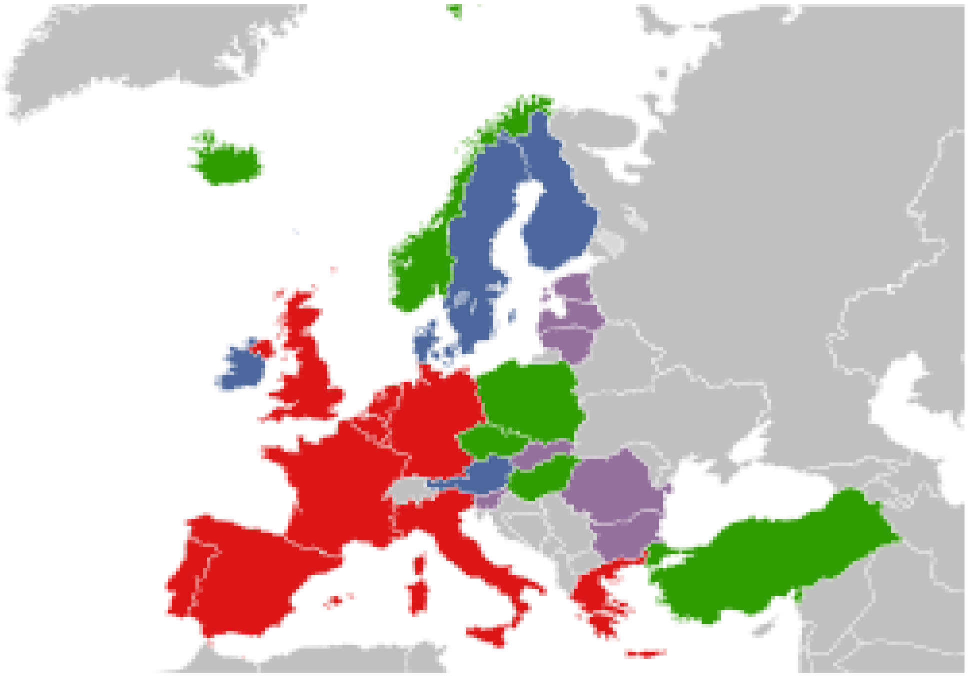

Members • Associate members • Observers • Associate partners

(۴.۹) نقشه: دلوېديځې اروپا ټولنې غړي

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%A7%D8%AA%D8%AD%D8%A7%D8%AF%DB%8C%D9%87_%D8%A7%D8%B1%D9%88%D9%BE%D8%A7%DB%8C_%D8%BA%D8%B1%D8%A8%DB%8C

۹.۶. د مشترک المنافع ټولنه

د مشترک المنافع ټولنه یا د هم‌ګټو هېوادونو ټولنه چې پکې ازاد هېوادونه ګډون لري او تر ډېره پورې د اقتصادي ګډو علاقو پر بنسټ منځته راغلې. دا ټولنه په ۱۹۳۱م کال کې د ((دبرتانیې هم‌ګټو هېوادونو)) په نوم د هغو هېوادونو په اړه چې نوي ازادۍ ته رسېدلي و د همکارۍ د پاینښت او پر هغوی د انګلستان د نفوذ لپاره جوړه شوه، د هېوادونو ورځ تر بلې د ازادۍ له امله ددې ټولنې نوم هم بدلیدو. په ټوله کې ددې ټولنې غړي ددې ټولنې سره دوه ډوله اړیکې لري، ځینې هېوادونه یې د انګلستان بادشاه یا ملکه دخپل هېواد د رهبر په توګه مني چې عمدتاً د هغوی حکومتي سیستم د ټولواک په وسیله پر مخ بیول کیږي چې عمومي ټولواک یې د انګلستان دبادشاه یا ملکې په وسیله ټاکل کیږي، دویمه ډله هغه هېوادونه دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د انګلستان باد شاه یا ملکه د مشترک المنافع ټولنې د ریسس په توګه په رسمیت پېژني او ددې ډول هېوادونو حکومتي نظام جمهوري وي (۱۳ : ۵۴۲).

دمشترک المنافع ټولنه (هم ګټو هېوادونو اتحادیه) چې په انګلسي کې ورته Commonwealth of Nation وایې له **۵۴** ازادو هېوادونو څخه جوړه شوې ده ، چې له موزمبیق او کامرون څخه پرته نور ټول یې د برتانیې مستعمره وو. دا هېوادونه د ځمکې دکرې د وچې برخې ۳۰ سلنه زمکه او ۳۰ سلنه وګړي لري . ددې ارګان د هېوادونو د همکارۍ چوکاټ د سنګاپور د اعلامیې پر بنسټ چې په ۱۹۷۱م کال کې دبشر حقوقو ، فردي ازادۍ ، برابرۍ ، دموکراسۍ ، ازادې سوداګرۍ ،نړیوالې سولې او څو اړخیزه همکارۍ لپاره یې بنسټ کېښودل شو.

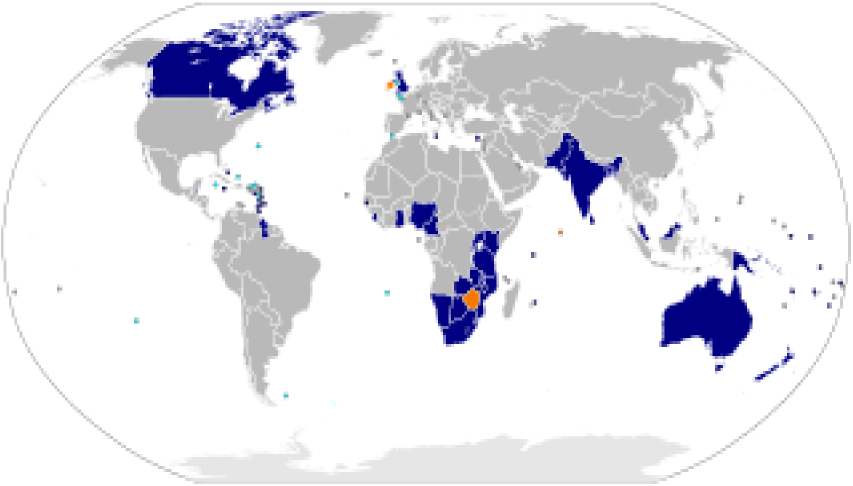

(۵.۹) نقشه : مشترک المنافع (هم ګټو) هېوادونه.

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%A7%D8%AA%D8%AD%D8%A7%D8%AF%DB%8C%D9%87_%DA%A9%D8%B4%D9%88%D8%B1%D9%87%D8%A7%DB%8C_%D9%85%D8%B4%D8%AA%D8%B1%DA%A9%E2%80%8C%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%86%D8%A7%D9%81%D8%B9

دغه ټولنه د **۵۴** خپلواکو هېوادونو د خپلې خوښې ټولنه ده ،چې مطلق اکثریت هېوادونه یې د انګلستان پخوانۍ مستعمرې دي . د انګلستان باد شاه په سمبولیکه توګه ددې ټولنې ریاست پر غاړه لري ، په داسې حال کې چې په عمل کې یې ریاست یو نفر

(c) ketabton.com: The Digital Library

سکرتر جنرال په غاړه لري او مرکز يې په لندن کې موقعيت لري. دا ټولنه سياسي اتحاديه نه ده او په همدې بنسټ انګلستان هيڅ ډول کنترول پر دې ټولنې او يا يې پر غړو نه لري.

د کامنولت اصطلاح د لومړي ځل لپاره په ۱۸۸۴م کال د لارډ روزبري Lard Rosebery په وسيله په جنوبي استراليا کې د اديلايد ښار د کتنې پر مهال وکارول شوه. له ۱۸۸۷م کال را وروسته د برتانيې د لومړيو وزيرانو او د هغو د استعمارلاندې هېوادونو لخوا کنفرانسونه جوړېدل. يو له دې کنفرانسونو څخه په ۱۹۲۶م کال کې په لندن کې جوړ شو چې د بالفور (Balfour) د اعلاميې په خپرولو پای ته ورسېد (دې اعلاميه د بالفور د اعلاميې سره چې په ۱۹۱۷م کال کې خپره شوې چې په کې برتانيې په فلسطين کې د يهودي دولت له تشکيل څخه خپل ملاتړ ښودلی و ؛ توپير درلود). په دې اعلاميه کې ويل شوي و چې برتانيه او د هغې دومينين (Dommenion) هېوادونه يو له بل سره برابر حقوق لري او يو د بل په داخلي او بهرونيو چارو کې هيڅ ډول کنترول نه لري، سره له دې چې په دې ټولو هېوادونو خپله وفاداري د برتانيې د تاج وتحت ته وښوده او د برتانيې په مشترک المنافع ټولنه کې يو له بل سره راغونډ شول. ددې اعلاميې محتويات بالاخره په ۱۹۳۱م کال کې په عمل کې پياده شول او په دې توګه د برتانيې د مشترک المنافع ټولنه منځته راغله.

له دويمې نړيوالې جګړې وروسته برتانيه په ډېرې چټکۍ سره مخ په زوال وه، هېوادونه يو په بل پسې ازادۍ ته ورسېدل، او ددې ټولنې غړي هېوادونه هم په کې ازاد شول. په ۱۹۴۹م کال کې ددې ټولنې نوم هم د مشترک المنافع ټولنې ته واوښت. برما په ۱۹۴۸م کال او عدن په ۱۹۴۷م کال کې هغه هېوادونه وو چې تازه ازادۍ ته رسېدلي وو او د خپلواکۍ اخېستلو وروسته دې ټولنې سره يو ځای نه شول.

د تحت الحمايه او تحت قيموميت سيمو څخه مصر په ۱۹۲۲م، عراق په ۱۹۳۲م، اردن په ۱۹۴۶م، اسراييل په ۱۹۴۸م، سوډان په ۱۹۵۶م، کوېټ په ۱۹۶۱م، بحرين په ۱۹۷۱م، عمان په ۱۹۷۱م، قطر په ۱۹۷۱م او عربي متحده امارات په ۱۹۷۱م کال کې هغه هېوادونه وو چې ددې ټولنې غړيتوب يې و نه منلو. د آيرلينډ جمهوريت وروسته له هغې چې په ۱۹۴۹م کال کې په جمهوريت بدل شو ؛ له دې ټولنې ووتو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له ۱۹۵۰م کال راوروسته د هند د وړاندیز پر بنسټ غړو هېوادونو ته حق ورکړل شو چې د انګلستان بادشاه د کامنولت د رییس په توګه له منلو پرته هم کولی شو چې په دې ټولنه کې خپل غړیتوب وساتي. سربېره پردې چې ددې ټولنې په ۱۶ غړو هېوادونو (انتیګوابار بودا ، بهاما ، بلیز ، استرالیا ، کاناډا ، جمیکا ، نوی زیلاند ، پاپوا یو ګینې ، سلیمان ټاپوګانو ، باربادوس ، ګرینا دا ، سنت کیتس ونیوس ، سنت لوسیا ، سنت وینسنت و ګرینادین ، تولاو او انګلستان) کې اوس هم د انګلستان بادشاه ددې دولتونو د رییس په توګه منل شوی.

په ټولیزه توګه د نړۍ د نفوسو څلورمه برخه ددې ټولنې اړوند هېوادونو کې چې د نړۍ ۲۱ سلنه خاوره جوړوي او د ۱۶ سلنې په اندازه د نړۍ اقتصاد په واک کې لري؛ ژوند کوي.

ددې ټولنې یوازینی هېواد چې پخوا د انګلستان مستعمره نه و ؛ موزمبیق دی چې په ۱۹۹۵م کال کې ددې ټولنې سره یو ځای شو. د زمبابوی هېواد په ۲۰۰۳م کال ورڅخه ووتو ، او د فیجي غړیتوب په ۲۰۰۶م کال کې د تعلیق (ځوړند) حالت کې شو.

ددې ټولنې تر ټولو غوره د تصمیم نیولو مرجع ددې هېواد د حکومتونو د رییسانو جلسه(Commonwealth Head Of Government Meeting (CHOGM)ده. چې هر کال کې یو ځلې ددې ټولنې په یو غړي هېواد کې دایرېږي او په کې د نړۍ پر غوره مسایلو اوړدې خبرې کېږي.

ددې ټولنې لومړنۍ جلسه (ناسته) په ۱۹۷۱م کال کې د سنګاپور په ښار کې او د ۲۲ مه جلسه یې د ۲۰۱۱م کال په اکتوبر کې د استرالیا په پرت (Porth) ښار کې شوې وه. همدا راز ورپسې وروسته د ۲۰۱۳م کال جلسه په سریلانکا ، او د ۲۰۱۵م کال جلسه په موزمبیق کې وشي. د هرارې (Harare) په اعلامیه کې چې په ۱۹۹۱م کال کې لاسلیک شوه ، ددې ټولنې ژمنه پر دموکراسۍ او پر مناسبو او مطلوبو حکومتونو وه چې د تایید وړ شوه. او

(c) ketabton.com: The Digital Library

داسې پريکړه وشوه تر څو د هغو هېوادونو پر وړاندې چې ددې تصميم پياده کولو څخه سرغړونه وکړي ، ددې ټولنې د غړو هېوادونو له لوري به ورسره په ګډه کړنې کېږي .

ددې ټولنې هغه غړي هېوادونه چې د انګلستان بادشاه د دوی په هېواد کې د دولت د رييس په توګه نه پېژندل کېږي له بنګله دېش ، بوتسوانا ، بروناى ، کامرون ، قبرس ، ګامبيا ، ګانا ، ګيانا ، هند ، کينيا ، کريباتي ، ليسوتو ، مالاوى ، ماليزيا ، مالديو ، مالتا ، موريتس ، موزامبيق ، ناميبيا ، ناورو ، نايجريا ، پاکستان ، ساموا ، سيشلز ، سيراليون ، سنګاپور ، جنوبي افريقا ، سريلانکا ، سوازيلينډ ، تونګا ، تانزانيا ، ترينيندادوباګو ، يوګندا ، او وانواتو څخه عبارت دي (۴ : ۱۵۴، ۱۴۶).

اوسمهال دويمه اليزابت ددې ټولو **۵۳**غړو هېوادونو ترمنځ د يووالي استازې ده . په دې اداره کې غړيتوب د سياسي اتحاد په بڼه نه دی ، او ددې ادارې ديوې مشرې په توګه ددويمې اليزابت منل ، له برتانيې څخه د غړو هېوادونو د سياسي پلوي په معنی نه دی.

له برتانيې پرته چې دويمه اليزابت خپله پکې حضور لري ، ددې اتحاديې په نورو غړو هېوادونو کې استازي معمولاً د هغه هېواد د لومړي وزير په وړانديز او د دويمې اليزابت په خوښه ټاکل کېږي .

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%A7%D8%AA%D8%AD%D8%A7%D8%AF%DB%8C%D9%87_%DA%A9%D8%B4%D9%88%D8%B1%D9%87%D8%A7%DB%8C_%D9%85%D8%B4%D

۷.۹. د ازادو مشترک المنافع هېوادونو ټولنه

د ازادو مشترک المنافع هېوادونو ټولنه هغه ټولنه ده چې په ۱۹۹۱م کال کې د شوروي اتحاد د ړنګېدو سره په يو وخت د سپينې روسيې د منسک په ښار کې د روسيې ، سپينې روسيې ، او اوکراين هېوادونو لخوا يې بنسټ کېښودل شو او د قزاقستان د الماآتا د بيانيې د ګټې پر بنسټ چې ۱۵ هېوادونو هغه لاسليک کړی و ؛ رسميت يې پيدا کړ .

ګرجستان هم ددې ټولنې سره په ۱۹۹۳م کال کې يو ځای شو . د شوروي اتحاد د ړنګېدو له مخې له ۱۵ جمهوريتونو څخه يوازې د بالتيک حوزې هېوادونو يعنې استونې ،

(c) ketabton.com: The Digital Library

لاتویا او لیتوانی په دې ټولنه کې له ورګډېدو څخه ځان ګوښه کړ. ددې ټولنې مقر د سپینې روسیې په منسک ښار کې دی (۱۶: ۵۴۱).

دا ټولنه ((Commonwealth of independent states (CIS)) د شوروي اتحاد د ړنګېدو په درشل کې د دسمبر په ۷ مه ۱۹۹۱م کال کې د شوروي اتحاد د ۱۱ پخوانیو جمهوریتونو په یو ځای کېدو سره منځته راغله، چې البته ځانګړې او ټاکلې موخې یې درلودې. په ټوله کې دې هېوادونو ویره درلوده چې یو له بله د بېلتون له امله یې ښایي اقتصاد هم سقوط وکړي.

د بالتیک بحیرې درې جمهوریتونو لکه استونیا، لتویا او لېتوانیا چې د یو څه وخت لپاره د شوروي اتحاد سره یو ځای او ځانونه یې د اروپایي هېوادونو له ډلې ګڼل؛ په دې سازمان کې یې له ګډون څخه مخ واړولو. ګرجستان چې داخلي جنګونو په کې پایښت درلود، یو وارې په ۱۹۹۳م کال کې ددې ټولنې سره یو ځای شو، مګر په ۲۰۰۹م کال کې یو ځل بیا له دې ټولنې بېل شو.

د مرکزي اسیا پنځه هېوادونه چې ددې سازمان د غړو ترمنځ د اقتصادي همکارۍ له سست پرمختګ څخه ناخوښي وو، د ۱۹۹۳م کال په جنوري کې د مرکزي اسیا هېوادونو ګډ بازار (Centeral Asia CommonWealth) یې جوړ کړ.

ددې سازمان د بریالیتوب زیاته هیله په راتلونکې کې نه لېدل کېده، خو په هر صورت په اوس مهال کې د ارمنستان، اذربایجان، بلاروس، قزاقستان، قرغزستان، مولدوا، روسیې، تاجکستان، او ازبکستان هېوادونه ددې ټولنې رسمي غړي دي او یوکراین او ترکمنستان ددې ټولنې غیر رسمي غړي دي. ددې ټولنې مرکز د سپینې روسیې د منسک په ښار کې دی (۴: ۱۳۵، ۱۳۶).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۸.۹. د فارس خلیج د همکاریو شورا

د فارس خلیج همکارۍ شورا یا Cooperation Council of (Persian) Gulf هغه ټولنه ده چې دفارس خلیج جنوبي غاړو کې د پرتو شپږو هېوادونو لخوا په ۱۹۸۱ م کال کې منځته راغله ، پلازمینه یې د سعودي عربستان په ریاض ښار کې ده . ددې ټولنې غړي د عربي متحده اماراتو ، بحرین ، سعودي عربستان ، عمان ، قطر او کویټ څخه عبارت دي . دا ټولنه په کال کې یو ځلې عادي غونډه کوي او په اضطراري حالاتو کې د دوه یا زیاتو غړو هېوادونو په غوښتنه ښايي غونډه وکړي (۱۳ : ۵۴۱) .

دفارس خلیج دهمکاریو شوراچې په عربي کې ورته مجلس التعاون الدول الخلیج العربیه وایي ، لنډ نوم یې د خلیج همکاریو شورا دي . دغه شورا چې سیاسي – سوداګریز بلاک دی د فارس خلیج چاپېره هېوادونو اود سیمې عربي هېوادونو څخه جوړه ده ، چې غړي یې ګډې ټولنیزې او اقتصادي یوځای والي په موخه جوړه شوې ده . بله مهمه موخه یې د غړو هېوادونو تر منځ تر ۲۰۱۰ م کال پورې دیو پولي واحد رواجول و؛ چې ونه شو .

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%B4%D9%88%D8%B1%D8%A7%DB%8C_%D9%87%D9%85%DA%A9%D8%A7%D8%B1%DB%8C_%D8%AE%D9%84%DB%8C%D8%AC_%D9%81%D8%A7%D8%B1%D8%B3

د فارس خلیج د همکارۍ شورا موخې

د داخلي نا امنیو پر وړاندې د غړو متقابله همکاري او مرسته .

د بېرونیو ګواښونو پر وړاندې د غړو ګډه همکاري او مرسته .

په فارس خلیج کې د امنیت د ټینګښت لپاره هلې ځلې .

د غړو هېوادونو په بهرني سیاست کې همغږي .

د غړو هېوادونو په دفاعي سیاست کې همغږي .

اقتصادي همکارۍ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د غرو ترمنځ د ګډ بازار رامنځته کول .

په صنعتي چارو کې همغږي .

په ټولنیزو او فرهنګي چارو کې همکاري (۳۴ : ۲۲۵ ، ۲۲۶) .

اوسمهال ددې شورا دغه شپږ غړي (سعودي عربستان ، بحرین ، عربي متحده امارات ، قطر ، عمان او کویټ) یو له بله سره همکار دي .

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%B4%D9%88%D8%B1%D8%A7%DB%8C_%D9%87%D9%85%DA%A9%D8%A7%D8%B1%DB%8C_%D8%AE%D9%84%DB%8C%D8%AC_%D9%81%D8%A7%D8%B1%D8%B3

۹.۹ . د اسیا جنوب ختیځ هېوادونو ټولنه

د اسیا جنوب ختیځ هېوادونو ټولنه (Association of Southeast Asian Nations (ASEAN) په ۱۹۶۷ م کال کې د بنکاک په ښار کې د اسیا د جنوب ختیځ هېوادونو د اقتصادي پراختیا د چټکتیا او د ثبات په موخه تاسیس شوه ، او پلازمېنه یې د اندونیزیا په جاګرتا کې ده . د اندونیزیا ، تایلنډ ، سنګاپور ، فلیپین او مالیزیا هېوادونه یې بنسټ ایښودونکي دي . همدارنګه د بروناى ، کمبودیا ، لاوس ، برما ، او ویتنام هېوادونه هم ورسره یو په بل پسې یو ځای شول . نوې پاپوا ګینه هم له ۱۹۸۴م کال راپدېخوا ددې ټولنې ناظر په توګه په غونډو کې ګډون کوي (۱۳ : ۵۳۸).

دجنوب ختیځ اسیا هېوادونو اتحادیه چې زیاتره دآسه ان (Asean) په نوم پېژندل کېږي ، د اسیا په جنوب ختیځ کې یوه نړیواله سیاسي ، اقتصادي او فرهنګي ټولنه ده . دا اتحادیه د ۱۹۶۷م کال د اکتوبر په اتمه د تایلنډ ، اندونیزیا ، مالیزیا ، سنګاپور او فلیپین لخوا په ویتنام کې د کمونستانو د پراختیا او د یادو هېوادونو په داخل کې د غوغا ګانو د مخنیوي په پار جوړه شوې وه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ۱۹۷۶م کال د ناستې وروسته دې ټولنې تر ډېره د اقتصادي همکاریو سیاست ته مخه کړه او هېوادونه (آن چې په خپله وېتنام کې کمونست رژیم) هم ددې ټولنې غړی شو. ددې ټولنې غړي کلنۍ جلسې لري .

http://tkg.af/%D8%A7%D8%AA%D8%AD%D8%A7%D8%AF%DB%8C%D9%87%DA%A9%D8%B4%D9%88%D8%B1%D9%87%D8%A7%DB%8C%D8%AC%D9%86%D9%88%D8%

دغه ټولنه(Association of South Asian Nations(ASEAN)) د اسیا یوازینۍ ټولنه ده چې د امریکایي هېوادونو ټولنې ، د افریقا یو والي ټولنې او یا د عربو ټولنې سره د پرتلنې وړ ده . دا سازمان د ۱۹۶۷م کال د اګست په میاشت کې د اندونیزیا ، مالیزیا ، فلیپین ، تایلېنډ او سنګاپور لخوا د تایلېنډ په مرکز بنکاک کې جوړ شو . د برونای هېواد ددې د ازادۍ وروسته په ۱۹۸۴م کال کې ددې سازمان غړی شو . ددې سازمان مرکزي دفتر په جاکارتا کې دی .

ددې سازمان بنسټیزه موخه په لومړیو کې د اسیا په جنوب ختیځ کې د کمونېزم د نفوذ مخه نیول و ، تر هغې پورې چې د اسیا په جنوب ختیځ کې کمونستان په ۱۹۷۵م کال کې مسلط شول یو څه کمو اقتصادي همکاریو د فعالیتونو پروسه یې په مخ وړله . له دې تاریخ وروسته دې سازمان په سیاسي ، ټولنیزو او کلتوري برخو کې خپلې کړنې ګړندۍ کړې . دا سازمان چې اوس هم ځانګړې اساسنامه نه لري د یو شمیر ځانګړو کمېټو څخه جوړ دی چې په مختلفو هېوادونو کې موقعیت لري .

اساسي ارګان یې د غړو هېوادونو د باندینیو چارو وزیرانو په کچه د سرانو جلسه ده چې له ۱۹۷۶م کال را وروسته هر کال په یو غړي هېواد کې دایره شوې ده . د سرانو لومړنۍ جلسه یې په ۱۹۷۶م کال کې په اندونیزیا کې او شلمه جلسه یې د الفبا په ترتیب سره په ۲۰۱۲م کال کې په کمبودیا کې دایره شوې وه .

په ۱۹۹۵م کال کې ویتنام هم ددې سازمان غړی شو ، په ۱۹۹۷م کال کې د جنوبي کوریا ، لاوس او برما هېوادونه او په ۱۹۹۹م کال کې کمبودیا او بالاخره په ۲۰۰۰م کال کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

شمالي کوریا هم ددې سازمان غړیتوب واخیست. او سمهال لس هېوادونه لکه برونای ، کمبودیا ، اندونیزیا، لاوس، مالیزیا ، برما ، فلیپین ، سنګاپور ، تایلینډ او ویتنام ددې سازمان دایمي غړي دي. په داسې حال کې چې پاپوا نیوګیني د مرستیال غړي په توګه په کې منل شوی دی. په او سمهال کې دغه سازمان په ۴،۵ کېلو متر مربع ساحه کې د ۶۰۰ ملیون وګړو په ۱۸۰۰ ملیارد ډالرونا خالصو کورنیو تولیداتو(GDP) او د ۸۵۰ ملیارد ډالرو په ارزښت ددې سازمان د غړو هېوادونو د باندینۍ سوداګرۍ په لرلو سره پایښت لري، چې په ګډه توګه د امریکا متحده ایالاتو ، چین ، جاپان ، جرمني ، فرانسې ، برازیل، انګلستان او ایټالیې وروسته نهم نړیوال اقتصاد جوړوي. ددې سازمان سکرتر جنرال په ازادو سیالیو کې د پنځو کلونو لپاره ټاکل کېږي. د هند ، چین ، جنوبي کوریا ، استرالیا او نوي زیلاند هېوادونه ددې سازمان په ناستو کې د ناظرینو په بڼه ګډون کوي.

له سولې او ټینګښت څخه ملاتړ او عدالت ، حکومت او قانون ته درناوی هغه موخې دي چې د ۲۰۲۰م کال لپاره په پام کې نیول شوي دي. ددې سازمان مشرانو په ۲۰۰۳م کال کې د آسیان امنیتي ټولنې ، د آسیان په اقتصادي ټولنې او د آسیان په کلتوري ـ ټولنیزې ټولنې په جوړولو هوکړه کړې. په ۱۹۹۲م کال کې د آسیان ازادې سوداګرۍ سیمه Asean free trade area (AFTA) جوړه شوه او ۲۰۰۵م کال د جنوري په لومړۍ ورځ ګمرکي تعرفې په ۹۹ سلنه تولیداتو ددې سازمان په شپږو غړو هېوادونو (برونای ، اندونیزیا ، مالیزیا ، فلیپین ، سنګاپور او تایلینډ) له ۵ سلنې څخه کمې ته رانښکته شوې ، چې له هغې ډلې پر ۶۰ سلنه ددې تولیداتو ګمرکي محصول په بشپړه توګه له منځه تللی و ، او په ټولو غړو هېوادونو (کمبودیا ، لاوس ، برما ، او ویتنام) ګمرکي تعرفې د هغوی پر ۸۱ سلنه تولیداتو له پنځو سلنې څخه کمې ته رانښکته شوې (۴ : ۱۳۷، ۱۳۸).

۲۰۱۵م کال کې د اسیا جنوب ختیځ هېوادونو اتحادیې(Asean) لپاره دځانګړي ارزښت لرونکی و ، دوی پتیلې وه په همدې کال کې د اسیا جنوب ختیځ هېوادونو لس غړي د ګډ بازار او ټولنې په رامنځته کېدو سره ټولنیز غوره مسایل لکه امنیتي ، فرهنګي او اقتصادي برنامې یو له بله سره شریکې کړي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۹.۱۰. د سویلي اسیا د سیمه ییزې همکارۍ اتحادیه (سارک)

دا اتحادیه((South Asia Assocation for Reginal Cooperation (SAARC) چې په سیمه ییزه کچه غوره سازمان ګڼل کېږي، د ۱۹۸۳م کال د اګست په میاشت کې د نیپال او بنګله دېش په نوښت جوړ شو. حال دا چې په دې موخه د سویلي اسیا هېوادونو د باندینیو چارو وزیرانو ناستې په ۱۹۸۱م کال کې په کولمبو کې او په ۱۹۸۳م کال کې په نوي ډهلي کې جوړې شوې وې.

ددې هېوادونو مشرانو د ۱۹۸۵م کال په دسمبر کې په ډاکه کې ملاقات وکړ، ددې سازمان اوه غړي یعني بنګله دېش، نیپال، هند، بوټان، پاکستان، سریلانکا او مالدیو هر یو د بېلابېلو خوشبینیو سره خو په محتاطانه توګه ددې سازمان سره یو ځای شول، ځکه دې هېوادونو په خپلو منځونو کې د پخوانیو اختلافاتو له امله کومه سیمه ییزه همکاري نه درلوده. سازمان دا چې د کولمبو پلان او یا Economic and Social Commission for Asia and Pacific (ESCAP) چې پورته یادو شوو غړو په هغې کې ګډون درلود، ډېر ستر او د متعددو غړو لرونکی و؛ چې شته ستونزو یې په کې سرنه شو راپورته کولی(۴ : ۱۳۹، ۱۴۰).

ددې سازمان پالیسي جوړوونکي د وزیرانو شورا وه؛ چې په کال کې دوه ځلې دایرېده، او د سکرتریت په ګډون ۱۲ ګونو بېلابېلو کمېټو د کړنو څارنه یې کوله. دغه سازمان د ۱۹۸۷م کال په جنوري کې د نیپال په مرکز کتمندو کې تاسیس شو، او یو بنګله دیشی دیپلومات یې د دوو کلونو لپاره د سکرتر جنرال په توګه ورته مشر وټاکلو. دغه سازمان د جوړېدو له لومړي کال څخه فعال و. پر کنوانسینونو له جوړېدو سربېره د تروریزم او مخدره دواګانو سره د مبارزې، د خوراکي توکو او کنفرانسونو په جوړولو او د سیمه ییزو ستونزو د حل په اړه د علمي څېړنو تر سره کولو او بالاخره د سیاسي او اقتصادي همکاریو د یو والي جوړولو په ځانګړي توګه له ۱۹۹۱م کال راوروسته وختونو کې فعاله وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

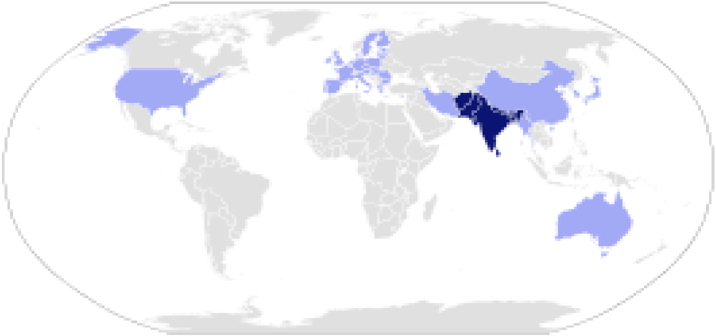

(۶.۹) نقشه: دسویلي اسیا د سیمه ییزې همکارۍ اتحادیه.

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%A7%D8%AA%D8%AD%D8%A7%D8%AF%DB%8C%D9%87_%D9%87%D9%85%DA%A9%D8%A7%D8%B1%DB%8C%E2%80%8C%D9%87%D8%A7%DB%8C

ددې ټولنې بنسټیزې موخې د ملګرتیا د روحیې غښتلي کول، باور او تفاهم او همدارنګه د ژوند د تامین لپاره هڅې کول او بالاخره د فرهنګي، ټولنیزې او اقتصادي لارې د اسیا د جنوب وګړو د ژوند کچې لوړول ښودل شوي دي. په دې سازمان کې همکارې د هېوادونو ترمنځ پرنسیپونو ته په درناوي، ځمکني تمامیت، سیاسي ازادۍ او غړو هېوادونو په داخلي چارو کې د نه لاس وهنې پربنسټ ولاړه ده.

د سارک (SAARC) سکرتریت د کتمندو په ښار کې موقعیت لري. سکرتر جنرال د غړو هېوادونو د وزیرانو شورا له خوا د درې کلونو لپاره د الفبا په ترتیب سره ټاکل کېږي. سکرتر جنرال اوسمهال نژدې اوه مرستیالان لري چې د هرغړي هېواد څخه یو یو دی. ددې هېوادونو د مشرانو جلسې له ۱۹۸۵م کال را وروسته په ترتیب سره په ډاکه، بنګلور، کتمندو، اسلام آباد، ماله، کولمبو، ډاکه او نوي ډهلي کې ترسره شوي دي.

په دې سازمان کې د افغانستان دایمي غړیتوب د ۲۰۰۶م کال د اګست میاشتې ددې سازمان غړو هېوادونو د باندینیو چارو وزیرانو په ناسته کې چې په بنګله دېش کې وشو؛ تایید شو. چې په اړه یې وروستی تصمیم د ۲۰۰۷م کال د اپریل په میاشت کې په هند کې ونیول شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ټولیزه توګه ددې سازمان ټول غړي د افغانستان په ګډون د ۱۵ سلنې کرنیزې ځمکې ، او د نړۍ د ۲۳ سلنه نفوسو په درلودلو سره په ننني نړۍ کې غوره رول لري. سره له دې چې یوازې دوه سلنه نا خالصه داخلي تولید (GPD) او ۲.۱ سلنه نړیواله سوداګري دې هېوادونو پورې تړاو لري. ددې سازمان د اساسنامې مطابق، ددې هېوادونو د مشرانو غونډې یا ناستې هر کال باید په یو غړي هېواد کې جوړې شي، مګر عملاً دا ډول غونډې په یوه اوږده وقفه یې موده کې تر سره شوې دي. لومړنۍ د مشرانو ناسته یې په بنګله دېش کې په ۱۹۸۵م کال کې او ۱۷مه یې په ۲۰۱۱م کال کې په مالدیو هېواد کې جوړه شوې وه. پټه دې نه وي چې سربېره پر دې سازمان څلور هېوادونو (بنګله دېش، بوټان، هند او نیپال) د دوی تر منځ د همکارۍ د پراختیا په پار په ۱۹۹۶م کال کې د South Asian Growth Quadrangl (SAGQ) او د ۲۰۰۳م کال په دسمبر کې بیا افغانستان، پاکستان او د مرکزي اسیا ځینو جمهوریتونو د دوی تر منځ د همکارۍ د پراختیا په موخه د Sub Regional Economic Cooperation in South and Central Asia (SECSCA) ټولنه جوړه کړه.

د ۱۹۹۳م کال را وروسته د غړو هېوادونو تر منځ د ګمرکي امتیازي تعرفو په برخه کې ترتیبات ونیول شول. سره له دې چې ددې سازمان د ځینو غړو تر منځ اختلافاتو شتون درلود ؛ ناظرینو د پام وړ متوقعه پایلې په کې لیدلې. دا چې د هند هېواد ددې سازمان یو ستر هېواد ګڼل کېږي، په راتلونکې کې ددې سازمان په بریالیتوب کې یې رول څخه سترګې نه شو پټولی. ددې سازمان بل غړی پاکستان دی چې د هند سره یې د سیالۍ له امله ددې سازمان لپاره په سیمه ییزه کچه ستونزه زېږولې دي. پاکستان په ۱۹۹۷م کال کې اعلام کړه چې غواړي یوه سیمه ییزه واقعي ګروه بندي د جنوبي اسیا د ازادې سوداګرۍ په نوم South Asian Free Trade Area (SAFTA) تاسیس کړي. ددې سازمان د تاسیس په برخه کې توافق، په ۲۰۰۴م کال کې په اسلام آباد کې ددې هېوادونو د مشرانو په ۱۲مه غونډه کې رامنځته شو چې پرېکړه شوې وه د ۲۰۰۶م کال له جنوري به عملي شي. د استرالیا، چین، د اروپا اتحادیه، ایران، موریشس، میانمار، جنوبي کوریا او د امریکا متحده ایالات په دې اتحادیه کې د ناظرینو په څېر غړیتوب لري (۴ : ۱۳۹، ۱۴۰).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سويلي اسيا د سيمه ييزې همکارۍ سازمان د جوړېدو وړانديز په ۱۹۷۰م لسيزه کې د بنګله دېش د ولسمشر ضيا نور رحمان له خوا وشو. د بنګله دېش دغه وړانديز په ۱۹۸۳ م کال کې د کولمبو په غونډه کې د هند، پاکستان او سريلانکا له هرکلي سره مخ شو. د همدې کال په اګست مياشت کې د نوي ډيلي په سرمشريزه کې د بنګله دېش، سريلانکا، هند، پاکستان، نيپال، مالديف او بوتان هېوادونو له خوا د سارک سازمان د جوړېدو اعلاميه لاسليک شوه او غړو هېوادونو هوکړه وکړه چې په لاندې پنځو برخو کې به په ګډه همکاري کوي.

۱. د کرنې او کليوالو سيمو پراختيا.

۲. اړيکې، علم، ټکنالوژي او هوا پېژندنه.

۳. خلکو ته روغتيايي خدمات.

۴. ټرانسپورټ.

۵. د انساني سرچينو لوړول.

افغانستان په ۲۰۰۵م کال کې د سارک سازمان څارونکی غړی شو او په ۲۰۰۷م کال کې يې بشپړ غړيتوب ترلاسه کړ.

امريکا په ۲۰۰۵ او چين په ۲۰۰۶م کال کې او دغه راز جاپان، سويلي کوريا او اروپايي ټولنه هم په سارک کې څارونکي غړي شول.

د سارک سازمان جوړښت ډېر ساده دی او يوازې د غړو هېوادونو د مشرانو او بهرنيو چارو وزيرانو په کچه يو کنفرانس او همدا راز يو سکرتريت لري، چې د نيپال په کتمندو ښار کې دی.

د سارک سازمان په ۱۷مه سرمشريزه کې د غړو هېوادونو ترمنځ يو هوکړه ليک لاسليک شو چې له مخې يې په سيمه کې په ګمرکي تعرفو کې کموالی راغی. همدا راز د

(c) ketabton.com: The Digital Library

سارک په ۱۲مه سرمشریزه کې چې په ۲۰۰۴م کال په اسلام اباد کې جوړه شوې وه، دسویلي اسیا د ازادي سوداګرۍ تړون(سفټا)لاسلیک شو او په ۲۰۰۶م کال کې د اجرا وړ وګرځېد.

په ۲۰۰۵م کال کې غړو هېوادونو د یوه پولي صندوق پر جوړولو هم هوکړه وکړه او د صندوق د چارو د پرمخ بیولو لپاره د یوې ځانګړې مالي څانګې د جوړولو وړاندیز وشو. دغه راز په ۲۰۰۵م کال کې غړو هېوادونو هوکړه وکړه چې د ۲۰۱۵م کال ترپایه د سارک د غړو هېوادونو ټول صادرات به په ګمرکي معافیت کې شامل کړي.

د سارک د غړو هېوادونو پر مخ پرتې ننګونې

۱.جمو او کشمیر پر سر د هند او پاکستان ترینګلې اړیکې.

۲.د هند او بنګله دېش ترمنځ د کینک رود د اوبو د وېش پر سر ستونزه.

۳.د تامیل پړانګانو د بېلتون پاله غورځنګ پر سر د هند او سریلانکا ستونزه.

۴.د نفوسو زیاتوالی، اقتصادي کمزوري او د منابعو نشتوالی.

۵. په سازمان کې د رایې اچونې ډول چې د رایو په اتفاق تر سره کېږي، دغه چاره د سازمان پرېکړې له خنډ سره مخ کوي (۳۴ : ۲۲۲، ۲۲۳).

۹ . ۱۱ . د اسلامي همکاریو یا کنفرانس ټولنه

د اسلامي هېوادونو کنفرانس د عربو د جګړې په پایله کې د سعودي عربستان په نوښت په ۱۹۶۹م کال کې په مراکش کې جوړ شو. دغه سازمان تر ۱۹۹۸م کال پورې ۵۵ غړي لرل چې ټول اسلامي هېوادونه وو. خو پر افغانستان د شوروي د پوځي یرغل او د مصر له خوا له اسرائیلو سره د ډیوېډ کمپ تړون له امله په دغه سازمان کې د یادو دوو هېوادونو غړیتوب ځنډول شوی وو. د کنفرانس په څلورمه سرمشریزه کې مصر ته بېرته د ګډون بلنه ورکړل شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدا راز په ۱۹۸۹م کال کې ددغه سازمان د بهرونیو چارو وزیرانو په ۱۸م غونډه کې پریکړه وشوه چې د افغانستان غړیتوب دې ددغه هېواد د مجاهدینو ایتلافي حکومت ته ورکړل شي (۱۳ : ۵۴۰).

د اسلامي همکاریو سازمان غړي هېوادونه په افریقا کې الجزایز، بنین، بورکینا فاسو ، کامرون ، کوموروس، چاد ، جیبوتي ، مصر، ګابون ، ګامبیا ، بیساو ، ګینیا ، عاج ساحل ، لیبیا ، مالي ، موریتانیا ، مراکش ، موزمبیق ، نایجر ، نایجریا ، سینیګال ، سیرالیون، سومالیا ، سوډان ، توګو ، تونس او یوګندا په اسیا کې افغانستان ، بحرین ، بنګله دېش ، بروناى، اندونیزیا ، ایران ، عراق، اردن ، قزاقستان ، کوېټ ، قرغزستان ، لبنان ، مالیزیا ، مالدیف ، عمان ، پاکستان ، فلسطین ، قطر، سعودي عربستان ، سوریه ، تاجکستان ، ترکیه ، ترکمنستان ، عربي متحده امارات ، ازبکستان ، یمن ، په اروپا کې البانیا ، په جنوبي امریکا کې ګیانا او سورینام دي . په لاندې نقشه کې د اسلامي همکاریو سازمان غړي هېوادونه ښيي (ایضاً : ۵۵) .

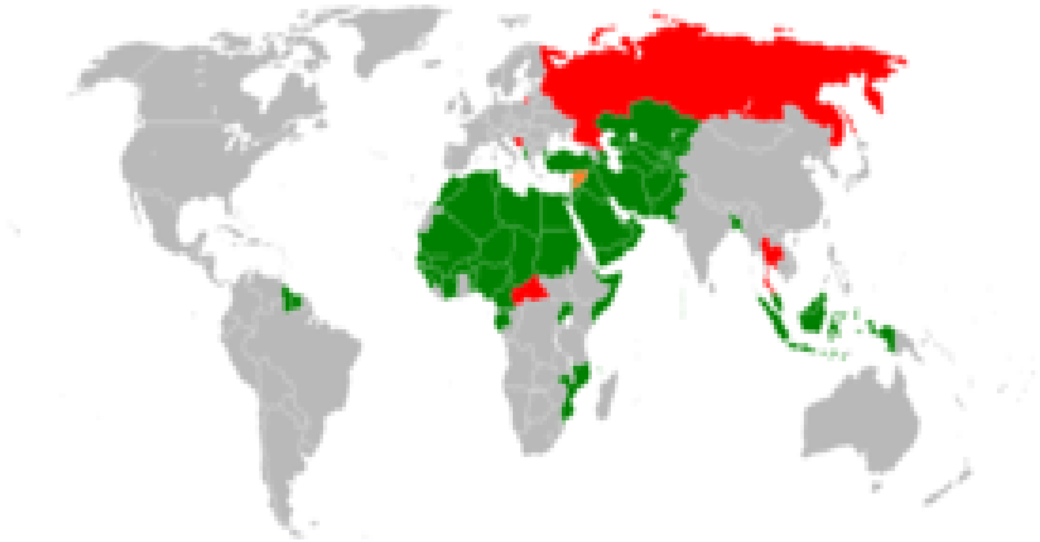

غړي هېوادونه ■ هېوادونه چې غړیتوب غواړي ■ بند شوي هېوادونه ■ لري کړی شوي هېوادونه

(۷ . ۹) نقشه : د اسلامي همکاریو سازمان غړي

https://ps.wikipedia.org/wiki/%D8%AF_%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%D9%8A_%D9%87%D9%85%DA%A9%D8%A7%D8%B1%D9%8A%D9%88_%D8%B3%D8%A7%D8%B2%D9%85%D8%A7%D9%86

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسلامي هېوادونو کنفرانس موخې

د اسلامي هېوادونو ترمنځ همغږي او پیوستون په اقتصادي، ټولنیزو او علمي برخو کې ،د اسلامي هېوادونو ترمنځ همکاري، د هر ډول نژادي تبعیض او استعمار پرضد مبارزه ، د نړیوالې سولې او امنیت د ټینګښت په برخه کې هڅې، د مقدسو ځایونو د ساتنې په اړه ګډې هڅې ، د فلسطینیانو له حقونو او ازادیو څخه ملاتړ او د فلسطین ازادول د اسلامي هېوادونو کنفرانس بنسټیزې موخې دي (۳۴ : ۲۳۹ ، ۲۴۰).

۱۲.۹ . د جنوب ختیځې اسیا تړون ټولنه یا سیټو

د استرالیا ، فرانسې ، نوي زیلاند ، پاکستان ، فلپاین ، تایلینډ ، انګلستان او د امریکا متحده ایالاتو هېوادونو په وسیله د ۱۹۵۴م کال په دسمبر کې جوړه شوه او مرکزیې د تایلینډ په بنکاک ښار کې ځای لري .

(۸.۹) : د جنوب ختیځې اسیا تړون ټولنه یا سیټو غړي

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%A7%D9%86%D8%AC%D9%85%D9%86_%D9%85%D9%84%D9%84_%D8%A2%D8%B3%DB%8C%D8%A7%DB%8C_%D8%AC%D9%86%D9%88%D8%A8_%D8%B4%D8%B1%D9%82%DB%8C

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا سازمان هم لکه د سنتو په څېر موخو لپاره جوړ شوی و ، خو د لاوس ، کمبوديا او ويتنام کشمکشونو کې د فرانسې ، فلپاين او پاکستان د مخالفتونو له امله يې کومې کړنې ترسره نه شوې کړی . د ناټو برخلاف دې سازمان هم ګډه قوماندانې او نظامې ځواکونه نه درلودل او همدارنګه ددې سازمان پر غړې حمله پر ټولو نه ګڼل کېده . پاکستان په ۱۹۷۳م کال او فرانسه په ۱۹۷۴م کال له دې سازمان څخه ووتل او بالاخره سازمان په ۱۹۷۷م کال کې رسماً منحل اعلان شو (۴ : ۱۵۸).

۱۳.۹ . د نفتو د صادروونکو هېوادونو سازمان (اوپک)

اوپک سازمان(Organization of Petroleum Exporting Countries (OPEC)) په ۱۹۶۰م کال د سپتمبر په څوارلسمه د بغداد په کنفرانس کې د عربستان ، کويټ ، عراق ، ايران او وينزويلا ترمنځ د يو پرېکړه ليک په لاسليکولو سره تأسيس شو. لس ورځې وروسته يعنې د سپتمبر په ۲۴ د يادو پنځو نفت لرونکو هېوادونو ترمنځ بل پرېکړه ليک هم لاسليک شو چې له مخې يې د سازمان موخې او تګلاره په کې څرګند شوي وو. ياد دوه پرېکړه ليکونه په حقيقت کې د اوپک سازمان د تأسيس سندونه ګڼل کېږي.

قطر په ۱۹۶۱م ، لېبيا او اندونيزيا په۱۹۶۲م او متحده عربي اماراتو په ۱۹۶۷م کال کې د اوپک سازمان غړيتوب ترلاسه کړ. الجزاير په ۱۹۶۹م ، نايجريا ، اکوادور او ګابون هېوادونه هم د اويايمې لسيزې په لومړيو کې د سازمان غړي شول .خو اکوادور په ۱۹۶۲م او ګابون په ۱۹۹۶م کال کې له اوپک سازمان څخه ووتل. مګر اکوادور بېرته په ۲۰۰۷م کال کې د غړيتوب وړانديز وکړ.

اوپک تر۲۰۰۸م کال پورې ديارلس غړي لرل لکه الجزاير، انګولا، اندونيزيا، ايران، عراق ، کويټ، يمن ، نايجريا ، قطر ، سعودي عربستان ، متحده عربي امارات او وينزويلا(۳۴ : ۲۲۴، ۲۲۵).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مصر هېواد غړيتوب په ۱۹۷۹م کال کې د تعليق په حالت کې شو ، خو له ۱۹۸۹م کال وروسته بيا ځلې (اوپک) سره يو ځای شو . ددې ټولنې مقر د کوېټ په ښار کې دي (۱۶ : ۵۴۰).

د اوپک سازمان د اساسنامې په دويمه ماده کې د سازمان موخې داسې بيان شوې دي:

الف : د دې سازمان د جوړېدو اصلي موخه د غړو هېوادونو ترمنځ همغږي ، په نفتي تګلاره کې يو والی او همدا راز په غوره توګه د عامه او فردي ګټو تحقق دی.

ب: سازمان په نړيوالو بازارونو کې د نفتو د بيې د تثبيت په موخه له ټولو ښايبه لارو څخه په استفادې احتمالي زيانونه پېشبيني او حل لارې به ورته ومومي.

ج: د نفتو د توليدوونکو هېوادونو د ولسونو عامه مصالح ، توليدوونکو هېوادونو ته د ثابتو عوايدو د تضمين اړتيا ، د نفتو منظمه او کافي عرضه او د نفتو په سوداګرۍ کې د يوه شفاف سيستم رامنځته کولو ته به تل پاملرنه کېږي.

هغه هېوادونه چې د پام وړ خالص نفت صادروي او د اوپک سازمان غړو هېوادونو سره ورته ګټې د رسمي غړو د رايو په اکثريت (۳/۴) او د ټولو بنسټګرو غړو په موافقه کولی شي چې د سازمان غړيتوب ترلاسه کړي. د اوپک سازمان مرکز د اتريش په پلازمېنه ويانا کې دی او رسمي ژبه يې انګليسي ده.

عربي هېوادونو په ۱۹۶۸ کال کې اوپک ته ورته (OAPEC) يا د نفتو صادروونکي عربي هېوادونو سازمان تأسيس کړ. عربستان ، کوېټ ، ليبيا ، عربي متحده امارات ، الجزاير ، عراق ، قطر ، بحرين ، سوريه او مصر د او.اې.پک سازمان غړي دي (۳۴ : ۲۲۴ ، ۲۲۵).

۹ . ۱۴ . د شمالي اتلس تړون (ناټو)

د شمالي اتلس تړون (ناټو) (Narth Atlantic Treaty Organization(NATO)) له دويمې نړيوالې جګړې وروسته په ۱۹۴۹ م کال کې منځته راغی ، په لومړيو کې يې د منځته

(c) ketabton.com: The Digital Library

راتلو غوره موخه دکمونستي بلاک په مقابل کې د یو ځواکمن نظامي اتحاد جوړول و . ددې تړلنې بنسټګر هېوادونه امریکا متحده ایالات ، انګلستان ، فرانسه ، کاناډا ، بلجیم ، هالنډ ، لوګزامبورګ ، ایټالیا ، ډنمارک ، ناروی ، آیسلنډ ، او پرتګال وو. وروستي هېوادونه یې د غړیتوب په تاریخ سره ترکیه او یونان په ۱۹۵۲ ، لوېدیځ المان په ۱۹۵۵ ، اسپانیه په ۱۹۸۲ ، چک ، پولنډ او مجارستان په ۱۹۹۹ م کلونو کې ورسره یو ځای شول. بالاخره د اوو (۷) پخوانیو کمونیستي هېوادونو (بلغاریا ، رومانیا ، استونیا ، لېتوانیا ، سلواکیا او سلونیا) په یو ځای کېدو سره د ناټو غړو هېوادونو شمېر ۲۶ ته لوړ شو (۱۳ : ۵۴۰).

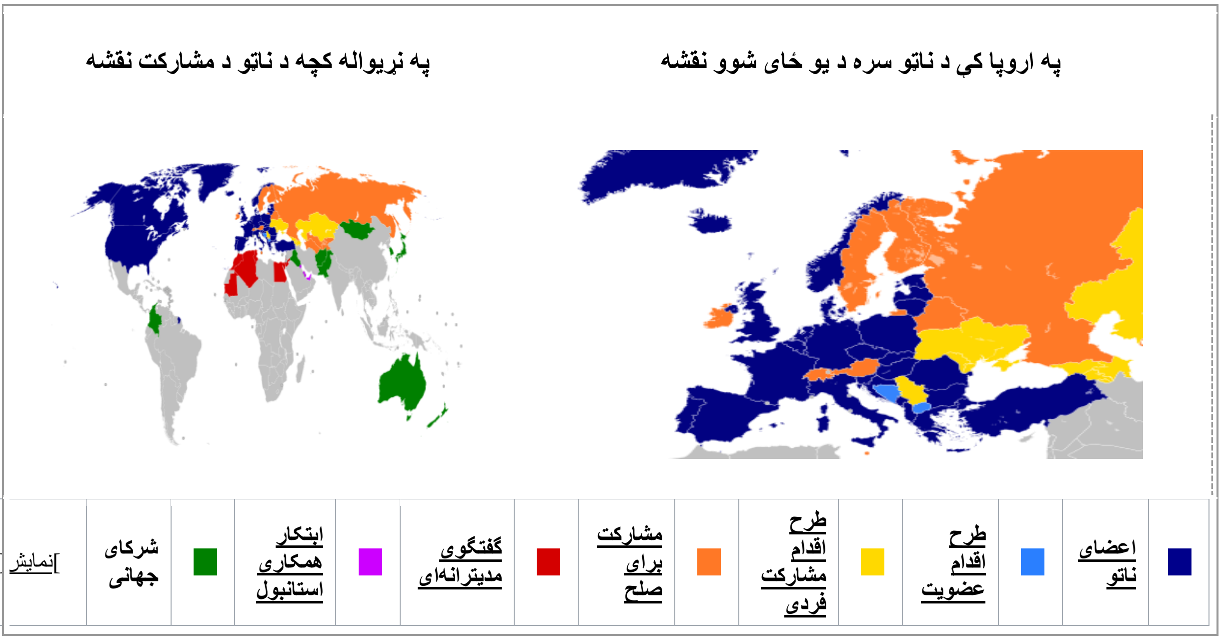

(۹.۹ نقشه) : په اروپايي او نړیواله کچه د ناټو غړي هېوادونه

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D9%86%D8%A7%D8%AA%D9%88

د ناټو سازمان اصلي موخې: د امنیتي ګوابنونو پر وړاندې ګډه دفاع ، د لوېدیځ بلاک همغږي کول ، د کمونیستي ایډیالوژۍ د نفوذ مخنیوی او د شوروي د پراختیا غوښتونکو سیاستونو مخنیوی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ناټو تړون په ۱۴ مادو کې چمتو شوی دی. ناټو د ملګرو ملتونو منشور د ۵۱ مې مادې څخه په الهام اخیستو، د نړیوالې سولې او امنیت د ټینګښت په برخه کې هڅې او لازم اقدامات کوي.

بل خوا د ناټو تړون په ۵ مه ماده کې راغلي دي، چې د ناټو پر هر غړي هېواد برید، پر ټولو غړو د برید په معنا دی او ټول غړي په دفاع مکلف ګرځول شوي دي (۳۴ : ۲۱۱).

ناټو سازمان درې اصلي څانګې لري چې په لاندې توګه ښودل کېږي .

۱.د شمالي اتلانتیک شورا: د شمالي اتلانتیک شورا د ناټو سازمان اصلي رکن دی چې د ۲۶ غړو هېوادونو له استازو څخه جوړه شوې ده او مرکز یې په بلجیم کې دی. یاده شورا د دوه ډوله چارواکو په کچه غونډې کوي. لومړی د وزیرانو شورا غونډې دي او دویمه غونډه یې د دایمي استازو په کچه ده.

د نړیوالو سیاسي او امنیتي مسایلو په اړه خبرې اترې، د نړیوالو سیاستونو څېړل او د سازمان د سیاسي کرښو او تګلارو ټاکل، د وزیرانو شورا له واکونو څخه دي. د مهمو مسایلو په اړه د ناټو دریځ په ډاګه کول او د اتلانتیک حوزې څخه بېرون د پوځي عملیاتو منظوري هم د وزیرانو شورا له صلاحیتونو څخه دي.

د وزیرانو شورا او دایمي استازو په شتون سربېره، د شمالي اتلانتیک شورا په سیاسي، اقتصادي او فرهنګي برخو کې یو شمېر کاري کمېټې هم لري. له دې جملې د دفاعي ستراتېژۍ کمېټه او د اټومي پالیسۍ جوړونې ډله د یادولو دي، چې هر یو په ترتیب سره د دفاعي ستراتېژۍ جوړونې او د اټومي چارو د تنظیم په برخه کې فعالیت کوي.

د اټومي پالیسۍ جوړونې ډله یو مشورتي پلاوی دی چې د دفاعي پالیسیو په برخه کې د اټومي انرژۍ د ارزښت او رول په اړه شورا ته مشوره ورکوي. یادې کمېټې چې عالي کمېټې ګڼل کېږي، د غړو هېوادونو دایمي استازي یا دفاع وزیران په کې غړیتوب لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲.سکرتریت:د ناټو سکرتریت په بروکسل ښار کې موقعیت لري چې په سر کې یې عمومي منشي دی او منشي د سازمان استازیتوب کوي.عمومي منشي د پرېکړو پر مهال د لارښوونې مسولیت پرغاړه لري او دغه راز منشي کولی شي د تصمیم نیونکي پلاوو ترمنځ د ستونزو او اختلافونو د حل په موخه منځګړی رول ادا کړي.عمومي منشي همدغه راز د ناټو سازمان د اداري مقاماتو په سر کې ځای لري.

۳.پوځي کمېټه:پوځي کمېټه د ناټو سازمان تر ټولو عالي پوځي مقام دی چې د غړو هېوادونو د فوځ له لوی درستیزوالو څخه جوړه شوې ده .یاده کمېټه غړو هېوادونو څخه د دفاع په موخه د غړو هېوادونو مشرانو ته د ناټو د ستراتېژۍ او اړتیاوو په اړه توصیه کوي.

کمېټه همدغه راز د اجرائیوي طرحو د وړاندې کولو او د پوځي عملیاتو د پراختیا مسؤلیت هم پر غاړه لري.یاده کمېټه د شمالي اتلانتیک شورا تر مستقیمې قوماندې لاندې فعالیت کوي او د دفاعي پالیسۍ جوړونې کمېټې او د اټومي پرواګرام ډلې سره نږدې همکاري لري او همدا راز د ستراتېژیکو طرحو او پلانونو د جوړونې په برخه کې پوځي کمېټې ته د اړتیا وړ کارپوهان او ماهرین په واک کې ورکوي(ایضاً : ۱۱۲).

د اروپا متحده قوماندانې ، د اتلانتیک متحده قوماندانې او د امریکا او کاناډا د پالیسۍ جوړونې ډله هم د ناټو په پوځي کمېټه کې شاملې برخې دي.همدا راز یاده کمېټه څو نورې فرعي کمېټې هم لري لکه د سیاسي چارو کمېټه ، د سمندري همکاریو کمېټه ، د هوايي دفاع کمېټه ، د پوځي دفاع کمېټه او د علمي چارو کمېټه.

د امریکا متحده ایالتونو په ۱۹۶۰م لسیزه کې د (انعطاف منونکي غبرګون)په نوم خپله نوې ستراتېژي اعلان کړه چې له مخې یې له اروپایي هېوادونو څخه ددغه هېواد پوځي ملاتړ او همکاري محدوده شوه . یاده ستراتېژي د مایک نامارا د طرحې له مخې جوړه شوه. فرانسه د امریکا ددې ستراتېژۍ په غبرګون کې په ۱۹۶۶م کال کې د ناټو پوځي کمېټې څخه ووتله او همدارنګه له خپل هېواد څخه یې د ټولو بېرونیو ځواکونو د ژر تر ژره وتلو غوښتنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکړه ، خو له دې سره سره بیا هم ، فرانسې په سیاسي او امنیتي برخو کې د ناټو سازمان سره خپلو همکاریو ته دوام ورکړی دی (۳۴ : ۲۱۳).

د ناټو لومړنۍ پراختیا

د شوروي او ختیځ المان دځواکونو لخوا پر لویدیځ المان د حملو دمخنیوي لپاره ، نه یوازې د ناټو ځواکمنتیا بلکې د امریکا متحده ایالاتو ته د هغه د چارو په لاس کې ورکولو ته اړتیا وه .د ۱۹۵۰ م کال په دسمبرکې جنرال آیزنهاورپه اروپا کې دناټو ځواکونو د قومندان په توګه وګمارل شو. یوکال وروسته د ناټو قومنداني منځته راغله . د ۱۹۹۲ م کال فبروري کې دلسبون په ناسته کې چې د ناټو غړو هېوادونوتر واشنګټن وروسته تر ټولو ستره ناسته وه ، دناټو سره دالمان پیوستون او غښتلتیاپکې مطرح شوه . همدارنګه ددې یادونه هم وشوه چې د ناټو ځواکونه باید په دوه کلونوکې ځلوربرابره شي او اروپا په پنځو ناحیو وویشل شي . په همدې کال ترکیه او یونان دناټوسره یوځای شول او د المان دیوځای والي لپاره طرحه وړاندیز شوه . دې طرحې په ۱۹۵۲م کال کې دفرانسې دمخالفت سره ماتې وخوړه او المان په ۱۹۵۵م کال دلویدیځې اروپا له لیارې ناټوته واردشو .
D9%86%D8%A7%D8%AA%D9%88

د سوړجنګ وروسته د ناټو پراختیا

له ۱۹۹۹– ۲۰۰۴م کلونو پورې د پخواني شوروي لس هېوادونه دناټو غړي شول او دناټو د غړو شمېر تر ۲۶هېوادونو پورې ورسېدو . په ۲۰۰۸م کال کې په بالتیک حوزه کې او دروسیې تر کرښو پورې د ناټو دپراختیا لپاره هڅې پیل شوې ، چې په دې منځ کې ددرېیوهېوادونو (البانیې ، کرواسي اومقدونیې) غړیتوب لپاره خبرې پیل شوې اوپه بریالیتوب پای ته ورسېدې یعنې د یادو هېوادونو غړیتوب ومنل شو، خو ګرجستان او اوکراین سره چې دروسیې سره ګډه پوله لري د غړیتوب سره یې مخالفت موجود و، خووروسته په ۲۰۰۸م کال کې د ګرجستان دغړیتوب لپاره ملاتړ زیات شو (ایضاً) .

(c) ketabton.com: The Digital Library

ناټو په افغانستان اوعراق کې

په افغانستان اوعراق کې د جنګ له پیل وروسته د ناټو ځواکونو خپلې حوزې ددې دواړو هېوادونو د کرښو داخل ته وغزولې . په عراق کې دناټوکړنې تر ډېره په نظامي زده کړو پورې منحصرې وې، په افغانستان کې په ۲۰۰۶م کال کې دالمان او هالنډ تر غوښتنې وروسته دناټو ځواکونه (دملګرو ملتونو چوکاټ کې دآیساف دځواکونو) ځای ناستي شول . ناټو په ۲۰۰۸م کال کې دنړۍ د ۴۰ هېوادونو ۴۷۰۰۰ ځواکونو مشري په افغانستان کې په غاړه واخسته .

په ۲۰۱۷م کال کې د ژوین په ۵ مه د مونټه نګرو لخوا دناټو ټولنې ته ورکړل شوی وړاندیز د امریکا دباندینیو چارو وزیرلخوا ومنل شو ، له همدې امله به دمونټه نګرو په یو ځای کېدو سره به مونټه نګرو د ناټو۲۹ ام غړی شي .D9%86%D8%A7%D8%AA%D9%88

۹ . ۱۵ . د وارسا تړون

د وارسا تړون په ۱۹۵۵م کال د شوروي اتحاد او ختیځې اروپا هېوادونو لخوا د لوېدیځ المان د نه مسلح کېدو او په ناټو ټولنه کې د هغه نه غړیتوب پر وړاندې ؛رامنځته شو. دې تړون هم لکه د ناټو تړون په څېر عمل کولو او مرکز یې په مسکو کې و. د البانیې غړیتوب له دې امله چې د چین ولسي جمهوریت سره یې نژدې اړیکې درلودې د تعلیق حالت کې و ، تر څو چې په ۱۹۶۸م کال کې له دې تړون څخه ووتو . ددې تړون ځواکونو په ۱۹۶۸م کال کې د شوروي اتحاد د ځواکونو سره یوځای د چکوسلواکیا په نېولو کې ونډه واخېسته . دا ټولنه په ۱۹۹۱م کال کې رسماً منحل شوه (۴ : ۱۵۷).

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډيز

د اوسنۍ نړۍ وګړي داسې انګېري چې په سيمه ييزه او نړيواله کچه ترونونو وکړای شول چې د هېوادونو تر منځ کړکېچونه راکم او يا يې پای ته ورسوي . په نړۍ کې د سولې او امنيت ټينګښت او د سياسي ، فرهنګي ، کلتوري او ټولنيزو همکاريو رامنځته کول چې د بشر اړتيا او پخوانۍ هيلې وې تر ډېره د همدغسې ترونونو په وسيله تر سره شوې .

د بشري ټولنې د پرمختګ او همکارۍ اړتيا چې له پخوا وختونو څخه احساسېده ددې لامل شوه چې دلومړۍ نړيوالې جګړې وروسته دنړ يوالې ټولنې لخوا نړيوال سازمان جوړ شو ، خو داچې داخلي جوړښت کې يې ځينې ستونزې موجودې وې ، ويې نه شو کړای چې د دويمې نړيوالې جګړې مخه ونيسي . له دويمې نړيوالې جګړې وروسته بيا ديو نړيوال بنسټ (ملګرو ملتونو) د جوړېدو بنسټ رامنځته شو ، دې سازمان پر ډېرو غوره توبونو سربېره ځينې نيمګړتياوې هم درلودې .

نړيوالو ټولنو منځته راتګ دننۍ نړۍ لپاره غوره او اړينې موضوعګانې ثابت شوې . که څه هم په اروپا کې کوچنۍ اتحاديې ډيره مخينه لري خو د اروپا اتحاديه د اروپا د يووالي په لور لومړنی بنسټيز ګام ګڼل کېږي . دغه ټولنه د تاريخ په بېلابېلو پړاوونه کې منظمه او منسجمه شوې ده اوبالاخر داسې يو حالت ته ورسېده چې د اروپا د يو والي او وحدت لامل شوه . ددې ټولنې بسټيزې موخې تر ډېره د سوداګرۍ په غښتلتيا راڅرخېدې او هڅه کېده چې د سوداګرۍ په مرسته اروپا ته ښيګڼې ور وبخښي . چې همدې موخې ته تر ډيره بريده ورسېدل .

همدارنګه په افريقا لويه وچه کې هم ډېرې اقتصادي ، سياسي او ټولنيزې ټولنې رامنځته شوې چې ددې لويې وچې په پرمختګ او هوساينې کې اغېزمنې ثابتې شوي دي . ددې ټولنو په ليکه کې د افريقا يې ټولنې نوم يادولی شو چې له آره اقتصادي خو پر دې سربېره يې د افريقايي ولسونو لپاره د اروپا د استعمار له ژغ څخه د افريقايانو د غاړو

(c) ketabton.com: The Digital Library

وېستل و او ددې تر څنګ يې د افريقا د يو والي او يو موټي کولو موخې هم له ځان سره لرلې .

همدارنګه نورې ټولنې په اسيا اروپا افريقا او امريکا لويو وچو کې د بېلابېلو موخو له امله جوړې شوي دي چې د بېلګې په توګه يې د ځينو هغو يادونه دلته کوو لکه عربو ټولنه چې بنسټيزه موخه يې د عربي هېوادونو يو والی او د سياسي فعاليتونو هم غږي کول و . همدارنګه نورې ټولنې هم به دې نړۍ کې د ورته موخو لپاره جوړې شوي دي لکه د اروپا شورا ، داروپاد اقتصادي همکاريو سازمان ، داقتصادي پراختيا او همکارۍ سازمان ، د مشترک المنافع ټولنه ، د ازادو هېوادونو د مشترک المنافع ټولنه ، دفارس خليج دهمکاريو شورا... او داسې نور چې تر ډېره د اقتصادي موخو لپاره جوړې شوې دي .

په دې سربېره په نړۍ کې ځينې نظامې ټولنې هم جوړې شوي دي چې دبيلګې په توګه يې د ناټو او وارسا تړونونو يادونه کولی شو . دناټو (NATO) تړون چې د ګډ امنيتي او دفاعي سيستم په موخه جوړ شوی ، چې د بروکسل تړون په نوم يادېږي . ددې سازمان د جوړېدو بنسټيزه موخه د امنيتي ګواښونو پر وړاندې ګډه دفاع ، د لوېديځ بلاک همغږي کول، د کمونيستي ايډيالوژۍ د نفوذ مخنيوی او د شوروي د پراختيا غوښتونکو سياستونو مخنيوی . دغه سازمان بيلابېلې کمېټې لري او په نړيواله کچه يو غښتلی او ځواکمن نظامي ځواک دي .

د وارسا سازمان هم يو نظامي سازمان و ، چې بنسټيزه موخه يې د لويديځ المان د نه مسلح کېدو او په ناټو ټولنه کې د نه ورګډېدو په موخه جوړ شوی و ، چې ډېر زر لمنځه ولاړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنې

۱. په کوم کال او دچالخوا په اروپاکې د ډبرو سکرو او پولادو تړون لاسلیک شو؟

۲. داروپايي ټولنې موخې تر ډېره په کومو موضوعګانو راڅرخېدې ؟

۳. افریقايي ټولنه کله او په کومو اصولوولاړه وه ؟

۴. دعربو ټولنه کله اوچېرته لومړی ځل جوړه شوه؟

۵. دعربو ټولنې دجوړېدو بنسټيزه موخه څه وه؟

۶. داروپاشورا کله رامنځته او کوم ډول شورا ده ؟

۷. د اروپا شورا د اروپايي ټولنې سره کوم ډول توپیرلري ؟

۸. د لوېديځې اروپا اتحاديه په کومه موخه جوړه او اوس مهال يې اغېزمنتيا څومره ده؟

۹. داروپايي اقتصادي همکاريو سازمان دنده کومه او کوم غړي لري ؟

۱۰. د مشترک المنافع ټولنه له څو هېوادونو جوړه ده اوکوم ډول هېوادونه پکې راټول دي ؟

۱۱. د انګلستان بادشاه د مشترک المنافع ټولنې دکومو هېوادونو د دولت رييس ګڼل کېږي ؟

۱۲. دازادو مشترک المنافع هېوادونو ټولنه له کومو هېوادونو جوړه ده؟

۱۳. د ازادو مشترک المنافع هېوادونو ټولنه کله او دڅه لپاره جوړه ده ؟

۱۴. دفارس خليج د همکاريو شورا کله او دچالخوا جوړه شوې ده؟

۱۵. دفارس خليج دهمکاريو شورا موخې څه دي ؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۶. دشانگهای دهمکارۍ ټولنه کله او په کومه موخه جوړه شوې ده؟

۱۷. دشانگهای دهمکارۍ ټولنې اصلي او څارونکي غړي کوم دي ؟

۱۸. دسارک ټولنه کله جوړه او د څو غړو لرونکې ده؟

۱۹. دسارک ټولنې ته په مخ کې پرتې ننگونې کومې دي؟

۲۰. په سارک ټولنه کې افغانستان ته دايمي غړيتوب کله ورکړل شو ؟

۲۱. سارک ټولنه په کومو برخو کې گډې همکارۍ کوي ؟

۲۲. د اسيا پاسفيک ټولنې بنسټ دکومو هېوادونو لخوا کېښودل شو؟

۲۳. د اسلامي هېوادونوکنفرانس دکومو هېوادونو لخوا د چا په نوښت جوړ شو؟

۲۴. داسلامي هېوادونو کنفرانس موخې څه دي ؟

۲۵. نفتاتړون کله او دچالخوا جوړشوی اومرکزيې چېرته دی؟

۲۶. داوپک ټولنې غړي کوم دي ؟

۲۷. داوپک ټولنې موخې کومې دي؟

۲۸. دناټو ټولنه لومړی دکومو هېوادونو لخوا کله لاسليک شوه ؟

۲۹. دناټو ټولنې موخې کومې دي؟

۳۰. دوارساټولنه کله او د چا لخوا جوړه شوې وه؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سياسي جغرافيې اړينې اصطلاحګانې

دا چې هره پوهه ځانګړې اصطلاحګانې لري او هره پوهه د همدغو اصطلاحګانو په مرسته په مخ ځي نو لازمه وي چې د هر مسلک او پوهې ځانګړې اصطلاحګانې د مسلک خاوندانو لخوا يادې او په سمه توګه په موزونو او وړو ځايونو کې وکارول شي. د سياسي جغرافيې هم ځانګړې اصطلاحګانې دي چې په مرسته يې کيدی شي سياسي جغرافيه په غوره توګه پرمختګ وکړي نو له همدې امله لازمه ده چې د سياسي جغرافيې ځينې اړينې اصطلاحګانې دلته ذکر شي.

۱. ابر قدرت (لوی ځواک)

په نړيوال سياست کې هغې قوې ته منسوب کېږي چې د پراخې خاورې، د زياتې انساني قوې، د لومړنيو موادو د غني زېرمو لرونکی او د اقتصادي او نظامي ځواک لرونکی وي او په عين حال کې پر نورو هېوادو د تسلط او د استعماري او نويو استعماري اعمالو غوښتونکی وي. په اوسنيو شرايطو کې او په ۱۹۹۱م کال کې د شوروي اتحاد د ړنګېدو را وروسته د امريکا متحده ايالاتو هېواد د نړۍ يواځني ابر قدرت په عنوان پېژندل کېږي. ظاهراً په امريکا کې د ۱۱ سپتمبر ۲۰۰۱م کال را وروسته، دې هېواد د نړۍ د ټولو هېوادونو په چارو کې د لاس وهنې چارې زياتې کړې دي (۱۶ : ۵۴۷).

۲. اپارتايد

د اپارتايد معنی بېلتون دی، او دا هغه نوم دی چې د جنوبي افريقا حکومت په خپل حکومت يعنې توکميز تبعيضه نظام باندې ايښی دی (۳۹ : ۱۳).

اپارتايد د نژادي تبعيض رسمي سيستم و، چې د ۱۹۴۸ او ۱۹۹۴م کلونو ترمنځ په جنوبي افريقا کې د مسلط ملي حزب لخوا پلی کېدلو. ددې سياست لاندې، د نه سپين پوستو ډيری وګړو حقوق هيڅ ګڼل کېدل، او د سپين پوستو اقليت حکومت په هغه هېواد کې چلېدو. دا سياست په سهيل لوېديځه افريقا کې چې د ملتونو ټولنې د پرېکړې پر بنسټ د

(c) ketabton.com: The Digital Library

سهيلي افريقا د قيموميت لاندې و ، د ناميبيا تر ازادۍ پورې په ۱۹۹۰م كال پورې هم پاينښت درلود . دا ډول سياست د ۱۹۴۸م كال د ټوليزو ټاكنو وروسته نافذ شو . نوي قانون د سهيلي افريقا ټولنه په سپينو ، تورو ، رنګه او اسيايي ډلو ووېشله . له ۱۹۷۰م كال را وروسته تور پوستو خپل تابعيت هم له لاسه وركړ او د لسو خود مختارو قبايلي سيمو وګړي چې د بانتوستانيانو (Bantustans) په نوم يادېدل ؛ له ډلې شول .

نژادي تبعيض په جنوبي افريقا كې په ټولو سيمو كې لكه معارف (پوهنې) صحت او په ټولو ټولنيزو خدماتو كې پلي كېدو . له ۱۹۵۰م كلونو راپدېخوا ددې نظام پر وړاندې مقاومت پيل شو . په دې نظام كې په ۱۹۸۰م كلونو كې راوړل شوي اصلاحات د تورپوستانو د منلو وړ نه شول او په ۱۹۹۰م كال كې د سپين پوټكو له جمهور رييسانو څخه يو تن يې د دوكلرک (Frederik Willem de Klerk) په نوم ؛ ددې نظام د ختمولو لپاره خبرې پيل كړې چې بالاخره د ۱۹۹۴م كال ازادو ټاكنو باندې تمامه شوه . چې نلسن مانديلا په مشرۍ د افريقايي ملي كانګرس حزب (ANC) په كې ټاكنې وګټلې او نلسن مانديلا په كې واک ته ورسيد (۴ : ۱۹۳).

۳ . ارستوكراسي ، د اشرافو حكومت

هغه حكومت ته وايي چې اشرافو او غوره كسانو ته منسوب وي او يوازې د لوړې طبقې يا د يوې محدودې ډلې ممتاز كسان يې چارواكي وي ، په لرغوني يونان كې يې د نېكانو او مناسبو خلكو حكومت ته د اشرافو حكومت ويلو (۳۹ : ۱۶).

۴ . ازاد بندر

ازاد بندر هغه بندر ته وايي چې سوداګريز مالونه د ګمركي عوارضو او حقوقو پرته هلته وارد او يا صادر شي ، لكه د اسيا په جنوب ختيځ كې د سنګاپور او هانګ كانګ بندرونه (۱۶ : ۵۵۱) .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵. استبداد

له هغه سیاسي تګلارې څخه عبارت دی چې د لاندې ځانګړتیاوو لرونکی وي.

الف. د دولت د ځواک لپاره د قانون یا دودیزه حدودو نه شتون.

ب. د ځواک لمن پراخول چې عملاً تر سره کیږي، او ددې کار د ترسره کولو لپاره یوې متمرکزې ادارې ته اړتیا وي (۱۱ : ۲۱).

۶. استبدادي حکومت یا شخصي حکومت

هغه حکومت چې په هغې کې قدرت په تدوین شوي اساسي قانون اتکاء نه کوي، بلکې قدرت او اختیار د یو فرد په لاس کې وي او هیڅ ډول قانوني محدودیت ونه لري (۳۹ : ۱۹).

۷. استعمار

استعمار په لغت کې د جوړولو او آبادولو د غوښتنې په معنی دی. مګر دودیزه معنی یې د اقتصادي، نظامي او سیاسي پلوه د یو ځواکمن ملت تسلط، پر یوې کمزورې ځمکې یا قوم. په لنډو سره، هر ډول ځمکنۍ پراختیا استعماري عمل ګڼل کېږي (۱۱ : ۲۲).

۸. اقلیت (لږکی)

هغه ډله وګړي چې په یو هیواد کې اوسېږي او د ژبې، مذهب، او د ټولنیزو دودونو له مخې د هغې هېواد د اکثریت وګړو سره توپیر لري. په پراخه مفهوم سره هغو حزبونو ته چې په پارلماني ټاکنو کې یې د ټاکل شوو استازو شمېر د ټولو استازو د شمیر له نیمایي څخه کم وي؛ هم اطلاق کېږي (۱۶ : ۵۴۹).

۹. الحاق یا پیوستون

یو هېواد پورې تړلې یا بې خاونده ځمکې تملک کول د یو بل هېواد په وسیله د الحاق په معنی ده. د یوې ځمکې په الحاق کېدو سره ملحق کوونکي هېواد ته د الحاق ځمکې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټول حاکمیت په لاس کې ورځي ، او د الحاق شوې ځمکې وګړي د ملحق شوې ځمکې وګړي ګڼل کېږي . د الحاق شوو ځمکو غوره بېلګې د اتریش او د سودت ځمکې الحاق کېدل د المان سره له دویمې نړیوالې جګړې وړاندې و (۱۱ : ۱۸).

کیدای شي ووایو چې دا هغه حقوقي عمل دی ، چې د دولت په تړون کې شامل نه وي خو ددغه تړون له مقرراتو او قواعدو څخه خپل ملاتړ اعلان کړي او په مقابل کې یې له مزایاوو څخه ګټه پورته کوي ، په ټولیزه توګه دا کار د یو تړون له رامنځته کېدو وروسته کېږي او هغه دولت چې دغه ډول ملاتړ اعلاموي ، لکه د تړون کوونکو اصلي دولتونو په څېر په تړون کې په ټاکل شوو حقوقو او ربړو کې یو شان ونډه اخلي . د پیوستون لپاره بنایي د ټولو هېوادونو پر مخ دروازې خلاصې وي لکه د ملګرو ملتونو د منشور په څېر او یا دا چې د پیوستون دروازه د یو شمېر هېوادونو پر مخ خلاصې وي لکه عرب لیک یا د عربو اتحادیه چې یوازې د خپلواکو عربي هېوادونو پرمخ یې دروازې خلاصې دي (۳۹ : ۱) .

۱۰. امپریالیزم

په اصطلاح کې هغه سیاست دی چې له خپلې خاورې څخه پر بېرون وګړو د هغوی له اقتصادي سرچینو څخه ګټې اخیستنې ، نظامي موقعیتونو د ساتلو او پر هغوی باندې د خپلو صادراتي سامانونو د خرڅولو لپاره په کار اچول کېږي . دا چې طبیعتاً وګړي د نورو له سلطې منلو څخه بده وړي ؛ د امپریالیزم سیاست تل د زور په کارولو تر سره کېږي . امپریالیزم شرایطو ته په کتو سره بېلابېل سیاستونه غوره کړي دي چې په اوسني وخت کې تر ټولو غوره تګلاره یې د پانګه والو هېوادونو لخوا په پراختیا په حال کې هېوادونو کې د پلور بازارونو جوړول او د هغوی سرچینې او زېرمې په ډېره ټیټه بیه اخیستل دي (۱۶ : ۵۴۹) .

دا کلمه په ۲۰ مه پېړۍ کې د هغو اروپایي هېوادونو لپاره کارول شوې چې د ۱۸۸۰ـ ۱۹۰۰م کلونو په اوږدو کې یې پر اسیایي او افریقایي هېوادونو خپل تسلط ته پراختیا ورکړه ؛ او امپراتورۍ یې جوړې کړې .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امپریالېزم دا معنی د اقتصادي حرکتونو په موخه کارول شوې. یا د یو هېواد هر ډول تسلط پر بل هېواد ته امپریالیزم وایي لکه د روسیې تسلط پر ختیځه اروپا، روسیي امپریالېزم او د چین تسلط پر تبت د چین امپریالیزم ګڼل کېږي (۱۱ : ۱۸).

۱۱. امپراتور

د ملتونو یا هېوادونو ډلې ته چې د یو واکمن (امپراتور) تر قوماندې لاندې یې یو والی رامنځته کړی وي، دغې مشر ته یې امپراتور وایي. یا د امپراتور سرلیک هغه دولت یا حکومت ته چې د یو امپراتور د فرمان لاندې وي، چې د پراخې محدودې لرونکی او هر ډول توکمیز وګړي په کې ژوند لري؛ هم اطلاق کېږي. لرغونې امپراتورۍ په مصر، بابل، اشور، ایران، روم او مکدونیه کې جوړې شوې دي. په وروستیو کې کیدی شي د مغولو، هند، المان او جاپان امپراتوریو یادونه وکړو. کیدی شي چې امپریالیزم د امپراتورۍ نوې بڼه وګڼو (۱۶ : ۵۴۹).

۱۲. انقلاب

ناڅاپي او سخت بدلونونه چې په سیاسي، ټولنیزې او اقتصادي وضعې کې رامنځته کېږي او یو مستقر هېواد خپل ځای بل ته ورکوي؛ ورته انقلاب ویل کېږي. دا ډول بدلونونه تر ډیره د زور او زیاتي او د وګړو په سرکشۍ سره تر سره کیږي. انقلاب په غیر سیاسي بدلونو هم اطلاق کېږي، لکه صنعتي انقلاب، فرهنګي انقلاب، علمي انقلاب... (۱۱ : ۲۴).

۱۳. ایالت

د هیوادونو په سیاسي وېش کې هر یوه پراخه سیمه چې معمولاً یو پراخه د وېش واحد جوړوي؛ ورته ایالت وایي. د ایالتونو محدوده او د واکونو حدود په بېلا بېلو هېوادونو کې توپیر لري او د هغه هېواد په قوانینو او مقرراتو پورې تړاو لري (۱۶ : ۵۴۷).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۴. ایتلاف

د پارلماني او ټاکنو د موخو د لاس ته راوړلو لپاره د سیاسي ډلو او حزبونو موقت جوړجاړي ته ایتلاف ویل کېږي (۱۱ : ۱۹).

دحکومت د جوړېدو لپاره د احزابو یو ځایتوب په معنی سره دی ، دا چاره یوازې هغه مهال تر سره کېږي چې په پارلماني سیستمونو کې یو واحد حزب اکثریت ونلري او په پایله کې د دولت تشکیل د یو حزب لخوا ناشونی شي ، په دغه صورت کې دوه یا څو حزبه په موقته توګه یو له بله سره یو ځای کېږي تر څو د پارلمان اکثریت لاس ته راوړي او معمولاً هغه دولت چې په دغسې بڼه منځته راځي ؛ ورته ایتلافي دولت وایي (۱۶ : ۵۴۷) .

۱۵. بندر

د سمندر ، بحیرې ... او داسې نورو په غاړه سیمه ، یا هغه ځای چې کشتۍ د هغې په غاړه کې ودرېږي او یا بار هلته اخلي یا یې کوزوي . دا ډول سیمې معمولاً غوره ساختمانونه او د مخابراتي او اړیکو غوره تاسیساتو لرونکې وي (۱۶ : ۵۵۱) .

۱۶. بیروکراسي

د بیروکراسۍ اصطلاح په اروپا کې د ۱۸ مې میلادي پېړۍ له لومړیو څخه وکارول شوه ، دغه اصطلاح د Bureau له کلمې څخه چې د لیکلو د میز په معنی ، او یا دفتر او د کار ځای چې مامور په هغې کې کار کوي ؛ اخېستل شوې ده. د Kratia یا Kratos وروستاړی په یونان کې ځواک یا حکومت کولو په معنی دی . چې په دې ترتیب بېروکراسي د دفتر قدرت او یا د دفتر حکومت معنی بنایي ورکړي . له دې اصطلاح څخه ګټه اخېستنه د فرانسې انقلاب څخه لږ وړاندې په ۱۷۸۹م کال کې تر سره شوه ، چې البته وروسته یې په چټکۍ سره ټولو هېوادونو ته پراختیا وموندله . د المان ټولنپوه ماکس ویبر Max weber (۱۸۶۴ـ۱۹۲۰م) په نړۍ کې د بیروکراسۍ د پراختیا ستر پلوي و (۴ : ۱۹۵).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۷. پنځمه ستن

پنځمه ستن، اصطلاحاً په یو بل هېواد کې د یو هېواد د جاسوسي او ورانکارو عواملو او یا د هېواد په داخلي جوړښت کې د یوې ډلې لخوا ددغسې کړنو ترسره کولو ته د ا اصطلاح کارول کیږي (۱۱ : ۴۶).

۱۸. پلازمینه

د هر هېواد د حکومت مرکز، چې په هغه کې بادشاه یا جمهور رییس او یا د هغې هېواد حاکم هیات اوسېږي او له هماغه ځایه د هېواد په ټولو برخو حکم چلونه کوي (۱۶ : ۵۵۲).

۱۹. تحت الحمایه

هغه ځمکه چې په کې واکمن یا حکم چلوونکی وي او په داخلي چارو کې لږه او ډیره ازادي ولري، خو د بل هېواد تر حمایت لاندې وي او معمولاً بېروني اړیکې یې د هغه حمایت کوونکي هېواد په لاس کې وي (۱۶ : ۵۵۴).

۲۰. ټولنه

یو شمېر وګړي چې په یو ځمکني واحد کې ژوند کوي (۱۶ : ۵۵۷). جمهوري د حکومت هغه ډول دی چې په هغې کې د هېواد رییس ځای ناستی مورثي نه وي، او د ریاست موده تر ډیره محدوده وي او ټاکنې په کې په سیده او نا سیده رایي کارونې ترسره کیږي. جمهوري د کلمې د مفهوم له مخې تر ډیره د دموکراسۍ درجې هم دي، مګر په عین حال کې په ډیرو غیر سلطنتي دیکتاتوریو هم اطلاق کیږي(۱۱ : ۱۸).

۲۱. جیوپولیتیک

د سیاست او د ژوند طبیعي چاپیریال تر منځ د تړاو علم ته جیوپولیتیک وایي. که څه هم دغه علم د ارسطو تر مودې پورې مخینه لري، مګر په المان کې د ۱۹مې میلادي پیړۍ را وروسته د زیاتې پاملرنې وړ شو (۱۶ : ۵۶۶).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۲ . حکومت

هغه نهاد دي چې په نړیواله کچه د یو دولت استازیتوب دنده په غاړه لري (په نړیواله کچه د دولت نماینده) او د هغه د حقوقو او تکالیفو مسول وي. حکومت له درېیو برخو جوړ وي لکه مقننه قوه، اجراییه قوه او قضایه قوه (۱۱ : ۹۵).

۲۳ . دموکراسي

دموکراسي یعنې د خلکو حکومت، یا په بله ژبه د حکومت هغه ډول چې په کې لوړ حاکمیت د وګړو په لاس کې وي او شونې ده چې په سیده (په مطلقه دموکراسۍ کې) او یا د استازو په وسیله چې وګړي یې ټاکي عملي شي (د هغو حکومتونو برخلاف چې په هغې کې حکومت د یوې طبقې، یوې ډلې، ممتازو او یا یو فرد په لاس کې وي) (۱۶ : ۵۶۲). هغه ځمکه چې په کې واکمن یا حکم چلوونکی وي او په داخلي چارو کې لږ او ډېره ازادي ولري، خو د بل هېواد تر حمایت لاندې وي او معمولاً بهرنۍ اړیکې یې د هغه حمایت کوونک هېواد په لاس کې وي (۱۶ : ۵۵۴) .

۲۴ . دیکتاتوري

له دیکتاتورۍ څخه مطلب د ځواک هغه ډول دی چې د لاندې ځانګړتیاوو څخه څه ولري :

الف. د قوانینو یا دودونو نه شتون چې واکمنان یې پیاده کړي.

ب. د ځواک بې پولې توب.

ج. د عالي ځواک لاس ته راوړل یا د پخوانیو قوانینو نقص کول.

د. د ځای ناستي توب لپاره د منظمو مقرراتو نه شتون.

ه. د یوې کوچنې ډلې د ګټو لپاره د ځواک کارول.

و. د دولت د ځواک او ویرې له امله د وګړو اطاعت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ز. د یو تن (کله‌ییا د څو نفرو) په لاس کې د ځواک تمرکز.

ح. د ترور او وحشت (ویرې) پیدا کول.

دیکتاتور لفظ د مطلقه حکومت پر هر ډول واکمنانو اطلاق کېږي (۱۱ : ۴۰).

۲۵. سوړ جنګ

د اقتصادي سیالیو سره یو ځای هغه سیاسي کړکیچونه او نظامې لانجې وې چې له ۱۹۴۶ څخه تر ۱۹۹۱م کلونو پورې د کمونستي نړۍ چې په سر کې یې شوروي اتحاد ، او د لوېدیځ پانګه وال نظام چې په سر کې یې د امریکا متحده ایالات و ؛ پایښت لرلو . سره له دې چې د دواړو لورو لخوا نظامي سیده ټکر نه و رامنځته شوی ، مګر نظامي لانجو د نظامي ایتلافونو د جوړولو ، د ځواکونو ستراتېژیکي تمرکز ، ځپل شوو هېوادونو سره د مرستو زیاتولو ، پروپاګندو ، د وسلو سیالیو ، د بې لورو هېوادونو راګرځولو او د تګنالوژۍ ، مستعمراتو او داسې نورو له لارې پایښت موند (۴ : ۱۹۷).

۲۶. سوسیالیزم

سوسیالیزم هغه تیوري یا سیاست دی چې د تولید وسایلو مالکیت او د تولید وسایلو (چې د پانګې ، ځمکې ، مالونو او داسې نورو څخه عبارت دي) باندې څارنه د ټولنې په لاس کې او ټولو په ګټه غواړي . که څه هم چې د سیوسیالیزم د عقایدو په اړه د نظرونو اختلافات ډیر زیات دي ، خو ټول د یو مشترک عنصر لرونکي دي چې عبارت دي له : په فرد د ټولنې لومړیتوب او د ټولیزو ګټو لومړیتوب پر فردي ګټو)(۱۱ : ۴۶).

۲۷. قیمومیت

قیمومیت یو نړیوال تاسیس دی ، چې د هغه په وجه د ملګرو ملتونو ټولنې تر څارنې لاندې دولتونه د قیم تر سرلیک لاندې ، د خاصو ادارو او ځمکو نظارت په غاړه اخلي تر هغې چې دغه ځمکې ازادۍ یا خپلواکۍ ته ورسېږي . که څه هم شونې ده موخه یې تل ازادي نه وي ، خو بیا هم قیم حق لري تر قیمومیت لاندې ځمکه خپلې خاورې پورې و تړي(۱۱ : ۵۱).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۸. کابینه يي حکومت

دا هغه ډول حکومتي نظام دی چې ولسمشر تشريفاتي او سمبوليکه بڼه لري او واک د کابينې په لاس کې وي او کابينه هغه ګوندي مشران، چې اکثريت يې ګټلی وي او يا يې د ايتلاف مشران ټاکي. په دې نظام کې داسې نه شي کېدی چې کابينه د يو ګوند د مشرانو په واک کې وي او پارلمان د بل ګوند. په دې ډول نظام کې که د کابينې او پارلمان ترمنځ اختلاف پيدا کېږي، نو کابينه دغه پارلمان منحلوي او موضوع رايې ورکوونکو ته سپاري. د کابينه يي حکومت نظام په انګلستان، کاناډا، هند او يو شمېر نورو هېوادونو کې دود دی (۳۹ : ۳۳).

۲۹. کاپيټاليزم

کاپيټاليزم د اقتصادي سيستم هغه ډول دی چې په هغې کې د اقتصادي فعاليتونو غټه برخه، په ځانګړې توګه د توکو د توليد لپاره مالکيت او پانګه اچونه، د وګړو او خصوصي موسساتو په لاس کې وي. او هغوی د اقتصادي سيالۍ له لارې او د ګټې د لاسته راوړلو په انګيزې سره، د چارو لارښوونه کوي. د کاپيټاليزم کلمه تر ډېره سوسياليستان کاروي، د هغو موخه له کاپيټاليزم څخه، هغه سيستم دی چې په هغې کې خصوصي وګړي د توليد وسايلو مالکين وي، او همدا وسايل د سود (ګټې) د ترلاسه کولو په موخه کاروي (۱۱ : ۵۱).

۳۰. کمونېزم

کمونيزم پر هغې تيورۍ اطلاق کېږي چې له (مشترک ژوند) څخه پلوي کوي، او د هغې ټولنې غوښتونکي وي چې په هغې کې د سلسله مراتب تسلط شتون نه لري. د تفريح او ژوند کولو ټول وسايل او اموال په ګډه د ټولو وګړو په واک کې وي. کمونيستان، د سوسياليستي نظام د کمونيستي نظام پيليزه بولي، او په دې باور دي چې کمونيزم ته د رسېدو لپاره بايد د سوسياليزم په لاره تېر شي (۱۱ : ۵۲).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳۱. کنګره یا کانګرس

د ګوند د رهبرۍ تر ټولو لوړ ارګان او مقام ته کنګره وايي، یا کنګره له هغې غونډې څخه عبارت ده چې د ګوند د غړو او ایالتي شوراګانو استازو د شمېر په تناسب په کې راغونډېږي. په نړیواله اصطلاح هغې غونډې ته ویل کېږي چې د هېواد مشران او یا استازي په سیاسي مسایلو کې د تفاهم او د نظریاتو د شریکولو په موخه راغونډېږي (۳۹ : ۴۹).

۳۲. کودتا

کودتا، د زور او جنګ لارې د دولتي مقاماتو په لاس په نا څاپي توګه د دولت بدلون ته ویل کېږي. د کودتا توپیر د انقلاب سره دادی چې کودتا له پاسه لوري او د حاکمې طبقې یا د دولتي دستګاه د وګړو لخوا تر سره کیږي، حال دا چې انقلاب د وګړو او ټیټ پوړ خلکو لخوا د دولت په ضد پاڅون ته وايي. کودتا تر ډېره د رادیو او مهمو نښلوونکو مرکزونو لکه هوايي میدانونو، د اوسپنې لارې په سټېشنونو او د دولتي مهمو ودانیو په لاسته راوړلو سره پیلېږي (۱۱ : ۵۴).

۳۳. ګمرکي اتحادیه

د دوو یا څو هېوادونو تر منځ اتحادیه چې پر بنسټ یې له یوې ګمرکي تعرفې څخه ګټه اخېستل کېږي، ورته ګمرکي اتحادیه ویل کېږي لکه د اروپا ګډ بازار ګمرکي اتحادیه (۱۶ : ۵۴۷).

۳۴. لیبرالیزم

لیبرالیېزم د لاتیني Libralis اصطلاح څخه اخېستل یوه نړیواله سیاسي فلسفه او د پام وړتکی دی، چې پر ازادۍ او برابرۍ یې اساس کېښودل شوی دی. که څه هم ددې فکري مکتب د ګټې اخېستنې ساحه ډېره پراخه ده، مګر په ټولیزه توګه له ازادو او عادلانه ټاکنو، مدني حقوقو، د مطبوعاتو ازادي، د دین او مذهب ازادي، د سوداګرۍ ازادي او خصوصي مالکیت څخه پلوي کوي او دا یې غوره ځانګړنې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که څه هم د لیبرالیزم تاریخي فلسفي ریښه د یونان ښاري دولت دورې ته رسیږي، مګر په معاصره دوره کې د یو سیاسي خوځښت په توګه د روښنګری په عصر کې یې بروز وکړ، د فلسفې او اقتصاد لویدیځ پوهانو په لیکنو کې یې انعکاس موندلی، او د الهي حقوقو، مطلقه شاهي او د مذهب او دین موروثي امتیازاتو سره په مخالفت کې پرېوته.

د انګلیسي جان لاک John locke (۱۶۳۲-۱۷۰۴م) فکري او فلسفي برخه کې د لیبرالیزم تیوریکي اساسات پیل شوي و. د فرانسې او امریکا انقلابیونو د استبداد پرضد په خپلو مسلحانه حرکتونو کې له همدې فلسفې څخه ګټه پورته کړه. د اقتصاد په برخه کې د سکاتلینډي آدم سمیت Adan Smith (۱۷۲۳-۱۷۹۰م) چې ددې مکتب بنسټ ایښودونکی دی، چې خپل نظریات یې د ملتونو په ثروت The Wealth of Nations کې بیان کړي دي، انسان پالنه Humanism، فرد پالنه Individualisn، تجدد پالنه Modernism، او د دود پالنې سره مخالفت Anti- traditionalism په فرهنګي او ټولنیزې برخې کې د لیبرالیزم غوره ځانګړتیاوې دي (۴: ۲۰۳، ۲۰۴).

۳۵. مرز

یوه کرښه یا نښه چې د دوو هېوادونو یا د دوو بېلابېلو ځمکو ترمنځ د بېلتون حد واقع شوی وي، چې کله ورته سرحد هم وایي. (۱۶: ۵۷۸).

۳۶. مستعمره

مستعمره یا کالوني هغه هېواد یا سیمې ته ویل کېږي چې یو ځواکمن هېواد په هغه کې سیاسي او یا پوځي واک ولري، چې سیاسي واک او ټولې دولتي چارې یې د بهروني ځواکمن هېواد په لاس کې وي. دغه ځواکمن یا په اصطلاح امپریالستي هېواد له خپلې مستعمرې څخه د لومړنیو موادو د زېرمې او پوځي اډې په توګه کار اخلي (۳۹: ۴۳).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳۷ . مطلق اکثریت

هغه اکثریت ته وایي چې لږ تر لږه له نیم څخه زیات د یو شمېر رایې ورکوونکو د رایو ټولګه وي (۳۹ : ۱) .

۳۸ . مطلقه حکومت

هغه حکومت چې په کې د ټولو کړنو د واکمنۍ حق د یو کس یا یوې ډلې په لاس کې وي ، پرته له دې چې ولس د حکومت د چارو څارنه وکړي . دا اصطلاح د دسپوتیزم سره مترادفه هم کله نا کله کارول کېږي (۳۹ : ۱) .

۳۹ . مطلقه سلطنت یا مطلقه سلطنتي حکومت

هغه سلطنت چې نا محدودو واکونو درلودونکی وي ، مطلق العنان هم ورته وایي (۱۶ : ۵۴۷) .

۴۰ . مهاجرت

د وګړو لخوا د اصلي او زېږېدلو د ځای پرېښودلو او یا د وګړو داخلي (دهېواد په دننه) او بېروني (له یو هېواد څخه بل هېواد ته) حرکتونو ته مهاجرت وایي . بنایي چې مهاجرت د دوه لاملونو له امله پیدا شي .

الف . تلل : د اقتصادي ، مذهبي او سیاسي عواملو له امله .

ب . راتلل : هغو ځمکو ته چې له وګړو څخه خالي وي ، زړه راښکونکو ځمکو ته ، د ځمکې سطحې لاندې سرچینو شتون او د کار د پیدا کېدو له امله (۱۶ : ۵۸۰) .

۴۱ . نا قانونه حکومت ، خپل سری حکومت

هغه حکومت چې په هغې کې د خلکو پر ژوند ، ازادۍ او د خلکو پر مالونو او شتمنیو قانون کنترول او واک نه لري (۳۹ : ۱۵) .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴۲. نړیوالې اوبه

د هېواد داخلي اوبه پرته د سمندرونو او بحیرو ټولو هغو اوبو ته ویل کېږي چې د نړۍ ټول هېوادونه ورڅخه په یو ډول ګټه اخیستلی شي (۱۶ : ۵۴۶).

۴۳. نژاد

د وګړو ډله چې د طبیعي وراثت او اصالت له مخې د یو ډول ځانګړتیاوو لرونکي وي (۱۶: ۵۸۱).

۴۴. نشنلیزم

نشنلیزم یا ملت پالنه هغه احساس یا ایډیالوژي ده چې د ملت دوستۍ پر بنسټ استواره وي. په ۲۰مه پېړۍ کې د استعمار لاندې هېوادونو زیاترو یې د نشنلیزم په حربې سره ازادي تر لاسه کړه. (۱۶: ۵۸۱).

۴۵. هېوادنۍ اوبه (ساحلی اوبه)

د ساحلي اوبو هغه برخه چې د نړیوالو قوانینو پر بنسټ یې ګاونډیو هېوادونو پورې تړاو پیدا کړی وي. د ملګرو ملتونو د ټولنې د "د سمندرونو د حقوقو کنفرانس" کې چې په ۱۹۸۱م کال کې دایر شو، د هېوادنیو اوبو عرض (سور) یې تر ۱۲ سمندري میل پورې (۲۲،۲ کیلومتره) پورې ټاکل شوی(۱۶: ۵۴۶).

۴۶. هېواد

جغرافیایي واحد چې له څو ولایتونو، یا ښارونو څخه جوړ شوی وي او سیاسي لوی واحد یې جوړ کړی وي، دا واحد معمولاً د یو حکومتي سیستم څخه چې د پلازمېنې په نوم وي ؛پیروي کوي (۱۶: ۵۷۵).

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماخذونه

۱. اشرفی ریزی، حسن و کاظم پور، زهرا(۱۳۹۱) . **جغرافیای سیاسی اطلاعات** (فاصله های بی فاصله) . تهران : چاپار

۲. اشوری ، داریوش (   ) . **ملیت وقومیت ایران از امپراتوری به دولت ــ ملت** ؛ ماهنامه ایران فردا ، سال سوم ، شماره ۱۸.

۳. اقبال ، فرشید (۱۳۸۷) . **مکتب های سیاسی** . تهران : کتابخانه ملی ایران .

۴. امین ، حمید الله (۱۳۹۲) . **جغرافیای سياسي** .کابل : انتشارات سعید .

۵.. امین ، حمیدالله (۱۳۶۵). **جغرافیای سیاسی** . کابل : انتشارات پوهنتون کابل .

۶. بدیعی ، مرجان و میر احمدي ، فاطمه سادات (۱۳۹۴) . **تحلیل دیدگاه ها درموضوعات نو ظهور در مطالعات مرز**. تهران : دانشگاه تهران

۷. برتون ، رولان (۱۳۸۰) . **قوم شناسی سیاسی** ؛ ترجمه : ناصر فکوهی ؛تهران : نشرنی

۸. بلاکسل ، مارک (۱۳۸۹) . **جغرافیای سیاسی** . مترجمین : محمد رضا، حافظ نیا. عطا الله ، عبدی . حسین ربیعي اوعباس ، احمدي . تهران : ناشردانشگاهی وعمومي.

۹. بیدار ، کر یم الله (۱۳۸۹) . **دافغانستان سرحدونه** . جلال اباد : گودر خپرندویه ټولنه

۱۰ـ بیدار، کریم الله او اختیار ، هجرت الله (۱۳۹۴). **سیاسي جغرافیه** . جلال آباد : یارخپرندویه ټولنه .

۱۱. پورکیوان ، عقیل (۱۳۹۳). **آشنایی باعلم سیاست** .مکتب های سیاسی ونهادهای بین المللی . انتشارات الفلاح.

۱۲. پیردشتی، حسن اوکمري ، مریم (۱۳۹۴) . **مفهوم مرز وسرحد وسیر تحولات آن** . تهران : دانشگاه تربیت مدرس ، دبیر جغرافیا آمل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۳. ثاقب ، نقیب الله او تصمیم ، تسبیح الله (۱۳۹۳) . **عمومي اساسي حقوق** . جلا ل آباد : یار خپرندویه ټولنه

۱۴. ثاقب ، نقیب الله (۱۳۸۶) . **عمومي نړیوال حقوقي شخصیتونه** . جلا ل آباد : دساپي د پښتو څېړنو اوپراختیا مرکز .

۱۵. جان ، رورکي او مارک ، بویر (۱۳۹۰) . **بین المللي سیاست ته یو ه کتنه** . ژباړن : محمد صدیق ، ظهیر . کندهار: علامه رشاد خپرندویه ټولنه .

۱۶ـ جعفري ، عباس (۱۳۸۴) . **گیتا شناسی نوین کشورها** . تهران : موسسه جغرافیایي وکارتوگرافی گیتاشناسی .

۱۷ـ حافظ نیا، محمد رضا و کاویانی راد ، مراد (۱۳۹۲) . **افقهای جدید در جغرافیای سیاسی** . تهران : سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت) ، مرکز تحقیق وتوسعه علوم انسانی.

۱۸. حجة الاسلام والمسلمین ، امیدی (۱۳۹۳). **جغرافیای سیاسی کشورهای اسلامي** . تهران : موسسه اموزشي وپژوهشی امام خمینی "رح" .

۱۹. رحماني ، محمد شریف (۱۳۸۷) . **اسلامي سیاست پوهنه** . ننگرهار : د افغانستان د ټولنیزې اصلاح او پرمختګ ټولنه.

۲۰ـ رویان ، عبدالقدیر و امیری ، ضیأالحق (۱۳۸۴).**جغرافیای سیاسی جهان** . کابل : انتشارات سعید.

۲۱. ریحانه ، عالم و واثق ، محمود (۱۳۹۴) . مبانی جغرافیای سیاسی از دیدگا ه اسلام با تاکیدبرنهج البلاغه . **فصلنامه پژوهشنامه نهج البلاغه** . سال سوم ، شماره ۱۰، تابستان ۱۳۹۴.

۲۲ـ زاهدي ، احمدزی (۱۳۸۷) . **داسلامي حکومت بنسټونه** . پېښور : ا میر کروړ کتابتون

۲۳ـ ښاد جبارخېل ، حفیظ الله (۲۰۰۲) . **اسلامي سیاست نبوت او سیرت** . پېښور : د ساپي د پښتو څېړنو او پراختیا مرکز

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۴. شکویی ، حسین (۱۳۸۹) . **شناخت وفلسفه جغرافیا** . تهران : دانشگاه پیام نور.

۲۵. شهیدي ، نذیر احمد(۲۰۰۵) . **دمخ پر ودې هېوادونو اقتصادي ستونزې** . پېښور : د دانش خپرندويې ټولنې تخنیکي څانګه .

۲۶. صافی ، ودیر( ) . **حقوق بین المللی عمومی** . سازمان مطالعه وتدوین کتب علوم انسانی دانشگا ها.

۲۷. صافی ، ودیر (۱۳۹۵) . **نړیوال عمومي حقوق** .ژباړن : امان الله ایمان وردګ . کابل : خپلواک خپرندویه ټولنه.

۲۸ـ ظهیر، محمد صدیق (۲۰۰۸) . **پولیتیکل سیاینس ته یوه کتنه** . ژباړن : محمد معصوم هوتک . امریکا: ویرجینیا.

۲۹ـ عادل ، عبدالله . او ورین ،امان الله (۱۳۹۵) . **اقتصادي اصطلاحات** . جلال آباد: کتاب خپرندویه اداره .

۳۰ـ عزتی ، عزت الله (۱۳۸۶) . **ژیوپولیتیک** . تهران : سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت) .

۳۱. کاویاني راد ، مراد(۱۳۹۲) . **پردازش مفهوم " قلمرو " از دیدگاه جغرافیای سیاسی** . تهران : دانشگاه خوارزمي .

۳۲ـ مجتهد زاده ، پیروز (۱۳۹۲) . **جغرافیای سیاسي وسیاست جغرافیای** . تهران : سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت) ، مرکز تحقیق وتوسعه علوم انسانی.

۳۳ـ معتمد نژاد ،کاظم(۱۳۸۹) . **ارتباطات بین المللی** . ایران : وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامي ، دفتر مطالعات وتوسعه رسانه ها.

۳۴ـ موسی زاده ، رضا(۱۳۹۳) . **نړیوال سازمانونه (له نویو زیاتونو سره)** . ژباړن : محمد نظیم ، سمون . ننګرهار : مومند خپرندویه ټولنه .

۳۵ـ موسی زاده ، رضا(۱۳۹۱) . **نړیوال سازمانونه** . ژباړن : محمد نظیم ، سمون . ننګرهار : مومند خپرندویه ټولنه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳۶. موسی زاده ، رضا(۱۳۸۷) . **نړیوال سازمانونه** . ژباړن : محمد نظیم ، سمون . ننګرهار : مومند خپرندویه ټولنه .

۳۷ . میرحیدر، دره (۱۳۸۹) . **اصول ومبانی جغرافیای سیاسی** .تهران : سازمان مطالعه و تدوین کتب علومن انسانی دانشگاهها (سمت) مرکز تحقیق وتوسعه علوم انسانی

۳۸. نوده ، محمد جافر(۱۳۹۱) . **ارتباطات سیاسي** . دانشگاه ګلستان . دانشکده علوم انسانی

۳۹ـ ---------- (۱۳۸۴). **د سیاسي اصطلاحاتو قاموس**. ژباړن : سید عبدالله ، پاچا. پېښور : دانش خپرندویه ټولنه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مل پاڼې (ضمیمې)

لومړۍ مل پاڼه

داسیايي هېوادونو لېنتلیک

ګڼه	هېواد	پلازمېنه	پراخوالی په کېلومتر	په ۲۰۱۷کې نفوس
۱	اردن	عمان	۹۲۳۰۰	۶۴۰۷۰۸۵
۲	ازبکستان	تاشکند	۴۴۷۴۰۰	۳۱۹۱۰۶۴۱
۳	افغانستان	کابل	۶۵۲۲۲۵	۳۵۵۳۰۰۸۱
۴	عربي متحده امارات	ابوظبې	۸۲۸۸۰	۹۴۰۰۱۴۵
۵	اندونیزیا	جاکارتا	۱۹۱۹۴۴۰	۲۶۶۹۹۱۳۷۹
۶	ایران	تهران	۱۶۴۸۰۰۰	۸۱۱۶۲۷۸۸
۷	بحرین	منامه	۶۶۵	۱۴۹۲۵۸۴
۸	برونای	باندرا	۵۷۷۰	۴۲۸۶۹۷
۹	بنګله دېش	ډاکه	۱۴۴۰۰۰	۱۶۴۶۶۹۷۵۱
۱۰	بوتان	تیمپو	۴۷۰۰۰	۸۰۷۶۱۰
۱۱	پاکستان	اسلام آباد	۸۰۳۹۴۰	۱۹۷۰۱۵۹۵۵
۱۲	تاجکستان	دوشنبه	۱۴۳۱۰۰	۸۹۲۱۳۴۳
۱۳	تایلېنډ	بنکاک	۵۱۴۰۰۰	۶۹۰۳۷۵۱۳
۱۴	تایوان	تایپه	۳۵۹۸۰	۲۳۶۲۶۴۵۶
۱۵	ترکمنستان	عشق آباد	۴۸۸۱۰۰	۵۷۵۸۰۷۵
۱۶	ترکیه	انقره	۷۸۰۵۸۰	۸۰۷۴۵۰۲۰
۱۷	تیمور شرقي	دیلی	۱۵۰۰۷	۱۲۹۶۳۱۱
۱۸	جاپان	توکیو	۳۷۷۸۳۵	۱۲۷۴۸۴۴۵۰
۱۹	چین	پیکنګ	۹۵۹۶۹۶۱	۱۴۰۹۵۱۷۳۹۷
۲۰	روسیه	مسکو	۱۷۰۷۵۲۰۰	۱۴۳۹۸۹۷۵۴
۲۱	سریلانکا	کولمبو	۶۵۶۱۰	۲۰۸۷۶۹۱۷
۲۲	سنګاپور	سنګاپور	۶۹۲۷	۵۷۰۸۸۴۴
۲۳	سوریه	دمشق	۱۸۵۱۸۰	۱۸۲۶۹۸۶۸
۲۴	عراق	بغداد	۴۳۷۰۷۲	۳۸۲۷۴۶۱۸
۲۵	عربستان سعودي	ریاض	۱۹۶۰۵۸۲	۳۲۹۳۸۲۱۳
۲۶	عمان	مسقط	۲۱۲۵۴۰	۴۶۳۶۲۶۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۷	اسراییل	تل آبیب	۲۰۲۷۰	۸۳۲۱۵۷۰
۲۸	فلپاین	مانیلا	۳۰۰۰۰۰	۱۰۴۹۱۸۰۹۰
۲۹	قبرس	لفکوزیا	۹۲۵۰	۱۱۷۹۵۵۱
۳۰	قرغزستان	بشکیک	۱۹۸۵۰۰	۶۰۴۵۱۱۷
۳۱	قزاقستان	آستانه	۲۷۱۷۳۰۰	۱۸۲۰۴۴۹۹
۳۲	قطر	دوحه	۱۱۴۳۷	۲۶۳۹۲۱۱
۳۳	کمبودیا	پنومین	۱۸۱۰۴۰	۱۶۰۰۵۳۷۳
۳۴	کوریاي شمالي	پیونگ یانگ	۱۲۰۵۴۰	۲۵۴۹۰۹۶۵
۳۵	کوریا یي جنوبي	سیول	۹۸۴۸۰	۵۰۹۸۲۲۱۲
۳۶	کویټ	کویټ	۱۷۸۲۰	۴۱۳۶۵۲۸
۳۷	لاوس	ویتنام	۲۳۶۸۰۰	۶۸۵۸۱۶۰
۳۸	لبنان	بیروت	۱۰۴۰۰	۶۰۸۲۳۵۷
۳۹	مالدیف	ماله	۳۰۰	۴۳۶۳۳۰
۴۰	مالیزیا	کولالمپور	۳۲۹۷۵۰	۳۱۶۲۴۲۶۴
۴۱	مغولستان	اولان باتور	۱۵۶۵۰۰۰	۳۰۷۵۶۴۷
۴۲	میانمار (برما)	رنگون	۶۷۸۵۰۰	۵۳۳۷۰۶۰۹
۴۳	نیپال	کتمندو	۱۴۰۸۰۰	۲۹۳۰۴۹۹۸
۴۴	ویتنام	هانوی	۳۲۹۵۶۰	۹۵۵۴۰۸۰۰
۴۵	هند	دهلی جدید	۳۲۸۷۵۹۰	۱۳۳۹۱۸۰۱۲۷
۴۶	یمن	صنعا	۵۲۷۹۷۰	۲۸۲۵۰۴۲۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

دویمه مل پاڼه

داروپايي هېوادونو لښتليک

ګڼه	هېواد	پلازمینه	پراخوالی په کېلومتر	په ۲۰۱۷کې نفوس
۱	اتریش (استریا)	ویانا	۸۳۸۵۸	۸۷۳۵۴۵۳
۲	ارمنستان	ایروان	۲۹۸۰۰	۲۹۳۰۴۵۰
۳	استونیا	تالین	۴۵۲۲۶	۱۳۰۹۶۳۲
۴	انګلینډ (انګلستان)	لندن	۲۴۴۸۲۰	۶۶۱۸۱۵۸۵
۵	ایټالیا	روم	۳۰۱۲۳۰	۵۹۳۵۹۹۰۰
۶	آیرلینډ	دوبلن	۷۰۲۸۰	۴۷۶۱۶۵۷
۷	اذربایجان	باکو	۸۶۶۰۰	۹۸۲۷۵۸۹
۸	آیسلینډ	ریکجاویک	۱۰۳۰۰	۳۳۵۰۲۵
۹	البانیا	تیرانا	۲۸۷۴۸	۲۹۳۰۱۸۷
۱۰	الماِن	برلین	۳۵۷۰۲۱	۸۲۱۱۴۲۲۴
۱۱	بلجیم	بروکسل	۳۰۵۱۰	۱۱۴۲۹۳۳۶
۱۲	بلغاریه (بلغارستان)	صوفیه	۱۱۰۹۱۰	۷۰۸۴۵۷۱
۱۳	بوسنیا هرزه ګوینا	سارایوو	۵۱۱۲۹	۳۵۰۷۰۱۷
۱۴	بلاروس	مینسک	۲۰۷۶۰۰	۹۴۶۸۳۳۸
۱۵	پرتګال	لزبن	۹۲۳۹۱	۱۰۳۲۹۵۰۶
۱۶	پولنډ (لهستان)	وارسا	۳۱۲۶۸۵	۳۸۱۷۰۷۱۲
۱۷	چک	پراګ	۷۸۸۶۶	۱۰۶۱۸۳۰۳
۱۸	ډنمارک	کوپنهاګن	۴۳۰۹۴	۵۷۳۳۵۵۱
۱۹	روسیه	ماسکو	۱۷۰۷۵۲۰۰	۱۴۳۹۸۹۷۵۴
۲۰	رومانیه	بوخارست	۲۳۷۵۰۰	۱۹۶۷۹۳۰۶
۲۱	سان مارینو	سان مارینو	۶۱۲	۳۳۴۰۰
۲۲	سلواکیا	براتیسلاوا	۴۸۸۴۵	۵۴۴۷۶۶۲
۲۳	سلوانیا	لوبلیانا	۲۰۲۷۳	۲۰۷۹۹۷۶
۲۴	سوېډن	ستاکهلم	۴۴۹۹۶۴	۹۹۱۰۷۰۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۵	سویس (سویتزرلینډ)	برن	۴۱۲۹۰	۸۴۷۶۰۰۵
۲۶	فرانسه	پاریس	۵۴۷۰۳۰	۶۴۹۷۹۵۴۸
۲۷	فنلینډ	هلسنکي	۳۳۷۰۳۰	۵۵۲۳۲۳۱
۲۸	قبرس	نیکوزیا	۹۲۵۰	۱۱۰۲۶۷۷
۲۹	کروشیا	زاګرب	۵۶۵۴۲	۴۱۸۹۳۵۳
۳۰	کوسوو	پرستن	۱۰۸۸۷	۱۸۱۵۰۴۸
۳۱	ګرجستان (جورجیا)	تبلیسي	۶۹۷۰۰	۶۲۲۵۶۷
۳۲	لتویا	ریګا	۶۴۵۸۹	۱۹۴۹۶۷۰
۳۳	لختن‌شتاین	فادوز	۱۶۰	۳۷۹۲۲
۳۴	لګسمبورګ	لګسمبورګ	۲۵۸۶	۵۸۳۴۵۵
۳۵	لتوانیا	ویلینوس	۶۵۲۰۰	۲۸۹۰۲۹۷
۳۶	مالتا	والینا	۳۱۶	۴۳۰۸۳۵
۳۷	مقدونیه	اسکوپیه	۲۵۳۳۳	۲۰۸۳۱۶۰
۳۸	مولداویا	کشینوف	۳۳۸۴۳	۴۰۵۱۲۱۲
۳۹	موناکو	موناکو	۱۹۵	۳۸۶۹۵
۴۰	ناروی	اسلو	۳۲۴۲۲۰	۵۳۰۵۳۸۳
۴۱	واتیکان	واتیکان	۴۴،۰	۷۹۲
۴۲	هالند	امستردام	۴۱۵۲۶	۱۷۰۳۵۹۳۸
۴۳	هسپانیه	مادرید	۵۰۴۷۸۲	۴۶۳۵۴۳۲۱
۴۴	اندورا	اندورا	۴۶۸	۷۶۹۶۵
۴۵	هنګری (مجارستان)	بوداپست	۹۳۰۳۰	۹۷۲۱۵۵۹
۴۶	یوکراین	کیف	۶۰۳۷۰۰	۴۴۳۳۳۹۴۷
۴۷	سربیا	بلګراد	۱۰۲۳۵۰	۸۷۹۰۵۷۴
۴۸	یونان	اتن	۱۳۱۹۴۰	۱۱۱۵۹۷۷۳

(c) ketabton.com: The Digital Library

درېيمه ملحقه

دافريقايي هېوادونو لښتليک

ګڼه	هېواد	پلازمينه	پراخوالی په کيلومتر	په ۲۰۱۷کې نفوس
۱	انګولا	لواندا	۱۲۴۶۷۰۰	۲۹۷۸۴۱۹۳
۲	ايتوپيا	اديسه بابا	۱۱۲۷۱۲۷	۱۰۴۹۵۷۳۴۸
۳	اريتريا	اسمره	۱۲۱۳۲۰	۵۰۶۸۸۳۱
۴	افريقای جنوبي	پرتوريا	۱۲۱۹۹۱۲	۵۶۷۱۷۱۵۶
۵	افريقای مرکزي	بانګي	۶۲۲۹۸۴	۴۶۵۹۰۸۰
۶	الجزاير	الجزيره	۲۳۸۱۷۰۰	۳۴۵۸۶۱۸۴
۷	بنين	پورتونو	۱۱۲۶۲۰	۱۱۱۷۵۶۹۲
۸	بوتسوانا	ګابرون	۶۰۰۳۷۰	۲۲۹۱۶۶۱
۹	بورکينافاسو	وګادوګو	۲۷۴۲۰۰	۱۹۱۹۳۳۸۲
۱۰	بوروندی	بوجومبورا	۲۷۸۳۰	۱۰۸۶۴۲۴۵
۱۱	تانزانيا	دارالسلام	۹۴۵۰۸۷	۵۷۳۱۰۰۱۹
۱۲	توګو	لومي	۵۶۷۸۵	۷۷۹۷۶۹۴
۱۳	تونس	تونس	۱۶۳۶۱۰	۱۱۵۳۲۱۲۷
۱۴	جيبوتي	جيبوتي	۲۳۰۰۰	۹۵۶۹۸۵
۱۵	چاد	انجامنا	۱۲۸۴۰۰۰	۱۴۸۹۹۹۹۴
۱۶	رواندا	کيګالي	۲۶۳۳۸	۱۲۲۰۸۴۰۷
۱۷	زمبيا	لوساکا	۷۵۲۶۱۴	۱۷۰۹۴۱۳۰
۱۸	زيمبابوی	هراری	۳۹۰۵۸۰	۱۶۵۲۹۹۰۴
۱۹	سايوتومه و پرنسيب	سايوتومه	۱۰۰۱	۲۰۴۳۲۷
۲۰	ساحل عاج	ياموسوکرو	۳۲۲۴۶۰	-
۲۱	سنګال	داکار	۱۹۶۱۹۰	۱۵۸۵۰۵۶۷
۲۲	سوازيلنډ	امبابان	۱۷۳۶۳	۱۳۶۷۲۵۴
۲۳	سوډان جنوبي	جوبا	۲۵۰۵۸۱۳	۱۲۵۷۵۷۱۴
۲۴	سوډان شمالي	خرطوم	-	۴۰۵۳۳۳۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۵	سومالیا	موگادیشو	۶۳۷۶۵۷	۱۴۷۴۲۵۲۳
۲۶	سیرالیون	فری‌تاون	۱۷۷۴۰	۷۵۵۷۲۱۲
۲۷	سیشلز	ویکتوریا	۴۵۵	۹۴۷۳۷
۲۸	صحرای غربي	العیون	۲۶۶۰۰۰	۵۵۲۶۲۸
۲۹	کامرون	یایونده	۴۷۵۴۴۰	۲۴۰۵۳۷۲۷
۳۰	کانگو	برازاویل	۳۴۲۰۰۰	۵۲۶۰۷۵۰
۳۱	زایر	کینشاسا	۲۳۴۵۴۱۰	۷۰۹۱۶۴۳۹
۳۲	کینیا	نایروبیا	۵۸۲۶۵۰	۴۹۶۹۹۸۶۲
۳۳	کومورو	موروني	۲۱۷۰	۸۱۳۹۱۲
۳۴	کیپ‌ورد	پرایا	۴۰۳۳	۵۴۶۳۸۸
۳۵	گانا	اکرا	۲۳۹۴۶۰	۲۸۸۳۳۶۲۹
۳۶	گابون	لایبرویل	۲۶۷۶۶۷	۲۰۲۵۱۳۷
۳۷	گامبیا	بانجول	۱۱۳۰۰	۲۱۰۰۵۶۸
۳۸	گیني	کوناکری	۲۴۵۸۵۷	۱۲۷۱۷۱۷۶
۳۹	گیني استوایي	مالابو	۲۸۰۵۱	۱۲۶۷۶۸۹
۴۰	گیني بیساو	بیساو	۳۶۱۲۰	۱۸۶۱۲۸۳
۴۱	لیسوتو	ماسرو	۳۰۳۵۵	۲۲۳۳۳۳۹
۴۲	لایبریا	مونرویا	۱۱۱۳۷۰	۴۷۱۹۰۶
۴۳	لیبیا	ترابلس (تریپولي)	۱۷۴۹۵۴۰	۶۳۷۴۶۱۶
۴۴	مدغاسکر	انتانانا ریف	۵۸۷۰۴۰	۲۵۵۷۰۸۹۵
۴۵	مالاوي	لیلانگوي	۱۱۸۴۸۰	۱۸۶۲۲۱۰۴
۴۶	مالي	باماکو	۱۲۴۰۰۰۰	۱۸۵۴۱۹۸۰
۴۷	مصر	قاهره	۱۰۰۱۴۵۰	۹۷۵۵۳۱۵۱
۴۸	مراکش (مغرب)	رباط	۴۴۶۵۵۰	۳۵۷۳۹۵۸۰
۴۹	موریتانیا	نواکچوت	۱۰۳۰۷۰۰	۴۴۲۰۱۸۴
۵۰	موریشس	پورت‌لویی	۲۰۴۰	۱۲۶۵۱۳۸
۵۱	موزامبیق	ماپوتو	۸۰۱۵۹۰	۲۹۶۶۸۸۳۴
۵۲	نامیبیا	ویندهوک	۸۲۵۴۱۸	۲۵۳۳۷۹۴
۵۳	ناورو	یارن	۲۱	۹۲۶۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵۴	نایجر	نیامي	۱۲۶۷۰۰۰	۲۱۴۷۷۳۴۸
۵۵	نایجریا	آبوجا	۹۲۳۷۶۸	۱۹۰۸۸۶۳۱۱
۵۶	یوګاندا	کمپالا	۲۳۶۰۴۰	۴۲۸۶۲۹۵۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځلورمه مل پاڼه

دامریکایي هېوادونو لښتلیک

ګڼه	هېواد	پلازمینه	پراخوالی په کیلومتر	په۲۰۱۷کې نفوس
۱	ارجنټاین	بونس آیرس	۲۷۶۶۸۹۰	۴۴۲۷۱۰۴۱
۲	اکوادور	کیوتو	۲۸۳۵۶۰	۱۶۶۲۴۸۵۸
۳	انتیګوا اباربودا	سنت جانز	۴۴۳	۱۰۲۰۱۲
۴	ایالات متحده امریکا	واشنګټن	۹۶۲۹۰۹۱	۳۲۴۴۵۹۴۶۳
۵	باربادوس	بریج تاون	۴۳۱	۲۸۵۷۱۹
۶	بهاما	ناسایو	۱۳۹۴۰	۳۹۵۳۶۱
۷	برازیل	برازیلیا	۸۵۱۱۹۶۵	۲۰۸۲۸۸۲۷۸
۸	بلیز	بلموپان	۲۲۹۶۶	۳۷۴۶۸۱
۹	بولیویا	لاپاز	۱۰۹۸۵۸۰	۱۱۰۵۱۶۰۰
۱۰	پاراګوای	آسنشن	۴۰۶۷۵۰	۶۸۱۱۲۹۷
۱۱	پانامه	پانامه	۷۸۲۰۰	۴۰۹۸۵۸۷
۱۲	پیرو	لیما	۱۲۸۵۲۲۰	۳۲۱۶۵۴۸۵
۱۳	ترینیداد اوتوباکو	پورت آف سپین	۵۱۲۸	۱۳۶۸۱۲۵
۱۴	جمیکا	کینګستون	۱۰۹۱۱	۲۸۹۰۲۹۹
۱۵	چیلي	سانتیاګو	۷۵۶۹۵۰	۱۸۰۵۴۷۲۶
۱۶	دومینکا	روسو	۷۵۴	۷۳۹۲۵
۱۷	جمهوری دومنیکن	سانتادومنګو	۴۸۷۳۰	۱۰۷۶۶۹۹۸
۱۸	السلوادور	سان سلوادور	۲۱۰۴۰	۶۳۷۷۸۵۳
۱۹	سنت کیتس ونیوس	بیستری	۲۶۱	۵۵۳۴۵
۲۰	سنت لوسیا	کاستریس	۶۱۶	۱۷۸۸۴۴
۲۱	سنت وینسنت وګرنادین	کنګستاون	۳۸۹	۱۰۹۸۹۷
۲۲	سورینام	پاراماریبو	۱۶۳۲۷۰	۵۶۳۴۰۲
۲۳	کوستاریکا	سان خوزه	۵۱۱۰۰	۴۹۰۵۷۶۹
۲۴	کولمبیا	بوګاتا	۱۱۳۸۹۱۰	۴۹۰۶۵۶۱۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۵	کاناډا	آتاوا	۹۹۸۴۶۴۰	۳۶۶۲۴۱۹۹
۲۶	کیوبا	هاوانا	۱۱۰۸۶۰	۱۱۴۸۴۶۳۶
۲۷	ګرینلینډ	ګودتاب	–	۵۶۴۸۰
۲۸	ګرینادا	سنت‌جارجز	۳۴۴	۱۰۷۸۲۵
۲۹	ګواتیمالا	ګواتیمالا	۱۰۸۸۹۰	۱۶۹۱۳۵۰۶
۳۰	ګیانا	جارج‌تاون	۲۱۴۹۶۹	۷۷۷۸۵۹
۳۱	مکسیکو	مکسیکوسیتي	۱۹۷۲۵۵۰	۱۲۹۱۶۳۲۷۶
۳۲	نیکاراګوا	ماناګوا	۱۲۹۴۹۴	۶۲۱۷۵۸۱
۳۳	وینزویلا	کاراکاس	۹۱۲۰۵۰	۳۱۹۷۷۰۶۵
۳۴	هایتي	پورتوپرنس	۲۷۷۵۰	۱۰۹۸۱۲۲۹
۳۵	هندوراس	تګوسګالپا	۱۱۲۰۹۰	۹۲۶۵۰۶۷
۳۶	یوروګوای	مونتیویډو	۱۷۶۲۲۰	۳۴۵۶۷۵۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

پنځمه مل پاڼه

داسترالیا او اقیانوسیې هېوادونو لښتلیک

ګڼه	هېواد	پلازمینه	پراخوالی په کېلومتر	په ۲۰۱۷کې نفوس
۱	استرالیا	کانبیرا	۲۹۸۰۰	۲۴۴۵۰۵۶۱
۲	پاپوانیوګیني	پورټ موریس	۴۶۲۸۴۰	۸۲۵۱۱۶۲
۳	پالایو	کورور	۴۵۸	۱۲۷۲۹
۴	تونګا	توکوالورا	۷۴۸	۱۰۸۰۲۰
۵	تووالو	فونافوتي	۲۶	۱۱۱۹۲
۶	ساموای غربی	آپیا	۲۹۴۴	۱۹۶۴۴۰
۷	نوی زیلاند	ولینګټون	۲۶۸۶۸۰	۴۷۰۵۸۱۸
۸	سلیمان جزیری	هونیارا	۲۸۴۵۰۰	۶۱۱۳۴۳
۹	فیجي	سووا	۱۸۲۷۰	۹۰۵۵۰۲
۱۰	کریباتي (کریباس)	تاراوا	۸۱۱	۱۱۶۳۹۸
۱۱	مارشال جزیرې	ماجورو	۱۸۳۳	۵۳۱۲۷
۱۲	میکرونیزیا	پالیکیر	۷۰۲	۱۰۵۵۴۴
۱۳	نایورو	یارن	۲۱	۱۱۳۵۹
۱۴	وانوآتو	وانوآتو	۱۲۲۰۰	۲۷۶۲۴۴

(۴ : ۲۰۷-۲۱۴)او

http://www.worldometers.info/geography/largest-countries-in-the-world/

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library